

Центр досліджень визвольного руху

ІНАКОДУМСТВО НА СУМЩИНІ

Збірник документів та матеріалів
(1955 – 1990 роки)

Том 1

Центр досліджень визвольного руху

ІНАКОДУМСТВО НА СУМЩИНІ

*Збірник документів та матеріалів
(1955-1990 роки)*

Том 1

Суми
ВВП «Мрія-1» ТОВ
2012

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4 Укр – 4 Сум) 62
I 57

*Рекомендовано вченою радою Центру досліджень визвольного руху
(протокол № 1 від 12 грудня 2012 р.)*

**Упорядники висловлюють щирю вдячність Володимиру Зайцю
і Миколі Плішчовому за сприяння у виданні книги.**

Рецензенти:

В. М. Пісун – доктор історичних наук, старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

О. Г. Бажан – кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту історії НАН України;

В. М. Власенко – кандидат історичних наук, доцент, докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

I 57 **Інакодумство на Сумщині.** Збірник документів та матеріалів (1955–1990 роки) / Упорядники: Артюх В.О., Іванущенко Г.М., Садівничий В.О. – Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1» ТОВ, 2012. – 300 с.: іл.

ISBN 978-966-566-553-3

У збірнику подані документи, що висвітлюють історію протестних настроїв та проявів інакодумства комуністичному авторитарному режимові на території Сумщини, починаючи з часів хрущовської «відлиги» до періоду пізньої «перестройки». Документи стосуються найважливіших форм «антисовєтських проявів» – від випадкових розмов, розповсюдження листівок, дисидентства інтелігенції і до створення підпільних організацій.

Для дослідників історії національно-визвольного руху, краєзнавців, учителів, студентів, усіх, хто цікавиться новітньою історією України.

**УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4 Укр – 4 Сум) 62**

ISBN 978-966-566-553-3

© Артюх В.О., Іванущенко Г.М.,
Садівничий В.О., упорядк., 2012
© ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2012

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

«... дисидентство було найновішим проявом вікового протистояння між українською інтелігенцією та бюрократією Російської імперії».

Орест Субтельний

ПЕРЕДМОВА

Чим далі в минуле відходять роки тоталітарного суспільства, тим помітніша, на тлі перших успіхів демократії, їх антилюдська практика, тим гостріше ми засуджуємо будь-які спроби реанімувати, а то й перещепити тоталітаризм на сучасну громадсько-політичну реальність. Життя переконує, що забуття історії, недостатня обізнаність із тим, якою ціною дається людська свобода й національна незалежність – постійне джерело загрози і для молоді української держави, і для поки-що нестійкого імунітету її громадян проти деспотії, сваволі, приниження людської гідності. Образи минулого, просякненого страхом, надзвичайно живучі. Фахівці говорять про майже генетичну «інфікованість» нашої людини психічними рецидивами «світлого вчора». Важко уявити, щоб у мешканця Європи виникали якісь інші асоціації, коли він чує наші «багатозначні» вислови на кшталт: «взяли», «посадили», «забрали», «причинили» тощо. Для багатьох людей, які пам'ятають епоху СРСР, та, що особливо насторожує, для їхніх нащадків, ці слова є своєрідним «сигналом» про небезпеку, а поведінка, яка виникає внаслідок цих сигналів – засобом самозбереження. Чи варто стверджувати, що суспільство, яке не розуміє першопричин своєї хвороби, приречене досить довго ходити по колу історії?

Метою видання цього збірника є спроба виявлення і оприлюднення всебічних матеріалів про дисидентський рух на Сумщині як однієї з форм протистояння советській авторитарній системі. Звідсіля й особливості підбору документів. По-перше, це листівки, прокламації, листи, зразки художньої творчості та спогади самих учасників руху інакодумців. По-друге, це комплекс документів, створених охоронно-репресивними структурами советського режиму: кримінальні справи на учасників дисидентського руху (включаючи й ті, що не дійшли до суду), вироки судів, матеріали прокурорського нагляду за слідством в органах КГБ, інформація, що надавалася Управлінням КГБ по Сумській області обкому КПУ. І, врешті, по-третє, матеріали, що розкривають сприйняття ідей та вчинків інакодумців на рівні суспільства. Це статті й листи в газетах, протоколи партійних та комсомольських, а також зборів трудових колективів, які проводились після надходження в парткоми інформації із КГБ. Сюди ж можна віднести й матеріали ідеологічного відділу Сумського обкому КПУ.

Наукова цінність джерел дещо знижується неминучим моментом суб'єктивізму в оцінці дисидентської діяльності як з боку слідства КГБ та вироків судів, так і з боку подання інформації самими учасниками руху інакодумців. Але цей суб'єктивізм реальний і з ним слід постійно рахуватися науковцям. Так, кагебісти подають виклад опозиційного руху з точки зору своїх інтересів, застосовуючи риторику тоталітарної держави – СРСР. Деякі події просто придумані слідчими для заповнення прогалин у процесуальних

Центр досліджень визвольного руху

діях. Документи КГБ є перш за все тим, що в них воліли б бачити слідчі та судді, а це далеко не тотожне тому, що відбувалося насправді. Інакодумці, у свою чергу, навмисно невідгідні факти замовчують, контексту, що надає правильному смислу їх діяльності, часто намагаються також не подавати, адже часто від цього залежала їхня доля.

Наголосимо також, що предметом нашої уваги виступає локальний (провінційний) рівень інакодумства. Адже у порівнянні з політичними та культурними центрами того часу (Київ, Москва, Ленінград), таке дисидентство мало свої особливості: у нього не було столичної «парасолі гласності», завдяки постійній присутності там досить великих груп іноземних журналістів, дипломатів, туристів; інтелектуальний рівень і рівень «оперативної самостійності» душителів дисидентства був нижчим, а звідси – часті перестраховки у бік жорстокішого ставлення до об'єктів розробок та підсудних.

Перший том збірника документів, який складається з двох розділів. Перший розділ у цілому охоплює період від ХХ з'їзду КПСС до початку «перестройки». У ньому подані документи, що характеризують різні рівні інакодумства (простонародний та дисидентський), а також його складові («крамольні» розмови, розповсюдження листівок, створення підпільних організацій, «самвидав» тощо) на Сумщині.

У другому розділі подані документи 1987-1990 років. Цей період якісно різниться від попереднього: горбачовська «перестройка», що врешті зачепила й політично активні прошарки населення області. Він характеризується своєрідною реалізацією деяких ідей дисидентів у ідеологічному житті та на рівні політичних практик. Документи висвітлюють, в основному, спроби Комуністичної партії керувати першими неформальними організаціями, прояви націоналізму та антикомуністичності в ідеології й практичній діяльності цих організацій, боротьбу місцевих осередків Компартії з ними.

Структура кожного розділу – хронологічна.

Пропуски в тексті документа, зроблені нами, позначені трикрапкою в квадратних дужках: [...]. У квадратних дужках також подаються розкриті скорочення слів. Якщо ж пропуски в документі були зроблені під час його укладання в КГБ, прокуратурі чи обкомі КПУ, то вони позначені просто трикрапкою (так, як і в самому документі). Помилки в орфографії та пропуски окремих слів виправляються нами без спеціальних застережень.

Окремо слід зазначити, що упорядники, вживаючи термінологію часів ССРСР, наполягають на визначенні тодішньої влади в Україні як «советської», а не «радянської», підкреслюючи її окупаційний характер ще від 1918 року.

Упорядники висловлюють подяку за допомогу в підготовці збірника: архівному підрозділу УСБУ в Сумській області та його працівниці Ірині Величко, працівникам Державного архіву Сумської області (далі ДАСО) Ользі Ключевій та Інні Кузьменко, а також п.п. Ірині Федоренко, Олексію Вертію, Григорію Хвостенку, Валентині Осадчій, Олегу Корнієнку, Олексію Шевченку, Олексію Кузьменку, Павлу Скорику, Надії Карпенко, Юрію Царику, Григорію Діброві, Михайлу Маньку, Лідії Андрійчук, Українській Інформаційній Службі в Лондоні за надані матеріали про дисидента Михайла Осадчого та всім добрим людям, хто долучився до цього видання.

Геннадій ІВАНУЦЕНКО,
член Вченої ради Центру досліджень визвольного руху

ФЕНОМЕН ІНАКОДУМСТВА НА СУМЩИНІ:

КОНТУРИ Й ОРІЄНТИРИ

Після смерті Йосипа Сталіна (5 березня 1953 р.) і поступової лібералізації політичного режиму водночас із зміцненням влади Микитом Хрущовим, особливо після XX з'їзду КПСС, настає новий період в історії Советського Союзу, який із легкої руки письменника Іллі Еренбурга був названий «відлигою». У цей час і виник рух інакодумців. Зміст поняття «інакодумство» («дисидентство») ми пов'язуємо з виявом специфічних форм опозиційного авторитарного комуністичного політичного режимові сприйняття й осмислення соціальних, економічних, політичних, національних, духовних аспектів советської дійсності та напрацьованої на їх основі відповідної поведінки.

Основоположною умовою існування інакодумства в Советському Союзі була власне комуністична політична система. Саме вона встановлювала (й змінювала) межі дозволених і недозволених думок. Відповідно, коли панівна еліта не сприймає будь-якого різномудства, в якості небезпечного державного злочину розпочинається інакодумство. Це поняття відноситься нами лише до тих поколінь людей, хто народився й виріс у Советському Союзі. Їх погляди були сформовані советським вихованням і комуністичною політичною пропагандою.

Наявність інтелектуального й політичного інакодумства до комуністичного правлячого режиму владі потрібно було якось пояснювати. Офіційна точка зору полягала в тому, що в советському суспільстві соціальної бази для здійснення дисидентських правопорушень не було. Тож, якщо вони здійснювались, то лише в результаті підпадання нібито нестійкої частини населення під вплив імперіалістичної пропаганди, що виходила або з ідеологічних диверсійних центрів іноземних держав, або ж браку в комуністичному вихованні трудящих, тобто неглибоким проникненням правлячої ідеології у свідомість деяких советських людей¹.

Якщо спробувати класифікувати рух інакодумства на Сумщині, можна виділити в ньому кілька напрямів. Це, по-перше, – національний. До того ж, не лише українці переймалися своїми національними проблемами, а й росіяни, євреї та представники інших народностей. По-друге, це релігійний напрям (баптисти-«ініціативники», адвентисти, єговісти). Відразу зазначимо, що у цьому томі документів релігійного дисидентства ми не зачіпаємо². По-третє,

¹ Наприклад, советський історик Микола Яковлев у своїй пропагандистській книзі «ЦРУ против СССР» стверджував, що інакодумці – це окремі люди, «неуки, лобури з надмірно розвинутим апломбом і претензіями, які власну неповноцінність поставили у провину суспільству. Люди боягузливі, ледачі й злоніи» [Яковлев Н. Н. ЦРУ против СССР. – М., 1985. – С. 176]. І далі він пише, що під час «відлиги» «...знайшлися окремі люди, які з ряду причин, зазвичай особистісних, вибрали для себе заняття – вони почали ширити чутки, що ганьблять радянський лад, а зміцнення соціалістичної законності сприйняли як сигнал для всездозволеності та порушення норм життя соціалістичного суспільства. Як би там не було, вони оголосили себе «ідеологічно вільними». Кожен із них і всі вони разом були ніщо в багатомільйонній товщі радянського народу, коли б не західні спецслужби і масові засоби пропаганди, в першу чергу США» [там само. – С. 172].

² Детальніше дивись: *Ткаченко Борис*. Важка стежка до Бога. – Суми, 2007.

Центр досліджень визвольного руху

це соціально-економічний напрям, що найповніше проявляється в робітничому та селянському противові. І, зрештою, по-четверте, специфічні групи літераторів, художників, представників інших творчих професій, які відмовлялися реалізовувати у своїй роботі насаджувані комуністами ідеологічні ритуали, сповідувати, упродовжувати й утверджувати в житті політичну ідеологію. Ними фіксуються також два рівні інакодумства: простонародне та дисидентство.

Найширше представлений у цьому рухові рівень народного інакодумства. Носії цієї моделі в своїй більшості не були переконаними противниками правлячого комуністичного режиму. Незадовільні матеріальні умови, колізії приватного життя, суперечності у взаєминах із головами колгоспів чи якимось іншим начальством часто призводили до занадто широких узагальнень і, як результат, відкритої критики всієї комуністичної системи. А політичний режим за часів Хрущова й Брежнєва хоча й пом'якшився в порівнянні з часами Сталіна, але відкрите висловлювання думок, альтернативних офіційно затвердженим комуністичним істинам, кваліфікувалось як державний злочин. Та в межах простонародного рівня інакодумства зустрічались і серйозніші випадки спротиву системі, наприклад, створення підпільних організацій, чи й масові відкриті виступи (страйки, заворушення).

До найбільш активних форм простонародного протесту слід віднести розповсюдження листівок, різних відозв, написання анонімних листів, антиурядових лозунгів на стінах, парканах тощо, образи та погрози на адресу керівників.

Найпростішою формою протестної поведінки слід вважати «розмови антирадянського змісту»: політичні анекдоти, сварка й осуд на адресу вищого керівництва. За часів Хрущова за них ще можна було отримати термін ув'язнення. З приходом до влади групи Брежнєва каральна політика пом'якшилась – тепер уже терміни ув'язнення давали не за висловлювання, а саме за публічну критику режиму (це ще називалось «розповсюдження вигадок»). Іншою формою висловлення незадоволення були й просто хуліганські дії щодо Комуністичної партії та органів влади. Так, у 1957 році Іван Торяник біля будинку Коровинської сільради Недригайлівського району «допускав злобные антисоветские высказывания в адрес Коммунистической партии, а также совершал дерзкие хулиганские действия»¹. За що й отримав 5 років позбавлення волі та поразку в правах на 3 роки.

Після XX з'їзду процеси десталінізації зачепили, насамперед, саму Комуністичну партію. Ревізія тоталітарної системи, хоча й половинчата, була започаткована керівною верхівкою країни і мала непередбачувані наслідки. Існує багато архівних свідчень про спроби критики сакралізованої особи Сталіна, його репресивної політики, органів КГБ у межах самої Компартії. Так, на одному із Шосткинських військових заводів під час обговорення доповіді Хрущова на XX з'їзді КПСС «Про культ особи та його наслідки» комуніст В. С. Камкін різко виступив проти органів держбезпеки, які, на його думку, незаконно репресували багато безневинних людей і запропонував вшанувати пам'ять жертв хвилиною мовчання. Але Камкіну й деяким іншим комуністам,

---

¹ ДАСО. – Ф. Р-3584. – Оп. 1. – Спр. 257. – Арк. 34.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

які підтримали його на цих зборах, швидко вказали на межі партійної критики незаконної діяльності органів КГБ¹. Загалом, критично мислячі комуністи швидко зрозуміли, що всі розмови про внутрішньопартійну демократію – це не що інше, як пуста демагогія, і далі «підставлялись» своїми критичними виступами просто нерозумно.

Вироблення людьми, незгодними з советськими реаліями, певної політичної ідеології, що могла протистояти тоталітарному варіанту марксизму-ленінізму, відбувалось у межах все тієї ж комуністичної парадигми. Це й не дивно, адже покоління людей, народжених і вихованих у Советському Союзі, в межах єдино правильного ідеологічного вчення, і не могли знати про такі ідеологічні доктрини як лібералізм, консерватизм, монархізм чи інтегральний націоналізм. Схема вироблення інакодумською свідомістю «правильного» марксизму на противагу сталінському «неправильному» була такою: на першому етапі вже існувало правильне комуністичне вчення, яке пов'язувалося з іменем Леніна; на другому етапі Сталін (варіант – Хрущов) своєю діяльністю спотворив автентичні істини марксизму-ленінізму. Отже, і це вже третій етап, потрібно повернутися до «справжнього» Леніна. Показовий тут випадок із Миколою Сніжком. Із доповідної записки прокуратури по нагляду за слідством в органах КГБ видно, що цей кочегар із Ромнів у 1962 році створив групу з 11 молодих осіб, яка, за його словами, «повинна строго виконувати заповіді Леніна», оскільки КПСС, він вважав, «заповітів Леніна не виконує»². Крім того, він вимагав від членів групи вивчати першоджерела – праці Леніна, які офіційна ідеологія звичайно ж перекручує. Не дивно, що М. Сніжка звинуватили також і в неправильному тлумаченні морального кодексу будівника комунізму. Несанкціонований владою марксизм-ленінізм ставав такою ж ворожою ідеологічною конструкцією, як і, наприклад, націоналізм. А ставав він таким, бо у його межах допускалася критика реальної комуністичної влади, реальної бюрократичної системи, яка організувала «партію-державу» на ймення СРСР.

Советська виборча система також давала безліч приводів для критики державного ладу. Вибір із одного кандидата від блоку «комуністів та безпартійних» був явною фікцією. Одним зі способів висловлення протесту до такої фіктивної процедури виборів були анонімні написи на бюлетенях, що кидалися в урни. Так, Миколу Ткаченка із Сум звинуватили в тому, що він «у березні місяці 1957 року здійснив антирадянський напис на виборчому бюлетені на виборах до місцевих Рад депутатів трудящих»³. Георгію Тельбізу з Охтирки також поставили в провину те, що він під час виборів до Верховної Ради СРСР 18 березня 1962 року зробив написи нібито брехливого змісту на двох виборчих бюлетенях⁴. Після виборів до місцевих Рад 3 березня 1957 року голова КГБ при Раді Міністрів СРСР І. А. Серов доповідав про виявлення

¹ ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 1. – Спр. 1710. – Арк. 31–39.

² Там само. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 425. – Арк. 44.

³ Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-12265. – Арк. 351.

⁴ Там само. – Спр. П-11809. – Т. 1. – Арк. 346.

Центр досліджень визвольного руху

антирадянських листівок у місті Суми із закликом не брати участі у голосуванні¹.

В умовах обмеження інформації про закордон у часи «холодної війни» особливої ваги набували спогади людей, хто під час Другої світової війни побував за межами Советського Союзу, наприклад, у полоні чи репатріації, а чи якось зіштовхувались із союзниками по антигітлерівській коаліції. Вони змальовували зовсім інший образ Заходу, ніж советська пропаганда. Так, жителя Сум Івана Крохмалю у 1964 році засуджено до 7 років позбавлення волі крім усього іншого й за те, що «обстріхував радянський лад, Комуністичну партію, Советську владу, одночасно вихваляючи життя за кордоном, що в Західній Німеччині, Америці безробітні краще живуть, ніж робітники Советського Союзу»². Справа в тому, що до 1949 року він перебував у Західній Німеччині, бачив зовсім по-іншому організований побут і охоче розповідав про це своїм знайомим.

Пригнічені безвихіддю повсякденного життя прості люди часто у своїй уяві малювали життя на Заході за принципом «навпаки» до змісту офіційної пропаганди: однозначно багатим і щасливим. У 1959 році мешканець села Чернацьке Середино-Будського району Іван Полозок у листі на ім'я Голови Президії Верховної Ради СССР Кліма Ворошилова просив дозволу виїхати із Советського Союзу:

«Обращаясь в Верховный Совет СССР, прошу выдать мне заграничный паспорт для выезда за границу на постоянное место жительства. Так как я не желаю жить в Советском Союзе, в связи с тем, что у моей матери есть жалкая лачуга, которая требует капитальный ремонт. Но куда я не обращался, чтобы выделили леса, но всюду отвечают: нету. Спрашивается, как же можно жить, когда нет даже жалкого жилья. А ведь у нас болтают о коммунизме, если прошло сорок два года, а мы еще живем по первобытному.

В связи с этим прошу мне выдать заграничный паспорт в любую страну. Иначе я больше терпеть не могу. И дальнейшее пребывание в Союзе все равно на меня не повлияет и не переубедить. В этом я уверен. Я основываюсь на том, что за границей есть свободный выезд и въезд»³.

Пізніше, у 1962 році, І. Полозка за написання «наклепницьких» листів до вищих органів советської влади та глав урядів капіталістичних країн засуджено до трьох років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії посиленого режиму⁴.

Свідомим виявом антирадянської пропаганди й агітації вважалося виготовлення і розповсюдження листівок (прирівнюваних до них написів на стінах, парканах тощо) та, почасти, анонімних листів. Їх зміст – це несприйняття, критика політичного режиму і навіть заклики до його повалення. Умовою такої публічної критики була невідповідність між

---

¹ Крамола. Инакомыслие в СССР при Хрущеве и Брежневe 1953–1982 гг.: Рассекреченные документы Верховного суда и Прокуратуры СССР / Сост. В. А. Козлов, О. В. Эдельман, Э. Ю. Завадская; Под ред. В. А. Козлова, С. В. Мироненко. – М., 2005. – С. 194.

² Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13613. – Т. 2. – Арк. 163.

³ Там само. – Спр. П-13395. – Пак. № 1. – Арк. 205.

⁴ Там само. – Арк. 288–290.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

реаліями, в яких жили советські люди, й пропагандистськими заявами про достаток і процвітання.

Дуже багатьох авторів листівок органам КГБ так і не вдалося виявити. Це свідчить не стільки про їх погану роботу, скільки про неможливість такого викриття.

Часто листівки складалися людьми з досить низьким освітнім рівнем. Однак у них відчувається «глас» отого простого народу, від імені якого так любила виступати Компартія. Ось, наприклад, листівка, прикріплена на паркані сторожем Хотинської МТС (машинно-тракторна станція) Семеном Барсуком 5 березня (день смерті Сталіна) 1956 року:

«Америка пішеть что Московская банда и Компартия есть самый злейший враг всего народа.

Америка пишет грустно видеть нам колхозы кукурудзу и колхозные поля а еще грусней Московскую банду и Компартию точно оскудела гнетом вся руская страна Смело сомкнем ряды американського народа атом разобет гнет вражды да здраствует царская свобода писав Хрущев»¹.

Як видно, листівка написана з численними помилками, поганою російською мовою, деякі її місця зовсім незрозумілі. До того ж автор для збільшення дієвості заховався за псевдонім «Хрущов». За такий текст С. Барсук отримав 5 років позбавлення волі.

Інкони для посилення ваги висловленого, а також приписування автором собі приналежності до певної організованої групи, листівки підписувались іменем неіснуючих антикомуністичних організацій. Так, Федір Григоров від імені «Союзу вільних демократів» розповсюдив у Конотопі в ніч із 8 на 9 грудня 1963 року листівку, в якій наголошував, що сучасні комуністи лише прикриваються ленінським ученням і зовсім не ведуть народ до комунізму². Насправді такої організації ніколи не існувало.

Анонімність більшості листів, листівок, написів на парканах, стінах пояснюється не лише страхом покарання, але й бажанням їх авторів говорити від імені всього «трудового народу» деяку «правду», що початково відома всім людям. У такій ситуації сам автор – просто знеособлена складова самого народу. В акті критики советського ладу ніби називалось зло, а називання зла на ймення дає владу над ним і, відповідно, може нейтралізувати його дію. Як бачимо, через листівки також актуалізувались архаїчні пласти протонародної свідомості.

Варто додати, що незадоволення владою прості робітники й селяни любили подавати у віршованій формі.

У пошуках іншої «правди» стало масовим прослуховування зарубіжних радіоголосів («Німецька хвиля», «Свобода», «Голос Америки», «Свободная Россия» тощо). Саме через них окремі наші земляки потрапили під вплив російської націоналістичної партії Народно-Трудовий Союз (НТС) і розповсюджували листівки із закликм підтримувати цю організацію. Так, слюсар Георгій Тельбіз із Охтирки в 1962 році розповсюдив понад 30 листівок із пропагандою НТС. Зміст написаного приблизно такий:

«НТС

¹ Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13410. – Пакет № 1.

² Там само. – Спр. П-13417. – Пак. № 1. – Арк. 186.

Центр досліджень визвольного руху

Народно-трудовой союз
Борется за счастье людей,
Против ига коммунизма»¹.

У Сумах невідомі від імені НТС у ніч на 22 квітня (день народження В. Леніна) 1962 року написали гасла на стінах будинків та парканів². А художник з Конотопа Павло Ганзін у 1964 році навіть намагався встановити зв'язки з НТС. Він також виготовляв та розповсюджував від імені цієї організації листівки:

«Дорогие друзья!

Вас время зовет спастись Родину от коммунизма. Становитесь членами огромной подпольной партии НТС, которая несет пиратам смерть, трудящимся – свободу. Слушайте наши советы по радио на волнах 26,47 м.

Ревштаб НТС»³.

Реальним приводом для критики уряду Хрущова з боку «простого народу» була нестача продуктів (особливо хліба). На початку 60-х років у СРСР підвищили ціни й одночасно збільшили норми виробітку та розцінки на промислових підприємствах, що викликало хвилю обурення робітників. Наприклад, Григорій Коломієць, робітник Сумського насосного заводу, в 1962 році критикував уряд за підвищення закупівельних цін на продукти тваринництва. Степан Чигрин, робітник суперфосфатного заводу, висловлював своє невдоволення збільшенням плану⁴. Робітник Юрій Єременко із Шосткинського хімзаводу висловив невдоволення написом на борні тремеля: «Объединимся все для борьбы с ярым врагом рабочего класса – Компартией СССР и Хрущевинизмом»⁵. Володимир Завалій, робітник Сумського насосного заводу, у 1963 році «неправильно» зрозумів «становище з хлібом» і почав критикувати владу⁶. Інвалід із села Іздецьке Великописарівського району Жировін навіть закликав до повстання у зв'язку з переборами з хлібом⁷. Із більшістю таких протестантів КГБ провело «профілактичні бесіди». Ю. Єременко отримав 6 місяців ув'язнення у виправно-трудовій колонії посиленого режиму.

Соціально-економічні проблеми, з якими зіштовхувалися прості люди, часто персоніфікувались у постаті Микити Хрущова, як уособлення зла. Можливо тому так часто зустрічаються заклики до його фізичного знищення. Зокрема робітник Шосткинського військового заводу Юрій Новосьолов на стіні біля каси заводоуправління написав, що

«Хорошо с деньгами жить,

*Если Никиту Хрущева похоронить»*⁸.

До вбивства Хрущова закликав і Михайло Сизоненко, їдучи 8 грудня 1963 року автобусом із Сум до Білопілля і будучи в нетверезому стані⁹.

¹ Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-11809. – Арк. 252

² ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 403. – Арк. 18.

³ Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13813. – Т. 3. – Арк. 15.

⁴ ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 403. – Арк. 51.

⁵ Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-11899. – Арк. 5.

⁶ Там само. – Спр. П-7152. – Арк. 67–70.

⁷ ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 425. – Арк. 44.

⁸ Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13616. – Арк. 8.

⁹ ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 454. – Арк. 3–4.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Студент хіміко-технологічного технікуму Микола Артамонов розкидав 17 липня 1962 року по Шостці листівки, серед яких були й такого змісту: «Хай здохне Хрущов! Який бажає війни. Смерть гаду пузатому!» та «Смерть Хрущову, який не виконує марксистсько-ленінських ідей»¹. Зауважимо: структура змісту листівки наслідує лозунги на честь тієї чи іншої знаменної «совєтської» дати.

Ненависть поширювалась і на інших керівників держави. У наглядних справах Прокуратури СРСР свідчить, що в ніч на 8 листопада 1958 року в місті Охтирка порізали 3 портрети совєтських керівників, а в ніч із 7 на 8 листопада 1959 року в Сумах порізали два портрети². Конкретні прізвища кремлівських ідолів не названі, але тут важливо інше: такі «святотатські», з точки зору офіційної ідеології, дії вчинені у «святий» день Великої Жовтневої соціалістичної революції. Це ще більше підсилювало їх «злочинний» характер. Пошкодження зображень вождів базувалося на тій особливості протонародної свідомості (витоком якої є міфологічна свідомість), що між зображенням і зображеним існує глибинний сутнісний зв'язок. У зображенні знаходиться своєрідна сила зображуваного. Тобто, знищуючи зображення ненависної людині, завдається шкода й самій особі. І самою владою (за принципами тієї ж архаїчної свідомості) такі дії сприймалися не просто як прояви хуліганства, це був акт своєрідного ритуального паплюження, тож і кваліфікувався він як небезпечний державний злочин.

У 60–70-х роках усе відчутнішим стає нерівноправне становище української мови й культури у порівнянні з російською. Таке обмеження національних прав боляче сприймалося етнічними українцями, що викликало спротив не лише серед інтелігенції, а й серед широких верств свідомої своєї національної приналежності селян та робітників. Архіви містять дуже багато свідчень вияву народного незадоволення на національному ґрунті, яке влада кваліфікувала як прояви «українського буржуазного націоналізму». Так, для прикладу, у написанні націоналістичних листівок та систематичних націоналістичних висловлювань у 1956 році звинуватили сум'янина В. Калиниченка³, написанні анонімних листів націоналістичного змісту – пенсіонера з міста Ромни Дмитра Вовка⁴. 7–8 жовтня 1961 року в Лебедині знайдено 4 листівки націоналістичного змісту, ймовірним автором яких був учень вечірньої середньої школи Василь Гордієнко⁵. 14 січня та 24 липня 1962 року в Конотопі розклясні листівки націоналістичного змісту, автора яких так і не виявили⁶. У написанні віршів націоналістичного змісту звинувачувався у 1962 році вчитель із села В'язове Конотопського району Дяченко⁷. Крім того він ще й закликав до боротьби за відокремлення України від СРСР. До цього закликав також й Іван Крохмаль із Сум⁸. В українському буржуазному

¹ Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-6025. – Пак. № 1.

² Крамола. Інакомыслие в СССР при Хрущеве и Брежневe 1953–1982 гг.: Рассекреченные документы Верховного суда и Прокуратуры СССР. – С. 173.

³ ДАСО. – Ф. Р-3584. – Оп. 1. – Спр. 257. – Арк. 32

⁴ Там само. – Спр. 370. – Арк. 38.

⁵ Там само. – Спр. 403. – Арк. 17.

⁶ Там само. – Арк. 18.

⁷ Там само. – Арк. 44–45.

⁸ Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13613. – Т. 2. – Арк. 162.

Центр досліджень визвольного руху

націоналізмі звинувачувався в 1964 році уродженець села Попівка Котонопського району, студент Харківського університету Анатолій Соболев¹. 1966 року націоналістами оголосили членів підпільної групи з села Русанівка Липоводолинського району², студентку Сумського педагогічного інституту Тамару Шамрай³. Мешканець міста Ворожба Микола Тесленко звинувачувався в 1970 році у тому, що в листах, які направляв до різних «високих інстанцій», висловлював націоналістичні погляди⁴. І таких, лише зафіксованих КГБ, фактів пасивного спротиву русифікаційним процесам з боку простих українців можна називати ще багато.

Інакодумство в масі своїй – це, як правило, сукупність лише індивідуальних думок та вчинків, тому не дивно, що найнебезпечнішим проявом опозиційності існуючому советському режиму репресивні органи вважали існування чи підготовку до створення підпільних груп і організацій із їхніми програмами, статутами й клятвами. Серед груп, виявлених органами держбезпеки на території Сумщини, виокремимо створену в Сумах створену в Сумах робітником Олександром Бойком⁵ «Національно-демократичну партію робітників і селян України» (розкрита в 1963 р.) та «Українську Національну партію» (розкрита в 1966 р.) у селі Русанівка Липоводолинського району⁶. Свою групу в 1962 році створив і М. Сніжко, кочегар із Ромнів, яку органи КГБ назвали «нелегальною партією»⁷. Як не дивно, але учасники всіх цих організацій не були засуджені, усе обмежалося профілактичною роботою. Справа в тому, що слідство чомусь сприйняло їхні дії несерйозними, такою собі «інфантильною грою» в підпільну діяльність.

Власне дисидентство (від лат. *dissidere* – відхилення) – це ще одна (поряд з простонародною) форма, але вже інтелігентської, опозиційності правлячому комуністичному режимові. Переважно – це культурницький рух, що не ставив перед собою чітких політичних цілей. Він був, скоріше за все, формою морального спротиву режимові. Держава успішно боролася проти створення підпільних організацій, але вона була майже безсилою проти виявів лише морального протесту, який до того ж спрямовувався проти невиконання самою державою своїх законів чи норм конституції. Відчуження інтелігенції від політичного режиму розпочиналося на емоційному рівні. Витоком опозиційності тут слугувало почуття огиди, навіюване «советською дійсністю», усвідомлення своєї моральної несумісності з нею. І на відміну від сталінської доби люди, які не сприймали цієї системи, могли вже не замикатись у своїй «внутрішній» еміграції, а відкрито (хоч і не завжди) висловлювати свої почуття. Насамперед, творча інтелігенція в добу правління Леоніда Брежнєва не сприйняла відродження фактично просталінської комуністичної ідеологічної доктрини, з якою вона справедливо пов'язувала нові обмеження свободи творчості. Саме творче середовище й висунуло групи інакодумців, які виступали з критикою правлячого режиму. Бо,

¹ Див.: Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні. – К., 1998. – С. 431–432.

² Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13091. – Т. 3. – Арк. 146–153.

³ ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 15. – Спр. 115. – Арк. 58–61.

⁴ Див.: Реабілітовані історією. Сумська область: У трьох книгах. – Суми, 2005. – Кн. І. – С. 101–102.

⁵ ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 425. – Арк. 41.

⁶ Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13091. – Т. 1–3.

⁷ ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 425. – Арк. 44.

зрештою, будь-яка творчість за своєю природою є інакодумством по відношенню до усталеної точки зору.

Ця течія в своєму розвитку пройшла шлях від так званого «шістдесятництва», з його творчим нонконформізмом, до дисидентства, а потім деякі з дисидентів у 70-і роки примкнули й до правозахисного руху (серед наших земляків, наприклад, Петро Рубан із Конотопа, який у 1985 році став членом Української Гельсінської групи). До «дисидентствующої» інтелігенції Сумщини належали люди різного кола занять: журналісти (М. Данько, Г. Петров, А. Соколов, Ю. Царик, Б. Ткаченко), педагоги (А. Семенюта, Ф. Сахно, Й. Дудка, А. Андрійчук), науковці (Г. Нудьга, М. Осадчий, Д. Кулиняк), студенти (Т. Шамрай, Г. Хвостенко). До речі прояви такого інтелігентського дисидентства існували переважно в національних формах. Русифікаційні процеси, що з новою силою почали набирати обертів після XXII з'їзду КПСС, на якому прийнято нову програму Комуністичної партії, не могли не викликати спротиву в патріотично налаштованих українців. Справа в тому, що в програмі проголошувався курс на побудову комуністичного суспільства. А при комунізмі, як відомо, національних характеристик людей не існує. «Зближенням націй» Комуністична партія особливо активно почала стирати національні відмінності між росіянами, білорусами та українцями, але виразно на користь національної російської мови й культури, які оголошувалася інтернаціональними. Тому для інтелігенції в умовах посилення русифікації актуальним завданням ставало культивування елементів самобутності української культури та пропаганда національної свідомості. Це означає, що одне з головних завдань літературно-мистецького руху – повернення до традицій українськості як основи для побудови ціннісно-смісловної мережі в сучасності, так званий рух «повернення до джерел». Він проявлявся в активізації етнографічних досліджень, відродженні української обрядовості (наприклад, виконання колядок і т. д.). Зрозумілою тоді стає й розгромна критика книги «Червоне соло» поета Миколи Данька (1926–1993) на пленумі Сумського обкому КПУ (липень 1967 року). У виступі першого секретаря Бориса Іововича Вольтовського, крім усього іншого, поету робиться закид у тому, що

«тов. Данько в своїх стихах плачет о старых хатах с узкими окнами, соломенной кровлей и старыми заборами, целует женщин и совсем не замечает чудесных преобразований в жизни, быте, труде, культуре советских людей, осуществленных за годы советской власти»¹.

Усе українське Б. Вольтовським кваліфікується як обмежено національне, яке далі редукується лише до сільського, а, отже, в умовах советської індустріалізації, такого, що повинно інтерпретуватись лише в межах категорії «відсталого». Звичайно, людина, яка про значення Леніна писала ось таке:

*«Нерон... Тіберій... Калігула...
Померкли в більшовицький час.
В зеніті грізному спахнула
Зоря кривава Ілліча.
Що вже Лойолли, Тамерлани!*

¹ ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 14. – Спр. 8. – Арк. 26.

Центр досліджень визвольного руху

*Перед розбійником таким
Вони – злодюжки, хулігани,
Здаються чимсь дрібним-дрібним...»,*

комуністичним режимом не могла не переслідуватись. Тому не дивно, що Микола Данько, один із найвідоміших сумських інакодумців, зазнавав цих переслідувань аж до часів перебудови.

Основна форма реалізації дисидентської активності – створення, розповсюдження та читання позацензурних текстів (так званий «самвидав»). Одним із основних творів українського самвидаву була книга Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». У Сумах, за свідченням Вазгена Балаяна, на квартирі журналіста Олександра Кубатки кілька осіб збиралися для читання цієї роботи¹. Із твором зазнайомивсь і журналіст та агроном Борис Ткаченко з Лебедина, який особисто познайомився з автором та його працею через відомого українського скульптора й етнографа Івана Гончара². Потрібно вказати й на високоморальний вчинок відомого перекладача, уродженця Кролевця Миколи Лукаша, який після арешту Дзюби в 1972 році запропонував відсидіти термін ув'язнення замість цього відомого українського дисидента. У вищій владній інстанції України на підтримку Дзюби він надіслав заяву такого змісту:

«В зв'язку з тим, що я, нижчепідписаний, цілком поділяю погляди літератора Дзюби Івана Михайловича на певне офіційне у нас неіснуюче питання, за яке, наскільки мені відомо, його засудив нещодавно один із нарсудів м. Києва, та беручи до уваги:

а) стан здоров'я засудженого;

б) ту обставину, що в даний період (кінця якого ми з Вами не можемо передбачити бодай наближено) для мене особисто перебування на будь-якому режимі видається майже рівноправним і через те більш-менш байдужим, – прошу ласкаво дозволити мені відбутися замість вищезазначеного Дзюби І. М. визначене йому судом покарання».

За цей вчинок перекладача виключили зі Спілки письменників³.

Ще одна форма протестної поведінки інтелігенції в 60–80-ті роки – підписання різних листів на захист осіб, переслідуваних советською владою. У цьому зв'язку варто згадати уродженця міста Ромни, письменника Бориса Антоненка-Давидовича, одного з моральних лідерів українських шістдесятників. Пройшовши через сталінські табори, він зумів вижити і в 1956 році був реабілітований. У 1966-му підписав разом з іншими 78 особами листа на ім'я прокурора УРСР Ф. Глуха та голови КГБ України В. Нікітченка, в якому висловлювалися тривога з приводу характеру судових процесів проти української інтелігенції в Луцьку та Івано-Франківську й прохання допустити авторів на судовий розгляд⁴. Б. Антоненка-Давидовича також 17–18 листопада 1970 року викликали до Івано-Франківська свідком на судовий

¹ Балаян Вазген. Україна – любов моя. – Суми, 2007. – С. 86.

² Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті роки ХХ ст.). – К., 2000. – С. 49.

³ Коваль Віталій. «Ласкаво прошу дозволити мені відбутися замість нього ув'язнення...» // Дніпро. – 1991. – № 11-12. – С. 198–201.

⁴ Українська інтелігенція під судом КГБ. Матеріали з процесів В. Чорновола, М. Масютка, М. Озерного. – [Мюнхен], 1970. – С. 185–186.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

процес над відомим дисидентом Валентином Морозом. Давати свідчення він відмовився, заявивши, що

«з огляду на цілковиту незаконність закритого суду ніяких показів давати не буде. Адже у своєму житті він пройшов через два суди, які жорстоко судили його (один раз навіть до смертної кари) за вигаданими найсміхотворнішими звинуваченнями. Тому він вважає недопустимим для себе участь в такому «суді», бо не бажає нести відповідальність перед нащадками разом з суддями і прокурором за участь у відвертій сваволі»¹.

Після того як В. Мороза засудили на закритому судовому засіданні до 6 років спецтюрми, 3 років таборів особливого режиму і 5 років заслання, наш земляк разом із І. Дзюбою та В. Чорноволом написали міністру юстиції УРСР Зайчуку та прокурору УРСР Глуху протест².

Одна з характерних особливостей біографії багатьох сумських шістдесятників – їхній зв'язок із Західною Україною, особливо зі Львовом. У Франковому університеті навчалися Микола Данько, Геннадій Петров, Григорій Хвостенко. Науковим співробітником Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові був уродженець села Артюхівка Роменьського району Григорій Нудьга. Перед своїм арештом працював інструктором Львівського обкому КПУ та викладав в університеті Михайло Осадчий (уродженець села Курмани Недригайлівського району). Високий рівень національної самосвідомості, притаманний широким верствам західноукраїнського суспільства, ще живі спогади про боротьбу ОУН-УПА ставали одним із джерел формування опозиційних настроїв і для уродженців Сумщини.

Якщо ж говорити про якусь політичну ідеологію українського дисидентського руху, то тут виразно проступають дві тенденції: 1) націонал-комунізм, що вперше був чітко зафіксований уже в праці того ж І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»; 2) оунівсько-донцовська традиція інтегрального націоналізму, виникнення якої пов'язують із самвидавськими статтями Валентина Мороза³. Що стосується уродженців Сумщини, то тут націонал-комуністична лінія проглядається в кількох роботах студента філологічного факультету Львівського університету (родом із селища Улянівка Білопільського району) Григорія Хвостенка. В організованому ним разом із Зоряном Попадюком позацензурному журналі «Поступ» (1973) уміщена стаття «Наші засади», підписана псевдонімом М. Сьогодні, під яким виступав Г. Хвостенко. У цій статті він, наприклад, пише, що

«маючи на оці виділення України в Самостійну державу, ми не намагаємося її протиставити соціалістичній системі...», бо «ми дамо користі соціалістичній системі набагато більше шляхом своєї державності, аніж шляхом своєї нівеляції (через асимілювання)»⁴.

Отже, побудову української держави він вбачає можливим у межах соціалістичної системи.

¹ Український вісник. – Париж; Балтимор, 1971. – Вип. IV. – С. 37.

² Там само. – С. 42–43.

³ Детальніше див.: *Лисяк-Рудницький І.* Політична думка українських підрядянських дисидентів // *І. Лисяк-Рудницький.* Історичні есе. – К., 1994. – Т. 2. – С. 477–488.

⁴ Цит. за: *Русначенко А.* Національно-визвольний рух в Україні. – К., 1998. – С. 575.

Центр досліджень визвольного руху

Характерною для доби «пізнього застою» (1984 рік) щодо розуміння рівня ідеологічного контролю над свідомістю викладачів вищої школи в національній сфері була справа комуніста Анатолія Андрійчука (1936–1996), завідувача кафедри іноземних мов Глухівського педагогічного інституту ім. С. Сергеева-Ценського. Сумніви в його ідеологічній «чистоті» внесло спілкування в побуті українською мовою і намагання відстоювати право на її функціонування в межах педінституту. Додали фактів сексотам і кілька необережних висловлювань у розмовах із колегами. Потім – донос у КГБ, розгляд питання про «націоналістичні збочення» А. Андрійчука на бюро і зборах партійної організації. Усе обмежалося суворою доганою по партійній лінії із занесенням до облікової картки і звільненням на деякий час із роботи з формулюванням «як такий, що не відповідає займаній посаді». Результат переслідувань – тяжка хвороба викладача¹. Справді, у такій важливій ділянці конструювання ідеологічно вивірених бійців комунізму як вища педагогічна освіта найменших відхилень від генеральної лінії партії бути не могло.

Інакодумство підпадало під 54 статтю Кримінального кодексу України, прийнятого в 1927 році. А після прийняття нового Кримінального кодексу в 1960 році – під статтю 62 (антирадянська пропаганда й агітація). Строк покарання за цією статтею визначався від шести місяців до семи років, а також висилку від двох до п'яти років. У 1966 році Кодекс доповнено трохі м'якшою статтею – 187-1: поширення завідомо неправдивих вигадок, що паплюжать радянський державний і суспільний устрій. Покарання за цією статтею – позбавлення волі до трьох років, або виправні роботи до року, або штраф до 100 карбованців. За нашими підрахунками, на Сумщині протягом 1956-1985 років за цими статтями засуджено (без урахування релігійного дисидентства) до 20 осіб².

Як не дивно, найбільші політичні репресії післясталінської доби припадають на 1957-1958 роки, тобто на першу «п'ятирічку» правління «ліберала» М. Хрущова. Причинами такої активності були колізії, пов'язані з викриттям культу особи Сталіна на XX з'їзді КПСС і усунення з керівництва країною проталінської групи В. Молотова, Л. Кагановича, Г. Маленкова і «примкнувшого к ним Шепилова» в 1957 році та антикомуністичним повстанням в Угорщині 1956 року. Яскравим прикладом реалізації цієї тенденції на нашому, місцевому, рівні може слугувати справа Надії Хоменко, вчительки Капустинської середньої школи тодішнього Синівського району³. За вияв «народного сталінізму» (тобто за питання чому з вищих ешелонів керівництва країною вивели Маленкова), за анонімні листи, за знайдені в неї антирадянські листівки чеською мовою та й просто за «розмови» у 1957 році її засуджено до трьох років ув'язнення. Потім, як і з абсолютною більшістю засуджених у ці роки, вирок суду щодо Надії Хоменко був скасований і справа закрита за відсутністю складу злочину.

¹ ДАСО. – Ф. П-352. – Оп. 1. – Спр. 81. – Арк. 90–95.

² У Советському Союзі за даними КГБ в 1957–1985 рр. всього за антирадянську пропаганду і агітацію та за розповсюдження завідомо неправдивих вигадок, що паплюжать радянський державний і суспільний лад було засуджено 8124 людини [детальніше про це див.: Крамола. Інакомыслие в СССР при Хрущеве и Брежневe 1953 – 1982 гг. – С. 20–21].

³ Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-8390.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Для незгодних із політикою Компартії існували й інші варіанти покарань. Зокрема, щоб не збільшувати кількість засуджених інтелігентів за «політичними» статтями, їм давали кримінальні. Показовий випадок із поетом Анатолієм Семенютою, який разом із іншими сумськими «шістдесятниками» – Г. Петровим, В. Баранкіним, М. Даньком – збиралися для вільнолюбних розмов у квартирі журналіста Юрія Царика. У результаті в 1966 році А. Семенюту позбавили волі на вісім місяців за статтею 210 КК УРСР про звідництво. Ю. Царик за свої думки і «довгий язик» за цією ж статтею поплатився роком виправних робіт у колонії загального режиму, що знаходилась у селі Перехрестівка неподалік Ромен.

Інший специфічний вид покарання – примусове утримання інакодумця у психіатричній лікарні. Влада широко це застосовувала, виходячи з того, що у зв'язку з ідеєю про відсутність у Советському Союзі ґрунту для соціальних протиріч основну масу засуджених за «політичними» статтями вигідно було подавати як психічно ненормальних. Один із найрозповсюженіших «діагнозів» – «невизначна шизофренія», під яку можна підвести будь-кого, оскільки у людини протягом протікання хвороби зберігається зовнішньо правильна поведінка і здатність до соціальної адаптації. Для інакодумців із Сумщини психіатрична експертиза в основному проводилась у Харківському психоневрологічному інституті. У 60-ті – на поч. 80-х років на психіатричну експертизу та примусове лікування згідно з рішенням суду направлені наші країни: В. Калиниченко¹, І. Кашенко², Дяченко³, В. Манівський⁴, Ф. Григоров, М. Сизоненко⁵, М. Онацький⁶. Під час слідства в Охтирській психіатричній лікарні утримувався Г. Фельдман.

Приблизно за середини 60-х років, тобто часів завершення хрущовської доби «ліберального комунізму», масові судові переслідування за інакодумство спадають і панівного значення в діях органів держбезпеки набуває практика профілакування (офіційного попередження). Особу, зауважену в якійсь антидержавній діяльності, викликали до органів КГБ для «педагогічної» розмови, наприкінці якої брали підписку про отримання нею попередження. Така практика «м'якого тиску» була досить дієвим засобом боротьби з потенційними опозиціонерами советському режиму. Людину не саджали до в'язниці, а шляхом залякування домагалися від неї лояльного ставлення до влади та формального примирення з режимом. У профілакуванні «антисоветчиків» із досить чисельного наводлодисидентського культурного прошарку поряд із органами державної безпеки (і за їх вказівками) брали також участь партійні, комсомольські організації, збори трудових колективів. Така практика дозволяла і залякати інтелектуалів, і дискредитувати опозицію в очах простих людей. Точних цифр ми не маємо, але в Сумській області за період із кінця 50-х і до середини 80-х років профілаковано сотні й сотні «потенційних дисидентів». Про те, що за інакодумство вже не судять, а лише проводять профілактичні бесіди, знала й

¹ ДАСО. – Ф. Р-3584. – Оп. 1. – Спр. 257. – Арк. 32.

² Там само. – Спр. 316. – Арк. 15–16.

³ Там само. – Спр. 403. – Арк. 44–45.

⁴ Там само. – Арк. 49.

⁵ Там само. – Спр. 454. – Арк. 4.

⁶ Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13091. – Т. 3. – Арк. 151.

Центр досліджень визвольного руху

студентка Сумського педінституту Тамара Шамрай. Тому в 1968 році сказала своїй подрузі (яка виявилась агентом КГБ):

«я немного напугана, но наше КГБ действует воспитательными методами, так что нужно быть просто более осмотрительными...»¹.

Щоб завдати нищівного удару по формуванню національної свідомості, заглушити її ріст, усувались із відповідальних посад і звільнялись із роботи національно свідомі та авторитетні викладачі, журналісти, керівники різних рівнів. Така доля, наприклад, спіткала завідувача кафедри української літератури Сумського державного педагогічного інституту ім. А.С.Макаренка Юрія Ступака. Щоб не дати можливості захистити уже готову докторську дисертацію і стати професором, Юрія Петровича відправили на пенсію, а на його місце призначили відданих комуністичному режимові Федора Ялового, а згодом Ольгу Манченко. Не було допущено до роботи на кафедрі української літератури і поета Володимира Затулівітра.

Поширеними способами нищення будь-яких проявів національної свідомості і залякування населення стали переслідування, цькування та знущання над сім'ями, родичами, друзями, знайомими інакодумців, різного роду сплановані КГБ стеження та провокації. Про все це читач знайде документальні свідчення у матеріалах цього збірника, зокрема, про Г. Нудьгу, Б. Ткаченка, М. Данька та інших інакодумців Сумщини.

Після початку горбачовської «перестройки» в 1987 році дисидентів, які перебували в таборах і в'язницях, починають звільняти. Для цього політичному в'язню достатньо було написати у Верховну Раду СРСР прохання про помилування. Але це означало, що такий в'язень сумління визнавав себе винним. Більшість в'язнів такі прохання написали й були звільнені. Серед них і дисидент з міста Конотоп Григорій Фельдман. Меншість відмовилась і наступного року їх звільнили без будь-яких умов. Так, відмовився написати заяву відомий український дисидент, уродженець того ж Конотопа Петро Рубан.

Перебудовчі процеси легалізували дисидентські лозунги гласності, прав людини, багатопартійності, відкритості суспільства і, зрештою, побудови своєї незалежної Української держави. Настала нова (й остання) епоха в існуванні Советського Союзу. Рівень ідей перейшов у практичну площину їх реалізації. Наприкінці 80-х років на Сумщині виникає кілька неформальних організацій. Одна з перших – мистецько-краєзнавче товариство «Спадщина», яке на чолі з Олексієм Шевченком активізувало свою діяльність з початку 1987 року. Ці часто опозиційні Компартії групи за метою й засобами їх функціонування були вже іншими, ніж дисиденти. Вони претендували на політичну владу, намагаючись всіма силами відібрати її в ослабленої Комуністичної партії. Тому перші ролі в керівництві таких опозиційних груп («Союз содействия перестройке», «Меморіал», «Рух») відігравали не романтично налаштовані національні ідеологи чи літератори, а люди з прагматичною жагою влади, політичної діяльності.

Комуністична партія спочатку неформальні організації намагалася поставити під свій контроль і навіть інспірувала виникнення деяких із них. Ті ж організації, що критикували Компартію чи не йшли на співробітництво,

---

¹ ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 15. – Спр. 115. – Арк. 61.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

оголошувались екстремістськими. У Сумах протягом 1988–1989 років до числа екстремістських за «вироком» функціонерів обкому партії потрапили «Союз содействія перестройке», «Народний Рух України за перебудову», члени «антиперебудовної» групи Леоніда Коваленка, тобто клубу «Ініціатива» з Шостки, товариство «Меморіал» та філософський ідеалістичний клуб «Мисль». Конфронтація між «неслухняними» організаціями та органами совєтської влади часто набувала досить серйозних форм. Так, великий резонанс у Сумах на початку жовтня 1989 року викликало голодування на майдані перед обкомом компартії одного з лідерів «Меморіалу» інженера Володимира Майбороди та робітника Олега Тарасенка¹. Причиною стала відмова міськвиконкому надати дозвіл на проведення чергового мітингу неформалів, на якому повинні були обговорюватися важливі для сумської громади проблеми.

Таким чином наявність факту інакодумства протягом усієї післясталінської історії Советського Союзу засвідчує хибність ідеї про можливість побудови ідеологічно гомогенного суспільства на комуністичних принципах. Інакодумство та виникнення руху опору на його основі стало однією з глибинних передумов створення незалежної Української держави. Прояви інакодумства на Сумщині мають деякі особливості, зумовлені їх провінційним статусом. Але одне залишається незаперечним: рух опору совєтській владі та московсько-комуністичному режимові на Сумщині був дієвим і широкомасштабним, тривав упродовж усього післясталінського періоду його існування. Він залишиться взірцем нескореності широких мас у боротьбі з комуно-совєтським поневоленням України, отже свідченням високої моральності наших земляків, предметом нашої справжньої гордості, дієвим засобом формування національної свідомості наших сучасників.

Упорядники

Наш сайт:

www.history.sumynews.com

---

¹ Детальніше див.: Ленінська правда. – 1989. – № 192 (6 жовтня). – С. 2.

ЧАСТИНА І

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

РОЗДІЛ І

ВІД XX З'ЇЗДУ КПРС ДО ПЕРЕБУДОВИ

№ 1

**Зміст листівки, виготовленої учнем технічного училища № 2 міста Суми
Миколою Ткаченком**

Березень 1955 року

Товарищи!

К Вам обращается группа антикоммунистов, которая ведет борьбу против коммунистических заправил Хрущева и его кровавой компании.

Товарищи! Как Вам известно, в нашем городе много сейчас людей выброшены за ворота производства. С одного только завода им. Фрунзе попали под сокращение 2000 рабочих. А сколько есть мелких организаций и производств, с которых увольняются рабочие?

Товарищи! А на что обречены эти рабочие? Только на гибель или жалкое существование! Они и так жили только одним днем, потому что наше правительство умело и ловко научилось сосать из честного и трудового народа кровь.

Так до каких пор можно терпеть и жить под волчьей лапой коммунизма?

Народная чаша горя уже переполнена и она должна вылиться через верх!

Товарищи! Протестуйте и сопротивляйтесь против нечеловеческой сваволи коммунизма! Требуйте повышения зарплат!

Товарищи! В России образовалась подпольная «Боевая Организация Антикоммунистов», которая борется против диктатуры зверского коммунизма.

Распространяйте о ней сведения среди надежных близких и родных!

Голос этой организации можно слушать по радиоприемнику ежедневно с 11 до 12 часов дня и после 12 ночи и в другие часы на коротких волнах.

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-12265. –
Арк. 134.

Копія. Рукопис.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

№ 2

Віршований текст «Хрущев», складений Миколою Ткаченком

Березень 1955 року

*Сегодня по радио
Слышал Хрущева
Но речь его
Кровью облита была
Вместо хлеба
Давал он машины
Вместо правды
Он ложь говорил
Эта скотина,
Запльвишая жиром
Из Киева
Переползла у Москву
И за Кремлевской
Стеной людоедом
Сидит
Как тифозная вша.
Юрий
Грозный*

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-12265. –
Пакунок № 1.
Копія. Рукопис.

№ 3

Судовий вирок жителю міста Суми Миколі Ткаченку, звинуваченому в антирадянській діяльності

29 квітня 1958 року

ПРИГОВОР

ИМЕНЕМ УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

1958 г. апреля 29 дня Сумской областной суд, в составе:

Председательствующего КЛОЧКО
нар. заседателей ЧУХНЕНКО, ОСТАПОВА
при секретаре КРЫЖАНОВСКОЙ
с участием прокурора ЩЕРБАК
и адвоката ПРИМОВА

рассмотрел в закрытом судебном заседании уголовное дело по обвинению ТКАЧЕНКО Николая Петровича, 1936 г. рождения, уроженца и жителя г. Сум, Новоселицкий переулочек дом № 12, украинца, гражданина СССР, из рабочих, со средним образованием, до ареста член ВЛКСМ, учащегося технического училища №2 г. Сум, ранее не судимого, по ст. 54-10 ч. 1 УК УССР.

Центр досліджень визвольного руху

Исследовав материалы предварительного следствия, Сумской облсуд

УСТАНОВИЛ:

Подсудимый ТКАЧЕНКО в марте 1955 г. изготовил и распространил две антисоветские листовки от имени якобы существующей в Сумах «группы антикоммунистов», в которых клеветал на советскую действительность и призывал население бороться против Советской власти, в том же месяце 1955 г. изготовил и наклеил во дворе кинотеатра имени Комсомола антисоветский документ в стихотворной форме с клеветой на одного из руководителей КПСС. В марте 1957 г. ТКАЧЕНКО учинил антисоветскую надпись на избирательном бюллетене по выборам в местные Советы депутатов трудящихся, кроме того, среди близких товарищей клеветал на советскую действительность. Подсудимый ТКАЧЕНКО виновным себя в предъявленном обвинении полностью признал и заявил, что он осознал тяжесть содеянного, раскаивается и в дальнейшем никогда не допустит подобного.

Кроме этого, вина его подтверждается показаниями свидетеля БЕРКУН, актами экспертизы и вещественными доказательствами по делу. Таким образом, преступление ТКАЧЕНКО полностью доказано по ст. 54-10 ч. 1 УК УССР.

Исходя из изложенного и учитывая добросовестное признание вины подсудимым, раскаяние и его молодость, руководствуясь ст. ст. 296, 297 УПК УССР, Сумской областной суд, –

ПРИГОВОРИЛ:

ТКАЧЕНКО Николая Петровича, 1936 г. рождения по ст. 54-10 ч. 1 УК УССР к лишению свободы в исправительно-трудовых колониях сроком на пять (5) лет с поражением в правах в соответствии с п.п. а, б, в ст. 29 УК УССР на три (3) года после отбытия меры наказания¹.

Засчитать предварительное заключение с 1 ноября 1957 г. В счет отбытия меры наказания.

Меру пресечения оставить прежнюю – содержание под стражей.

Приговор может быть обжалован в Верховный суд УССР в течение пяти дней со дня вручения копии приговора осужденному через Сумской областной суд.

Председательствующий КЛОЧКО
нар. заседатели ЧУХНЕНКО, ОСТАПОВ

Верно: ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВУЮЩИЙ /Підпис/

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-12265. –
Арк. 351–352.
Копія. Машинопис.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

№ 4

Зміст листівки, вивішеної на паркані біля входу до двору Хотінської МТС сторожем райвійськкомату Семеном Барсуком

5 березня 1956 року

Америка пішеть что Московская банда и Компартия есть самый злейший враг всего народа.

Америка пишет грустно видеть нам колхозы кукурудзу и колхозные поля а еще грусней Московскую банду и Компартию точно оскудела гнетом вся руская страна Смело сомкнем ряды американського народа атом разобет гнет вражды да здрастует царская свобода
писав Хрущев

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13410. – Пакунок № 1. Оригінал. Рукопис.

№ 5

Судовий вирок сторожу з села Хотіні Семену Барсуку

5 лютого 1957 року

Секретно

ПРИГОВОР

ИМЕНЕМ УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

1957 г. февраля 5 дня Судебная КОЛЛЕГИЯ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ Сумского облсуда в составе:

Председательствующего КОСТЕНКО
Нарзаседателей ПОТЕМКИНОЙ, ЛЮТОЙ
при секретаре МИРОШНИЧЕНКО
с участием прокурора КОРОБКО
и адвоката ПРИМОВА

Рассмотрела в закрытом судебном заседании в г. Сумы дело по обвинению БАРСУКА Семена Николаевича, 1902 г. рождения, уроженца и жителя с. Хотень, того же района, Сумской области, украинца, беспартийного, грамотного, не судимого, до ареста работавшего сторожем Хотеньского райвоенкомата – по ст. 54-10 ч. 1 и 69-1 ч. 1 УК УССР.

Проверив материалы предварительного следствия, Судебная коллегия облсуда

УСТАНОВИЛА:

Подсудимый БАРСУК 5 марта 1956 г. изготовил и вывесил на заборе у входа во двор Хотеньской МТС антисоветскую листовку, в которой была возведена гнусная клевета на Коммунистическую партию, Советское правительство и колхозы. В этой же листовке БАРСУК пропагандировал атомную войну, как средство уничтожения Советской власти и восстановления царизма.

Центр досліджень визвольного руху

9 февраля 1956 г. он написал и отправил почтой анонимное антисоветского содержания письмо в адрес председателя колхоза им. Ворошилова, в котором высказал угрозы убийства в отношении последнего.

Эти действия подтверждаются признанием самого подсудимого, графической экспертизой и свидетельскими показаниями ТОРЯНИК, МАЧУЛЫ и НОСКО.

Данные преступные действия подпадают под признаки ст. 54-10 ч. 1 и 69-1 ч. 1 УК УССР.

Учитывая содеянное и личность подсудимого, Судебная коллегия облсуда, руководствуясь ст. 296 – 297 УПК УССР,

ПРИГОВОРИЛА:

БАРСУКА Семена Николаевича, 1902 г. рождения по ст. 54-10 ч.1 и 69-1 ч. 1 УК УССР на основании ст. 45 УК УССР к пяти годам лишения свободы с поражением в правах по п. а, б, в ст. 29 УК УССР на три года².

Меру пресечения оставить прежнюю – содержание под стражей, засчитав БАРСУКУ в срок отбытия меры наказания предварительное содержание с 3 января 1957 г.

За выступление адвоката с БАРСУКА в пользу Сумской юрконсультации взыскать 150 руб.

Срок обжалования в Верховный суд УССР на протяжении пяти дней в кас. порядке со дня вручения копии приговора.

Председательствующий КОСТЕНКО
Нарзаседатели ПОТЕМКИНА, ЛЮТАЯ
Верно: ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВУЮЩИЙ /Підпис/

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13410. –
Арк. 153–154.
Оригінал. Машинопис.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

№ 6

**Доповідна записка секретарю Сумського обкому КП України
А. М. Науменку про результати перевірки на місці ходу партійних зборів
з обговорення питання «Культ особи та його наслідки» в партійній
організації заводу поштова скринька № 9 міста Шостка**

11 квітня 1956 року

СЕКРЕТНО
СЕКРЕТАРЮ СУМСЬКОГО ОБКОМА КП УКРАЇНИ
тов. НАУМЕНКО А. М.

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

О результатах проведения на месте хода партийного собрания по
обсуждению вопроса «Культ личности и его последствия» в партийной
организации завода почтовый ящик № 9 гор. Шостки

Мне и инструктору административного отдела тов. Рабу М. М. было поручено изучить на месте обстоятельства проведения партийного собрания по вопросу «Культ личности и его последствия» в первичной партийной организации завода п/я № 9 г. Шостки.

Ознакомление с материалами собрания, беседы с коммунистами показали, что партийное собрание по обсуждению столь важного вопроса прошло на низком идейном уровне.

Шосткинский горком КП Украины текст доклада тов. Н. С. Хрущева получил 8.III.56 г. Один экземпляр доклада был отдан тов. Чудакову – секретарю парткома п/я № 9. Тов. Чудаков ознакомил сначала секретарей цеховых парторганизаций, обещав при этом, что в ближайшие дни с докладом тов. Хрущева Н. С. будут знакомить всех коммунистов. Все коммунисты ожидали в ближайшие дни чтения доклада тов. Хрущева «Культ личности и его последствия».

Однако Шосткинский горком КП Украины через несколько дней вызвал тов. Чудакова и порекомендовал ему провести раньше собрание не по обсуждению доклада Н.С. Хрущева «Культ личности и его последствия», а по обсуждению итогов работы XX съезда КПСС. Собрание было назначено на 14 марта. Принять участие в нем поручили секретарю горкома КП Украины тов. Кунице.

К обсуждению вопроса «Итоги XX съезда КПСС и задачи первичной парторганизации п/я № 9» как партком, так и коммунисты не были подготовленными.

В самом начале собрания, когда начали утверждать повестку дня, многие коммунисты выступили и сказали, что им обещали читать доклад тов. Хрущева на закрытой части съезда, было много реплик почему нарушили обещание и т. д. (Кое-кто даже выкрикивал «Что нам рекомендации горкома»). Лишь после того, как коммунистам объяснили, что нет текста доклада Н. С. Хрущева было принято решение 14 марта обсудить вопрос «Итоги работы XX съезда КПСС и задачи первичной парторганизации», а 15 марта доклад Н. С. Хрущева «Культ личности и его последствия».

Собрание 14 марта прошло при недостаточной активности коммунистов, докладчик тов. Чудинов не сумел в должной мере осветить

Центр досліджень визвольного руху

задачи, стоящие перед парторганизацией. Решение по обсуждаемому вопросу принято наспех, без определения задач, которые стояли перед партийной организацией.

15 марта состоялось второе партийное собрание, на котором обсуждался доклад Н. С. Хрущева «Культ личности и его последствия», на собрании присутствовал первый секретарь Шосткинского горкома КП Украины тов. Видман П. И. Задолго до собрания (еще утром) член КПСС тов. Камкин В. С. – начальник электроотдела завода предупредил секретаря парткома тов. Чудинова, что он собирается выступить и просит предоставить ему слово.

После того, как прочитали доклад Н. С. Хрущева, первым выступил Камкин В. С. Речь Камкина В. С. носила враждебный по отношению к органам госбезопасности, провокационный характер. Начав с того, что вся его сознательная жизнь протекла в период деятельности Сталина, что с именем Сталина бойцы ходили в бой, Камкин В. С. перешел дальше к оценке действий органов безопасности. Он заявил, что органы безопасности допускали нарушения законности, в результате чего погибло много невинных людей и предложил почтить вставанием память невинно погибших.

После в зале создалось явное замешательство, все смотрели на президиум, (тов. Видман – секретарь горкома заявляет, что он в это время отвлекся разговором с товарищем по-соседству) – и после того, как несколько человек из президиума встали, поднялась большая часть коммунистов в зале.

Камкин В. С., дальше продолжал обвинять работников органов КГБ – в том, что они ни за что посадили Частовского, которого по его словам многие знают, как честного коммуниста. «Я, – говорит Камкин В. С., – ездил по многим городам Советского Союза и видел, что органы КГБ занимают лучшие квартиры, едят государственный хлеб и нарушают законы».

Указав на то, что здесь сидят бывшие работники органов КГБ, Камкин потребовал пусть они расскажут как они работали в органах. Ведь было вроде соревнования, кто больше арестует, тот лучше действует. Закончив свою речь одобрением доклада Н. С. Хрущева, Камкин под аплодисменты сел на место.

Никто ни из президиума, ни из зала не выступил и не дал отпора провокационной вылазке Камкина.

Кто такой Камкин?

Камкин В. С. 1918 года рождения, принят в члены КПСС во время войны, работал до войны и во время войны до 1942 года на номерных заводах в г. Шостка и Иркутск. Около 7 месяцев (1942–1943 гг.) работал в органах госбезопасности в г. Иркутске. Согласно информации работников КГБ г. Шостки уволен с органов, как сын священника и за то, что жена Камкина, проживая на оккупированной территории вела себя распущенно, поддерживала связь с немецкими офицерами и танцевала обнаженной на сценах.

В учетной карточке Камкин свою службу в органах госбезопасности не указывает. В период войны после пехотного училища, где он находился 3 месяца Камкин в боях участия не принимал, а был музыкантом откуда и демобилизовался.

Інакодумство на Сумціні (1955-1990 рр.)

После Камкина выступил коммунист тов. Луста Ф. Г. – начальник II отдела, Матвиенко – зам. нач. завода по технике безопасности, которые правильно говорили о многих недостатках в работе первичной парторганизации – отсутствие критики и самокритики, беспринципному поведению тов. Чудакова и другие.

Коммунист Нестеренко – работник ЖКО завода остановился на необходимости укрепить общественный порядок в городе, усилить борьбу с хулиганством. Касаясь работы органов КГБ – Нестеренко сказал, что я хочу назвать бывшего работника горотдела КГБ Радковского – который сейчас член нашей парторганизации в том, что когда меня в 1952 году уволили с работы (его лишили допуска к секретным материалам), я обращался к нему и он мне не помог.

Коммунист Никитин – в своем выступлении указал, что в МГБ были разные люди, были и порядочные. Однако он приводил пример грубого поведения одного работника МГБ – с соседом по квартире (речь, как после сказали рабочие, шла о Марущенко).

Коммунист Голыба – заявил: «Пусть сидящие здесь бывшие – расскажут сознательно или несознательно исполняли задания по арестам и преследованию граждан».

Кроме указанных коммунистов выступили т.т. Логвиненко, Прокофьев и секретарь горкома тов. Видман.

Тов. Видман только отметил неправильную постановку вопросов со стороны Камкина, необоснованность обвинений к бывшим работникам КГБ т.т. Радковскому, Южакову и другим и подчеркнул о необходимости укреплять партийную и государственную дисциплину.

Собрание приняло решение:

Целиком и полностью одобрить доклад Первого секретаря ЦК КПСС тов. Н. С. Хрущева на закрытом заседании съезда.

Осудить и искоренить, как чуждый духу марксизма-ленинизма и несовместимый с принципами партийного руководства и нормами партийной жизни культ личности, вести самую беспощадную борьбу с попытками возродить его в той или иной форме.

Обязать директора завода тов. Готовкина Н. Н., секретаря партийного комитета тов. Чудинова А. И., председателя завкома тов. Шимана соорудить памятник Карлу Марксу на территории Дворца культуры им. К. Маркса, чье имя носит наш Дом культуры.

В течении первого полугодия партийному комитету провести партийное собрание с повесткой дня: о ленинской норме поведения.

Ко всему изложенному выше считаем необходимо добавить следующее:

Проверкой установлено, что среди рабочих и служащих завода п/я № 9 рассекречена инструкция Правительства о допусках на работу в завод. Рабочие, ИТР завода знают, что вопрос о допуске решают органы КГБ. Рабочие, ИТР и до этого неоднократно приходили в горотдел КГБ и требовали объяснить, почему им не дают допуска.

Сейчас, когда на разных должностях в заводе работают бывшие работники органов КГБ (они и сейчас решают вопросы допуска, так как работают в спецотделе), – многие рабочие и ИТР настроены против них. О разглашении государственной тайны в части допусков, что имеет место

Центр досліджень визвольного руху

со стороны отдельных руководящих работников завода, свидетельствует следующий факт.

В последних числах марта 1956 года на состоявшемся партийном собрании заводоуправления выступил начальник 2-го отдела т. Луста и обвинил руководство 1-го отдела (секретный отдел), занимающийся допусками и концентрацией всех секретных бумаг и технологической документации, в том, что они не дают допуска ряду лиц, что вредно сказывается на производстве. Ранее т. Луста сам допускал грубые нарушения в пользовании секретными документами, о чем начальник завода т. Готовкин и секретарь парткома т. Чудинов были информированы уполномоченным КГБ г. Шостки т. Щербань, однако последние должных мер к т. Лусте не приняли и сами неправильно восприняли эту информацию органов КГБ.

Такое положение, на наш взгляд, имело влияние на то, что ряд коммунистов так выступили против органов КГБ.

Считаем, что:

1. Партийное собрание в первичной партийной организации п/я № 9 завода прошло на низком идейном уровне. Необходимо собрать второе собрание, на котором разяснить коммунистам неверные их выступления по оценке работы органов КГБ.

2. На этом же собрании обсудить провокационное выступление коммуниста Камкина В. С., который за провокацию и за злопыхательство по отношению к органам КГБ заслуживает строгого партийного взыскания, вплоть до исключения с партии.

3. Партком завода п/я № 9 работает неудовлетворительно. Секретарь парткома тов. Чудинов – беспринципный, неумелый руководитель партийной организации, не реагирует на многие сигналы плохой работы коммунистов, их неправильного поведения, не может обеспечить контроль за хозяйственной деятельностью директора завода Готовкина, который мало считается с мнением парторганизации. Партком слабо руководит идейно-теоретическим воспитанием коммунистов.

4. Шосткинский горком КП Украины не осуществляет должного контроля за работой парткома завода и парторганизацией в целом. Секретарь Шосткинского горкома КП Украины тов. Видман П. И. не смог занять на собрании острой, непримиримой линии к провокационной вылазке Камкина и вместе с коммунистами осудить его поведение.

ЗАВ. ОТДЕЛОМ ПРОПАГАНДЫ И
АГИТАЦИИ ОБКОМА КП УКРАИНЫ /Підпис/ В. СКРЫПНИК

ИНСТРУКТОР АДМИНИСТРАТИВНОГО
ОТДЕЛА ОБКОМА КП УКРАИНЫ /Підпис/ М. РАБ

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 1. – Спр. 1710. – Арк. 31–39.
Оригінал. Машинопис.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

№ 7

**Пред'явлення звинувачення в антирадянській діяльності
вчительці Надії Хоменко³**

26 жовтня 1957 року

«Утверждаю»

Начальник следственного отдела УКГБ
при СМ УССР по Сумской области
Полковник /Ролик/
26 октября 1957 г.

Постановление
(О перепредъявлении обвинения)

Я, следователь следственного отдела Управления Комитета Госбезопасности при Совете Министров УССР по Сумской области – лейтенант Даценко, рассмотрев материалы следственного дела №4457 по обвинению Хоменко Надежды Захаровны, 1919 года рождения, –

НАШЕЛ:

5 октября 1957 года Хоменко Надежде Захаровне было предъявлено обвинение по ст. 54-10 ч. 1 УК УССР.

В процессе дальнейшего ведения следствия по данному делу установлено, что Хоменко Надежда Захаровна в марте 1956 года написала два анонимных письма антисоветского, клеветнического содержания – одно в адрес редакции газеты «Правда», а второе в адрес секретаря Станиславского обкома КП Украины. В августе 1956 года анонимное письмо в адрес редакции газеты «Правда» вбросила в почтовый ящик почтового вагона Лебедин – Боромля, а анонимное письмо в адрес секретаря Станиславского обкома КП Украины передала Хоменко Елизавете Михайловне, чтобы та вбросила письмо в почтовый ящик где-то в Донбассе.

Во время обыска в квартире у Хоменко Н. З. были обнаружены две антисоветские листовки «Свободная Европа» на чешском языке и заявление, исполненное ею лично, на имя бюро Синевского райкома КП Украины с клеветой на председателя колхоза «Сталінський шлях». Подписи лиц под заявлением учинила Хоменко Н. З.

Среди своего окружения Хоменко Н. З. в 1956 – 1957 годах проводила антисоветскую агитацию по вопросам решений Коммунистической партии и Советского правительства, возводя одновременно клевету на руководителей Коммунистической партии и Советского правительства.

Руководствуясь ст. ст. 126 и 127 УПК УССР, –

ПОСТАНОВИЛ:

Привлечь Хоменко Надежду Захаровну в качестве обвиняемой под расписку в настоящем постановлении.

Копию постановления в порядке ст. 144 УПК УССР направить Прокурору.

Центр досліджень визвольного руху

Следователь след. отдела УКГБ
по Сумской области
лейтенант /Даценко/

Настоящее постановление мне объявлено 26 октября 1957 г.
/Підпис звинуваченої/

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-8390. –
Т. 1. – Арк. 112–113.
Оригінал. Машинопис.

№ 8

**3 доповідної записки заст. прокурора Сумської області І. Щербака про
кримінальні справи В. Калиниченка та І. Торяника**

6 січня 1958 року

СЕКРЕТНО

ЗАМЕСТИТЕЛЮ ПРОКУРОРА УССР
ГОСУДАРСТВЕННОМУ СОВЕТНИКУ ЮСТИЦИИ 3 КЛАССА
тов. АРДЕРИХИНУ И. Л.

на № 01/4898 от 21.XII. 1957 года

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

[...] 5 ноября 1956 года возбуждено уголовное дело по ст. 54-10 ч. II УК УССР в отношении Калиниченко В.А. обвиняемого за систематическое распространение среди окружающих его граждан антисоветских националистических высказываний, а в марте 1956 года, при посещении Сумского обкома КПУ оставил там листовку, изготовленную им самим же антисоветского националистического содержания.

В процессе следствия установлено, что Калиниченко проявляет признаки психического расстройства, без всяких на то причин смеялся и представлял из себя литературного деятеля. 27 ноября 1956 года Калиниченко был направлен в Харьковский психоневрологический институт, где и находился по 8 февраля 1957 года.

11 февраля 1957 года расследование по делу Калиниченко было окончено, а 16 февраля Сумским областным судом дело в отношении его прекращено, а Калиниченко направлен на принудительное лечение. [...]

4 февраля 1957 года УКГБ Сумской области было возбуждено уголовное дело против Торяник Ивана Филипповича, который вечером 27 января 1957 года, будучи в нетрезвом состоянии, на улице возле помещения Коровинского с/с Недригайловского р-на допускал злобные антисоветские высказывания в адрес Коммунистической партии, а также совершал дерзкие хулиганские действия.

Расследование по делу окончено 4 февраля 1957 г. и направлено в суд.

Определением подготовительного заседания областного суда 11.VII.57 г. дело Торяник по ст. 54-10 ч. 1 УК УССР прекращено.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

13.VII нами был направлен частный протест в Верховный суд УССР, который удовлетворен и вторично, дело рассмотрено 26.IX.57 г. Торяник осужден по ст. 54-10 и ст. 70 ч. II УК к 5 годам лишения свободы с поражением в правах на 3 года. [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-3584. – Оп. 1. – Спр. 257. – Арк. 32–34.
Оригінал. Машинопис.

№ 9

Доповідна записка заст. прокурора Сумської області І. Щербака про кримінальну справу Герасима Шеліпова

9 липня 1958 року

СЕКРЕТНО

ЗАМЕСТИТЕЛЮ ПРОКУРОРА УССР
ГОСУДАРСТВЕННОМУ СОВЕТНИКУ ЮСТИЦИИ 3 КЛАССА
тов. АРДЕРИХИНУ И. Л.

на № 01/1898 от 23 июня 1958 года

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

В первом полугодии 1958 года возбуждено 1 уголовное дело на Шелипова Герасима Дмитриевича, 1917 года рождения, уроженца с. Тарасовка, В.-Писаревского района, Сумской области, с низшим образованием, до ареста рабочий Балабановского отделения Таверовского совхоза, Харьковской области, ранее не судимого.

ШЕЛИПОВ обвиняется в том, что с 1955 года систематически изготовлял и распространял анонимные заявления антисоветского содержания.

ШЕЛИПОВ арестован 18 июня с. г. и 21 июня ему предъявлено обвинение по ст. 54-10 ч. 1 УК УССР.

В 1956 году по факту распространения антисоветских листовок было возбуждено уголовное дело, которое 6 мая 1956 года прекращено по ст. 197 ч. 1 УПК УССР, по настоящему делу нами и прокуратурой УССР давались письменные указания, выполнение которых положительных результатов к раскрытию преступления не дало.

В настоящее время розыск преступности, совершивших данное преступление, ведется негласным путем.

Других каких-либо нераскрытых преступлений, о которых имелись бы сведения в прокуратуре области, не имеется.

Прекращенных дел, а также отказов в даче санкции на арест в полугодии не было.

Уголовное дело по обвинению ШЕЛИПОВА осталось незаконченным на 1 июля 1958 года, однако срок следствия и содержания под стражей ШЕЛИПОВА не нарушен.

В I полугодии 1958 года Сумским областным судом дела о контрреволюционных преступлениях не рассматривались.

Центр досліджень визвольного руху

ЗАМ. ПРОКУРОРА СУМСКОЙ ОБЛАСТИ
СОВЕТНИК ЮСТИЦИИ /Підпис/
И. ЩЕРБАК

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 302. – Арк. 23–24.
Оригінал. Машинопис.

№ 10

Лист жителя села Чернацьке Середино-Будського району Івана Полозка до Климента Ворошилова з проханням видати закордонний паспорт

19 листопада 1959 року

Председателю Президиума
Верховного Совета СССР
Клименту Ефремовичу Ворошилову
Москва. Кремль.
От жителя села Чернацкое
С.-Будского р-на Сумской области
Полозка Ивана Павловича

Заявление

Обращаясь в Верховный Совет СССР, прошу выдать мне заграничный паспорт для выезда за границу на постоянное место жительства. Так как я не желаю жить в Советском союзе, в связи с тем, что у моей матери есть жалкая лачуга, которая требует капитальный ремонт. Но куда я не обращался, чтобы выделили леса, но всюду отвечают: нету. Спрашивается, как же можно жить, когда нет даже жалкого жилья. А ведь у нас болтают о коммунизме, если прошло сорок два года, а мы еще живем по первобытному.

В связи с этим прошу мне выдать заграничный паспорт в любую страну. Иначе я больше терпеть не могу. И дальнейшее пребывание в Союзе все равно на меня не повлияет и не переубедить. В этом я уверен. Я основываюсь на том, что за границей есть свободный выезд и въезд.

Прошу Президиум не отказать в моей просьбе.

Так что это будет самое на лучше.

К сему проситель /Підпис/

19.XI.1959 года

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13395. –
Пакунок № 1. – Арк. 205.
Оригінал. Рукопис.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

№ 11

Лист прокурора Середино-Будського району Гребінки до начальника обласного управління УКДБ Г. П. Чепака про антирадянську поведінку Івана Полозка

23 листопада 1960 року

НАЧАЛЬНИКУ УПРАВЛЕНИЯ КГБ ПРИ СМ УССР ПО
СУМСКОЙ ОБЛАСТИ
ПОЛКОВНИКУ ТОВ. ЧЕПАК Г. П.

Настояним ставлю Вас в известность, что житель с. Чернацкое, С.-Будского района Сумской области, ПОЛОЗОК Иван Павлович, 1939 года рождения, на протяжении 1960 года допускал весьма частые случаи антисоветских высказываний, носящих характер антисоветской агитации.

Лично в моем присутствии на заседании Исполкома С.-Будского райсовета депутатов трудящихся при рассмотрении жалобы ПОЛОЗКА И. П., который был вызван на заседание, в присутствии всех членов Исполкома райсовета и первого секретаря С.-Будского РК КПУ тов. БОРОВИКОВА, последний высказал недовольство политикой Советского государства и просил, чтобы ему был выдан паспорт для выезда в Америку или еще в какую-либо капиталистическую страну.

Первый секретарь РК КП Украины тов. БОРОВИКОВ на протяжении 30 минут имел с ПОЛОЗКОМ И. П. беседу, в которой старался разубедить ПОЛОЗКА И. П. в его неправильном поведении, доказывал ему, что он глубоко заблуждается, а также о вредности высказываний ПОЛОЗКА для нашего общества. На вопрос секретаря РК КП Украины т. БОРОВИКОВА, твердо ли он убежден в правоте своих антисоветских высказываний, ПОЛОЗОК нагло заявил, что он якобы твердо убежден в правоте своих высказываний и заявил, что в капиталистических странах больше свобод для рабочих и что там лучше жить.

Тов. БОРОВИКОВ спросил у ПОЛОЗКА И. П., откуда ему все известно, на что ПОЛОЗОК ответил, что об этом ему известно из газет и выступлений тов. ХРУЩЕВА Н. С. Тов. БОРОВИКОВ предоставил ПОЛОЗКУ подшивку газеты «Известия» с тем расчетом, чтобы он показал ту статью, напечатанную в газете, где он вычитал о том, что в капиталистических странах рабочие живут лучше.

ПОЛОЗОК И. П. такой статьи не нашел, однако продолжал высказывать разные антисоветские бредни. Все это до крайности возмущало всех остальных членов Исполкома, которые в свою очередь начали разубеждать ПОЛОЗКА в его неправоте.

Лично мною ПОЛОЗОК на этом заседании Исполкома предупреждался, что за такие действия, как антисоветские высказывания, он может нести уголовную ответственность.

Спустя некоторое время, лично мною в селе Чернацком велся профилактический разговор о том, чтобы он прекратил антисоветские высказывания, т. к. он их не прекращал, однако ПОЛОЗОК и в последствии своих антисоветских высказываний не прекращает.

Центр досліджень визвольного руху

Сообщая вам об этом, считаю, что по отношению тов. ПОЛОЗКА должны быть приняты действенные меры воздействия, направленные к ликвидации очага антисоветской агитации.

О принятых Вами мерах прошу мне сообщить.

ПРОКУРОР С.-БУДСКОГО Р-НА

МЛАДШИЙ СОВЕТНИК ЮСТИЦИИ /Підпис/ ГРЕБИНКА

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13395. –

Арк. 206 – 207.

Оригінал. Машинопис.

№ 12

Із узагальнення роботи прокуратури Сумської області у справах про держані злочини за перше півріччя 1961 року про порушення кримінальної справи проти Івана Кащенко

10 липня 1961 року

СЕКРЕТНО

І. Следственная работа

В производстве следователей УКГБ Сумской области в первом полугодии 1961 года находилось два уголовных дела о государственных преступлениях, возбужденные во втором полугодии 1960 года, по которым расследование окончено в январе 1961 года.

В первом полугодии УКГБ области уголовных дел о государственных преступлениях не возбуждалось.

Одно уголовное дело являлось групповым, по которому было привлечено в качестве обвиняемых 3 человека, а по второму делу проходил один человек.

Уголовных дел, прекращенных в процессе предварительного следствия, в производстве следователей УКГБ Сумской области в первом полугодии не было.

Уголовные дела, которые находились в производстве следствия в первом полугодии были возбуждены обоснованно.

6 ноября 1960 года было возбуждено уголовное дело против КАЩЕНКО Ивана Емельяновича, 1922 г. рождения, уроженца и жителя пос. Терны, Ульяновского р-на, Сумской обл., беспартийного, грамотного, женатого, нигде не работал, в связи с инвалидностью по ст. 7 ч. I Закона «Об уголовной ответственности за государственные преступления».

Основанием к возбуждению уголовного дела послужило заявление граждан села Терны СКОРЕНКО Т. А. и ФРОЛОВА В. П. о том, что гражданин КАЩЕНКО И. Е. систематически допускает среди жителей села Терны злобные антисоветские высказывания, в которых клеветал на советскую действительность, призывал народ к восстанию с целью свержения советской власти и к расправе с членами Коммунистической партии Советского Союза.

На следствии поведение КАЩЕНКО вызывало сомнение в его психической полноценности, в связи с чем 10 ноября 1960 г. по делу была назначена стационарная судебно-психиатрическая экспертиза, производство

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

которой было поручено судебному отделению Украинского психоневрологического института.

Согласно заключения судебно-психиатрической экспертизы от 18 декабря 1960 года КАЩЕНКО признан невменяемым и что он нуждается в принудительном лечении в психоневрологической больнице специального типа.

Предварительное расследование по делу КАЩЕНКО было окончено 6 января 1961 года, а 7 января дело с постановлением направлено в Сумской областной суд для определения КАЩЕНКО принудительного лечения. [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 316. – Арк. 15–16.
Оригінал. Машинопис.

№ 13

Із доповіді прокуратури Сумської області по нагляду за слідством в органах КДБ за 1961 рік про проведену профілактичну роботу щодо осіб, які мали антирадянські погляди

8 січня 1962 року

СЕКРЕТНО

[...]

Профилактическая работа

Органами УКГБ в 1961 г. подвергнуто профилактике без возбуждения уголовных дел 8 чел., которые после проведения этой работы стали на путь исправления.

В мае месяце 1961 г. проведена работа по предупреждению создания баптистской общины в с. Бездрик Сумского района гражданами ЕРЕМЕНКО Ф. С. и КАРПЕНКО А. П., которые, начиная с 1960 г., занимались активной сектантской деятельностью.

В своих квартирах обрабатывали в религиозном духе лиц из числа верующих в целях создания в селе официальной баптистской общины.

В марте 1961 г. на молокоприемном пункте совхоза с. Степановка была обнаружена листовка с текстом вредного содержания. Как было установлено, эту листовку исполнил гр. РЕКА А. А.

Обыском на квартире тракториста РЕКА А. А., 1940 года рождения, чл. ВЛКСМ было изъято два блокнота со стихами, в которых возводилась клевета на советскую действительность.

РЕКА был приглашен в КГБ, где в процессе беседы он осознал свою ошибку и дал слово, что больше этим заниматься не будет.

Колхозник ДЮШ В. Д., 1931 г. рождения, житель с. Жихово С.-Будского района на заседании правления колхоза оскорбительно отозвался о Коммунистической партии Советского Союза и коммунистах.

Здесь же на заседании правления колхоза ему был дан достойный отпор.

На заседании правления ДЮШ раскаялся в своем поступке и после беседы с ним, проведенной работниками КГБ за ним подобных явлений не наблюдается.

Центр досліджень визвольного руху

ЮХНЕНКО Я. Ф., 1902 года рождения, инвалид 2 группы, в адрес XXI съезда партии написал анонимное письмо клеветнического содержания.

Когда через его сына было установлено авторство этого письма, с ним была проведена профилактическая работа, в результате которой он прислал письмо в УКГБ, где осознал свою ошибку и заверил, что больше подобных писем не будет. [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 403. – Арк. 8–9.
Оригінал. Машинопис.

№ 14

Із узагальнення роботи прокуратури Сумської області у справах про державні злочини за друге півріччя 1961 року про порушені кримінальні справи

9 січня 1962 року

СЕКРЕТНО

І. СЛЕДСТВЕННАЯ РАБОТА

Во втором полугодии 1961 года в производстве следователей УКГБ Сумской области находилось в производстве четыре уголовных дела о государственных преступлениях. Из них два возбуждены в июне 1961 г., одно в сентябре и одно в октябре 1961 года.

Групповых дел о государственных преступлениях во II-м полугодии 1961 г. в производстве следователей УКГБ не было.

В процессе предварительного следствия одно уголовное дело производством прекращено, одно направлено с обвинительным заключением в областной суд для рассмотрения по существу, одно дело получило иное направление и одно осталось в производстве УКГБ.

Все уголовные дела, которые находились в производстве следователей УКГБ, были возбуждены обоснованно.

[...] 2. 6 сентября 1961 г. оперативным отделом УКГБ было возбуждено уголовное дело по факту отправления анонимных писем антисоветского националистического содержания в адрес редакций центральных газет и журналов. Причем и после возбуждения уголовного дела письма антисоветского характера продолжали поступать в адрес редакций и ЦК КПСС.

Произведенной экспертизой было установлено, что отправкой этих антисоветских писем националистического содержания занимается пенсионер гражданин ВОВК Дмитрий Иванович, 1890 г. Рождения, уроженец с. Левченки Роменского района, житель гор. Ромны, украинец, б/п, из крестьян-бедняков, с трехклассным образованием.

На допросе ВОВК Д. И. показал, что он, не имея достаточно глубоких познаний в области национальной политики, проводимой КПСС и Советским правительством, неправильно понимал отдельные мероприятия Советской власти по национальному вопросу и на этой почве стал писать и распространять анонимные письма антисоветского националистического содержания, в которых клеветал на советскую действительность.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

30 декабря 1961 г. ВОВК Д. И. был подвергнут профилактике в присутствии представителей общественности (на собрании пенсионеров), во время которой осудил свою преступную деятельность и заверил, что впредь подобной деятельностью заниматься не будет, просил не привлекать его к уголовной ответственности, а также учтен его преклонный возраст, уголовное дело в отношении его 30 декабря 1961 г. В уголовном порядке на основании ст. 7 УПК УССР производством прекращено.

3. 16 октября 1961 г. управлением КГБ по Сумской области возбуждено уголовное дело по факту распространения 7 и 8 октября 1961 г. в гор. Лебедине Сумской области четырех листовок антисоветского содержания.

Данное преступление не раскрыто. В настоящее время производят активные оперативные мероприятия по установлению автора антисоветских листовок и лиц, их распространявших по общественным местам города Лебедина. [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 370. – Арк. 36–38.
Оригінал. Машинопис.

№ 15

Із узагальнення роботи прокуратури Сумської області у справах про державні злочини за друге півріччя 1961 року про проведену профілактичну роботу серед осіб, які допускали антирадянські висловлювання

9 січня 1962 року

СЕКРЕТНО

[...]

ІІІ. ПРОФИЛАКТИЧЕСКАЯ РАБОТА

Органами УКГБ области во втором полугодии проводилась профилактическая работа по фактам неправильных действий и проявлений со стороны отдельных граждан, жителей Сумской области

Всего было профилактировано два человека.

В гор. Конотопе слесарь завода «Металлоконструкций» БАБКИН Николай Прокофьевич, 1920 года рождения, систематически среди рабочих завода распространял клеветнические измышления о Советской действительности, дискредитировал при этом одного из руководителей партии и правительства.

Сам он развит плохо и плохо понимает некоторые политические вопросы, авторитетом среди рабочих не пользуется и не имеет среди них поддержки.

Отец БАБКИНА погиб на фронте, сам он имеет большую семью, испытывает материальные трудности.

В июле 1961 г. с ним в присутствии секретаря парторганизации и председателя завкома была проведена беседа. Беседа оказала свое воздействие, т. к. после нее БАБКИН изменил свое поведение. [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 376. – Арк. 42.
Оригінал. Машинопис.

№ 16

**Антирадянський напис, що його зробив Юрій Єременко на листі
плаксиглаза, який покривав бобіну тремеля №24 в цеху №3
Шосткинського хімзаводу**

9 січня 1962 року

Об'єднаємся все для боротьби с ярим врагом рабочего класса –
Компартией СССР и Хрущевинизмом.

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-11899. – Арк. 5.
Копія. Рукопис.

№17

**Віршований текст, написаний Юрієм Єременком, який у суді фігурував
як доказ «антирадянськості» його автора**

1961 рік

НИЩИЙ

*Сидит старина под углом
И кепка возле него.
Сидит и ждет
Пока придет
Какой то там
Порядный идиот
Да пятаком оценит труд его.
А этот ведь старик-отец
Не думал
Когда в атаку шел
С гранатой в руке,
Под свистом пуль и бомб
Шрапнели и снарядов.
Не думал он, что здесь на им же
отвоеванной земле
Пред каждым ломать шапку будет в муке.
Без ног, без рук
Сидит бедняга вот уж сколько лет
С протянутым обрубок
Руки когда то бывшей.
И мимо проходя его,
Сжимает сердце боль обиды
Что до него
Уж нет и дела никому,
Что здесь все сыты,
Что все одеты и умыты.
Кому какое дело до него...
А он сидит!
Заросший, грязный и похмурый
И думает: авось подбросит кто еще –*

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

*Пошлет тогда свою дочурку молодую
За хлебушком, а мать
Картошки испечет в печи.
Смотри и снова день прошел благополучно.*

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-11899. –
Арк. 254.
Оригінал. Рукопис.

№ 18

**Вирок суду у справі робітника Шосткинського хімзаводу
Юрія Єременка**

13 квітня 1962 року

ПРИГОВОР

ИМЕНЕМ УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

1962 года апреля 13 дня Судебная коллегия по уголовным делам
Сумского областного суда, в составе:

Председательствующего – ДАЦЕНКО
нарзаседателей – ЦЫГАНКОВ, ЛИТВИНОВА
при секретаре – МИРОШНИЧЕНКО
с участием прокурора – СНИЦАР
–/– адвоката – ПОРИЦКОЙ

рассмотрела в закрытом судебном заседании в городе Сумах дело по обвинению ЕРЕМЕНКО Юрия Ивановича, рождения 9 августа 1935 года, уроженца и жителя гор. Шостки, Сумской области, украинца, члена ВЛКСМ, женатого, со средним образованием, ранее не судимого, до ареста работавшего помощником аппаратчика в цехе № 3 Шосткинського хімзавода, – в совершении преступления, предусмотренного ст. 62 ч. 1 УК УССР. Рассмотрев все обстоятельства дела в их совокупности, Судебная коллегия

УСТАНОВИЛА:

Подсудимый ЕРЕМЕНКО, будучи недовольным отношением к нему руководства цеха и завода, находясь на работе в цехе № 3 Шосткинського хімзавода, в ночь на 9 января 1962 года на листе плексигласа, покрывающего бабину тромеля № 24, учинил надпись антисоветского клеветнического содержания.

Изложенное подтверждается изъятым и приобретенным к делу в качестве вещественного доказательства листом плексигласа с указанной выше надписью, показаниями подсудимого ЕРЕМЕНКО о том, что эту надпись учинил лично он в ночь на 9 января 1962 года, показаниями свидетелей МАСИЧА, ЮХИМЕНКО, БУЙНИЦКОЙ о том, что надпись антисоветского содержания ими была обнаружена 9 января 1962 года на листе плексигласа, покрывающего бабину тромеля № 24 в цехе № 3 Шосткинського хімзавода. Вышеизложенное, кроме того, подтверждается

Центр досліджень визвольного руху

заключением криминалистической экспертизы о том, что надпись на листе плексигласа «выполнена ЕРЕМЕНКО Юрием Ивановичем» (л. д. 74).

На основании изложенного Судебная коллегия находит подсудимого ЕРЕМЕНКО виновным в совершении преступления, предусмотренного ст. 62 ч. 1 УК УССР.

С учетом всех обстоятельств совершенного преступления личности подсудимого ЕРЕМЕНКО, его чистосердечного раскаяния, Судебная коллегия Сумского областного суда, руководствуясь ст. ст. 323, 324 УПУ УССР,

ПРИГОВОРИЛА:

ЕРЕМЕНКО Юрия Ивановича на основании ст. 62 ч. 1 УК УССР лишить свободы в исправительно-трудовой колонии усиленного режима сроком на шесть (6) месяцев⁴.

Срок отбытия меры наказания исчислять с 1 февраля 1962 года.

Мерой пресечения осужденному ЕРЕМЕНКО Ю. И. оставить содержание под стражей.

Вещественные доказательства по делу: лист плексигласа, блокнот ЕРЕМЕНКО и все остальные документы и предметы, перечисленные в постановлении (л. д. 239), оставить при деле.

Взыскать с осужденного ЕРЕМЕНКО Юрия Ивановича в доход государства судебных издержек сто десять (110) рублей 93 коп., из которых одиннадцать (11) руб. перечислить на счет № 2510062 в Ленинском отделении Госбанка гор. Харькова за производство криминалистической экспертизы по делу.

Приговор может быть обжалован в кассационном порядке, в Верховный суд УССР, через Сумской Областной суд с момента вручения копии приговора осужденному.

Председательствующий: ДАЦЕНКО

нарзаседатели: ЦЫГАНКОВ, ЛИТВИНОВА

Верно: Председательствующий /Підпис/

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-11899. –

Арк. 337–338.

Копія. Машинопис.

№ 19

Судовий вирок у справі Івана Полозка

4 червня 1962 року

ПРИГОВОР

ИМЕНЕМ УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

1962 года июня 4 дня Судебная коллегия по уголовным делам Сумского областного суда, в составе:

Председательствующего ЧУШКИНА

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

нарзаседателей ЛЮТОЙ, БЕСПАЛОГО
при секретаре МИРОШНИЧЕНКО
с участием прокурора СНИЦАР
-//- адвоката ПОРИЦКОЙ

рассмотрела в открытом судебном заседании в городе Сумах дело по обвинению ПОЛОЗОК Ивана Павловича, рождения 10 июня 1939 года, уроженца и жителя с. Чернацкое, Середино-Будского района, Сумской области, украинца, беспартийного, с четырехклассным образованием, окончившего также одногодичное училище механизации сельского хозяйства, в Советской Армии не служившего, холостого, не работающего, не судимого в преступлении, предусмотренного ч. 1 ст. 62 УК УССР.

Проверив все материалы настоящего дела в их совокупности, Судебная коллегия

УСТАНОВИЛА:

Подсудимый ПОЛОЗОК с октября 1959 года не занимался общественно-полезным трудом, в течение двух лет изготовлял и переправлял в высшие органы Советской власти и государственного управления, а также главам правительств капиталистических государств письма и заявления антисоветского содержания.

В них он, с целью подрыва Советского строя, распространял клеветнические измышления, опорачивал Советский государственный и общественный строй, требовал разрешения ему выезда в любую капиталистическую страну, высказывал намерения бежать в одно из посольств капиталистических государств, аккредитированных в Москве.

Осенью 1960 г. ПОЛОЗОК обработал и привлек для участия в составлении писем антисоветского клеветнического содержания КАРТАВЕНКО П. Н., дело в отношении которого производством прекращено, вместе с которым в сентябре-октябре 1960 г. изготовили и отправили по почте ряд таких писем.

ПОЛОЗОК неоднократно пред упреждался об ответственности за проведение антисоветской деятельности, ему разъяснялось о вредности таких действий, однако он продолжал заниматься антисоветской деятельностью до конца 1961 года.

Так, 19 ноября 1959 г., 29 мая и в сентябре 1960 г. подсудимый ПОЛОЗОК направлял письма антисоветского содержания в адрес Председателя президиума Верховного Совета СССР, МВД Казахской ССР, а 2 сентября 1960 г. – МВД Украинской ССР.

23 сентября 1960 г. ПОЛОЗОК совместно с КАРТАВЕНКО аналогичное письмо направил Председателю Совета Министров СССР и канцлеру Федеративной Республики Германии Аденауэру; 12 октября 1960 г. – в УВД Сумского Исполкома Облсовета депутатов трудящихся; 13 октября 1960 г. – в адрес КГБ при СМ СССР, а 9 ноября 1960 г. ПОЛОЗОК от своего имени и КАРТАВЕНКО П. Е., без согласия последнего, направил в адрес Председателя Президиума Верховного Совета СССР.

Кроме того, ПОЛОЗОК также изготовил и направил письма с антисоветской клеветой в адреса: 9 ноября 1960 г. – в УКГБ при СМ УССР по Сумской области; 20 декабря 1960 г., 9 мая и 25 ноября 1961 г. –

Центр досліджень визвольного руху

Председателю Совета Министров СССР; 19 декабря 1960 г. – Председателю КГБ при СМ СССР; 21 мая 1961 года – в Президиум Верховного Совета СССР.

Будучи допрошенным в судебном заседании, подсудимый ПОЛОЗОК вину свою признал полностью и подробно рассказал обо всех обстоятельствах совершенного преступления.

Судебная коллегия считает, что вина ПОЛОЗОК в антисоветской агитации и пропаганде, кроме его личного признания, доказана показаниями свидетелей КАРТАВЕНКО П. Е., ДУБЕНЧИНА, КОНЧА, ЖИЖКО, вещественными доказательствами.

Действия его по ст. 62 ч. 1 УК УССР квалифицированы правильно.

При избрании меры наказания, Судебная коллегия по уголовным делам принимает во внимание особую опасность совершенного преступления и одновременно учитывает первую судимость ПОЛОЗОК, признание вины в судебном заседании, раскаяние в содеянном, что он воспитывался без отца, а поэтому, руководствуясь ст. ст. 323, 324 УПК УССР,

ПРИГОВОРИЛА:

ПОЛОЗОК Ивана Павловича по ч. 1 ст. 62 УК УССР к трем (3) годам лишения свободы в исправительно-трудовых колониях усиленного режима.

Меру пресечения осужденному ПОЛОЗОК И. П. оставить прежнюю – содержание под стражей, засчитать в срок отбывания меры наказания предварительное содержание под стражей с 28 февраля 1962 года.

Взыскать с осужденного в доход государства судебные расходы в сумме 13 руб. 60 коп. и 15 руб. 54 коп.

Вещественные доказательства по делу: уголовный Кодекс УССР вернуть родственникам осужденного.

Приговор может быть обжалован в 7 дневный срок в Верховный суд УССР через Сумской облсуд осужденным со дня получения настоящего приговора.

Председательствующий ЧУШКИН

Народные заседатели ЛЮТАЯ, БЕСПАЛЫЙ

Верно: Председательствующий /Підпис/

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13395. –

Арк. 288–290.

Копія. Машинопис.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

№ 20

Із узагальнення роботи прокуратури Сумської області про нерозкриті державні злочини

20 липня 1962 року

СЕКРЕТНО

І. Следственная работа

[...]

2. Нераскрытые государственные преступления

По состоянию на 1 июля 1962 года осталось не раскрыто 5 совершенных государственных преступлений. Это следующие дела:

1. 7–8 октября 1961 г. в гор. Лебедине Сумской области в разных местах были подобраны гражданами 4 листовки антисоветского националистического содержания. Автор листовок призывал к свержению Советской власти на Украине и созданию самостийной Украины.

Уголовное дело по данному факту было возбуждено 16 октября 1961 года. После проведения ряда следственных и оперативных мероприятий 24 марта 1962 г. дело расследованием приостановлено, а розыск лица, совершившего это преступление, поручено оперативному отделу УКГБ Сумской области.

В процессе оперативного розыска лица, изготовившего и распространившего листовки антисоветского, националистического содержания, было установлено, что почерк ГОРДИЕНКО Василя Васильевича, 1946 г. рождения, уроженца и жителя гор. Лебедина, учащегося 7 класса вечерней средней школы, сходен с почерком, которым исполнены листовки. В связи с этим расследование по делу возобновлено. Однако дело расследованием не окончено, т. к. изучается окружение ГОРДИЕНКО В. В.

2. 14 января с. г. в разных местах г. Конотопа были расклеены листовки антисоветского националистического содержания, напечатанные на пишущей машинке верхнего регистра.

По данному факту 15 января 1962 г. УКГБ Сумской области было возбуждено уголовное дело. Предварительное расследование по делу проводилось до 5 мая 1962 г., а затем было приостановлено, а розыск лица, совершившего данное преступление, поручен оперативному отделу УКГБ.

24 июля 1962 года на стенах павильона автобусной остановки около авиагородка г. Конотопа была обнаружена одна листовка антисоветского националистического содержания. Листовка отпечатана на пишущей машинке верхнего регистра, на белой тонкой бумаге. Содержание ее аналогично листовкам, обнаруженным в январе 1962 года в гор. Конотопе.

3. 22 апреля 1962 года в гор. Сумах на заборах и стенах зданий, почтовых ящиках были обнаружены надписи антисоветского содержания, учиненные от имени НТС. В этот же день по данному факту было возбуждено уголовное дело. Проведенным расследованием преступник установлен не был. Принимаются меры к раскрытию данного преступления.

Центр досліджень визвольного руху

4. 22 апреля с. г. в гор. Ахтырке в магазине № 2 смешторга, в общежитии рабочих с/х машиностроения, на базаре в корзине КОЗЛОВОЙ и в щели скамейки парка культуры и отдыха были обнаружены разными лицами листовки антисоветского содержания с призывом борьбы с существующим в СССР политическим строем. Расследование по делу не окончено и лицо, совершившее это государственное преступление, не установлено.

5. В ночь с 30 на 31 октября 1961 года в гор. Шостка Сумской области мелом учинены надписи антисоветского содержания на стенах летней эстрады дворца культуры им. К. Маркса, бывшего здания химико-технологического института, на заборах химтехникума, школы № 3 и дома № 64 по ул. Калинина.

По данному вопросу проводились оперативные мероприятия, но поскольку они результатов не дали, то 13 апреля 1962 г. было возбуждено уголовное дело. Предварительным расследованием пока преступник, учинивший эти надписи, не обнаружен.

В оперативном отделе УКГБ Сумской области находится прекращенное уголовное дело о подрыве дома зам. председателя колхоза ЛУЗАНА И. М., имевший место в конце 1958 года. Все намеченные мероприятия исчерпаны, а преступление осталось не раскрытым.

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 403. – Арк. 17–19.
Оригінал. Машинопис.

№ 21

Зміст листівок, що їх розповсюдив у центрі Шостки студент хіміко-технологічного технікуму Микола Артамонов

17 липня 1962 року

1.

Товарищи!

Боритесь за щасливе життя. Смерть катам, які хочуть війни.

2.

Товарищи рабочие, служащие и интеллигенция, боритесь за мир «за смерть Хрущева».

3.

Товарищи рабочие, добивайтесь своих прав! Повышения зарплаты.

4.

Да здравствует мир во всем мире. «Мир между народами». Смерть кровопийцам.

5.

Хай здохне Хрущов! Який бажає війни. Смерть гаду пузатому!

6.

Не допустим войны. Смести с престола Хрущева и его шайку.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

7.

Да здравствует прекрасная жизнь без Хрущева и таких, как он. Смерть убийцам.

8.

Смерть Хрущову, який не виконує ленінських ідей.

9.

Смерть Хрущову, який не виконує марксистсько-ленінських ідей.

10.

Хай живе Ленін та його діла. Смерть Хрущову, який хоче війни. Нам потрібен мир.

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-6025. –

Пакунок № 1.

Оригінал. Рукопис.

№ 22

Постанова про припинення попереднього слідства у справі студента Миколи Артамонова

1 вересня 1962 року

«УТВЕРЖДАЮ»

НАЧАЛЬНИКУ УПРАВЛЕНИЯ КГБ ПРИ СМ

УССР ПО СУМСКОЙ ОБЛ. – полковник

/ЧЕПАК/ /Підпис/

1 сентября 1962 года.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

о прекращении предварительного следствия

гор. Сумы

1 сентября 1962 г.

Следователь следгруппы УКГБ при СМ УССР по Сумской области старший лейтенант ТОКМАКОВ, рассмотрев материалы уголовного дела № 34,

УСТАНОВИЛ

Уголовное дело № 34 было возбуждено 18 июля 1962 г. по факту распространения в гор. Шостке 12 листовок антисоветского содержания.

Предварительным расследованием установлено, что исполнителем и распространителем указанных листовок является –

АРТАМОНОВ Николай Иванович, 1943 года рождения,

уроженец и житель с. Ивот Шосткинского района

Сумской области, украинец, член ВЛКСМ, студент 3-го

курса Шосткинского химико-технологического

техникума.

Допрошенный 27 августа 1962 года АРТАМОНОВ показал, что под влиянием временных материальных затруднений и невнимательном отношении к нему работников сельского совета и колхоза, куда он обращался

Центр досліджень визвольного руху

за помощью, он 16 июля 1962 г. исполнил около 19 штук листовок антисоветского содержания, которые на следующий день распространил в магазине, на почте, в кинотеатре и у газетной витрины, расположенных на центральной улице в гор. Шостке.

АРТАМОНОВ проживает в с. Ивот вместе с матерью, которая работает в колхозе, отец его в 1943 году был расстрелян немцами за подозрение в связях с партизанами, сам АРТАМОНОВ во время летних каникул работал в колхозе, на следствии откровенно рассказал об изготовлении и распространении антисоветских листовок, признал свои ошибки и чистосердечно раскаялся.

АРТАМОНОВ изготавливал и распространял листовки сам, данных, свидетельствующих о наличии в с. Ивот и в Шосткинском химико-технологическом техникуме какой-либо антисоветской организации, нами не добыто. АРТАМОНОВ профилактирован.

Учитывая, что АРТАМОНОВ молод, чистосердечно раскаялся и осознал свою вину, что его отец расстрелян немцами, что во время каникул он добросовестно работал в колхозе, привлечь его к уголовной ответственности нецелесообразно.

На основании изложенного и руководствуясь ст. 7 УПК УССР

ПОСТАНОВИЛ:

Уголовное дело № 34 по факту распространения 17 июля 1962 года в гор. Шостке Сумской области листовок антисоветского содержания прекратить.

Уголовное дело № 34 сдать на хранение в архив УКГБ при СМ УССР по Сумской области.

Копию настоящего постановления направить прокурору Сумской области.

СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДГРУППЫ УКГБ ПРИ СМ
УССР ПО СУМСКОЙ ОБЛ. – ст. лейтенант
/Підпис/ /ТОКМАКОВ/

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-6025. –
Арк. 60–61.
Оригінал. Машинопис.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

№ 23

Із доповідної записки прокуратури Сумської області по нагляду за слідством в органах державної безпеки за 1962 рік про кримінальні справи щодо осіб з антирадянськими поглядами

9 січня 1963 року

СЕКРЕТНО

ЗАМ. ПРОКУРОРА УКРАИНСКОЙ ССР
ГОСУДАРСТВЕННОМУ СОВЕТНИКУ ЮСТИЦИИ
3 КЛАССА
тов. АРДЕРИХИНУ И. Д.

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

О работе прокуратуры Сумской области по надзору за расследованием и рассмотрением судами дел о государственных преступлениях, разрешению жалоб и надзорных дел за 1962 год.

[...] 3. Также прекращено уголовное дело в отношении ПОДДУБНОГО Владимира Ивановича, 1936 г. рождения, уроженец и житель г. Сумы, чл. ВЛКСМ, слесарь машиностроительного завода им. Фрунзе.

Это дело было возбуждено 13 сентября 1962 года. Основанием к возбуждению уголовного дела послужило заявление гражданки БОНДАРЕНКО Галины Ивановны, проживающей в г. Берегово Закарпатской области. ПОДДУБНЫЙ с БОНДАРЕНКО переписывался. В одном из писем он изложил свои клеветнические измышления по отношению к советскому строю, коммунистам и КПСС.

Гражданка БОНДАРЕНКО вместе с заявлением подала это письмо в органы КГБ, в связи с чем и было возбуждено уголовное дело.

Расследованием по делу было установлено, что письма с клеветническими измышлениями ПОДДУБНЫЙ писал своей сестре КОЗОЛУП Анне Афанасьевне, брату Павлу и тетке СКРИПНИЧЕНКО Е. Т. Каких-либо вредных высказываний среди рабочих завода ПОДДУБНЫЙ не проводил.

Установлено также, что его отец погиб на фронте, он проживает с матерью в полуподвальной, размером 9 квадратных метров, квартире. Неоднократно обращался за получением квартиры, но ему отказывали. Страдает дефектом речи (заикается), от этого морально угнетен, ни с кем дружбы не водит, замкнутый.

Это дело было прекращено, т. к. он по работе характеризуется положительно, антисоветские изложения в письмах допускал в силу своего слабого политического развития.

Все лица, в отношении которых дела были прекращены – профилактированы. В профилактировании ПОДДУБНОГО принимал участие зам. прокурора области т. ЩЕРБАК И. Г. и нач. УКГБ тов. ЧЕПАК Г. П. [...]

5. Дела, оставшиеся в производстве на 1.1 – 1963 года

Центр досліджень визвольного руху

[...] 2. Дело по обвинению ДЬЯЧЕНКО 1927 года рождения, уроженец г. Конотопа, украинец, б/п, с высшим педагогическим образованием, до ареста работал учителем в школе с. Вязовое.

Это дело возбуждено 30 мая 1962 года. Основанием к его возбуждению послужило следующее:

При оперативной работе по делу распространения антисоветских листовок в г. Конотопе было установлено, что учитель школы с. Вязовое ДЬЯЧЕНКО, начиная с 1944 года пишет стихи антисоветского националистического содержания и с ними ознакамливает посторонних лиц.

3 июня 1962 года ДЬЯЧЕНКО был арестован.

Расследованием установлено, что ДЬЯЧЕНКО в своих стихах возводит клевету на советский государственный и общественный строй, искажает советскую действительность и призывает к борьбе за отделение Украины от СССР.

Летом 1961 года некоторым учителям с. Казацкое, в марте 1962 г. членам литературного кружка при редакции Конотопской газеты «Радянський прапор» ДЬЯЧЕНКО читал свое стихотворение под названием «Відкритий лист М. С. Хрущову», в котором возводил клевету на советскую действительность.

Поскольку свидетели указали на странность в поведении ДЬЯЧЕНКО, а также его ненормальным поведением на следствии и в камере, по делу 5 июня 1962 года была назначена стационарная судебно-психическая экспертиза, производство которой поручено комиссии экспертов Харьковского психоневрологического института.

ДЬЯЧЕНКО в июне был этапирован в г. Харьков. Однако экспертиза до 1.1 – 1963 г. не окончена.

По вопросу ускорения экспертизы принимались меры со стороны УКГБ и прокуратуры области. Добились только того, что 3 декабря 1962 года ДЬЯЧЕНКО взят из тюрьмы в больницу на исследование.

Это дело в январе с/года будет расследовано окончательно и в зависимости от результатов экспертизы получит соответствующее направление. [...]

[...] 6. 9 января 1962 года Сумским областным судом рассмотрено дело в отношении МАНИВСКОГО Витая Михайловича. МАНИВСКИЙ занимался антисоветской агитацией, но поскольку экспертиза признала его невменяемым, то по определению суда он направлен на принудительное лечение. [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 403. –
Арк. 36, 42–45, 49.
Оригінал. Машинопис.

Із доповідної записки прокуратури Сумської області про проведену в 1962 році УКДБ профілактичну роботу серед осіб, які допускали антирадянські висловлювання

9 січня 1963 року

[...]

III. Профілактическая работа органов УКГБ и прокуратуры области

В 1962 году по прекращенным уголовным делам о государственных преступлениях было профилактровано 3 человека. Это ГОРДИЕНКО по г. Лебедину, АРТАМОНОВ по г. Шостка и ПОДДУБНЫЙ по г. Сумы. В профілактике ПОДДУБНОГО принимал участие зам. прокурора области т. ЩЕРБАК и нач. УКГБ т. ЧЕПАК.

Кроме того, органы КГБ информировали парторганизации, где ГОРДИЕНКО и АРТАМОНОВ учатся и секретаря парторганизации цеха завода им. Фрунзе, где слесарем работает ПОДДУБНЫЙ, для усиления воспитательной работы среди молодежи и комсомольцев.

О фактах преступных проявлений со стороны упомянутых лиц, информированы райкомы и горкомы партии, на территории которых эти проявления имели место.

По оконченным уголовным делам об антисоветской агитации и нарушении правил о валютных операциях, с целью профилактики, внесено два представления в партийные органы – горкомы и одно представление начальнику УБОП области.

Органами УКГБ в 1962 г. была проведена профилактика в отношении 6 человек, которые проводили вредные советскому строю высказывания:

1. ВОЗНЯК Борис Иванович, 1939 г. рождения, со средним образованием, член ВЛКСМ, житель г. Ахтырка, работает машинистом на ТЭЦ.

ВОЗНЯК до поступления на работу в ТЭЦ был курсантом Сумского артиллерийско-технического училища. По состоянию здоровья с училища был отчислен. На работе в разговорах среди товарищей допускал разглашение известных ему данных о строящихся военных объектах на территории Ахтырского района. 1 января 1962 года с ним состоялась беседа и он был профилактрован. В этом же месяце оперработником УКГБ была прочтена лекция для рабочих и служащих ТЭЦ на тему о происках иностранных разведок, бдительности и неразглашении государственной тайны.

2. АЛЕКСАНДРОВСКИЙ Николай Александрович 1936 г. рождения, уроженец и житель г. Сумы, б/п, с 7-классным образованием, рабочий завода им. Фрунзе.

АЛЕКСАНДРОВСКИЙ на протяжении длительного времени неправильно и вредно истолковывал советскую действительность, допускал клевету на коммунистов и отдельных руководителей партии и правительства.

17.IV-1962 года АЛЕКСАНДРОВСКИЙ был профилактрован на цеховом собрании рабочих, где присутствовало 318 человек рабочих. Выступило 6 человек, которые резко осудили его поведение. На собрании

Центр досліджень визвольного руху

АЛЕКСАНДРОВСКИЙ дал слово, что больше не будет допускать подобных высказываний в будущем.

В связи с данным фактом УКГБ сделано представление Сумскому обкому КП Украины о плохой воспитательной работе в цеху № 3 завода Фрунзе.

3. Рабочий насосного завода КОЛОМИЕЦ Григорий Иванович, 1932 г. рождения, уроженец с. Самотоевка, Краснопольского района, б/п, малограмотный, 2 июня 1962 года в цехе среди рабочих неправильно и вредно истолковывал обращение партии и правительства к народу о повышении закупочных цен на продукты животноводства.

КОЛОМИЕЦ в июне профилактирован, и в последующем подобных истолкований за ним не замечалось.

4. Рабочий суперфосфатного завода ЧИГРИН Степан Алексеевич 1931 г. рождения, женат, образование – 7 классов, 6–7 сентября 1962 года вклинившись в беседу о выполнении плана, о котором разговаривала группа рабочих, высказал недовольство объемом плана и заявил, что надо делать забастовку против дирекции завода. Присутствовавшие на это заявление ЧИГРИНА не реагировали.

ЧИГРИН профилактирован в сентябре 1962 года и сообщено в парторганизацию завода для использования этого случая в воспитательной работе среди коллектива рабочих.

5. Электросварщик завода им. Фрунзе ПАРАСУНКО Федор Иванович 1932 г. рождения, в ноябре 1962 года написал анонимное письмо начальнику цеха завода им. Фрунзе тов. КОШОЙЛЕНКО. В записке он его оскорблял как коммуниста и угрожал ему расправой.

ПАРАСУНКО свою вину осознал и 12.XII-62 года на общем собрании в цехе профилактирован. Рабочие его строго осудили. Дал слово, что больше заниматься подобным не будет.

6. Музыкант кинотеатра имени Шевченко г. Сумы МУХА Николай Кириллович, 1917 г. рождения, с неоконченным средним образованием, б/п, женат. МУХА на почве материальных затруднений в кругу музыкантов высказывал суждения изменнического характера, говорил, что если бы другой на его месте, то давно обратился в иностранное посольство и попросил бы политического убежища, а ему остается наложить на себя руки и оставить заметку для опубликования в иностранной печати. Проверкой установлено, что все эти высказывания и суждения явились следствием материальных затруднений. Имеет 5 человек семьи, зарабатывает 70 рублей, дети учатся плохо, не обеспечены одеждой и обувью. В течении 9 месяцев не платит квартплату.

В декабре МУХА профилактирован.

За профилактированными лицами за отчетный период вредных высказываний не наблюдалось. [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 403. – Арк. 49–52.
Оригінал. Машинопис.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

№ 25

**Зміст деяких антирадянських листівок, написаних жителем Охтирки
Георгієм Тельбізом**

1962 рік

1.

НТС

Народно-трудовой союз
Борется за счастье людей,
Против ига коммунизма.

2.

Слушайте радио НТС с 18 до 23 часов на волнах 26 и 46 м.
Слушайте правду!
НТС

3.

12 января 1962 г. Хрущев был ранен в левое плечо в г. Минске.
НТС

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-11809. – Арк. 252.

Копія. Рукопис.

№ 26

Звинувачувальний висновок слідства у справі Георгія Тельбіза⁵

11 січня 1963 року

«УТВЕРЖДАЮ»

И.О. ПРОКУРОРА СУМСКОЙ ОБЛАСТИ

Государственный советник юстиции

III класса /Підпис/

(Ясинский)

11 января 1963 года

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

[...]

НА ОСНОВАНИИ ИЗЛОЖЕННОГО ОБВИНЯЕТСЯ:

ТЕЛЬБИЗ Георгий Михайлович 26.I.1938
года рождения, уроженец гор. Ахтырки,
Сумской области, украинец, гражданин
СССР, беспартийный, со средним
образованием, женат, на иждивении
имеет одного ребенка, ранее не судим, до
ареста по настоящему делу проживал в
гор. Ахтырке по улице Октябрьская, дом
№ 19 кв. 11 и работал слесарем слесаро-

Центр досліджень визвольного руху

сборочного цеха завода почтовый ящик
№ 11.

В ТОМ, ЧТО ОН:

вследствие прослушивания антисоветских радиопередач зарубежных радиостанций стал на путь проведения активной антисоветской деятельности.

С этой целью он систематически учинял в городе Ахтырке Сумской области надписи антисоветского содержания, изготовлял и распространял листовки с клеветническими измышлениями, порочащими советский государственный строй, призывал бороться с коммунизмом.

В начале марта 1962 года обвиняемый ТЕЛЬБИЗ учинил надпись антисоветского содержания на третьем этаже здания Охтырского завода сельхозмашиностроения, а 18 марта 1962 года во время выборов в Верховный Совет СССР учинил надписи клеветнического содержания на двух избирательных бюллетенях.

21 апреля 1962 года обв. ТЕЛЬБИЗ изготовил до 30 антисоветских листовок, которые распространил 21 – 22 апреля в различных местах города Ахтырки.

21 апреля 1962 года приблизительно в 21 час разбросал несколько листовок на территории детских яслей № 3, во дворе общежития завода сельхозмашиностроения и 5 или 6 листовок забросил через окно в комнату общежития этого же завода.

22 апреля 1962 года обв. ТЕЛЬБИЗ, находясь на рынке, около 11 часов дня, бросил в корзину жительнице села Мартыновка 4 листовки антисоветского содержания, а затем пошел в магазин детской одежды и обуви, где положил три листовки аналогичного содержания. После этого обв. ТЕЛЬБИЗ пошел к зданию Ахтырского телеграфа, где опустил в почтовый ящик 4 листовки.

В этот же день обв. ТЕЛЬБИЗ, находясь в городском парке культуры и отдыха, положил 4 листовки на скамейку.

В июне, июле и августе 1962 года обв. ТЕЛЬБИЗ учинил надписи антисоветского содержания на деревянном заборе по Харьковскому переулку, в туалетной комнате цеха № 1 завода п/я № 11 и на скамейке, находящейся на территории завода п/я № 11, в которых призывал физически уничтожить руководителя Советского правительства, бороться против компартии СССР, клеветал на политику Советского правительства по отношению к Кубинской республике, –

т. е. в том, что он совершил преступление, предусмотренное ст. 62 часть 1 УК УССР.

Согласно статьи 225 УПК УССР уголовное дело № 31 по обвинению ТЕЛЬБИЗ Георгия Михайловича направить Прокурору Сумской области для утверждения обвинительного заключения и передачи дела по подсудности.

Обвинительное заключение составлено 8 января 1963 года в городе Сумы.

СТАРШИЙ СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДГРУППЫ УКГБ ПРИ
СМ УССР ПО СУМСКОЙ ОБЛАСТИ. – ст. лейтенант
/Підпис/ (ЕПИК)

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

«СОГЛАСЕН»: НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ КГБ ПРИ СОВЕТЕ
МИНИСТРОВ УССР ПО СУМСКОЙ ОБЛАСТИ –
полковник /Підпис/
(ЧЕПАК)

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-11809. – Т. 1. –
Арк. 346–348.
Оригінал. Машинопис.

№ 27

**Листівка, що її склав і розповсюдив Федір Григоров в ніч із 8 на 9 грудня
1963 року в різних місцях міста Конотоп⁶**

Товарищи!

Мы, Союз свободных демократов призываем всех честных людей к неповиновению коммунистической пропаганде, чтобы они не прикрывались ленинским учением, что они ведут к коммунизму. Это все ложь. Они наш народ ведут к разрухе и голоду.

Это не Ленинский путь. Сопrotивляйтесь коммунистам!

Союз Свободных Демократов.

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13417. –
Пакунок № 1. – Арк. 186.
Оригінал. Рукопис.

№ 28

**Із доповідної записки Сумської обласної прокуратури по нагляду за
слідством в органах КДБ за перше півріччя 1963 року про нерозкриті
державні злочини**

9 липня 1963 року

СЕКРЕТНО

ЗАМЕСТИТЕЛЮ ПРОКУРОРА УКРАИНСКОЙ ССР
ГОСУДАРСТВЕННОМУ СОВЕТНИКУ ЮСТИЦИИ
3 КЛАССА
товарищу САМАЕВУ М. Т.

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

О работе прокуратуры Сумской
области по надзору за
расследованием и
рассмотрением судами дел о
государственных
преступлениях, разрешению
жалоб и надзорных дел в первом
полугодии 1963 года.

Центр досліджень визвольного руху

[...]

Нераскрытые преступления по состоянию на 1 июля 1963 года

По состоянию на 1 июля 1963 года в Управлении КГБ осталось не раскрыто три дела о государственных преступлениях.

Это следующие дела:

1. Уголовное дело, возбужденное 13 апреля 1962 г. по факту учинения 30 и 31 октября 1961 года надписей антисоветского содержания на стенах различных зданий и заборов в гор. Шостка.

2. Уголовное дело, возбужденное по факту обнаружения надписей антисоветского содержания, учиненных от имени НТС на стенах домов, общественных зданий и заборах в ночь на 22 апреля 1962 г. в гор. Сумы. Дело возбуждено 22 апреля 1962 г.

3. Дело по факту обнаружения 14 января 1962 г. антисоветских листовок в гор. Конотопе. Дело возбуждено 15 января 1962 года. [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 425. – Арк. 4.
Оригінал. Машинопис.

№ 29

Протокол загальних зборів трудящих Сумського насосного заводу від 15 жовтня 1963 року щодо антирадянських висловлювань Володимира Завалия⁷

ПРОТОКОЛ

Общего собрания трудящихся Сумского насосного завода

От 15 октября 1963 года.

Присутствовало 300 человек.

Председатель собрания – Журавлев Ю. С.

Секретарь собрания – Безкостый В. А.

ПОВЕСТКА ДНЯ

I. О недостойном поведении рабочего 1-го цеха т. Завалий В. Ф.

СЛУШАЛИ: Доклад члена бюро ГК КПУ т. Мартыненко о недостойном поведении рабочего цеха № 1 т. Завалий.

ВЫСТУПИЛИ:

Тов. ЗАВАЛИЙ В. Ф. – С начала сентября месяца я начал допускать ошибки, не понимая существа дела. Все это было вызвано тем, что у меня неполадки по работе в заводе. Я осуждаю свое поведение и свои действия.

Тов. ЖУРАВЛЕВ Ю. С. – Тов. Завалий, Вы, полнее отвечайте нам.

Тов. ЗАВАЛИЙ – Я неправильно понимал положение, сложившееся с хлебом, ненормальности на производстве, я не нашел правильного решения в цехе. Осуждаю свои действия.

Тов. ПОКРЫШКИН – Кто Вас толкал на такие действия?

Тов. ЗАВАЛИЙ – Меня никто не толкал, это были мои заблуждения.

Тов. СЕРОБАБА – За что Вы грозили мастеру т. Прихожай?

Тов. ЗАВАЛИЙ – Я просто был расстроен в силу того, что мастер не оказал внимания по ремонту станка.

Тов. КОНОНЕНКО – Почему Вы подошли к т. Капанову и Жиленко.

Тов. ЗАВАЛИЙ – Потому, что с ними работаю.

Інакодумство на Сумціні (1955-1990 рр.)

Тов. ШТАНЬ – Грязное пятно ложится на наш коллектив, как цеха, а также коллектив всего завода. Тов. Завалий был энергичным и честным производственником. Он неправильно повел себя в семье, об этом говорили мать и жена мне, как начальнику цеха.

Тов. Завалий перевели на новый станок, он на станке поломал 9 ручек, мы его предупредили, и станок был доведен до аварийного состояния. Оборудование государственное и такое отношение к нему не должно быть. Партия нам говорит всегда правду, и мы сами понимаем и видим ту великую заботу, которая проявляется к нашим людям.

Тов. Завалий должен понять и осудить свои ошибки, работать так, чтобы оправдать себя.

Тов. БАРЛЕТ – Наш коллектив цеха глубоко возмущен поведением рабочего нашего цеха т. Завалий. Я думаю, что он соберется с силами и пойдет вместе с нами, а наш коллектив поможет.

Тов. БОНДАРЬ – Трудности временные. Наше правительство правду сказало о тяжелом состоянии с хлебом.

Тов. Завалий, Вы должны правильно реагировать на наши замечания, а мы обязаны пресекать все демагогические заявления. И впредь пусть каждому будет понятно, что подобного мы, производственники, честные труженики, не допустим в коллективе нездоровые, неправдивые разговоры. Я лично осуждаю действия тов. Завалий.

Тов. ЧЕРНОМАЗ – Я, как и Завалий, работаю в цехе № 1, и у меня встречаются трудности. Но он стал на скользкий путь, я, как рабочий, осуждаю его и лучше бы вместо прослушивания заграничных передач, как Вы говорите – музыкальных, запишитесь в нашу самодеятельность и играйте для нас. Вы должны правильно понимать наши замечания и реагировать в полезную сторону.

Тов. МЕЖИРИЦКИЙ – мы слушали т. Завалий и мне стыдно за него, стыдно, что в коллективе нашелся еще такой товарищ, который заблуждается в убеждениях и трактует их извращенно.

Его отец отдал свою жизнь за счастье народа и хорошую светлую жизнь для сына.

Разве это трудности, которые Вы переживаете? Вам должно быть стыдно и очень за свои поступки. Я осуждаю его и думаю, что он больше не допустит.

Тов. ТАЛДА – Завалий допустил дикую выходку. Он не знает, как нам тяжело обсуждать на сегодняшнем собрании такое поведение товарища нашего коллектива. Центральный Комитет партии обратился к нам с открытой душой, а Вы в свои 26 лет слушая «Голос Америки» и реагировали на эти выступления. Вы не понимаете, что стоит нам наша жизнь. Вы не взвешиваете того, что дала нам Советская власть.

Наш коллектив цеха возмущен и осуждает действия Завалий.

Тов. ПРОВИЗИОН – Мне, как участнику Отечественной войны, обидно, что, родившись в нашей стране, учившись в советской школе, окончив 11 классов, и Вы пошли на удочку тех, кто был извергом.

Нехорошо так т. Завалий. Вы пришли на завод, вам помогли, а на все это Вы наплевали, да больше того и себя довели до такого нехорошего состояния. За такой поступок надо наказывать. Я осуждаю этот поступок, как

Центр досліджень визвольного руху

нехороший поступок и его надо хорошенько вздернуть, встряхнуть, пусть немного образумится и поймет, куда он идет.

Тов. КОВАЛЕНКО – Мы видим жалкий облик товарища, который допустил такой поступок. Стыдно нам. Он столкнулся с трудностями и спасовал. Мне не укладывается в голове, что он думал, когда говорил эти глупости? У нас есть малодушные люди. Я присоединяю свое мнение к голосу товарищей.

Тов. МАТЯШ – Я возмущен до предела поведением, которое мы сегодня обсуждаем. В нашей стране есть трудности и нам о них говорят Партия и Правительство. А рабочий, наш труженик, поверил «брехне «Голоса Америки» и не смог разобраться. Он должен понять свою ошибку, обязан извиниться перед всеми нами.

Тов. ПОКРЫШКИН – Мне, как члену партии, обидно, что в наших рядах такие люди. Он не знает, что наш завод в 37 году делал плужки в пять дюймов, а сегодня делаем насосы, идущие за рубежи страны.

Наша Партия, Н. С. Хрущев заботятся о благе народа. Мы знаем Программу нашей партии, вот это т. Завалий должен и пропагандировать. Должен знать, что вражеская пропаганда направлена на подрыв нашей Родины. Они ищут таких малодушных людей, которым оказался Завалий.

Тов. ШАВРА Б. М. – Мы должны обратить внимание и на другие явления, проходящие мимо нас. Все выступающие от всего сердца говорят о том недостойном поведении, которое допустил наш рабочий. Мне пришлось побывать за рубежом. Вот в Швейцарии хорошие рабочие спрашивают меня: «У Вас публикуют Пушкина, Толстого?». Вот Вы представляете себе их отсталость о нашей действительности.

А Вы т. Завалий здесь должны от души сказать нам, как Вы думаете жить. Мы будем контролировать Вашу жизнь, как на заводе, так и в семье.

Мы сильны и поэтому хотим Вас воспитать. Пусть знают и другие «деятели» Наталухи, Петровы, Капрановы. Мы можем перевоспитать любого.

Тов. ЖУРАВЛЕВ – Все выступающие дали отпор элементам буржуазной идеологии. Нас настораживает случай с т. Завалий. Мастера, к Вам спрос особый. Вот т. Братушка даже с этого собрания хотел уйти, а вы ответственные за дела, происходящие у Вас на участке. Должны всех настораживать такие проступки.

Заслушав информацию заместителя начальника Управления КГБ по Сумской области тов. Мартыненко Н. Р. о недостойном поведении рабочего цеха № 1 т. Завалий Владимира Федоровича и осудив его антисоветские действия общее собрание трудящихся насосного завода –

ПОСТАНОВЛЯЕТ:

Собрание осуждает действия т. Завалий и считает их недостойными советского гражданина.

Учитывая, что т. Завалий осудил свой недостойный поступок и данное им заверение, что впредь подобных действий не допустит, считать возможным просить соответствующие органы не привлекать его к уголовной ответственности.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ СОБРАНИЯ /Підпис/ ЖУРАВЛЕВ
СЕКРЕТАРЬ СОБРАНИЯ /Підпис/ БЕЗКОСТЫЙ

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. –
Спр. П-7152. – Арк. 67–70.
Копія. Машинопис.

№ 30

**Із доповідної записки Сумської обласної прокуратури по нагляду за
слідством в органах КДБ за 1963 рік про профілактичну роботу з
особами, які мали антирадянські погляди**

10 січня 1964 року

СЕКРЕТНО

ЗАМЕСТИТЕЛЮ ПРОКУРОРА УКРАИНСКОЙ ССР
ГОСУДАРСТВЕННОМУ СОВЕТНИКУ ЮСТИЦИИ 3 КЛАССА
товарищу САМАЕВУ М. Т.

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

О работе прокуратуры Сумской области
по надзору за расследованием и
рассмотрением судами дел о
государственных преступлениях,
разрешению жалоб и надзорных дел за
1963 год. [...]

III. Профилактическая работа

В течение 1963 года прокуратурой области и органами УКГБ области
профилактировано 13 человек, которые высказывали различные
измышления о советской действительности или пересказывали услышанные
ими передачи из-за рубежа антисоветского содержания.

Профилактика проводилась в отношении следующих лиц:

1. БОЙКО Александр Иванович, 1935 г. рождения, уроженец с.
Петровки, Братского района, Николаевской области, украинец, чл. КПСС,
образование – 7 классов, женат, работает на Сумском регенераторном
заводе.

В ноябре 1962 года в УКГБ Сумской области обратился с заявлением
кандидат в члены КПСС ЛАДЕНЮК Игорь Лукьянович о том, что БОЙКО А. И.
знакомил его с текстом антисоветского воззвания, после чего предложил ему
вступить в члены т. н. национально-демократической партии рабочих и
крестьян Украины. По словам БОЙКО, такие ячейки партии существуют в
Одессе, Николаеве, Херсоне, Краснодаре и Сумах. По его заявлению
Сумская ячейка в ближайшее время предполагает разработать декларацию,
размножить и распространить антисоветские воззвания.

Центр досліджень визвольного руху

Проверкой было установлено, что в указанных городах никаких антисоветских ячеек нет и не было и все это было выдуманно БОЙКО. В Сумах БОЙКО вовлек в ячейку двух человек, записал свою речь антисоветского характера на магнитофонную пленку. Им была составлена также программа партии в виде воззвания. С самого начала органами КГБ были приняты меры к ограничению его действий через доверенных лиц.

Причем сам БОЙКО в последнее время, как он впоследствии заявил, почувствовал, что совершает неправильные действия, стал запугивать вовлеченных им лиц, что по всем городам, где были ячейки, члены арестованы, поэтому работу по вовлечению нужно прекратить.

Проверкой также установлено, что БОЙКО летом 1962 года получил производственную травму головного мозга, а в детстве болел эпилепсией. В феврале 1962 года у него трагически погиб отец – пенсионер, колхозник.

27.IV.63 г. БОЙКО профилактиван. В профилактике принимал участие т. Сницар. О его действиях проинформированы партийные органы.

2. 9 мая 1963 года с участием пом. прокурора области мл. сотрудника юстиции т. Сницара профилактиван ГОНЧАРОВ Александр Петрович, 1906 г. рождения, уроженец и житель г. Шостка, б/п, со средним техническим образованием, женат, работает мастером мебельного цеха Шосткинского гор промкомбината.

При проверке сигналов, поступивших в органы КГБ, было установлено, что ГОНЧАРОВ систематически среди своего окружения высказывал антисоветские измышления по адресу коммунистов вообще, а также высказывает мнение о необходимости совершения второй революции в СССР.

При проверке собранных материалов, а также при беседе с ГОНЧАРОВЫМ было установлено, что в горпромкомбинате много неполадок, а также имеется много злоупотреблений со стороны должностных лиц. Об этом он писал в различные органы, но должных мер до последнего времени не принималось. Поскольку на его сигналы было плохое реагирование, то в беседах с отдельными лицами допускал вредные рассуждения.

ГОНЧАРОВУ разъяснено его неправильное поведение и предупрежден о недопустимости подобных явлений в будущем.

3. ШУЛЬГА Галина Ивановна работает буфетчицей столовой № 1 Химстроя, получает письма от сестры, которая проживает в Америке (уехала на запад в период войны). Среди своего окружения восхваляла жизнь Америки. Чтобы прекратить ее вредные и недалекие разговоры, она органами КГБ была профилактивана.

4. ПЕТРОВ Виктор Павлович, 1947 года рождения, студент химтехникума, систематически пересказывал услышанные им антисоветские радиостанции из-за рубежа. ПЕТРОВ также профилактиван.

5. Студенты пединститута СОЛОДОВНИКОВ и КОЖЕВНИКОВ также среди студентов пересказывали услышанные ими антисоветские передачи. Они также профилактиваны.

В химтехникуме и пединституте работниками КГБ прочтены лекции о революционной бдительности. В лекции приводились факты, как зарубежные радиостанции пытаются влиять на советскую молодежь.

Інакодумство на Сумціні (1955-1990 рр.)

6. РЕМНЕВ, кассир госбанка в г. Глухове, пересказывал содержание антисоветских радиопередач из-за рубежа, а также высказывал различные вредные измышления в адрес руководителей партии и правительства. РЕМНЕВ профилактирован работниками УКГБ.

7. ЖИРОВИН, инвалид села Ездоцкое, в связи с затруднением в снабжении хлебом, высказывал измышления в адрес одного из руководителей партии и правительства, ученикам школы говорил, что нужно поднимать восстание. ЖИРОВИН также профилактирован работниками УКГБ.

8. БУБЛАЙ А. Ф. на общей кухне среди домохозяек допускала высказывания в адрес одного из руководителей партии и правительства. БУБЛАЙ работает уборщицей в ЖКО хімгородка. Она профилактирована работниками УКГБ.

9. ПОРОЗКУН, плотник райколхозстроя, также высказывал различные вредные советскому строю измышления. Он также профилактирован.

10. В июле 1963 г. профилактирован кочегар паровоза ст. Ромны СНИЖКО Н. М., 1942 года рождения, уроженец с. Кашпуры, Роменского района, житель г. Ромны с 10-классным образованием, член ВЛКСМ.

СНИЖКО осенью 1962 года решил создать нелегальную партию, которая по его словам должна строго выполнять заветы Ленина, т. к. он полагал, что КПСС, якобы заветов Ленина не выполняет. В эту группу СНИЖКО вовлек 11 человек молодежи, требовал от вовлеченных изучать труды Ленина.

Кроме того СНИЖКО составил от руки клеветническое измышление на толкование морального кодекса коммунизма.

СНИЖКО и все участники его группы профилактированы органами УКГБ.

[...]

12. 18 декабря 1963 года профилактированы на общем собрании рабочих Шосткинского хімзавода рабочие плотники СНЫТНИКОВ и ШАЛДА.

15 ноября 1963 года на стене лестничной клетки, строящегося здания № 176 была обнаружена надпись оскорбительно-клеветнического характера на одного из руководителей партии и правительства. 20 ноября 1963 г. по данному факту было возбуждено уголовное дело.

Расследованием дела установлено, что надпись учинил рабочий плотник ШАЛДА Леонид Фролович, который накануне услышал это измышление от рабочего плотника СНЫТНИКОВА Василия Филипповича. При рассказе СНЫТНИКОВ, а также при написании ШАЛДА антисоветского умысла не имели. По работе они характеризуются исключительно положительно, прошлое ничем не запятнано. Поэтому было принято решение дело прекратить, а их профилактировать.

На собрании СНЫТНИКОВ и ШАЛДА заверили рабочий коллектив, что подобных явлений допускать не будут, а свою вину искупить хорошей работой и поведением.

По каждому из вышеизложенных фактов информированы парторганизации и парторганы с целью усиления идеологической работы в тех коллективах, где работают, учатся или проживают вышеуказанные лица.

Центр досліджень визвольного руху

В последующем за профилактированными лицами вредных высказываний или измышлений не наблюдалось. [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 425. – Арк. 41–45.
Оригінал. Машинопис.

№ 31

Витяг

рішення закритих партійних зборів філологічного факультету Харківського державного університету щодо «буржуазно-націоналістичних» збочень Анатолія Соболева⁸ та деяких інших студентів

27 січня 1964 року

[...] Ще недостатня увага приділяється в студентів почуттям радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму... Особливо на вечірньому і заочному відділах, в результаті чого на факультеті мають місце прояви українського буржуазного націоналізму як з боку ворожих елементів, які туди проникли, так і з боку окремих нестійких студентів, які виявили глибоко помилкові, шкідливі погляди. Так, на вечірнє відділення нашого факультету обманним шляхом проник колишній служака націоналістичного військового формування, створеного німецькими окупантами, і активний співробітник німецько-фашистської розвідки Халимонов В. М., який був засуджений на 15 років за боротьбу зі зброєю в руках проти Радянської армії і антирадянську підривну діяльність. Пройшовши велику школу антирадянського виховання в німецьких розвідорганах фашистських загарбників і серед заклятих ворогів українського народу, українських буржуазних націоналістів, в виправних таборах, Халимонов і після повернення з заслання і вступу обманним шляхом в університет починає антирадянську націоналістичну діяльність, поширюючи серед студентів наклепницькі твердження націоналістів і підбираючи тільки негативні факти з життя нашого суспільства для антирадянських випадів.

На жаль, ніхто з студентів нашого факультету, ні агітатор групи, ні викладачі, які там працюють, не розпізнали справжнього морального обличчя Халимонова, не розкрили його, не дали справжньої відсічі його шкідливій діяльності, не поставили питання про виключення його з університету.

Серед здорового студентського колективу ще зустрічаються окремі студенти, які через недомислення і відсутність потрібної політичної підготовки стають по суті на один шлях з нашими ворогами, українськими буржуазними націоналістами, подібними Халимонову. Студент VI курсу заочного відділу, Пасічник В. М., написав і поширював серед молоді вірші, в яких у завульованій формі чи й відкрито протаскував антирадянські націоналістичні ідеї і допускав антирадянські, націоналістичні виступи серед студентів групи. В рефераті про І. Я. Франка Пасічник характеризує видатного поета з націоналістичних позицій, свідомо фальсифікуючи спадщину великого Каменяра.

Студенти II курсу відділення української мови і літератури, член КПРС Соболев А. Б. і член ВЛКСМ Шилов І. Я. та Балабуха А. Х. допускають помилкові і шкідливі висловлювання з питань розвитку національних мов, зокрема української мови в Радянській Україні.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Шилов і Балабуха виступали з віршами про українську мову, написаними в націоналістичному дусі. Шилов написав і намагався надіслати листа на ім'я конференції мовознавців в Алма-Аті з тенденційними, неправильними твердженнями про розвиток української мови в радянський час, зібравши підписи студентів під цим листом. Всі ці неправильні і шкідливі виступи студентів, на превеликий жаль, не зустріли достатнього осуду з боку комуністів і самих комсомольців тих курсів, на яких вчать вказані студенти.

Виходячи з усього сказаного, закриті партійні збори філологічного факультету постановляють:

Рішуче засудити поведінку студентів Пасічника В. М., Соболева А. Б., Шилова І. Я., Балабухи А. Х., як політично шкідливу і ворожу, антипартійну.

Зазначити, що партгрупа ІІ курсу відділення української мови та літератури не проявила достатньої партійної принциповості по відношенню до проявів українського буржуазного націоналізму з боку студентів Соболева А. Б., Шилова І. Я., Балабухи А. Х.

Зобов'язати партбюро і партійні групи посилити вивчення та пропаганду матеріалів ХХІІ партійного з'їзду, Програми КПРС, рішень червневого та грудневого Пленумів ЦК КПРС і липневого та грудневого пленумів ЦК КП України. [...]

Враховуючи те, що студент ІІ курсу відділення української мови та літератури, член КПРС, Соболев А. Б., не дав політичної оцінки своєї поведінки, доручити партбюро в найближчий час розглянути персональну справу члена КПРС тов. Соболева А. Б., який припустив збочення буржуазно-націоналістичного характеру.

Запропонувати комсомольському бюро факультету розглянути персональну справу Шилова І. Я. та Балабухи А. Х., які виявили помилкові і шкідливі погляди в національному питанні, які виступали на літературній студії харківського відділу Спілки письменників з віршами, написаними в націоналістичному дусі.

Зобов'язати партійне бюро факультету на основі партзборів розробити план конкретних заходів до активізації і поліпшення політико-виховної роботи на філологічному факультеті.

Председатель партсобрания /Підпис/ Коломієц Г. Ф.

Секретарь партсобрания /Підпис/ Корж П. Я.

Джерело:

ДАХО. – Ф. 854. – Оп. 1. – Спр. 467. – Арк. 18–21.

Опубліковано:

Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Вид-во ім.

Олени Теліги, 1998. – С. 431–432.

Центр досліджень визвольного руху

№ 32

Текст віршованих написів, здійснених робітником Юрієм Новосьоловим на стінах каси заводоуправління поштова скринька № 9 у місті Шостка

23 січня 1964 року

*Лучше быть большим бандитом
Чем министром, как Никита,
Бандит грабит одного,
А Никита все равно.
Будь ты русский иль хохол
Все равно ты будешь гол,
Будешь есть ты кукурузу
Отрастишь большое пузо
А на мясо денег нет,
Вообщем надейся на тот свет.
Кто застрелит дурака (Н. С. Х.)
Тому дам я два бычка,
Пусть Никита наш гниет
А рабочий пиво пьет
Никиту надо застрелить
А рабочих напоить
Как писать стихи – не знаю,
Но лишь одного желаю,
Чтоб Никиту похоронили
А на его место посадили
Сталина И. В.*

Вторая надпись:

*Хорошо с деньгами жить,
Если Никиту Хрущева похоронить.*

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13616. – Арк. 8.
Копія. Машинопис.

№ 33

Вирок суду Юрію Новосьолову

3 квітня 1964 року

ПРИГОВОР
ИМЕНЕМ УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

1964 года апреля 3 дня Судебная коллегия по уголовным делам
Сумского областного суда, в составе:

ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВУЮЩЕГО – КУЗЬМЕНКО

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Народных заседателей – КОЛЕСНИК И МАСЮРЕНКО
При секретаре – МИРОШНИЧЕНКО
С участием прокурора – СНИЦАР
–//– и адвоката – ПРИМОВА

рассмотрела в закрытом судебном заседании в г. Сумы дело по обвинению – НОВОСЕЛОВА Юрия Александровича, рождения 22 августа 1938 года, уроженца с. Курба, Кичмаиского района, Кировской области, русского, гражданина СССР, из крестьян-колхозников, рабочего электромонтера п/я № 9 гор. Шостка, Сумской области, ранее не судимого по ст. 62 ч. 1 УК УССР, –

УСТАНОВИЛА:

Подсудимый Новоселов Юрий Александрович под впечатлением клеветнических зарубежных радиопередач, которые систематически на протяжении 1962 – 1963 годов слушал у себя дома, стал на путь проведения антисоветской клеветнической агитации, в которой призывал к убийству одного из руководителей КПСС и Советского правительства.

Так, 23 января 1964 года в 13⁰⁰ в кассе заводоуправления п/я № 9 гор. Шостка, где никого не было, он на стене написал стихотворение клеветнического содержания на Советский государственный и общественный строй и призывал в нем к совершению террористического акта в отношении одного из руководителей Советского правительства и Коммунистической партии Советского Союза.

В своих объяснениях в суде подсудимый Новоселов Ю. А. совершенное преступление признал полностью, пояснив, что это он сочинил и сам написал в кассе п/я № 9 гор. Шостка стихотворение антисоветского содержания и призывал к теракту против одного из руководителей Советского правительства и КПСС.

Его вина в этом подтверждается показаниями свидетелей ПОНОМАРЕВОЙ, АФАНАСЕНКО, заключением графической экспертизы.

С учетом смысла написанного НОВОСЕЛОВЫМ стихотворения действия, его правильно квалифицированы по ст. 62 ч. 1 УК УССР.

При избрании наказания НОВОСЕЛОВУ коллегия учитывает его признание вины, то, что он выходец из трудовой семьи и занимался общественно-полезным трудом.

На основании вышеизложенного и руководствуясь ст. ст. 323, 324 УПК УССР, Судебная коллегия

ПРИГОВОРИЛА:

НОВОСЕЛОВА Юрия Александровича признать виновным по ч. 1 ст. 62 УК УССР и подвергнуть наказанию к лишению свободы сроком на три (3) года без ссылки⁹. С учетом требования Указа ПВС УССР от 22 мая 1963 года наказание отбывать в исправительно-трудовой колонии строгого режима.

Зачесть в срок отбывания наказания предварительное заключение под стражей с 25 января 1964 года, оставив меру пресечения до вступления приговора в законную силу содержание под стражей.

Центр досліджень визвольного руху

Взыскать с НОВОСЕЛОВА Ю. А. в доход государства судебные расходы в сумме 50 рублей.

Приговор может быть обжалован в Верховный суд УССР через Сумской областной суд в течение 7 дней со дня вручения его копии осужденному.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВУЮЩИЙ – КУЗЬМЕНКО
НАРЗАСЕДАТЕЛИ – КОЛЕСНИК, МАСЮРЕНКО

Верно: Председательствующий /Підпис/ Е. Кузьменко

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13616. –
Арк. 168–169.
Оригінал. Машинопис.

№ 34

Судовой вироком жителю Сум Ивану Крохмалю

7 березня 1964 року

ПРИГОВОР

Именем Украинской Советской Социалистической Республики 1964 года марта 7 дня Судебная коллегия по уголовным делам Сумского областного суда, в составе:

Председательствующего – Зам. председателя областного суда – ОРЛОВА

народных заседателей – ЦЫГАНКОВА, ЛИТВИНОВОЙ
при секретаре – МИРОШНИЧЕНКО
с участием прокурора – СНИЦАРА
и «–» адвоката – МАРЧЕНКО

рассмотрела в закрытом судебном заседании в г. Сумы по обвинению КРОХМАЛЯ Ивана Павловича, рождения 12 апреля 1910 года, уроженца села Верхосулка, Белопольского района, Сумской области, жителя г. Сумы, пос. Новые Басы, ул. Сумская № 36, украинца, гражданина СССР, из крестьян-середняков, с 7 классовым образованием, беспартийного, ранее дважды судимого: в 1935 году по ст. ст. 33 – 34 УК УССР к 3 годам лишения свободы и в 1949 году Военным трибуналом по ст. 54-1 «б» УК УССР к 10 годам лишения свободы, меру наказания отбыл, перед арестом работавшего в Сумском дорожно-строительном управлении № 11 слесарем, под стражей содержащегося по настоящему делу с 20 января 1964 года – по ст. 62 ч. 2 УК УССР.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Выслушав объяснение подсудимого, показания свидетелей, исследовав материалы дела, Судебная коллегия –

УСТАНОВИЛА:

Подсудимый КРОХМАЛЬ, будучи недовольным на Советскую власть, т. к. его родители были репрессированы, сам он за службу в полиции в период Великой Отечественной войны осужден, с целью подрыва Советской власти систематически проводил антисоветскую агитацию, распространял клеветнические измышления, порочащие советский государственный строй.

Антисоветскую агитацию подсудимый КРОХМАЛЬ И. П. проводил среди рабочих тех организаций, где он работал, а также среди посетителей бани № 4 и лиц, с которыми он встречался по месту своего жительства.

Судом установлено, что подсудимый КРОХМАЛЬ И. П. проводил антисоветскую агитацию в следующих случаях:

1. Работая слесарем-кочегаром Сумской городской бани № 4 в начале 1964 года среди рабочих, служащих и посетителей бани неоднократно восхвалял жизнь за границей, клеветал на условия жизни трудящихся в Советском Союзе и распространялся о необходимости расправы с коммунистами.

Это подтверждается показаниями свидетелей-очевидцев КОТИК, СТОЛЬНОЙ, КАРПЕНКО, МОЖНЯКОВОЙ, которые пояснили на суде, что, работая в бане № 4, систематически слышали, как подсудимый КРОХМАЛЬ И. П. в рабочее время приходя в вестибюль бани восхвалял жизнь за границей, где он находился, клеветал на условия жизни рабочих в нашей стране и заявлял, что всему этому вина коммунистов и что с ними нужно расправляться, тогда будет жизнь страны лучше.

Подсудимый КРОХМАЛЬ как на предварительном следствии, так и на суде виновным себя не признал и пояснил, что он антисоветских высказываний не делал, а почему на него свидетели дают такие показания объяснить не может.

2. Подсудимый КРОХМАЛЬ И. П. с февраля 1962 года по май 1963 года работал слесарем-сантехником в Сумском специализированном управлении № 507 систематически, среди рабочих бригады слесарей высказывал различные антисоветские измышления о внешней и внутренней политике Советского государства, распространял клеветнические измышления о национальной политике Советской власти.

Эти обвинения подтверждаются показаниями свидетелей МАЙСУНА, КОВАЛЕНКО Ивана, ДЕМИНА, ТКАЧЕНКО, ШЕПЕЛЕНКО и КОВАЛЕНКО Павла, которые как на предварительном следствии, так и в судебном заседании, пояснили, что подсудимый КРОХМАЛЬ И. П. в период работы в их бригаде систематически как в рабочее время, а особенно в обеденные перерывы среди них высказывал мнения о необходимости отделения Украины от Советского Союза, а то «Россия из Украины все вывозит, а людям плохо живеться».

Восхвалял жизнь за границей и охаивал условия жизни рабочих в СССР, что по радио в СССР правды никогда не передают, газеты также пишут только неправду.

Центр досліджень визвольного руху

Во всем он винил коммунистическую партию и руководство страной.

Высказывая мнение о Великой Отечественной войне, КРОХМАЛЬ И. П. заявлял, что не Германия напала на Советский Союз, а наоборот.

Подсудимый КРОХМАЛЬ И. П. виновным себя в этом не признал и пояснил, что свидетели дают на него ложные показания, а почему, не может объяснить, что антисоветских высказываний он указанным свидетелям не говорил.

3. В июне-июле 1963 года КРОХМАЛЬ, работая слесарем в Сумском мясокомбинате, среди рабочих распространяя различного рода клеветнические измышления, порочащие Советский государственный и общественный строй, призывал уничтожать коммунистов и Советскую власть.

Виновным себя в этом подсудимый не признал как на предварительном следствии, так и в суде.

Однако, обвинение по этому пункту подтверждается показаниями свидетелей НЕШИНА, МОСКАЛЕНКО, КУЖЕЛЯ, ДУБИНСКОГО, СЕМАША, которые пояснили, что в период работы, особенно в обеденные перерывы, когда рабочие собираются вместе, подсудимый КРОХМАЛЬ И. П. клеветал на советский строй, коммунистическую партию, Советскую власть, одновременно восхваляя жизнь за границей, что в Западной Германии, Америке безработные лучше живут, чем рабочие Советского Союза.

Клеветал на руководителей коммунистической партии и Советского государства, призывал к уничтожению коммунистов.

В Судебном заседании подсудимый КРОХМАЛЬ отрицал в этом свою вину, заявил, что свидетели дают против него ложные показания, а почему, он не знает.

4. Работая в Сумском дорожно-строительном управлении № 11, подсудимый КРОХМАЛЬ И. П. в сентябре-декабре месяцах 1963 года с целью вызвать недовольство рабочих участка № 5, которые производили работы на шоссейной дороге в Ахтырском районе Сумской области, клеветал на советскую печать, на жизнь народов Советского Союза.

Данное обвинение подтверждается показаниями свидетелей-очевидцев ЛЕВЧЕНКО, ЗЯБЛЕНКО, СУХАНОВА, ОВЧАРЕНКО, МИХАЙЛОВА, КОНОНЕНКО, МЕРЗЛЯКОВА, КИРИЧЕНКО, которые пояснили в судебном заседании, что подсудимый КРОХМАЛЬ И. П. в период, когда рабочие после окончания рабочего дня собирались в вагончике, где они проживали, систематически клеветал на жизнь советского народа, при чтении газет заявлял, что наши газеты пишут только неправду, обманывают народ, что за границей – в Западной Германии, даже безработные живут лучше. На замечания свидетелей, особенно членов КПСС, которые доказывали о его неправильных измышлениях подсудимый КРОХМАЛЬ заявлял, что они ничего не знают и доказывал свои убеждения.

Свою вину по этому эпизоду обвиняемый подсудимый КРОХМАЛЬ отрицает и пояснил, что свидетели дают ложные показания, а почему, он не знает.

5. Летом 1963 года подсудимый КРОХМАЛЬ И. П. в разговоре со своими соседями и квартирантами клеветал на действия советских партизан в период Великой Отечественной войны, доказывая, что злодеяния над советскими гражданами на оккупированной немцами территории совершали

Інакодумство на Сумціні (1955-1990 рр.)

не немецко-фашистские оккупанты, а советские партизаны, специально переодетые в немецкую военную форму.

Данное обвинение подтверждается показаниями свидетелей ПОНОМАРЕНКО Варвары, ПОНОМАРЕНКО Василия, КУЛЕЦКОЙ Марии, КУЛЕЦКОГО Виктора, которые пояснили в суде, что в период разговора с подсудимым о злодеяниях немцев в период войны, они говорили, что немецкие оккупанты даже детей бросали в колодцы. На это КРОХМАЛЬ И. П. заявлял, что немцы этого не делали и не могли делать, это все делалось советскими партизанами, специально переодетыми в немецкую военную форму, что он это знает, а им, свидетелям, это не известно, а только им «вдолбили» об этом русские.

По этому эпизоду обвинения подсудимый КРОХМАЛЬ И. П. пояснил, что свидетели дают на него ложные показания, почему они дают на него такие показания, он не знает.

6. В период 1961–1962 годов подсудимый КРОХМАЛЬ И. П. систематически прослушивал антисоветские передачи зарубежных радиостанций, содержание которых неоднократно пересказывал среди рабочих бани № 4, спецуправления № 507, а также своим соседям.

Это подтверждается показаниями свидетелей КОВАЛЕНКО Ивана, ДЕМИНА, ТКАЧЕНКО, КОВАЛЕНКО Павла, РЫБАЛЬЧЕНКО Веры, ПОНОМАРЕНКО Веры, ЛЕБЕДЕВОЙ, которые как на предварительном следствии, так и в судебном заседании пояснили, что подсудимый КРОХМАЛЬ И. П. систематически пересказывал антисоветские радиопередачи зарубежных радиостанций, заявлял, что они передают правду.

Свидетели РЫБАЛЬЧЕНКО Вера, ПОНОМАРЕНКО Василий, ЛЕБЕДЕВА также пояснили, что подсудимый также в их присутствии слушал зарубежные станции, даже на иностранном языке, а затем содержание передач пересказывал им.

Свидетель ЛЕБЕДЕВА, ранее проживавшая на квартире у подсудимого по адресу г. Сумы, пос. Новые Басы, ул. Сумская, пояснила, что примерно в сентябре 1962 года она находилась в комнате, где проживала семья подсудимого, последний включил радиоприемник и начал слушать зарубежные радиостанции.

В это время по радио через репродуктор выступал руководитель коммунистической партии и Советского правительства, то подсудимый со злобой сорвал репродуктор, нецензурно и оскорбительно выразился в адрес выступающего по радио и бросил репродуктор на пол, разбив его.

Подсудимый КРОХМАЛЬ И. П. виновным в этом не признал и заявил, что свидетели дают против него ложные показания, причину этого не знает.

Таким образом, Судебная коллегия считает, что предъявленное обвинение подсудимому КРОХМАЛЬ нашло свое полное подтверждение.

Доводы подсудимого о том, что свидетели дают ложные показания, являются необоснованными, так как сам подсудимый пояснил, что со всеми свидетелями у него нормальные взаимоотношения.

Судебная коллегия приходит к выводу, что не верить показаниям свидетелей, дающих уличающие показания в отношении преступных действий подсудимого – оснований не имеется, а подсудимый, отрицая вину в совершении преступления, надеется этим уйти от ответственности.

Центр досліджень визвольного руху

Учитывая, что подсудимый КРОХМАЛЬ И. П. в 1949 году был судим по ст. 54-1 «б» УК УССР, т. е. за государственное преступление, и сейчас снова совершил государственное преступление, Судебная коллегия считает правильным квалифицировать его действия по ч. 2 ст. 62 УК УССР.

Принимая во внимание личность подсудимого, который ранее был судим за государственное преступление, что он проводил антисоветскую агитацию длительное время, Судебная коллегия считает необходимым учесть это при определении меры наказания и при определении вида ИТК.

Судебные расходы, понесенные органами следствия – 6 руб. 30 коп. и судом 2 руб. 50 коп., оплаченные свидетелям, подлежат взысканию с подсудимого.

На основании изложенного и, руководствуясь ст. ст. 323, 324 УПК УССР, Судебная коллегия по уголовным делам Сумского областного суда –

ПРИГОВОРИЛА:

КРОХМАЛЯ Ивана Павловича по ст. 62 ч. 2 УК УССР к 7 (семи) годам лишения свободы в ИТК строгого режима без ссылки.

Меру пресечения КРОХМАЛЬ И. П. оставить без изменения – содержание под стражей.

Зачесть в срок отбывания меры наказания подсудимому КРОХМАЛЬ И. П. время содержания под стражей по настоящему делу с 4 января 1964 г. по 7 января 1964 года.

Меру наказания ему исчислять с 20 января 1964 года.

Взыскать с КРОХМАЛЬ И. П. судебные расходы в сумме 8 руб. 80 коп. в доход государства.

Приговор может быть обжалован в Верховный суд УССР в семидневный срок со дня вручения копии приговора подсудимому через Сумской облсуд.

Председательствующий – Орлов
Нар. заседатели – Цыганков, Литвинова

Верно: Председательствующий /Підпис/ И. Орлов

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13613. – Т. 2. – Арк. 161–165.

Копія. Машинопис.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

№ 35

Із доповідної записки Сумської обласної прокуратури по нагляду за слідством в органах КДБ за перше півріччя 1964 року про кримінальну справу Михайла Сизоненка

8 липня 1964 року

СЕКРЕТНО

ЗАМЕСТИТЕЛЮ ПРОКУРОРА УКРАИНСКОЙ ССР
ГОСУДАРСТВЕННОМУ СОВЕТНИКУ ЮСТИЦИИ

3 КЛАССА

товарищу САМАЕВУ М. Т.

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

о работе прокуратуры области
по делам о государственных
преступлениях за первое
полугодие 1964 года

I. СЛЕДСТВЕННАЯ РАБОТА

[...]

2. Уголовные дела о государственных особоопасных преступлениях,
оконченных следствием в I полугодии 1964 года

В первом полугодии 1964 года следователями УКГБ Сумской области было окончено 4 уголовных дела о государственных преступлениях на 4 чел.

Совершенные государственные преступления квалифицированы по ст. 62 ч. I и ч. II уголовного кодекса УССР.

Это следующие дела:

1. 9 декабря 1963 года УКГБ Сумской области было возбуждено уголовное дело в отношении:

СИЗОНЕНКО Михаила Антоновича, 1922 г. рождения, уроженца села Валиевка Белопольского района Сумской области, из крестьян-колхозников, украинец, член КПСС с 1953 года, образование – 10 классов, женатого, не судимого, участник Отечественной войны, дважды ранее награжден медалью «За боевые заслуги» и тремя юбилейными медалями, до 20 августа 1963 г. работал начальником горно-заготовительного цеха треста «Качканаррудстрой», проживал в гор. Качканаре Свердловской области. До ареста нигде не работал.

8 декабря 1963 года СИЗОНЕНКО М. А., следуя автобусом из гор. Сумы в гор. Белополье Сумской области, будучи в нетрезвом состоянии, среди пассажиров автобуса неоднократно допускал антисоветские высказывания, распространял клеветнические измышления, порочащие советский государственный и общественный строй, высказывал намерение

Центр досліджень визвольного руху

совершить особо опасное государственное преступление – убить руководителя КПСС и Советского государства.

Пассажирами автобуса СИЗОНЕНКО предупреждался, а затем был задержан и сдан в Белопольский райотдел милиции. По данному делу характерно то обстоятельство, что сами пассажиры задержали преступника, доставили в милицию и потребовали привлечь его к уголовной ответственности. Следовательно можно считать, что данное преступление было раскрыто с помощью общественности.

СИЗОНЕНКО был привлечен к уголовной ответственности по ст. 62 ч. 1 УК УССР. Дело по обвинению СИЗОНЕНКО находилось в производстве 4 месяца 25 дней. Из них три месяца находился на психоневрологической экспертизе в гор. Харькове.

В мае 1964 года уголовное дело на СИЗОНЕНКО было следствием окончено и с обвинительным заключением направлено в Сумской областной суд для рассмотрения. [...]

По делу СИЗОНЕНКО облсудом было вынесено частное определение о поощрении свидетеля ЗЕЛЕНГУР, организовавшего задержание СИЗОНЕНКО в момент совершения им государственного преступления. [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 454. – Арк. 3–4, 12.
Оригінал. Машинопис.

№ 36

Из доповідної записки Сумської обласної прокуратури по нагляду за слідством в органах КДБ за перше півріччя 1964 року про нерозкриті державні злочини

8 липня 1964 року

СЕКРЕТНО

[...]

3. Нераскрытые особо опасные государственные преступления на 1 июля 1964 года

По состоянию на 1 июля 1964 года осталось не раскрыто три дела об особо опасных государственных преступлениях.

Это следующие уголовные дела:

1. Уголовное дело, возбужденное 13 апреля 1962 года по факту учинения 30 и 31 октября 1961 года надписей антисоветского содержания на стенах различных зданий и заборов в гор. Шостка. Дело следствием приостановлено 8 июля 1963 года.

2. Уголовное дело, возбужденное 22 апреля 1962 года по факту обнаружения надписей антисоветского содержания, учиненных от имени НТС на стенах домов, общественных зданий и заборах в ночь 22 апреля в гор. Сумы.

По этим делам в начальной стадии была проведена громадная оперативно-розыскная работа. В настоящее время активный оперативный розыск лиц, учинивших надписи, УКГБ с разрешения вышестоящих органов КГБ прекращен. Проводится только параллельный розыск.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

2 июня 1964 г. на междуведомственном совещании была заслушана информация о работе над этими делами старшего следователя УКГБ тов. ЕПИК. Выступавшие пришли к выводу, что следственные возможности по раскрытию этих преступлений исчерпаны, данных об образцах почерка для экспертизы недостаточно, а, следовательно, эти дела подлежат прекращению.

Уголовное дело, возбужденное по факту обнаружения антисоветских надписей в гор. Сумы, 28 февраля 1964 г. следователем УКГБ было прекращено. 18 мая с. г. по предложению прокуратуры УССР постановление о прекращении отменено и дело возвращено в УКГБ для производства предварительного следствия.

Дело 20 мая 1964 г. принято к своему производству следователем т. ДАЦЕНКО. Пока что положительных результатов нет.

3. Уголовное дело, возбужденное 15.1.1962 г. по факту обнаружения 14.1.1962 г. антисоветских листовок в гор. Конотопе. Летом 1962 г. аналогичные листовки появились в гор. Ромны Сумской области. По этому делу произведена большая оперативная работа, но пока что она положительных результатов не дала.

Активный розыск лица, распространившего листовки в гор. гор. Конотопе и Ромны продолжается оперативным путем.

Указанное дело следствием приостановлено 25 июня 1963 года. [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 454. – Арк. 8–9.
Оригінал. Машинопис.

№ 37

Із доповідної записки Сумської обласної прокуратури по нагляду за слідством в органах КДБ за 1964 рік про профілактичну роботу серед осіб з антирадянськими поглядами

5 січня 1965 року

СЕКРЕТНО

III. ПРОФИЛАКТИЧЕСКАЯ РАБОТА

В 1964 году органами УКГБ проводилась профилактическая работа в отношении лиц, которые высказывали различные вредные, близко соприкасающиеся с антисоветскими, измышления или допускали разглашение тайны. Всего было профилактровано 62 человека.

1. Так, житель г. Сумы ХАРЧЕНКО И. С., 1904 г. рождения, систематически делал записи в дневнике с различными измышлениями о жизни советского народа. Записи были сделаны в виде статей для газет. Перед праздниками 1 мая 1964 г. ХАРЧЕНКО выписался в паспортном столе и имел намерение выехать в гор. Москву к первому майским праздникам. Были получены данные, что он имел намерение передать дневник в одно из иностранных посольств для опубликования этих измышлений в зарубежной печати. При проверке документов органами милиции был произведен осмотр его вещей и обнаружен дневник. По ознакомлению с дневником, где освещалась жизнь советского народа в искаженном виде, ХАРЧЕНКО был профилактрован.

Центр досліджень визвольного руху

2. В гор. Шостка было профилактровано 8 человек. Из них 7 человек высказывали различные измышления по поводу экономического расхования хлеба и высказывание клеветы в адрес некоторых руководителей советского правительства. Один человек – КУЗЬМЕНКО М. Г., 1926 г. рождения, чл. КПСС, с высшим образованием, технолог «Шостжилпромстроя» допустил в узком кругу разглашение тайны о выпускаемой продукции. КУЗЬМЕНКО по информации УКГБ был профилактрован в ГК КПУ гор. Шостка.

3. По г. Конотопу профилактровано 9 человек за различные нездоровые высказывания.

4. В июне 1964 г. профилактрован БРЕЙТМАН Михаил Шмулевич за рассказывание анекдотов антисоветского содержания.

5. В апреле 1964 г. профилактрован ВИНАРСКИЙ Натан Израилевич, который допускал различные антисоветские суждения.

6. Кроме того профилактровано 8 человек сектантов по гор. гор. Сумы, Лебедин и другим местам. В частности КОПЛИК Николай Иванович, 1930 г. рождения, рабочий завода «Точприбор», принадлежащий к запрещенной секте прокофьевцев. Он пытался вовлечь рабочих в секту. На цеховом собрании, на котором присутствовало около 200 человек, КОПЛИК был профилактрован.

Был профилактрован ФОМИЦА Николай Егорович, 1907 г. рождения, который является нелегальным пресвитером секты прокофьевцев. Также профилактрован ДАВИДЕНКО Павел Семенович, 1895 г. рождения, нелегально руководивший сектой в г. Лебедине.

7. В марте 1964 г. профилактрован ЕВТУШЕНКО В. П., 1937 года рождения, слесарь Белопопольского машзавода, инвалид детства, который высказывал изменнические настроения и нездоровые суждения среди рабочих.

8. БОРОДЕНКО В. М., учащийся Глуховской школы механизации с/х передавал измышления зарубежных антисоветских радиостанций, рассказывал антисоветские и аполитичные анекдоты. Профилактрован путем беседы с ним, а также информированы о его поведении директор школы и секретарь комсомольской организации школы.

9. В июле 1964 г. профилактрован КЛИМЕНКО А.И., 1947 года рождения, который в школе рабочей молодежи пел антисоветские частушки.

10. В августе 1964 г. профилактрован студент Сумского пединститута СУПРУНЕНКО В .С., который в 1961 г. выступил на собрании рабочих КРЗ с клеветой на советскую избирательную систему, а в 1964 г. сочинил идеологически невыдержанные стихи, в которых охаивал советскую действительность и распространил их содержание среди своего окружения.

Кроме того много профилактровано лиц подростков, которые на полотно ж. д. накладывали посторонние предметы.

Кроме того было прочтено в 1964 году 258 лекций, бесед и докладов на предприятиях, в колхозах и учреждениях по вопросу революционной бдительности. [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 454. – Арк. 28–29.
Оригінал. Машинопис.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

№ 38

Зміст листівки, що її виготовив художник з Конотопа Павло Ганзін

10 серпня 1965 року

Дорогие друзья!

Вас время зовет спасать Родину от коммунизма. Становитесь членами огромной подпольной партии НТС, которая несет пиратам смерть, трудящимся – свободу. Слушайте наши советы по радио на волнах 26,47 м. Ревштаб НТС.

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13813. – Т. 3. –
Арк. 15.
Фотокопія.

№ 39

Вирок суду у справі Павла Ганзіна, звинуваченого у виготовленні та розповсюдженні антирадянських листівок

11 листопада 1965 року

ПРИГОВОР

ИМЕНЕМ УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕПУБЛИКИ

1965 года ноября 11 дня Судебная коллегия по уголовным делам Сумского областного суда, в составе:

Председательствующего – ОРЛОВА
Нар. заседателей – МАСЮРЕНКО, ЦИГАНКОВА
При секретаре – МИРОШНИЧЕНКО
С участием прокурора – ЩЕРБАК
-//- адвоката – МИРТОВОЙ

рассмотрела в закрытом судебном заседании в гор. Сумы дело по обвинению ГАНЗИНА Павла Ильича, рождения 1 января 1915 года, уроженца села Малушина, Путивльского района, Сумской области, до ареста проживавшего в гор. Конотопе, ул. Рыбалка, № 22, Сумской области, русского, беспартийного, гражданина СССР, имеющего образование за 7 классов, семейного, проживающего в незарегистрированном браке, судимого 16 января 1962 года нарсудом гор. Шостка по ст. 206 ч. 1 УК УССР к 1 году лишения свободы, меру наказания отбыл, участника Великой Отечественной войны с 1943 года по 1945 год, под стражей по настоящему делу содержащегося с 23 августа 1965 года по ст. 62 ч. 1 УК УССР.

Выслушав показания подсудимого, свидетелей, рассмотрев материалы уголовного дела и осмотрев вещественные доказательства, судебная коллегия, –

Центр досліджень визвольного руху

УСТАНОВИЛА:

Подсудимый ГАНЗИН П. И. со второй половины 1964 года систематически прослушивал враждебные передачи зарубежной антисоветской организации Народно-трудоу союз (далее сокращенно будет именоваться НТС), которые ведутся через зарубежную радиостанцию «Свободная Россия».

Под влиянием прослушанных антисоветских радиопередач, личных неурядиц и мелких конфликтов с администрацией, где он работал, с целью подрыва советской власти встал на путь активной враждебной деятельности, распространял клеветнические измышления, порочащие советский государственный и общественный строй, изготовлял и распространял листовки антисоветского содержания, в которых призывал к борьбе с коммунизмом.

Конкретно его преступная деятельность выражалась в следующем:

осенью 1964 года ГАНЗИН П. И. своим квартирантам ЛИТВИН Валентине и БАРАН Наталье предлагал выйти из комсомола, угрожая при этом, что «скоро всех комсомольцев будут вешать».

Той же осенью ГАНЗИН П. И., будучи в городе Кролевец, Сумской области, при выходе из чайной, выражая недовольство советским государственным и общественным строем, в присутствии ЛАЗЕБНИК В. А. и СКОРОХОДОВА В. К. высказывал антисоветские измышления в адрес коммунистов.

В день празднования «Дня Конституции СССР» в 1964 году ГАНЗИН П. И. в своей квартире в гор. Шостка присутствовавшим там ЛИТВИН В. В., БАРАН Н. М., ЖЕЖЕЛЬ Т. П. высказывал, что в нашей стране коммунизм никогда построен не будет и что все коммунисты и комсомольцы будут уничтожены.

Эти эпизоды обвинения подтверждаются показаниями свидетелей-очевидцев – ЛИТВИН, БАРАН, ЖЕЖЕЛЬ, ФETISOBOY, ЛАЗЕБНИК и СКОРОХОДОВА.

Подсудимый по данным эпизодам обвинения пояснил, что он точного высказывания своих слов в присутствии указанных лиц не помнит, так как он был в тот период в нетрезвом состоянии, но высказываний свидетелей не оспаривает.

С целью проведения дальнейшей враждебной деятельности против Советского государства подсудимый ГАНЗИН П. И. в марте 1965 года составил черновик листовки антисоветского содержания, эскиз клише с текстом листовки и вырезал из резины клише со словом «Корень», которое он присвоил себе, как кличку для связи с НТС.

В июле 1965 года ГАНЗИН П. И. с помощью перочинного ножа и бритвы вырезал из резины клише с текстом листовки антисоветского содержания, в которой призывал к борьбе с советским государственным и общественным строем, к вступлению в ряды НТС и рекомендовал слушать советы НТС по радио на волнах 26 – 47 м.

Затем, в августе 1965 года, он на бумаге, взятой в Конотопском гарнизонном офицерском клубе, с помощью указанного клише отпечатал 250 – 260 листовок антисоветского содержания, а вечером 12 августа 1965 года положил в 71 конверт по три листовки в каждом и опустил в почтовые вагоны.

Інакодумство на Суміціні (1955-1990 рр.)

Отправлял ГАНЗИН П. И. данные листовки в различные организации и учреждения – Райгорисполкомы, Райбыткомбинаты, дворцы культуры, магазины «Гастроном» многих городов Советского Союза.

С целью скрyтия следов преступления подсудимый обратные адреса на конвертах указывал вымышленные.

Данное обвинение полностью подтверждается признанием самого подсудимого ГАНЗИНА П. И. как на предварительном следствии, так и в судебном заседании. Также вещественными доказательствами – клише антисоветской листовки и со словом «Корень» (том 2, пакет № 1), листовками как изъятыми на почте, так и присланными в органы КГБ (том 2, пакет № № 4, 5), 32 листовками, изъятыми в хозяйстве, где проживал ГАНЗИН П.И. (том 3, пакет № 2), заключением криминалистической экспертизы от 14 и 20 октября 1965 года (л. д. 2 и 13, том 3), показанием свидетелей СКРЫННИК Нины и ТРЕГУБ Алевтины, которые изъяли из почтового ящика вагона как подозрительные 25 писем, в которых затем оказались листовки антисоветского содержания, показанием свидетелей БРЕНДЕР, КАРПЕНКО и НАТАЛУХА, которые, получив антисоветские листовки ГАНЗИНА П. И., передали их органам КГБ.

Кроме того вина подсудимого ГАНЗИНА П. И. подтверждается черновиками текстов листовок (том 2, пакет № 6).

В апреле 1965 года ГАНЗИН П. И., с целью дальнейшей враждебной деятельности, обратился за советом в НТС, куда он направил 4 письма, в которых указывал, что он всю свою жизнь искал подобную организацию, изъявил желание вступить в ряды НТС для борьбы с коммунизмом в нашей стране, сообщил о содержании антисоветской листовки, которую намерен был изготовить и распространить, а также вложил эскиз антисоветской листовки. Просит НТС дать ему совет о содержании листовок, вызвав его по радио по кличке «Корень».

13 августа 1965 года подсудимый ГАНЗИН П. И. также отправил в адрес НТС четыре письма, куда вложил по две листовки, изготовленные им тогда же.

На одной листовке – обратной ее стороне, написал письмо в адрес НТС, где сообщил, что подобные листовки он распространял по иным городам СССР.

Указанные письма ГАНЗИН П. И. опускал в почтовые вагоны на различных станциях – Терещенской, Хутор-Михайловский и т. д.

Обратные адреса на конвертах указывал вымышленные.

Подсудимый по данным эпизодам обвинения по существу виновным себя признал, но пояснил, что в апреле 1965 года он «кажется» – отправил в адрес НТС не 4 письма, а 2.

Судебная коллегия считает, что по этим эпизодам виновность ГАНЗИНА П. И. полностью доказана как его частичным признанием, так и вещественными доказательствами – двумя письмами, направленными подсудимым в адрес НТС (том 2, пакет № 3).

В одном письме, которое ГАНЗИН П. И. отправил в адрес НТС он, указывает, что это его уже четвертое письмо в их адрес и все они одинакового содержания написаны, возможно хоть одно из них получит НТС.

На обратной стороне листовки, которую подсудимый ГАНЗИН П. И. отправил в августе 1965 года в адрес НТС, он указывает, что это его восьмое письмо, направленное в НТС.

Весной 1965 года ГАНЗИН П. И. готовил письма в адрес французской радиостанции, в которых возводил клевету на положение трудящихся в нашей стране, а также клеветал на выборную систему в органы власти Советского Союза.

Центр досліджень визвольного руху

По данному обвинению ГАНЗИН виновным себя признал и пояснил, что он хотел послать письма в адрес французской радиостанции с целью, чтобы через нее найти адрес НТС.

Затем он адрес НТС установил через зарубежные радиопередачи и письма в адрес французской радиостанции не послал.

Вина ГАНЗИНА П. И. в этом также подтверждается вещественным доказательством – письмом (том 2, пакет № 6) и заключением криминалистической экспертизы от 14 октября 1965 года (том 3, л. д. 2).

Проанализировав все материалы дела и собранные доказательства, Судебная коллегия считает, что виновность ГАНЗИНА П.И. в преступлении, предусмотренном ст. 62 ч. 1 УК УССР, полностью доказана, и по этой статье УК УССР признает его виновным.

При избрании меры наказания Судебная коллегия считает необходимым учесть, что ГАНЗИН П. И. совершил тяжкое государственное преступление, занимался враждебной деятельностью длительное время, ранее был судим за хулиганство и отбывал меру наказания в местах лишения свободы и после снова совершил тяжкое преступление. Эти обстоятельства Судебная коллегия считает необходимым учесть и при определении строгого вида ИТК ГАНЗИНУ П. И.

На основании изложенного и руководствуясь ст. ст. 323 и 324 УПК УССР, Судебная коллегия по уголовным делам Сумского областного суда, –

ПРИГОВОРИЛА:

ГАНЗИНА Павла Ивановича по ст. 62 ч. 1-я УК УССР к лишению свободы в ИТК строгого режима на семь (7) лет, без ссылки.

Меру пресечения ГАНЗИНУ П. И. до вступления приговора в законную силу оставить содержание в Сумском следственном изоляторе.

Срок наказания исчислять со дня задержания – 23 августа 1965 года.

Вещественные доказательства, листовки, за исключением одной, клише – 2 шт., ножи, бритву, черновики листовок уничтожить.

Взыскать судебные расходы с ГАНЗИНА П. И. в пользу Сумской юрконсультации за защиту на предварительном следствии 13 руб., оплата свидетелям по вызову в суд 69 руб. 24 коп. и по вызову в органы следствия 25 руб. 26 коп. – в доход государства и за проведение криминалистической экспертизы 107 руб. 30 коп. в республиканский бюджет.

Приговор суда может быть обжалован в Верховный суд УССР в течении 7 дней, подсудимому с момента получения копии на руки, а остальным участникам процесса с момента оглашения.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВУЮЩИЙ – ОРЛОВ
НАР. ЗАСЕДАТЕЛИ – МАСЮРЕНКО, ЦИГАНКОВ

Верно: Председательствующий /Підпис/

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13813. – Т. 3. –
Арк. 133–137.
Оригінал. Машинопис.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

№ 40

Із доповідної записки прокуратури Сумської області у справах про державні злочини за 1965 рік про проведену профілактичну роботу з В. Акатовим

5 січня 1966 року

СЕКРЕТНО

[...]

Профилактическая работа

В 1965 году Управлением КГБ со взятием на учет профилакировано 3 чел., допускавших антисоветские суждения. Один из них наиболее характерный случай.

18 сентября 1965 года бывший директор Волинцевского предприятия С.-Будского района АКАТОВ В. Е. 1927 года рождения морально разложившийся человек, работает на том же торфопредприятии дизелистом, в нетрезвом состоянии явился на квартиру директора Путивльской средней школы № 2 КУДЕЛЕ П. А. и начал проводить разговоры антисоветского содержания.

АКАТОВ в 1949 году Одесским областным судом был осужден к 15 годам л/свободы за изготовление и сбыт фальшивых денег.

С АКАТОВЫМ проведена соответствующая беседа. В дальнейшем подобных высказываний АКАТОВ не допускает. [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-3684. – Оп. 1. – Спр. 480. – Арк. 3.
Оригінал. Машинопис.

№ 41

Присяга члена Української Національної Партії, яку склав Петро Яковенко з села Русанівка Липоводолинського району

1965 рік

КЛЯТВА

Я, син Українського Народу! Перед лицем своїх товаришів однодумців, перед лицем багато-страждальної, рідної землі впевнено завіряю і торжественно клянусь!

А) Виконувати всі поручені справи партії.

Б) Віддавати все уміння і знання, а якщо потрібно і життя у боротьбі визволення України.

Священно цінувати рідну Землю, у великому секреті таїти задуми партії.

В разі порушення мною цієї Священної Клятви.

Хай позорне клеймо навкі ляже на мою сім'ю, а сувора рука товариша покарає мене як зрадника Українського Народу!

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13091. – Т. 2. – Пакунок № 3.
Оригінал. Рукопис.

ТОПОЛЯ

*Стоїть тополя серед поля.
Кругом чорніє лиш рілля,
Одна неначе сиротина
Додолю віти лиш хиля.
Од вітру злого
Гірко плаче;
І сльози ллються на траву
На ту козацьку могилу,
Що поросла і в бур'яну.
Ямою зяє в синє небо.
Ніхто руки не прикладе,
Щоб зберегти могилу предка
Невже з козаком все умре.
Умре – о, боже, де ви – діти?!
Чи може взнать не могу я.
Козацька кров схолола в жилах
Душу московська зажила
Та й говорити вже не вмієш
Вже руським став, а предки – теж!
На що ти звешся українцем,
Високе пакостиш звання?
Тополя лиш у полі плаче,
Одна однісінька – одна.*

ГОМОНІЛА УКРАЇНА

*Чорні хмари розповзлися,
Вкрили рідну Україну.
Стогне бідний люд у ярмах
Триста років без упину
Захопили злі кацапи
Мою рідну Україну.
І невже так і довіку
Люди мертимуть під тином
Але вітер із заходу все сильніше подихає,
Набираючись сили,
Щоб розбити чорні хмари.
І від того вітру тихо
Шелестіти стали всходи,
Шелестіти стало листя
Гомоніти стали люди.
Гомоніли про ті хмари,
Що повисли над землею.
І сховали ясне сонце,
Синє-синє рідне небо.*

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

*Розберися ж вітре буйний
І розбий ті чорні хмари,
Щоб ніколи Україну
Вони більше не вкривали.*

УКРАЇНО МОЯ

*Україно моя – дорогая.
Яка нещасная доля твоя,
Вороги тебе вже покорили.
Та не плач Україно моя.
О! Я всей обливаюся кров'ю,
Кров'ю наших батьків і дідів,
Що загинули в бою з катями.
Кожен – щастя для тебе хотів
Щастя й ля – єдине ціле,
Що горить в наших палких серцях
Ми з тобою! З тобою Україно
Будем разом кайдани ці реать.
Хай не думає ворог спесивий,
Що посіє між нами вражду.
Ми не можемо більше так жити!
В нас є сила, ми знаєм мету!
Хоч вражда все ще сіється густо,
Але кров, що пролита рікою
Все зламає, ізпалить, уб'є!
І заллється кат кров'ю цією
Не pomoже гадючачий яд.
Хватить! Хватить! Нам жити рабами
І спокійно в неволі вмирать.*

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13091. – Т. 3.
Оригінал. Рукопис.

№ 43

Постанова про припинення кримінальної справи щодо учасників підпільної групи в селі Русанівка Липоводолинського району

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

о прекращении уголовного дела

город Сумы 19 апреля 1966 года

Начальник следгруппы УКГБ при СМ УССР по Сумской области,
капитан ТОКМАКОВ, рассмотрев материалы уголовного дела № 50 в
отношении:

ЯКОВЕНКО Петра Михайловича, 1943 года
рождения, уроженца с. Оснач, Гадячского района,
Полтавской области, украинца, гражданина СССР,
члена ВЛКСМ, со средним образованием, не

Центр досліджень визвольного руху

женатого, не судимого, работавшего преподавателем физкультуры Лучанской восьмилетней школы, проживающего в селе Русановке, Липоводолинского района, Сумской области;

ПОНОМАРЕНКО Ивана Кирилловича, 1907 года рождения, уроженца и жителя села Русановка, Липоводолинского района, Сумской области, украинца, гражданина СССР, беспартийного, с 2-х классовым образованием, женатого, на иждивении имеет 2-х детей: дочь 1948 года рождения и сына 1953 года рождения, судимого в 1948 году по ст. 196 УК УССР на 4 года лишения свободы, работавшего плотником кирпичного завода Липоводолинского «райколхозстроя»;

ШТАЛТОВНЫ Екатерины Моисеевны, 1914 года рождения, уроженки и жительницы села Русановки Липоводолинского района, Сумской области, украинки, гражданки СССР, беспартийной, малограмотной, одинокой, не судимой, работающей рабочей в Липоводолинском лесничестве;

ОНАЦКОГО Николая Павловича, 1936 года рождения, уроженца и жителя села Красная Лука Гадячского района, Полтавской области, украинца, гражданина СССР, беспартийного, с 7 классовым образованием, женатого, имеющего на иждивении 3 детей, не судимого, работающего телятником в колхозе «Прапор коммунизму»;

МИХАЛЬЧИЧ Иосифа Ивановича, 1941 года рождения, уроженца села Слободы, Береговского района Закарпатской области, украинца, гражданина СССР, члена ВЛКСМ, студента I курса землеустроительного факультета Львовского сельскохозяйственного института, не женатого, не судимого, проживающего в гор. Львов-Дубляны, общежитие института № 1;

ПЛЮТА Ивана Николаевича, 1941 года рождения, уроженца и жителя села Русановки Липоводолинского района, Сумской области, украинца, гражданина СССР, беспартийного, образование 8 классов, не женатого, судимого, работавшего электросварщиком Липоводолинского межколхозного строительного управления № 14.

УСТАНОВИЛ:

В ночь с 19 на 20 марта 1966 года в доме ШТАЛТОВНЫ при печатании антисоветского документа «Клятва» были захвачены с поличным ЯКОВЕНКО П. М. и ПЛЮТА И. Н.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Во время обыска в доме ШТАЛТОВНЫ обнаружены и изъяты: типографский шрифт, самодельный печатный станок с валиком, типографская краска, пять отпечатанных экземпляров антисоветского документа «Клятва», два металлических зажима для типографского шрифта, кусок зеркала с нанесенной типографской краской, бутылка, с помощью которой наносилась типографская краска на шрифт, чистая бумага. При личном обыске у ЯКОВЕНКО изъят «список членів партії».

(т. I, л. д. 6-14, 16)

19 марта 1966 года в отношении ЯКОВЕНКО Петра Михайловича было возбуждено уголовное дело по признакам преступления, предусмотренным ст. 62 ч. 1 УК УССР.

В ходе рассмотрения уголовного дела установлено, что ЯКОВЕНКО Петр Николаевич и ПОНОМАРЕНКО Иван Кириллович, сблизившись на почве националистических убеждений, пытались создать антисоветскую националистическую группу и вовлекли в нее ШТАЛТОВНУ Екатерину Моисеевну, ОНАЦКОГО Николая Павловича, МИХАЛЬЧИЧА Иосифа Ивановича и ПЛЮТУ Ивана Николаевича, пытались вовлечь ТЕРНОВСКОГО Владимира Тихоновича, однако последний вступить в группу отказался.

На нелегальных сборищах, которые проводились в доме ШТАЛТОВНЫ, вначале ПОНОМАРЕНКО, ЯКОВЕНКО и ШТАЛТОВНА, а затем с участием ОНАЦКОГО, МИХАЛЬЧИЧА и ПЛЮТЫ они обсуждали вопросы: о необходимости ведения борьбы за «самостійну Україну», вовлечения в группу новых лиц, приобретения типографского шрифта, изготовления станка для печатания документов, «обязанностей члена партии», образца членского билета, сбора членских взносов, содержания «Клятвы», программы партии, приобретения оружия, связи с сектантами с целью получения у них денежных средств для нужд группы.

Допрошенный на предварительном следствии ЯКОВЕНКО показал о том, что на путь антисоветской деятельности он встал под влиянием бесед на националистические темы, которые проводил с ним ПОНОМАРЕНКО, начиная с 1963 г.

(т. I, л. д. 29-33, 97-98)

Весной 1965 года ЯКОВЕНКО и ПОНОМАРЕНКО стали встречаться в доме ШТАЛТОВНЫ, где ЯКОВЕНКО, не задумываясь о последствиях, выдвинул идею создания партии, которую по предложению ПОНОМАРЕНКО назвал: «українською національною партією» (УНП).

(т. I, л. д. 36-37, 99-100)

Летом 1965 года по предложению ПОНОМАРЕНКО, ЯКОВЕНКО, работая корректором Липоводолинской редакции газеты «Ленінський прапор», имея доступ к типографии, пользуясь отсутствием учета и контроля за набранными отдельными статьями и абзацами, не помещенными в номерах выпускаемых газет, на протяжении двух месяцев систематически похищал типографский шрифт. Таким образом ЯКОВЕНКО похитил 5 кг шрифта, верстатку для набора текста, через наборщиков типографии приобрел типографскую краску. Из похищенного шрифта с участием ПОНОМАРЕНКО и ШТАЛТОВНЫ набрал составленные им тексты: т. н. «членського билета», «Клятви», «обов'язків члена партії».

(т. I, л. д. 29-30, 37-52)

Центр досліджень визвольного руху

Наряду с этим ЯКОВЕНКО изготовил резиновую печать «українська національна партія», деревянную печать «тризуб», матрицу и оттиск штампа «тризуб», из ученической резинки – штампы «заплачено» и «дано позики». В Лучанской восьмилетней школе взял 18 бланков ученических билетов, имея намерение приспособить их для членских билетов участника УНП и старую чековую книжку Госбанка. Изготовил печатный станок, пытался написать программу «Української національної партії» (УНП), писал стихи националистического содержания.

(т. I, л. д. 60, 62-73, 122, 167-169; т. II, л. д. 1-3)

С участием ПОНОМАРЕНКО, ЯКОВЕНКО предварительно обработал, а затем вовлек в антисоветскую группу ОНАЦКОГО, ПЛЮТУ и МИХАЛЬЧИЧА, пытался вовлечь в группу ТЕРНОВСКОГО, однако последний вступить в группу отказался.

(т. I, л. д. 39, 41-43, 46-48, 53-54, 58, 100-101, 104-107, 122-123, 140, 184, 212-214)

В конце 1965 года в доме ШТАЛТОВНЫ, ЯКОВЕНКО в присутствии ШТАЛТОВНЫ, ПОНОМАРЕНКО и ПЛЮТЫ, с помощью самодельного печатного станка, пытался отпечатать текст антисоветского документа «Клятва», однако в связи с конструктивными неполадками станка качественно отпечатать этот документ не смог.

(т. I, л. д. 74, 102, 148-149)

На одном из сборищ в конце декабря 1965 года, которое проходило в доме ШТАЛТОВНЫ, ЯКОВЕНКО в присутствии ШТАЛТОВНЫ и ПЛЮТЫ написал письмо ОНАЦКОМУ с просьбой уплатить членские взносы и сообщить о проделанной им работе по вовлечению в группу новых участников. Указанное письмо ШТАЛТОВНА вместе с ПЛЮТОЙ отнесли ОНАЦКОМУ в с. Красная Лука Полтавской области.

(т. I, л. д. 75-76, 139, 148)

В январе 1966 года ЯКОВЕНКО по линии военкомата был определен на стационарное исследование в областную психиатрическую больницу гор. Ромны. Подозревая, что это связано с его деятельностью в антисоветской группе, ЯКОВЕНКО уничтожил: печатный станок, резиновую печать «українська національна партія», деревянную печать «тризуб», штампы «заплачено», «дано позики».

(т. I, л. д. 59, 185, 188)

Возвратившись из больницы, ЯКОВЕНКО в присутствии ПЛЮТЫ изготовил второй печатный станок, составил список членов партии, присвоил участникам группы клички: ШТАЛТОВНЕ – «Беркут», ПОНОМАРЕНКО – «Кошовий», ОНАЦКОМУ – «Голубченко», ТЕРНОВОМУ – «Явір», МИХАЛЬЧИЧУ – «Діденко», ПЛЮТЕ – «Кримський» и себе – «Запорізький». Список за «керівника оргкомітету» подписал ЯКОВЕНКО за «заступника» – ПЛЮТА.

(т. I, л. д. 34, 165-166; т. II, л. д. 1)

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

На очередном сборище, которое должно было состояться 19 марта 1966 года, ЯКОВЕНКО намеревался предложить участникам группы обсудить «список членів партії», избрать «керівника оргкомітету» и «заступника», однако в связи с отсутствием ПОНОМАРЕНКО этот список не обсуждался.

(т. I, л. д. 50)

19 марта 1966 года ЯКОВЕНКО в присутствии ПЛЮТЫ и ШТАЛТОВНЫ отпечатал 5 экземпляров антисоветского документа «Клятва». Во время печатания этих документов ЯКОВЕНКО и ПЛЮТА были задержаны с поличным.

(т. I, л. д. 50-51, 1770178, 3, 4; т. II, л. д. 1)

Допрошенный по мотивам вступления в антисоветскую группу ЯКОВЕНКО утверждал, что в группу он поступил необдуманно, никаких целей не преследовал, слепо поверил ПОНОМАРЕНКО, поддерживал его, что в его представлении все это было романтично, а когда понял, что идет по неправильному пути, имел намерение все уничтожить, однако боялся нареканий со стороны других участников группы, что врагом Советской власти он никогда не будет.

(т. I, л. д. 77)

Допрошенный на предварительном следствии ПОНОМАРЕНКО заявил, что познакомившись летом 1963 года с ЯКОВЕНКО, они совместно с ним вели беседы на националистические темы о борьбе в прошлом украинского народа за свое освобождение, о необходимости «продолжения этой борьбы за отделение Украины от России». Встречаясь впоследствии в доме ШТАЛТОВНЫ и продолжая беседы на политические темы, ПОНОМАРЕНКО и ЯКОВЕНКО договорились: о создании националистической партии, ПОНОМАРЕНКО предложил назвать ее «українською національною партією», о хищении ЯКОВЕНКО типографского шрифта. ПОНОМАРЕНКО присутствовал на сборищах при обсуждении вышеуказанных вопросов.

По заявлению ЯКОВЕНКО, ПОНОМАРЕНКО пользовался большим авторитетом у участников группы, давал советы по обсуждаемым вопросам. ПОНОМАРЕНКО изготовил 2 деревянных ящика-кассы для набора типографского шрифта, давал советы ЯКОВЕНКО и ПЛЮТЕ по изготовлению самодельного печатного станка, предложил МИХАЛЬЧИЧУ связаться с ОСЬМАКОМ, а затем с венграми, с целью приобретения у них огнестрельного оружия.

(т. I, л. д. 30, 106, 114, 125–126, 187)

В последнее время ПОНОМАРЕНКО увидев, что деятельность участников группы приобретает преступный характер, стал уклоняться от участия в сборищах.

(т. I, л. д. 107–108)

Допрошенный по мотивам вступления в группу ПОНОМАРЕНКО утверждал, что лично он борьбой за «самостійну Україну» заниматься не

Центр досліджень визвольного руху

хотел, на сборища приходил с целью распития спиртных напитков, которыми угощала ШТАЛТОВНА в конце каждого сборища.

(т. I, л. д. 130)

ОНАЦКИЙ Николай Павлович был вовлечен в группу в июне 1965 года, по заявлению ЯКОВЕНКО никаких конкретных задач, кроме вовлечения новых лиц в группу, не получал, этого задания не выполнил. В январе 1966 года находился на исследовании в Полтавской областной психиатрической больнице, откуда был выписан с диагнозом: «Психопатия с параноальным развитием личности, сверхценными идеями религиозного характера. Имеющаяся патология может быть приравнена к хроническому психическому заболеванию». Учитывая это, ОНАЦКИЙ нами по делу не допрашивается.

(т. I, л. д. 207-209)

ШТАЛТОВНА Екатерина Моисеевна – предоставила свой дом для сборищ участников группы, принимала участие в обсуждении отдельных вопросов, связанных с деятельностью группы, хранила у себя типографский шрифт, печатный станок, типографскую краску, предложила вовлечь в группу ОНАЦКОГО. В январе 1966 года вместе с ПЛЮТОЙ ездила на встречу к ОНАЦКОМУ, передав ему письмо ЯКОВЕНКО с просьбой заплатить членские взносы и сообщить о проделанной работе. Тогда же вместе с ЯКОВЕНКО обклеивала белым материалом ученические билеты с целью использования их как билетов членов УНП. По просьбе ЯКОВЕНКО сожгла печатный станок и спрятала в лесу типографский шрифт. Помогала ЯКОВЕНКО набирать типографским шрифтом отдельные антисоветские документы.

(т. I, л. д. 173-178; т. II, л. д. 2)

Допрошенная по мотивам вступления в группу ШТАЛТОВНА показала, что, хотя она и являлась участником антисоветской группы, однако в связи с тем, что малограмотная, многих обсуждаемых вопросов не понимала. Никакой борьбы за отделение Украины от СССР вести не намеревалась, с участниками группы порвать не могла, боясь мести с их стороны.

(т. I, л. д. 188-189)

МИХАЛЬЧИЧ Иосиф Иванович – будучи вовлечен в антисоветскую группу в конце января 1966 года, получил задание вовлекать новых лиц в группу по месту учебы в гор. Львове и местожительству в Закарпатской области, доставать оружие. Договорился с ЯКОВЕНКО об обусловленном способе переписки о ходе выполнения задания, данного ему поручения по вовлечению новых лиц в группу не выполнил, о чем информировал ЯКОВЕНКО.

Допрошенный по мотивам вступления в группу МИХАЛЬЧИЧ показал, что врагом Советской власти он никогда не был и не будет, мер к разоблачению несостоятельных взглядов участников группы не предпринял. Имел намерение сообщить об участниках группы органам Советской власти, однако этого не сделал, так как боялся мести, а затем пожалел ЯКОВЕНКО, который собирается жениться на его сестре Елене.

(т. I, л. д. 195-200)

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

ПЛЮТА Иван Николаевич, познакомившись в ноябре 1965 года с ЯКОВЕНКО, а затем с ПОНОМАРЕНКО и ШТАЛТОВНОЙ был вовлечен ими в антисоветскую группу. Тогда же на зборище у ШТАЛТОВНОЙ присутствовал при попытке ЯКОВЕНКО напечатать антисоветский документ «Клятва». Присутствовал на собраниях при обсуждении вышеуказанных вопросов.

(т. I, л. д. 42-43, 74, 102, 138-143, 145-149)

В январе 1966 года вместе со ШТАЛТОВНОЙ, ПЛЮТА ездил в Полтавскую область для связи с участниками группы ОНАЦКИМ.

(т. I, л. д. 152-157)

В марте 1966 года ПЛЮТА оказал помощь ЯКОВЕНКО в изготовлении самодельного печатного станка, который впоследствии отнес в дом ШТАЛТОВНЫ.

(т. I, л. д. 49, 160-161)

19 марта 1966 года ПЛЮТА по предложению ЯКОВЕНКО кличкой «Кримський» подписал за «заступника оргкомітету» «список членів партії», написанного ЯКОВЕНКО.

(т. I, л. д. 34, 165-166; т. II, л. д. 1)

19 марта 1966 года ПЛЮТА находился в доме ШТАЛТОВНЫ, где присутствовал при печатании ЯКОВЕНКО антисоветского документа «Клятва» и был захвачен вместе с ЯКОВЕНКО.

(т. I, л. д. 3-4, 51, 161-162)

Допрошенный по мотивам вступления в антисоветскую группу ПЛЮТА заявил, что вступил в нее необдуманно, когда понял, что идет по неправильному пути, хотел порвать связь с участниками группы, этого не сделал, боясь мести с их стороны. По этой же причине не сообщил органам Советской власти.

(т. I, л. д. 170)

Как установлено расследованием, антисоветская группа участниками которой являлись: ЯКОВЕНКО, ПОНОМАРЕНКО, ШТАЛТОВНА, МИХАЛЬЧИЧ, ОНАЦКИЙ и ПЛЮТА находилась в стадии зарождения, никаких практических действий к распространению антисоветских документов ими предпринято не было, а проведенная ими работа по своему составу малозначительна.

ПОНОМАРЕНКО и ШТАЛТОВНА имеют 1-2 класса образования и низкий уровень развития, ЯКОВЕНКО, МИХАЛЬЧИЧ и ПЛЮТА имеют среднее образование, в школе учились слабо, в вопросах внутренней и внешней политики Советского государства не разбираются, имеют весьма узкий политический кругозор. ОНАЦКИЙ является психически больным человеком.

В действиях ЯКОВЕНКО, ПОНОМАРЕНКО, ШТАЛТОВНЫ, МИХАЛЬЧИЧ, ПЛЮТЫ и ОНАЦКОГО имеется состав преступления, предусмотренный ст. 62 ч. I и 64 УК УССР. Однако, учитывая, что все они раскаялись, дали показания о своей практической деятельности и

Центр досліджень визвольного руху

деятельности других участников группы, занимаются общественно полезным трудом, ЯКОВЕНКО во время обыска добровольно выдал хранящиеся у него антисоветские документы и орудия их изготовления, что в настоящее время они не являются общественно опасными, руководствуясь ст. 7 и 130 УПК УССР, –

ПОСТАНОВИЛ:

Уголовное дело в отношении ЯКОВЕНКО Петра Михайловича, ПОНОМАРЕНКО Ивана Кирилловича, ШТАЛТОВНЫ Екатерины Моисеевны, МИХАЛЬЧИЧ Иосифа Ивановича, ПЛЮТЫ Ивана Николаевича и ОНАЦКОГО Николая Павловича дальнейшим производством прекратить, применив к ним меры общественного воздействия, о чем и сообщить.

Копию настоящего постановления направить Прокурору Сумской области.

НАЧАЛЬНИК СЛЕДГРУППЫ УКГБ при СМ
УССР ПО СУМСКОЙ ОБЛАСТИ – капитан
/підпис/
(ТОКМАКОВ)

СОГЛАСЕН – НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ КГБ при СОВЕТЕ
МИНИСТРОВ УССР ПО СУМСКОЙ ОБЛАСТИ

полковник /Підпис/
(ЧЕПАК)

19 апреля 1966 г.

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13091. – Т. 3. –
Арк. 146–153.

Оригінал. Машинопис.

№ 44

Уривок з автобіографічної повісті Михайла Осадчого¹⁰ «Більмо» з описом вражень від суду над ним, Мирославою Зваричевською¹¹, Богданом¹² та Михайлом Горинями¹³ 13–18 квітня 1966 року

Березень – травень 1968 року

[...] Нарешті мені дали ознайомитися з моїм обвинувачувальним актом. «...Ідеологічний диверсант... Від окремих дій антирадянського характеру перейшов до агітації за відокремлення Української РСР від СРСР... Одержував антирадянську літературу від Івана Світличного¹⁴ з Києва... Мав злочинні зв'язки з Богданом і Михайлом Горинями... Розповсюджував у Львові антирадянську націоналістичну літературу...»

– Але як ви смієте таке писати? – нічого не розуміючи, спитав я слідчого. – Це ж не відповідає анітрохи дійсності!..

– Так, – спокійно відказав слідчий, – більшість справді не відповідає дійсності, але ж суд попереду, він розбереться...

– Якщо це так, як ви мені кажете, тоді з яких підстав мене ставите перед судом?..

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Слідчий не знав, що відповісти. Тоді до кабінету нагодився начальник слідчого відділу. Він пильно видивився на мене і схидно проказав:

– А ти що думав, що даремно ми тебе вісім місяців державним хлібом кормили? Невинний, відпусти його, так він буде перед усіма жертвою свавілля прикидатися. А одержиш пару рочків, тоді самому Богу не докажеш, що ти не верблюд!..

Свята інквізиція... Середньовіччя викинуло її на високий берег, неприступний і недоторканий. Викинуто високі різьблені столи, громіздкі крісла і чорні мантії. Громіздке вносило в людське ество страх, ницість перед великим, чорне – означало світлі поривання суддів. Змінювався світ, ніщо тепер не може нагадати нам про лицарські часи, все невпізнанно змінилося, і лише не змінився суд. Лишилися ті самі громіздкі речі, незмінний атрибут дрімливої, сонної Феміди з перев'язаними очима, і лише де-не-де щезли чорні мантії. Елегантні, шиті в першорядних ательє костюми не надають суддям тієї суворості, яка мала б бути, тому лиця у суддів мусять завжди бути насупленими і зневажливими. Кому личить байдужість – можна і її натягнути.

Судді судять, судді дрімають... Сьогодні вони судять противників короля, а завтра – короля, вони завжди судять тільки противників когось. Судді судять, судді стомились судити, але мусять – цього вимагає суспільство... Судді – над світом. Вони – незрівнянна маріонетка, маленька держава, забавка в чийомусь мішку, і забавка справедлива. Кого б не судили, як би не судили, вони завжди дотримуються засад справедливості. Інша річ, що ця справедливість може не бути такою, як її хтось уявляє... Але це їх теж не обходить, оскільки вони стоять набагато вище від самого поняття справедливості...

Суддів не судять, засуджують лише час і оточення, яке мало їх на своїх берегах. І засуджують цей час і те оточення ті ж самі судді, які потрапили вже в інший вимір часу і в інше оточення. І засуджують на тих же засадах справедливості, які були ще за середньовіччя...

Судді судять, судді дрімають... Щоб глядачі не поїдали їх очима і не заважали дрімати, вони роблять суди закритими. Вони дрімають і дуже ображаються, коли їх обвинувачені або свідки виводять із цього летаргічного стану...

– Я протестую проти закритого засідання суду. Конституція СРСР і 20 стаття кримінально-процесуального кодексу гарантують, що суд такого характеру обов'язково мусить бути відкритим. Суд порушує конституцію і кодекс, а тому я вважаю суд недійсним, відмовляюся свідчити і складаю з цього приводу заяву.

Це був грім серед ясного неба. Він сколихнув сонливих суддів, він роздратував огрядного прокурора. Прокурор зрівнявся, мов обпечений, з місця і кинув заяву в обличчя Вячеславу Чорноволу¹⁵.

– Вы враг! – крикнув він, і йому від обурення перехопило подих.

Суддя не знав, куди подіти свої довгі руки з білими манжетами, що поїли не один кілограм крохмалю.

– Виведіть його! – закричав він з місця. – Негайно виведіть!

Вячеслав був спокійний і навіть якийсь гарний у цьому своєму спокої. Від цього спокою віяло мудрістю, розважливістю. Вячеслав був десь далеко поза залом суду, він опинився тут на хвилику, щоб подивитися, що робиться,

Центр досліджень визвольного руху

він навіть не хотів докладно розбиратися в чомусь, не хотів колупатися в камінчику, щоб витягнути з нього зернину золота, він знав, що камінь порожній, як і порожні всі оті дев'ятнадцять томів епопеї, написаної старанно слідчим; вона зараз височіла на столах, і за нею було добре дрімати суддям. Вячеслав не ображався ні на кого: хіба можна ображатися на ображених Богом? Його жвавій сірі очі сяяли якимсь лукавством, високе чоло було ясным, як погідна година...

Вячеслав підійшов до бар'єра і поклав на нього букетик символічних червоних тюльпанів.

– Це вам від друзів і знайомих...

– Немедленно уберите цветы! – учувся чийсь верескливий голос, і розгублені охоронці чимдуж кинулися туди, але так необережно вчепилися в квіти, що вони посипалися на підлогу. Вячеслава вивели, але не вивели того духу, настрою, який залишився після нього.

– Я теж протестую проти закритого суду, – сказав Михайло Горинь і вимагав зробити його відкритим, як це передбачено 20 статтею кримінально-процесуального кодексу про гласність судового розгляду!

Судді судять... Їх потривожили, і тепер вони ніяк не можуть дійти напівсонного стану.

До зали ввійшла Анатолія П. Вона свідчить у справі Михайла Гориня. Вона спокійна, мовби прийшла на побачення.

– Ви брали в Михайла Гориня антирадянські статті?

– Ні, я не брала...

– Але ж ви взяли від нього статтю про русифікацію українських шкіл?

– Так, я брала, але хіба ж це антирадянська стаття?

– Як не антирадянська? Ви що, не читали її?

– Читала. Але там написано все, як є.

– Як є?

– А так. Он я була на практиці в Кримській області, і нам директор школи казав викладати українську мову по-російськи.

– Як?.. Та ви що – смієтеся з нас?..

– Он дивіться, ще й не вірять! Та запитайте самого директора, він вам скаже...

Усі розсміялися, навіть судді на хвильку розтягнули в посмішці губи, але одразу ж злякано погасили її. Прокурор розгублено поозирався довкола, прокурор давно вже не відчував себе таким розгубленим і ошуканим, прокурор витирив лисину і сердито покахикував. Мала вибухнути бомба, але не вибухнула.

– Ідьте, дівчино, до Луцька, – мовив не менш «ошуканий» суддя, – і ось вам моя порада: не займайтеся більше дурницями...

Судовий процес нагадував колесо, в якому бігла білка. Воно крутилося дедалі швидше, аж поки все не злилося: і білка, і саме колесо. В очах починало мерехтіти, заходили свідки, щось говорили, виходили... Подеколи білочка спинялася, і перед очима поставала порожня зала, судді і свідки...

Опитували Ярослава К. Високий, ставний, із статурою спортсмена, він тримався невимушено, подекуди дивувався тим дріб'язковим питанням, які йому задавали.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

– Ви знаєте, що за ту фотокопію книжки, що ви зробили, вас треба судити?

– Судить, якщо вважаєте за потрібне, – він сказав це байдуже, як байдуже беруть у трамваї квиток.

Прокурор геть усе переплутав. Видно, він мало ознайомився з «дєлами», і питання, що мав задавати комусь, уже вчетверте випадали мені.

– З якою метою ви доручили зробити Ярославу К. фотокопію книжки?

– Яку фотокопію? – спитав я.

– Вибачте, – зніяковіло перебив прокурора суддя, – ви не того питаєте, кого треба!..

Прокурор закректав, мовби його знову на чомусь «ошукали». Витирав лисину і ніяково поводив раменами.

Білочка підморгнула прокуророві, він визвірився на неї, вона підморгнула знову – і колесо закрутилося...

Вранці нас запхали в машини – «чорні ворони» і повезли всіх на Пекарську, в приміщення обласного суду. Мирослава Зваричевська була в доброму гуморі і читала рядки з вірша Шевченка, який написав їх 120 років тому у в'язниці:

Згадайте, братія моя...

Бодай те лихо не верталось!

Як ви гарнесенько і я

Із-за решотки визирали...

– Тіше ви, там! – гаркнула охорона, але цей крик загубився серед гамору, що несподівано окутав наш «ворон».

– Слава... слава... слава!.. – кричав натовп, що заповнив цілу Пекарську (таке було всі п'ять днів). Нам кидали квіти, вони падали на металевий дах машини, крізь щілину в дверях, до нас. Коли ми йшли в приміщення суду, йшли по килимі з живих весняних квітів, нам жаль було їх нівечити, але ми не могли опуститися – нас вели міцно, аж до болю стиснувши лікті. Я згадав собі одного типа, якому впала на картуз квітка. То був череватий військовий, що озирався навколо, мовби зацькований заєць. Йому хтось вказав на квітку, і він струсив її з картуза з такою ненавистю і ляком, начебто там була маленька бомба.

– Михайле, тримайся! – крикнув з гурту Іван Дзюба¹⁶ до Гориня. – Тримайся! – крикнув він.

Я лише встиг побачити його обличчя, побачив на якусь мить, як Ліна Костенко¹⁷ пробилася крізь стрій охоронців і спритно вклала в руку Мирославі Зваричевській плитку шоколаду. Начальник ізолятора, мов навіжений, метнувся до Мирослави і вихопив плитку назад.

– Чорт ево знаєт, может, она отравлена?..

Білочка спинилася і здивовано глянула на прокурора. Той, напахнений і урочистий (лише клятий піт усе псував), читав із купи паперів:

«...Товариші судді! Пісня цифр всезростаючих успіхів нашої промисловості звучить усе могутніше!.. Сотні тонн надпланового вугілля... чавун і сталь... шерсть і волокно... молоко і яйця...»

Білочка здивовано кліпала очима, прокурор невдоволено кидав на неї оком, сердито надував щоки, пихтів, а вона підморгнула йому, у нього засіпалася брова і знову густо заряснів на лисині піт, він вхопився за рятівну

Центр досліджень визвольного руху

хустинку, загубив рядок, що мав прочитати, білка скочила – і колесо знову закрутилося...

Ліна Костенко... З нею тут теж нічого не могли зробити, як і з її поезією. Вони обоє жили на цьому безглуздому процесі. Вони обоє обурювалися, як можуть обурюватися лише чесні люди, сміливі і справжні громадяни. Її застерігали... лякали, вмовляли, натякали, їй, може, вперше знайомі і незнайомі говорили про її великий талант, якому ще треба розквітнути, їй казали, що її місце не тут, на Пекарській, а вдома, в кімнатці, де спокій і затишок. А вона сміялася їм у вічі, а вона лютувала, як можуть лютувати лише поети. Але вона забула зараз про це, що вона поет. Інші, малі і великі графомани, в цей час лякливо замикались в свої конури-душі і клепали «стіхи». Вона дивилася людям у вічі, вона шукала в них совісті, і хай вони пробачать їй це...

...Білочка спинилася, перестало мерехтити колесо. Прокурор саме робив «екскурс» у сиву давнину. Ні, скажімо, вдався не до такої вже й глибокої, а якраз до часів Австро-Угорщини.

– Ось ці отщепенці, товариші судді, не люблять приятного великого російського язика. Я как-то був у Львівському університеті, – я часто туди заходжу, – в цей, значить, храм науки, там мене на одній кафедре друга запропонували стих Маркіяна Шашкевича, которого я, к статі, давно знав. В темному морокє Австро-Угорської імперії така светлая натура, їх земляк, – звініте, хіба в таких отщепенцов може бути такий земляк, як Маркіян Шашкевич, – такі той, поміаєте, тягнувся своїми взорами до великого російського язика. Ось послушайте, як він писав про нього:

*Руська мати нас родила,
Руська мати нас кормила –
Чому ж мова їй не мила?*

...Білочка здивовано дивилася на члена Спілки письменників України, прокурора Бориса Антоненка. Усі розсміялися, чим оприкрили промовця.

– Так це ж він не про російську мову писав, – сказала Мирослава Зваричевська, – а про українську. Колись же Україну називали Руссю...

Судді опустили голови, зачали перегортати перед собою папери, а прокурор вдався до своєї рятівної носової хустинки – бо ж лисина густо зарясніла горошинами поту. Він хвацько сіпнув головою:

– Товариші судді, – мовив відривчасто, – я не можу далі так вести промову. Наведіть порядок!..

Суддя встав, сперся на громаддя столу і несподівано впер свої примружені очі вдаль.

– Прошу до порядку...

Білочка підморгнула прокуророві, і він нервово перегорнув свою об'ємну звинувачувальну промову.

– Колись за тієї ж темної, безпросвітньої австро-угорської монархії такий геній, поміаєте, які рідко бувають, як Іван Франко, поміаєте, так той за те, що любив і пропагував руську культуру, не був допущений властями до викладання в університеті. А хто ж тепер викладає в нас? Ось смотріть, перед вами бувший викладач цього ж університету, підсудний Осадчий. Так цей репетує усюди, що згоріла бібліотека, що згоріло національне багатство українського народа...

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Хтось несподівано хихикнув, білочка знову моргнула, і прокурор знову оприкрився. Але він, з властивою йому шпертністю, швидко опам'ятався.

– Так чоґо він міґ навчити студентів?.. Він тут багато говорив про Остапа Вишню. А хто такий, понімаєте, Остап Вишня? Я добре знаю тридцяті роки, і не вам, молокососам, колупатися в деяких неув'язочках тридцятих років!.. Хто такий, понімаєте, Остап Вишня?.. Та одне те, що Остап Вишня писав одборним, чистим українським язиком, толкало його читателів, а славу Вишні, понімаєте лі, штучно роздували, – до разного там способу мислення. За це він получил под зав'язочку...

***

Та смішна білочка зі своїм колесом не моя примха, і я не вигадував її. Вона була насправді, але ще, мабуть, кумедніша, аніж я її змалював. Вона вертілася в своєму різнокольоровому колесі, демонструючи, як усі кольори зливаються під час руху в один – білий. Вона вертілася. Не менш кумедно перебираючи ніжками і ворушачи своїм гострим писочком, вона вертілася, показуючи, як швидко проминає час, а на нашвидкуруч збитій сцені, на гомінкому ярмарку, приїжджі артисти з гомінкого балагана ставили смішну виставу судового процесу. Тут був нековитий ерудит – прокурор, з традиційною лисиною (ознака людського розуму) і з традиційним дощем поту на ній. Тут були судді, що традиційно дримали, оскільки їм давно вже набридло судити людей, але вони традиційно мусили їх судити, оскільки на те ж вони, Боже, й судді. Тут були традиційні адвокати, які не захищали нікого, бо їх начальниками були самі судді і прокурор, а спробуй проти начальства поперти – попруть традиційно тебе. Глядачами були самі підсудні, вони стояли гуртом і до сліз реготали – це був традиційний сміх при традиційній комедії. Вони до того захопилися виставою (артисти не були професіоналами, і тому їх гра традиційно не була професіональною, але все одно було дуже смішно), що забулись остерігатися кишенькових злодіїв, які саме дочікувалися цього занепадницького сміху і тепер нахабно обнімали глядачів і витягували все, що вони мали. У мене в кишнях було порожньо, нічого було красти, і тому в мене вкрали два роки. У Михайла Гориня – шість років, у Богдана Гориня – три роки, а клята білочка не переставала крутити своє традиційне різнокольорове колесо – і від цього всі кольори ставали білим кольором, далі традиційно прів жартун-прокурор, дримали на високих кріслах розпірлі судді і миршаві адвокати, тримаючись за серце, щось невпинно гомоніли, мовби равіни, собі під ніс. Це була молитва «Господи, пронеси...»

Мене обікрали примітивно, як обкрадають недосвідчених селяків, що вперше приїхали у велике місто і роздивляються в усі усюди, як коза на нові ворота. Про свою пропажу вони дізнаються пізніше, але від сорому і захвату такою «чистою» роботою мовчки ідуть додому, не ремствуючи і не сердячись ні на кого в душі...

Я теж був тим селяком і не менш від нього був уражений «чистою» роботою. Справді, процес, можливо, не стільки процес, скільки прокурора і суддів можна нагородити Нобелівською премією. Їм навіть не треба було нічого висмокувати з пальця (фе, пхати пальці в рот!), вони позаплющували очі, склали за п'ять днів такі звинувачувальні «речення», що куди тим мізерним суддям, які вклепали Остапові Вишні під саму зав'язку за терористичні акти (не за з'валтування Клари Цеткін, хоча це було б набагато серйозніше звинувачення).

Центр досліджень визвольного руху

Михайло Косів¹⁸, мій свідок, сказав на процесі: «Я не читав у Осадчого статті «З приводу процесу над Погружальським», і він не висловлював думок антирадянського націоналістичного характеру, так що незадоволення радянською дійсністю не проявляв» (стор. 85 зворот протоколу судового засідання).

Михайлові Косіву сказали шановні судді, що хай він не буде двічі розумним: його випустили з-під арешту (він просидів шість місяців), але його знову залюбки можуть посадити... А у вирок супроти твердження Косіва було записано: «Підсудний Осадчий давав Косіву читати статтю «З приводу процесу над Погружальським».

Свідок у моїй справі Іван О. п'ять разів сказав на слідстві, що не читав у мене на квартирі статті «З приводу процесу над Погружальським»; це саме він переконливо сказав і на судовому засіданні (стор. 91 протоколу судового засідання), а судді з високого берега справедливості занесли у вирок: «Підсудний Осадчий давав О. читати статтю «З приводу процесу над Погружальським».

Мій «лепший» друг Ігор Сандурський¹⁹ на слідстві казав, що я давав йому читати статтю «З приводу процесу над Погружальським». Перед судом він теж сказав, що я давав йому читати, але коли прокурор, роздратований білочкою і її колесом, що весь час вертілося перед його очима, спитав, як вона «вигляділа», ця стаття, то С. раптом геть розгубився і вимовив, що не може цього сказати прокуророві, бо він не бачив на «живі» очі цієї статті і не читав її, і що Осадчий «був скромною людиною і зацікавлено ставився до української літератури» (стор. 69 протоколу судового засідання) .

У присуд судді записали: «Підсудний Осадчий давав читати статтю «З приводу процесу над Погружальським» г-ну С. І...» А хтось із суддів, що передчасно «роздрімався», заніс у вирок ще й таке: «Підсудний Осадчий передавав Михайлові Масюткові²⁰ антирадянську націоналістичну статтю «Промова Ейзенхауера на відкритті пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні у 1964 році...» З Михайлом Масютком я ніколи не був знайомий, і під час слідства, і під час суду мені жодного разу не згадували цього прізвища...

Свірський у своїй книзі «Історія мого життя» згадує, що коли був маленьким, то дуже любив брехати – він завжди хотів зробити дорослим приємну несподіванку: «Тьотю Двойро, а на вулиці жінка щойно народила. Така маленька дитинка, вона так страшно кричала...» Тьотя Двойра бігла на вулицю і розлючено верталася назад: ніяка жінка і не думала народжувати на вулиці... А маленький герой у цей час сидів у бур'яні й гірко плакав, палаючи від сорому за брехню...

Він плакав і просив свого єврейського доброго Бога, щоб той допоміг йому більше не брехати, але він ніяк не хотів допомогти маленькій нещасливій дитині...

Я собі згадую цього хлопчика, його муки, і думаю, чи просять коли-небудь судді і прокурори свою богиню справедливості – Феміду, щоб вона настановила їх на праведний шлях?... Чи вони вже настільки втрачені, що вона байдуже повернулася до них спиною?..

У мене склалося таке враження, що у нас будь-кого можна засудити за будь-що на довільне ув'язнення. Наприклад, я ненароком сів на блощицю і роздушив її. Тоді майор Гальський скаже: «Ти преступний презерватів, і тебе нада ізнечотжить, поскільки ти злоумишленно роздавів чесного советского

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

клопа своєї буржуазно-націоналістической ж...» І цього аргумента досить буде, щоб всипати мені під саму зав'язку. Скаржитись кудись, подавати касації – о, то будь ласка!.. Це тобі гарантовано, як гарний камінь у спину...

Несправедливий вирок Львівського обласного суду я оскаржив у Верховному суді УРСР. І що ж там? Мені зняли «незаконно приписані» злочинні стосунки з Михайлом і Богданом Горинями, з Михайлом Масютком та Іваном Світличним. Але мені не зняли свавільно приписаних суддями речей, які заперечили свідки. Мене, як кажуть, далі залишили при своїх арештантських інтересах...

– Ти ще радій, – сказав мені «мій» слідчий після процесу. – Те, що ти отримав, то ще менше дитячого. Дякуй Богу, що тобі не вліпили більше. А ті два рочки пролетять, прийдеш, ми ще рибку з тобою на Світіязі потягасмо. [...]

Джерело: *Осадчий М. Г. Більмо / Передмова Т. Ю. Салиги. – Львів: Каменяр, 1993. – С. 59–68.*

№ 45

Стаття, написана Євгенією Кузнецовою (Савчук)²¹, з конкретними вказівками як вести боротьбу проти існуючої політичної системи

1967 рік

Мої роздуми

Якщо ти почав боротися за існування свого народу, своєї культури, то знай:

1. У тебе є протилежники, тобто вороги. Які мають у своїх руках владу, зброю, вони поставили на сторожі навіть і закони. Їхня мета – знищення твоєї культури неписаними законами. Перш за все вони домагаються, щоб підкорився народ їхній меті. Для цього використовуються хитромудрі заходи. Головне – позбавити, вплинути на народ, щоб він забув чи покинув рідну мову. Але у пригнічених народів завжди знаходяться оборонці рідної культури, завдяки яким йде віковична боротьба, яка майже не припиняється.

Дехто гадає, що під одним дахом можуть зжитись різні культури. Але він помиляється. Краще, коли ці культури чи народи розійдуться по своїх хатах. Інакше слабший загине. Особливо і тим скоріше він загине, як прогавить час. Деякі люди уявляють собі, що боротись з гнобителями він слабкий і буде розбитий. Він від цього методу відмовляється. Він признає і бореться тільки за те, щоб книжки його мовою читало побільше людей. Я настоюю на тому, що в досягненні тої ж цілі, одночасно, треба повести рішучу і нещадну боротьбу з утисками, з тими злочинцями, які домагаються знищення культур національних меншостей. Ці злочинці намагаються приховати свої злочинства від народу, приховують історичну правду. Твій святий обов'язок викрити це. Витягнути цю хованку на поверхню, показати народові правду.

2. Знайди документ, факт, свідка, швидше розповсюджуй серед народу. Борись спільно з народом проти злочинства. Виб'єш із рук ворога силу (ідеологію). Наприклад, якщо знаходяться під несправедливою забороною твори видатних діячів, і все це приховується від народу, ти ж розповсюджуй

Центр досліджень визвольного руху

серед народу їх думки, їх твори. Щоб вони стали відомі всім. А коли відоме тримають в секреті, то це викликає загальний сміх. Ворог обеззброєним стає.

3. В усякому державному збитку (пожежа бібліотеки тощо) викривай винуватого, відповідаючого за це. Поясни широким колам народу, іди, іди в наступ. Шукай причини. Засуджуй нещадно ті органи, які погано охороняли сховища народу, ганялись за приватними особами, відбирали в яких одиничні книжечки, а проґавили ціле сховище документів історії нашого народу. Добивайся їх покарання. Роби так, як карали за зраду і невдачу наші славні предки. Запорожці. Борись проти репресій. Доводь до народу причини репресій. Забезпечуй матеріально, (...). За часи культу багато людей виконували злочинства несвідомо, зараз вони задумуються над тим, що вони робили. Їх бере жах, коли вони згадують, на що їх кидали. Це очевидці історичного тиранства.

4. Записуй все, складеш на папері, що згоріло. Очевидці допоможуть знайти головних катів. Вони ж приховані. Інші думають і хочуть, що коли вони, окремі одиниці, якимось досягнуть урядової посади, то можуть найбільше зробити користі для свого народу. А хіба в існуючому уряді України немає українців, які також вболівають за рідну культуру? Напевно є. А якщо вони досі нічого не вдіяли, то значить, вони не мають права. Ви ж знаєте, що на керівних посадах України знаходиться 50%, а то й більше, інородців, привілейованої національності, яка має зверхність. Чи можна сподіватися на успіх за такого становища? От і виходить, веди знизу і не сам один.

5. Протистій політичному режимові. Слідкуй за шпигунами, «підслухачами», «охоронцями природи». Звертай увагу інших (народу) на цю ганьбу. Піднімай на сміх, вживай сатиру, гумор і т. д. Відб'єш бажання пльовання на людей. Показуй другим і взагалі на Україні чомусь найбільше «охорони природи». Поясни іншим.

6. Якщо тебе притягли до якоїсь там установи за це, не бійся, бо пам'ятай, що страх і боягузтво завжди використовують проти твого розгрому. За правду тримайся твердо, стійко, не підводь однодумців, обвинувачуй ворога, а головне – не бійся смерті. Забезпечиш перемогу. На таких заповідях наші славетні козаки завжди в бою одержували перемогу.

7. Коли на вас іде в наступ ворог, не гайте часу, відповідайте наступом, усі разом по всіх напрямках ідеологічної боротьби, збільшуй коло оборонців.

8. Перш за все зваж обставини, в яких ти перебуваєш. Якщо тебе оточують інородці, то вивчай їх історію, розпізнавай їх відношення. Ніколи не довіряй. Вір, контролюй їх на кожному кроці, не довіряй головного.

9. Вивчай методи ворога. Використовуй їх. Збільшуй свої. Жінки – найкращі агітатори. Залучай їх.

10. Безпечний метод боротьби і просвіти народу – став запитання, звертай увагу на реальне життя. А яке значення має рідна мова? Чекай відповіді. Пояснення: приклад з Гоголем. Пробуджуй національну і політичну свободу народу. Запитаннями. Приклад: чому це українці порозкидані по всьому світу, особливо їх багато в межах Росії? До чого це призведе Україну.

11. Вишукуй народні таланти, допомагай їм, молоді, стати на рідну дорогу, направляй до спілок мистецтва.

12. Як поводитись з росіянами? Їм запитання. Чи справедливо те, що йде «обрусеніє» народів? Вони завжди відповідають, що їх це не турбує... Покажи їм на прикладах, як зростає до них ненависть людства. Нагадуй висловлювання історичне Покровського. Підвищуй свій політичний і культурний рівень знань. Вивчай також історію сусідніх народів, їх мову.

Цвіркунчик. Київ, червень 1967 р.

Джерело:

ГДА СБУ. – Спр. 68007 ФП. – Т. 1. – Арк. 93–94.

Опубліковано:

Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – С. 446–448.

№ 46

Із доповіді на VII пленумі Сумського обкому КП України першого секретаря обкому партії Б. І. Вольтовського про «ідейну незрілість» сумського поета Миколи Данька²²

9 липня 1967 року

[...] В отдельных случаях коммунисты не дают своевременного решительного отпора аполитическим проявлениям, занимают примиренческую позицию к тем, кто клеветает на нашу действительность.

Недавно вышел из печати в Харьковском издательстве «Прапор» сборник стихов сорокалетнего начинающего поэта Николая Данько, литработника газеты «Ленінська правда».

Целый ряд стихов этого сборника показывает идейную незрелость автора, узость его мировоззрения, незнание ленинской теории отображения.

В своих стихах автор падает на колени, когда слышит украинское слово. Это его дело. Падай на здоровье. Тем более, что этим языком на Украине говорят десятки миллионов людей, так что т. Данько следует простоять на коленях до конца дней своих.

А вот, что он в завуалированной форме называет рабами, лакизами, плебеями, воронами, оборотнями и даже псами людей, которые говорят на других языках советских народов, особенно на русском языке, и желает, чтобы им усохли ноги, обещает стереть их в пыль, призывает кого-то плевать на таких людей, как он плюет, – это уже никуда негодится. Это уже хулиганство, а не поэзия.

Тов. Данько в своих стихах плачет о старых хатах с узкими окнами, соломенной кровлей и старыми заборами, целует женщин и совсем не замечает чудесных преобразований в жизни, быте, труде, культуре советских людей, осуществленных за годы советской власти. Он явно стесняется слов – партия, советская власть, строитель коммунизма.

Не воспевает он в своих стихах рабочих, колхозников. Это еще полбеды.

Но людей, которые служат народу в государственных учреждениях, работают за столами, называет чертями в овечьих шкурах; ласковыми и хитрыми, суесловами, синими гадюками, которые возвели ложь в принцип,

Центр досліджень визвольного руху

осквернили грязью святые идеи и призывает бить таких людей плетью.

Он же, между прочим, сидит на ответственной должности, в таком ответственном учреждении, как редакция областной газеты «Ленінська правда», получает неплохую зарплату, уже двум женщинам платит алименты.

В общем т. Данько не любит нашей современности. У него, если человек верхом на лошади, то это человек, а если в машине, то это уже негодяй и лакиза.

И хотя т. Данько в сборнике своем заявил, что «Душа певца не имеет ватерлинии» следовало бы ему такую «ватерлинию» установить. Об этом давно должны были позаботиться областное литобъединение при газете «Ленінська правда» и его председатель – писатель т. Ключина, а также редактор «Ленінської правди» т. Косяк вместе с отделом пропаганды и агитации обкома партии. Кто благословил этот сборник к печати? Сейчас все говорят, что никто. Как это могло произойти?

Какими мотивами руководствовались главный редактор Харьковского издательства «Прапор» т. Сукач и редактор сборника т. Кокорева, подписывая сборник к печати?

Следует резко повысить требовательность к идейно-политической закалке молодых авторов.

В. И. Ленин подчеркивал, что литературное дело является частью общепролетарского дела, что «...для определения грани между партийным и антипартийным служат партийная программа, служат тактические резолюции партии и ее Устава». [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 14. – Спр. 8. – Арк. 25–27.
Копія. Машинопис.

№ 47

Інформація УКДБ по Сумській області секретарю Сумського обкому КП України О. І. Іщенку про «ворожу діяльність» Тамари Шамрай

4 березня 1968 року

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

СЕКРЕТАРЮ СУМСЬКОГО ОБЛАСТНОГО КОМИТЕТА
КП УКРАЇНИ –
товарищу ІЩЕНКО А. І.

СПРАВКА

В первых числах октября 1967 года КГБ стало известно, что – ШАМРАЙ Тамара Яковлевна, 1947 года рождения, уроженка гор. Сумы, украинка, выбывшая из рядов ВЛКСМ, студентка II-го курса биологического факультета заочного отделения Сумского пединститута, проживающая в г. Сумах по ул. Басовской, дом № 14, допускает идеологически вредные суждения, выражающиеся в извращении национальной политики КПСС и Советского правительства. Она в

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

націоналістическом духе обрабатывала свои связи, намеревалась в дни празднования 50-летия Великого Октября изготовить и распространить антисоветские листовки. В связи с этим Управлением КГБ были приняты необходимые меры по оказанию на Шамрай положительного влияния.

В целях недопущения изготовления и распространения ШАМРАЙ враждебных листовок, а также пресечения проводимой ею идеологически вредной пропаганды среди молодежи, было решено профилактировать ее. 2-3 ноября 1967 года в здании Сумского пединститута с ней состоялась профилактическая беседа оперативных работников УКГБ. ШАМРАЙ во время беседы вела себя дерзко, подчас грубо, всячески пыталась оправдать свои действия и выяснить, какими материалами на нее располагают органы КГБ. В объяснениях ШАМРАЙ не было ни откровенности, ни искренности.

Возвратившись после профилактической беседы домой, она сожгла свои стихотворения националистического содержания и адреса некоторых связей, а затем предупредила их о состоявшейся с ней беседе. Кроме того, ШАМРАЙ проявила беспокойство за то, чтобы органам КГБ не стало известно о нездоровых настроениях ее матери – ШАМРАЙ Зинаиды Алексеевны, 1919 года рождения, работающей старшим экономистом Сумского рафинадного завода.

Одновременно с проведением профилактической беседы с ШАМРАЙ Т. Я. было решено встретиться с ее отцом – ШАМРАЙ Яковом Григорьевичем, 1917 года рождения, членом КПСС, работающим заместителем главного инженера Сумского рафинадного завода. Во время беседы ШАМРАЙ Я. Г. пытался оправдать свою дочь, допускал упреки в адрес органов КГБ. Однако, в результате длительного разговора он согласился с сотрудниками УКГБ и обещал оказать на дочь свое влияние.

В ходе дальнейших мероприятий установлено, что ШАМРАЙ Я. Г. вместо положительного влияния на дочь, начал инструктировать ее, как она должна вести себя в беседе с оперработником, чтобы скрыть свои истинные мысли и суждения националистического толка. Он сам лично составил от имени дочери объяснение патриотического содержания в УКГБ, заставив ее переписать своей рукой и отдать оперработнику.

В процессе изучения ШАМРАЙ Т. Я. и ее связей установлено, что основными причинами, побудившими ее встать на путь проведения враждебной деятельности, явилось то, что она в 1966 году при поступлении в Винницкий медицинский институт познакомилась на квартире хозяйки с рядом начинающих поэтов, которые в искаженном националистическом духе истолковывали советскую действительность, вели разговоры о выходе Украины из состава Советского Союза. Такие собрания якобы проходили на квартире матери жены ЧЕРНОГУЗА Олега Федоровича, 1936 года рождения, члена Союза писателей УССР, работающего ныне в редакции журнала «Перець».

По приезде в Сумы ШАМРАЙ Т. Я. резко изменила свои взгляды и заявила, что она стала по другому смотреть на жизнь украинского народа и что как «истинная украинка» она будет бороться за «свободную Украину». С этой целью она начала систематически прослушивать зарубежные националистические передачи на украинском языке. Среди своих знакомых ШАМРАЙ стала вести работу, направленную на создание группы, способной активно действовать, изготавливать и распространять антисоветские листовки.

Центр досліджень визвольного руху

В числе единомышленников ШАМРАЙ Т. Я. оказалась КОСЯК Елена Александровна – дочь редактора областной газеты «Ленінська правда», девушка легкого поведения, человек в идеологическом отношении не стойкий. Недавно выехала в г. Киев на постоянное жительство.

В националистическом духе обрабатывала ШАМРАЙ ШАПОВАЛ Лидию Ивановну, 1949 года рождения, работающую в бухгалтерии столовой № 1 г. Сумы.

После проведения профилактической работы с ШАМРАЙ, последняя не отказалась от националистических убеждений. Она вынашивает планы создания националистической группы. Об этом свидетельствует реакция ШАМРАЙ на выступление В. ГОМУЛКИ. ШАМРАЙ заявила следующее:

«... Этого и следовало ожидать. Все недовольны Советским Союзом и его навязчивыми идеями: Румыния, Югославия, Германия; да все социалистические страны. Скоро они объединятся и тогда России конец, нужно скорее отделяться от России... Все недовольны нашей партией... как Польша сдалась Гитлеру? Она предпочла быть под ярмом у фашистов, чем у русских..., представляешь, что там (имеется в виду Польша) делается? Молодцы. И в большинстве студенчество и писатели. И у нас тоже. Даже русские писатели и те недовольны. Да, что говорить, кто доволен нашими коммунистами?... Нечего сидеть сложа руки, надо что-нибудь делать, хотя бы создать хорошую группу».

ШАМРАЙ прямо ставит вопрос о создании группы. Теперь, говорит она, листовки не будем выдумывать, а станем сами хорошо изучать Украину, чтобы действовать наверняка. ШАМРАЙ вынашивает мысли о том, что ДАНЬКО Н. М., 1926 года рождения, литработник областной газеты «Ленінська правда» должен быть в этой группе.

В последней беседе с нашим агентом ШАМРАЙ Тамара сказала: «... У нас в институте ты знаешь какое настроение? За первый курс я не могу сказать ни о чем, а за всех остальных, их можно тоже организовать с выступлением. Они все сейчас возбуждены... Правда, я немного напугана, но наше КГБ действует воспитательными методами, так что нужно быть просто более осмотрительными...»

Далее она добивалась согласия на проведение бесед с некоторыми своими связями в квартире агента, мотивируя это тем, что в своей квартире таких встреч она организовать якобы не может, так как отец является «ярким коммунистом».

УКГБ принимает меры к недопущению создания ШАМРАЙ националистической группы и активизации ее враждебной деятельности, одновременно выясняя ее единомышленников и возможных идейных вдохновителей.

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ КГБ ПРИ СОВЕТЕ
МИНИСТРОВ УССР ПО СУМСКОЙ ОБЛАСТИ –
/Підпис/
(ЧЕПАК)

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 15. – Спр. 115. – Арк. 58–61.
Оригінал. Машинопис.

З інформації УКДБ по Сумській області секретарю Сумського обкому КП України О. І. Іщенку про реакцію студентки Тамари Шамрай та науковця Данила Кулиняка²³ на антикомуністичні виступи, що відбулися в Польській Народній Республіці (ПНР) 1968 року

26 березня 1968 року

[...] Студентка-заочниця Сумського педагогического института биологического факультета ШАМРАЙ Тамара Яковлевна, ознакомившись с выступлением тов. ГОМУЛКИ на встрече с партийным активом в г. Варшаве, происшедшие в ПНР события восприняла как сигнал для активизации антисоветской деятельности и в беседе со своей подругой заявила:

«... Этого и следовало ожидать. Все недовольны Советским Союзом и его навязчивыми идеями: Румыния, Югославия, Германия; да все социалистические страны. Скоро они объединятся и тогда России конец, нужно скорее отделяться от России... Все недовольны нашей партией... Если в Польше доведут до конца, будет республиканская партия. Тогда будет свобода... Ты представляешь, что там делается? Молодцы. И в большинстве студенчество и писатели. И у нас тоже. Даже русские писатели и те недовольны. Да, что говорить, кто доволен нашей партией? Должна быть диктатура пролетариата, а наша партия на что похожа..., кто доволен коммунистами?.. Сейчас никто не хочет в партию вступать...

Нечего сидеть сложа руки, надо что-нибудь делать, хотябы создать хорошую группу... Мы, конечно, сейчас листовки не будем выдумывать и другие неосторожные шаги. Хотя бы вначале самим больше знать, что вокруг делается, знать о своей Украине больше. Будем собираться, об этом никто не будет знать... Нужно больше людей...

У нас в институте знаешь какое настроение? За первый курс я не могу сказать ничего, а за всех остальных – можно тоже организовать с выступлением.

Они все сейчас возбуждены. Нужно больше разговаривать. Правда, я немного напугана, но наше КГБ действует воспитательным методом, так что нужно быть просто более осмотрительней... Нужно вовлекать только украинцев в группу, а вообще можно и евреев, они нам помогут..., а потом их убрать...». [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 15. – Спр. 115. – Арк. 55–56.
Оригінал. Машинопис.

[...] Изучаемый нами научный сотрудник Роменского краеведческого музея КУЛЫНЯК Даниил Иванович, 1948 года рождения, украинец, член ВЛКСМ, заочно обучающийся в Московском литературном институте им. А. М. Горького, присоединившись к разговору других сотрудников музея о происшедших в ПНР событиях, высказался в оправдание действий реакционной настроенной части польской интеллигенции.

В частности он заявил:

«...Польские писатели правы. Они защищают подлинную польскую культуру от посягательств на нее ПОРП. Ведь руководство ПОРП пыталось изъять великое творение Мицкевича – пьесу «Дядя». Такие замашки и в

Центр досліджень визвольного руху

нашей стране имеются. Если не угодно, т. е. невыгодно руководителям партии какое-нибудь литературное произведение, то выбрасывают в подвалы, какую бы культурную ценность оно не представляло. Как в Польше, так и у нас писать можно только по указке, а творить то, что сердце подсказывает, нельзя. Вот поэтому только возникают скандалы между писателями и руководством партии, как у нас, так и в других социалистических странах...». [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 15. – Спр. 115. – Арк. 64–65.
Оригінал. Машинопис.

№ 49

З інформації УКДБ по Сумській області секретарю Сумського обкому КП України Іщенку О. І. про реакцію поета Миколи Данька, скульптора Якова Красножона²⁴ та науковця Данила Кулиняка на введення військ країн Варшавського договору до Чехословаччини 20 серпня 1968 року

22 серпня 1968 року
[...] Изучаемый Управлением КГБ по подозрению в проведении националистической деятельности ДАНЬКО Николай Михайлович по своему истолковывает события в Чехословакии. Так, в беседе с нашим источником ввод Советских войск в ЧССР он рассматривает как начало войны, в которой погибнут многие молодые парни из Украины, не зная цели похода в Чехословакию. «А эти жизни, – говорит ДАНЬКО, – можно было бы использовать на более высокие цели». [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 15. – Спр. 123. – Арк. 151.
Оригінал. Машинопис.

25 серпня 1968 року
[...] Так, известный обкому КП Украины ДАНЬКО Николай 24-го августа 1968 года в беседе с нашим оперработником, которого он знает как поэта-любителя, заявил:

«Звернення групи членів ЦК КПЧ, уряду та національних зборів Чехословаччини до уряду Радянського Союзу з метою одержати воєнну допомогу для придушення контрреволюції в країні – це фікція тому, що звернення не було підписане конкретними діячами. Це значить, що ця група чи мало чисельна, чи в ній люди занадто мало авторитетні».

В отношении приезда в Москву президента ЧССР Людвиг СВОБОДЫ ДАНЬКО сказал: «Комедия!», имея в виду встречу тов. СВОБОДЫ в Москве, где он при встрече целовался с руководителями Партии и Советского государства. Оперработник дал должный отпор ДАНЬКО.

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 15. – Спр. 123. – Арк. 168–169.
Оригінал. Машинопис.

22 серпня 1968 року

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

[...] Изучаемый органами КГБ по подозрению в националистической деятельности скульптор КРАСНОЖОН Я. Д. заявил нашему источнику:

«Дубчик – молодец, наше правительство его поставило, думая, что он будет за нас, так как он у нас долго жил и знает наши порядки, а он взял и все повернул. И правильно поступил: пускай каждый говорит, что хочет и критикует кого хочет, нам бы такую демократию. Что же мы учим чехов, когда нам нужно учиться у них, как нужно хозяйствовать. Если они будут работать как мы и слушать нас, то мы их экономику потянем на 100 лет назад. Если бы я жил сейчас в какой-либо другой стране, я зарабатывал бы больше денег, а здесь я предлагаю директору насосного завода сделать скульптуру революционера, а он мне говорит: «Зачем она мне нужна». Молодцы чехи, что так поступили.» [...]

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 15. – Спр. 123. – Арк. 156.
Оригінал. Машинопис.

2 вересня 1968 року

[...] Так, научный сотрудник Роменского краеведческого музея КУЛЫНЯК Даниил Иванович, 1948 года рождения, член ВЛКСМ, 30-го августа сего года в беседе с сотрудницей этого же музея КРИЧЕВСКОЙ Евдокией Павловной, заявил:

«Советское правительство здорово «провалилось» на международной арене. Кому нужна была такая помощь, ведь чехи и словаки совершенно не рады приходу Советских войск. Они повсеместно бастуют против такой помощи. Чехи и словаки никогда не сдадутся. Если их правительственная верхушка под нажимом советских руководителей кое в чем уступает, то это временное явление, для успокоения наших правителей. Чехи от намеченного курса не отступят, эта страна пойдет по своему пути развития».

Присутствующий при этой беседе наш источник разъяснил КУЛЫНЯК ошибочность его взглядов, дав отпор провокационному заявлению.

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 15. – Спр. 123. – Арк. 190–191.
Оригінал. Машинопис.

№ 50

Антирадянські вірші Анатолія Дудченка²⁵, робітника з міста Охтирка

Грудень 1968 – березень 1969 року

БЕРІТЬ ГВИНТІВКИ ТА Й БОРІТЬСЯ

Будь прокляте це життя

Що раєм його називають

А також і те майбуття

Що завше його обіцяють

Говорять живем ми щасливо

В достатку і щасті завжди

Й було б це завжди так можливо

Якби в нас не були скоти

Центр досліджень визвольного руху

Сидять в Кремлі всі замуровані
Нічого їм бачити не хочуть
Як робітники вже замордовані
Хліба їм волі у них просять
Як надриваючись працюють
Щоб часом з голоду не здохнуть
А вечором вони старцюють
І часто під дощами мокнуть
А ви в Кремлі там сидите
І насміхаєтесь над нами
Наші хліб із салом ви жрите
І запиваєте винами
І Русь ви прославляєте
Яка всім надоїла
А Україну ви не знаєте
Яка вона нам всім так мила
Не прославляйте свої лапті
Чи вже забули їх усі
Не довго вам купатись в маслі
На вас вже гострим ми ножі
І знайте що Махно вернеться
І з ним Петлюра і Бандера
Й паскудної крові нап'ється
Вином зап'є нашим «Мадера»
Не можна весь народ приспати
Є в нього очі й руки
І якщо буде він нагоду мати
То відомстить за свої муки
Не ждінть сподіваної волі
Більшовики її приспали
Щасливої шукати долі
Її ніколи ми не мали
Беріть гвинтівки та й боріться
І не жалійте ви нікого
Ми будемо до смерті битись
Вбивать старого і малого
/Підпис/

грудень 1968 року

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-8838. – Паунок № 1. – Арк. 131–132.
Оригінал. Рукопис.

Ніхто Вкраїну з нас не зрадить
Хоч Ради кинуть зброю радять
Цього не будемо ми робить
А в боротьбі ми будемо жити
Коли доб'ємось ми волі
То все забудеться поволі

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Які знущалися над нами
І скоували ланцюгами
І будем всі тоді радіти
Що в нас щасливі будуть діти
І що Шевченків заповіт
Полине знову на весь світ
Тоді згадаємо з тобою
Як ми кидалися до бою
І смерті й жаху ми не знали
Тому що волю здобували.

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-8838. –
Пакунок № 1. – Арк. 121.
Оригінал. Рукопис.

Як би піднявся ти Тарас
Й побачив би, що роблять з нас
Тоді б в них волі не просив
У бога б карі ти молив
На тих, що зараз назавжди
Владу взяли собі скоти
Плюють на Леніна завіт
Й на твій Тарасе заповіт
І зараз хочеться до болю
Боротись разом із тобою
І щоб Славутич червонів
Від крові вражої і слів
Від слів твого заповіту
Щоб вороги не мали світу
Ніде на всій нашій землі.
Господарями ми самі
Тут будемо, а ворогів
Чекає наш народний гнів.
березень 1969 року

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-8838. –
Пакунок № 1. – Арк. 123.
Оригінал. Рукопис.

**Протокол № 16 розширеного засідання комітету комсомолу Охтирського заводу «Промзв'язок» з питання про «політичну близорукість» деяких комсомольців заводу в зв'язку з їхнім ставленням до віршів
Анатолія Дудченка**

14 серпня 1969 року

Состав комитета 11 человек
Присутствовало 8 человек
Присутствовало 16 комсorghов цехов

Повестка дня:

О политической близорукости комсомольцев завода т.т. Литовкиной В., Батюка В., Святушенко К., Павленко Л., Ковьяр А., Шамрай Л., Ставицкого В., Хупавко Ю.

Информировал: Секретарь комитета комсомолы з-да Бондаренко Б.

Он сказал, что комсомолец Дудченко писал антисоветские, антинародные и даже антиправительственные стихи. Но рядом с этими стихами имеются и хорошие стихи о молодежи, о партии и Советской Армии. Выше указанные комсомольцы знали об этом и скрывали о том, что Дудченко пишет такие пакостные стихи. Я прямо скажу, что они сами его толкали в тюрьму, а ведь они могли прийти и сказать хотя бы мне или секретарю цеховой организации, что он пишет не то, что надо. У меня не вкладывается в голову, что вы прошли мимо такого факта. Где и в какой стране есть такое, чтобы Вы могли учиться в институтах, я не думаю, чтобы Литовкина и тот же Батюк были студентами где-то на западе в любой капиталистической стране. Сейчас они скажут нам свое отношение к этому делу.

Литовкина: Я лично читала одно его стихотворение и посоветовала ему жечь немедленно. Я сама себя осуждаю, что не смогла ему внушить, что он такое пишет.

Батюк: Я читал не сам, а он читал мне в руки не давал. Я также осуждаю и его и себя за то, что не одернул его, чтобы он таких глупостей не писал.

Ковьяр: Никто его не наталкивал писать такую чушь. Мы ему говорили, что это плохо, что он может попасть в милицию. Ну а тогда? Лично я вину признаю, что не одернул по-настоящему.

Шамрай: Мы ему говорили, чтобы он прекратил такую писанину и не носил их с собой и не показывал никому. Наше ротозейство правильно поддано такому обсуждению.

Коваленко Надя – комсorgh цеха № 7:

Мы их строго осуждаем и уверены, что комсомольцы цеха под свой контроль возьмут не только Дудченко, но и этих ребят. Мое мнение вынести им наше порицание, так как они во всем признали свою вину.

Лавриненко – комсorgh цеха № 6:

Председатель – Мы занесем строгий выговор Дудченку в учетную карточку. В то же время мы строго осуждаем за их халатность.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Кривонос – член комітета комсомолу: Просто вони не обдумали, ведь все мы грамотные люди и не думаю чтобы он преднамеренно писал, а вы проявили ротозейство – близорукость. Я піддерживаю пропозицію Нади, а вы зарубите себе на носу, что это к хорошему никогда не приведет и возьмите его под свой контроль.

Котляров – член комітета комсомолу: Я знаю Батюка да и всех их. Хорошие товарищи, учаться многие в институтах и не могу понять, почему они и, в частности Батюк, не змогли роз'яснити своєму товарищу, что он не прав, что он займається лишнім. Я все-таки осуждаю и его как товарища и всех остальных. Думаю что сейчас им стыдно, что мы их разбираем. Общественное порицание – піддерживаю.

Решили: Вынести всем им общественное порицание.

14/ VIII/69 г.

Председатель /Підпис/
Секретарь /Підпис/

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-8838. –
Арк. 173.

Оригінал. Рукопис.

№ 52

Дисидентські вірші сумського поета Миколи Данька

60–80-ті роки

***

*Знов на небесному табло
Ряхтять: «Вперед! Нова Надія...»
Нова? Ох, скільки ж їх було!
Як сліз на віях...*

*Єдина втіха – не вогнем
Хтось креслить літери, не кров'ю...
А знаки наче Бог сам гне
Плужком... Запріг в ярмо Корову.*

*Як у Безрогій пізнаю
Стодійну добру Україну,
Як душу шарпають мою:
Все «вій та гей» в епоху рвійну!*

*Одвічні аргонавти! В храм!
Молись потопленим Перунам,
Серцями стукаймо до брам
До всіх, до всіх. Ми будем з Руном!*

***

*Нерон... Тіберій... Калігула...
Померкли в більшовицький час.
В зеніті грізному спахнула*

Зоря кривава Ілліча.

*Що вже Лойолли, Тамерлани!
Перед розбійником таким
Вони – злодюжки, хулігани,
Здаються чимсь дрібним-дрібним...*

Пан Фантазус

*Коли я прийду до влади,
Просто в рай проляже путь.
Люди стануть всі без вади,
Бо щасливо заживуть.*

*Без ворюг, без фарисея,
Без того, що зветься «блат»...
О Фантазус, син Морфея,
Всенародний кандидат!*

*Землю дядькові повернем.
Таж колгосп – немов капкан.
А якщо збудуєм ферми –
Руки в боки, справді пан!*

*Ковбаса! Галантерея!
Їж, бери – не хочу, брат...
О Фантазус, син Морфея,
О майбутній депутат!*

*У містах наробим мерій,
Гукнемо: Христос воскрес!
Щезни, згинь аж на Венері,
Зла Чорнобильська АЕС!*

*Скрізь повітря – як лілея,
Дим – хіба що напрокат...
О Фантазус, син Морфея,
В Президенти – кандидат!*

*Школярів, дідів з бабами
На руках почнем носить.
А трудяги – цур, між нами! –
Будуть в золоті ходить.*

*Цех – немов оранжерея,
Шахта, рудня – зелен-сад...
О Фантазус, син Морфея,
О на царство – кандидат!*

***

«Правда – завжди цікава».
Лев Толстой

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Як же сталося, що нам
Лиш Брежня була цікава?
Ми не вірили очам,
«Слава!» – каркали, мов гава.

«Хай живе!..» та «Із-за гір...»
Думали, що сир – у дзьобі.
Пробі! Десь за морем – звір.
А не в ленінській подобі!

Під наганом, під штиком,
(Втім здебільша без принуки!)
Селянин став ішаком.
Суки ж – їм всі карти в руки:

Кривді служить – «активіст»,
Як ще й гавкає – «партійний»,
Рвійно запровадив піст –
Вже герой хрестоматійний!

Заморочили, впрягли
Не у воза – в паровоза.
З шкури пнулись, а тягли,
Полягли... Завіщо – хтозна!

Лев Толстой, о Лев Толстой!
О якби пожив ти рядом,
Знав би, що мужик-ізгой
Правду сплутує з парадом!

***

Плазун! Чи заздриш ти мені,
Що я не повзав?
На двадцять літ закам'янів –
Застійна поза!

Але захоплюваєся, як
Хвостом ти вертиш,
Такий продажний, за мідяк
І в церкві... Першим

До мене завше підповзав
Ласкавий, отже...
А втім, доноси – то буза,
На те й сексот же!

***

Знаємо так багато ми!
Геній у кожному спить.
Час заморожені атоми

Центр досліджень визвольного руху

Пам'яті вже розщепить.

*Скільки вражень заховано!
Сховано скільки думок!
Коні епох підковами
Душі скресали нам.*

*Ні, ті сліди не стерлися.
Можна згадати усе.
Чоло підстав метелицям,
Серце – жарким вітрам.*

*Море з водою киплячою,
Прорість, клітинки живі.
Чули ми, знали, бачили
Сині сузір'я в траві.*

*Згадую: що за амебою?
Пласко на кручі лежав.
Схожий з якоюсь рибою
Сонце й повітря смоктав.*

*Тягне з печери вільгістю.
Жару червоні грудки.
Скіфи не їздили в «Віллісі» –
Мчали на конях прудких.*

*Степ золотився полум'ям,
Небо спадало униз.
Десь за порогами голими
Русич із ворогом бивсь.*

*... Спить у мозкових звивинах
Довгий ланцюг без кінця.
Пам'ять віків заглиблена,
Досвід народу – митця...*

Безневинний Крук
*Хто зна, родився він яким
На дереві ще голому:
В душі – мов соловей, дзвінким?
Мов ангел, білим голубом?*

*Жадалось: «Буду, як жар-птах
Людей втішати маревом!»
Та ледве пікнув раз – о жаж! –
Оперився вже трауром.*

*Він з переляку аж зомлів.
Себе оглянув з подивом:*

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

«Ой, хто ж глумитися посміє
Отак з новонародженим?!.»

Якщо сам Боженька, тоді
Не вдію нічогосінько.
«Я – чорний, хижий! Я – крадій!
Кар-кар! – єдина пісенька...»

О, він не тільки відчував,
А бачив: скрізь гідують ним.
Питво – калюжа дощова,
Лиш покидьки рятують...

До зєраї прилучився Крук.
(Артіль! Базаром, групами!)
Відбився, – кажемо, – від рук,
Знущається й над трупами?

Іще б пак! Виховання, вплив...
Молитва кров'ю – прапору.
А втім, як всі, як колектив,
Він збожеволів з трауру!

Українське жіноцтво
Часто хмари кругойдучі
Заступають образ сонця...
Чом же з вами – світ квітучий?
Чом без вас – як без віконця!?

Чом на соняхи так схожі?
На троянди, на тополі,
На зірки – на очі божі
Навіть з сапкою у полі?

Ще в печерах, ще ж без міні
Йшли вперед ви з смолоскипом,
Чувся голос в безгомінні:
«Поділитись щастям з ким би?»

Так несли вогонь жертвний
Непоступливо-зичливі,
Тільки тим хіба гріховний,
Що завжди в ім'я краси він.

А що вже були козачки!
А карпатські партизанки!
Та й давали ж намначки
Зайдам буряні повстанки!

О святі, в боях полегли,

Центр досліджень визвольного руху

*О жіноцтво України:
Скіфські амазонки, Ельги,
Роксолани, Чураївни!..*

*В кожушках, а чи киреї
Чарували ви з алюра:
Грім-стріла Пентесілеї,
Друга ніжна – від Амура.*

*Як же гідно оспівати?
Як уславити без ліку?
Українками ж бо звати,
Берегинями одвіку!*

*Темні хмари кругойдучі
Заступають часто сонце...
Тільки з вами – світ квітучий,
Тільки з вами – як з віконцем!*

***

*Про Кохання, про Небо, про Бога
Я не раз щось гукнути хотів,
Говорить, не сказавши нічого, –
Можна тільки мовчанням, без слів.*

*Найгучніша молитва німого.
Над батьківським вечірнім порогом
Тихо клякну, уста – на замок.
Буду в очі Безодні дивитись,
Поринати душею, хреститись
Золотими пучками зірок...*

Джерело: приватний архів Володимира Олексійовича Садівничого.
Копія. Рукопис.

№ 53

Третій судовий вирок дисиденту Петру Рубану²⁶

20 лютого 1970 року

Приговор

ИМЕНЕМ УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

1970 года февраля 20 дня Судебная коллегия по уголовным делам
Сумского областного суда, в составе:

Председательствующего – Орлова И. А.
Народних засідателів – Винниченко З. И.
Савоненко А. Д.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

при секретаре – Мирошниченко Л.П.
с участием прокурора – Щербак И. Г.
и адвоката – Порицкой Н. А.

рассмотрела в закрытом судебном заседании в гор. Сумы дело по обвинению –

Рубана Петра Васильевича, рождения 10 января 1940 года, уроженца и жителя г. Конотопа Сумской области, украинца, беспартийного, со средним образованием, женатого, на иждивении имеющего одного малолетнего ребенка, работавшего до ареста художником в Конотопском автопредприятии – 18011, судимого: 1. 21 июня 1959 года народным судом Александровского района Донецкой области по ст. 16, 138 УК УССР и ст. 16 УК УССР ст. 2 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 4 июня 1947 года «Об уголовной ответственности за хищение государственного и общественного имущества» к восьми (8) годам лишения свободы, меру наказания отбыл полностью; 2. 3 июня 1969 г. народным судом г. Конотопа Сумской области по ст. 222 ч. 1 УК УССР к одному году лишения свободы, под стражей содержится с 5 ноября 1968 года, а по настоящему делу – с 31 июня 1969 года – по ст. ст. 62 ч. 1 и 222 ч. 1 УК УССР

УСТАНОВИЛА:

Подсудимый Рубан П. В. с 1962 года, отбывая меру наказания в ИТК-4 Житомирского УВД будучи вовлеченным другими заключенными, сам стал активным участником в проведении антисоветской пропаганды среди заключенных, направленной на создание антисоветской организации подрывающей советский государственный и общественный строй.

Такую антисоветскую пропаганду Рубан совместно с другими лицами, которые не привлечены к уголовной ответственности по настоящему делу проводил с заключенными Балинским, Голумбиевским, Якубенко и др.

В своих антисоветских высказываниях он утверждал что советская власть, якобы порождает произвол и несправедливость и призывал к ведению борьбы с ней.

Летом 1963 года перед освобождением Балинского В. Н. из ИТК-4, подсудимый Рубан П. В. вел с ним разговоры о необходимости на свободе подбирать лиц, которых впоследствии можно использовать в борьбе против Советской власти, приобретать печатную технику для изготовления антисоветских документов.

Такие же разговоры антисоветского содержания Рубан П. В. вел с Балинским и после освобождения из ИТК при встрече в гор. Киеве, куда он приезжал несколько раз.

Центр досліджень визвольного руху

Как на предварительном следствии, так и в судебном заседании Рубан П. В. признал себя виновным по ст. 62 ч. 1 УК УССР и пояснил. На предварительном следствии он признал себя виновным полностью, т. е. в проведении антисоветской пропаганды как в ИТК-4, так и после освобождения из нее.

В судебном заседании Рубан признал себя виновным в проведении антисоветской пропаганды в ИТК-4 среди заключенных Балинского, Сорокопуда, Якубенко, а проведение этой работы с другими лицами он отрицает. Также отрицает проведение антисоветской пропаганды после освобождения из мест лишения свободы.

Кроме того пояснил, что до знакомства в ИТК-4 с заключенным Бойко А. М. он антисоветской пропаганды не проводил и сам не был антисоветски настроенным, а эту работу среди заключенных начал проводить по инициативе Бойко А. М.

Судебная коллегия считает, что виновность подсудимого Рубана П. В. в проведении антисоветской пропаганды среди заключенных ИТК-4 – Балинского, Голумбиевского, Якубенко доказана кроме его признания и другими доказательствами по делу.

Подсудимый Голумбиевский и свидетели Балинский, Бойко, Якубенко пояснили, что в их присутствии или в отдельности с кем-либо из них Рубан в ИТК вел разговоры антисоветского содержания, высказывал необходимость создания организации, которая проводила бы борьбу с Советской властью, высказывал свое мнение как о некоторых программных положениях этой организации, так и новом государственном строе, который по его мнению будет после свержения Советской власти на Украине.

Кроме того Балинский пояснил в суде, что Рубан П. В. после освобождения из ИТК-4 в 1967 году приезжал к нему несколько раз в город Киев, где он проживал и вел с ним разговоры антисоветского характера, снова предлагал подыскивать людей, которые пригодятся в борьбе против Советской власти, приобретать печатную технику, вести переписку с применением тайнописи и шифра.

Судебная коллегия считает, что Рубан П. В. проводя антисоветскую пропаганду среди заключенных ИТК-4 в период отбывания меры наказания там, а с Балинским и после освобождения из ИТК, направленную на подрыв Советской власти на Украине совершил преступление предусмотренное ст. 62 ч. 1 УК УССР.

Одновременно Судебная коллегия считает недоказанным ведение Рубаном П. В. антисоветских разговоров в ночь с 7 на 8 сентября 1967 года с Голумбиевским и Байрачным, так как кроме признательных показаний их на предварительном следствии, от которых они все отказались в судебном заседании, других доказательств подтверждающих это, судом добыто не было и добыть их не представляется возможным.

Обвинения Рубана П. В. в том, что он на подставных лиц, получал от Голумбиевского Н. Ф. деньги для приобретения оружия для антисоветской организации и полученный им пистолет посылкой переслал Голумбиевскому для этой же цели не содержит состава преступления по ст. 62 ч. 1 УК УССР, так как такие действия не содержат антисоветской пропаганды, потому они не могут быть вменены ему в обвинение по ст. 62 ч. 1 УК УССР.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Кроме того подсудимый Рубан П. В. в конце 1967 года получил от своего брата – Байрачного А. А. – ныне осужденного, пистолет «Чешска зброевка» № 15595, который вместе с двумя боевыми патронами от немецкого пистолета, некоторое время хранил у себя, а затем посылкой переслал из гор. Конотопа Сумской области в гор. Житомир, подсудимому Голумбиевскому Н. Ф.

Этими своими действиями Рубан П. В. совершил преступление ст. 222 ч. 1 УК УССР.

Виновность подсудимого Рубана П. В. в этом подтверждается как его признанием, так и другими доказательствами.

Свидетель Байрачный А. А. – брат Рубана пояснил, что в конце 1967 года у него забрал пистолет Рубан П. В.

Подсудимый Голумбиевский Н. Ф. пояснил, что в конце 1967 г. или в начале 1968 года ему посылкой выслал пистолет Рубан на подставное лицо – гр. Шмалюк. Этот пистолет он вначале хранил у себя, а после выезда из гор. Житомира в гор. Мурманск попросил родственника Гейдора П. П. забрать пистолет к себе, что и было сделано.

[...]

При избрании меры наказания в отношении Рубана П. В. Судебная коллегия считает необходимым учесть как общественную опасность совершенного им преступления, то что он ранее был судим за такие преступления и, находясь в местах лишения свободы, проводил антисоветскую деятельность среди заключенных, а также считает необходимым учесть что он после освобождения из мест лишения свободы работал, имеет на иждивении малолетнего ребенка.

С учетом того, что он совершил настоящее преступление до вынесения приговора нарсудом гор. Конотопа 3 июня 1969 года, меру наказания Рубану П. В. необходимо избрать по совокупности преступлений по ч. 3 ст. 42 УК УССР с зачетом времени содержания под стражей по тому уголовному делу, т. е. с 5 ноября 1968 года.

Принимая во внимание, что Рубан П. В. ранее был судим за покушение на умышленное убийство по ст. 16, 138 УК УССР и находясь в местах лишения свободы вновь совершил особо опасное государственное преступление, не отбыв еще меры наказания за покушение на умышленное убийство, Судебная коллегия, на основании ст. 26 УК УССР считает необходимым признать его по настоящему делу особо опасным рецидивистом.

[...]

На основании изложенного и руководствуясь ст. ст. 323, 324 УПК УССР, Судебная коллегия по уголовным делам Сумского областного суда –

ПРИГОВОРИЛА:

РУБАНА Петра Васильевича по ст. 62 ч. 1 УК УССР к пяти годам лишения свободы, без ссылки и высылки, по ст. 222 ч. 1 и 3 ст. 42 УК УССР окончательную меру наказания избрать пять лет лишения свободы без ссылки и высылки.

На основании ст. 26 УК УССР признать Рубана П. В. особо опасным рецидивистом и определить ему, в связи с этим, отбывание меры наказания в ИТК особого режима.

Центр досліджень визвольного руху

Срок наказания ему исчислять с 5 ноября 1968 года т. е. со дня взятия под стражу.

Меру пресечения оставить содержание под стражей.

[...]

Настоящий приговор может быть обжалован в Верховный Суд УССР в течение 7 суток осужденным со дня получения на руки копии приговора, а другими участниками судебного процесса со дня оглашения его.

Председательствующий – И. Орлов
Нарзаседатели – Винниченко, Савоненко

верно: Председательствующий /Підпис/

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-13984. – Т. 9. –
Арк. 222–228.
Копія. Машинопис.

№ 54

3 вироку Сумського обласного суду у справі про обвинувачення мешканця міста Ворожба Миколи Тесленка²⁷

10 вересня 1970 року

[...]

Судебная коллегия по уголовным делам Сумского областного суда, рассмотрев в закрытом судебном заседании дело по обвинению Тесленко Н.И. [...]

УСТАНОВИЛА:

Подсудимый Тесленко Н. И., будучи неудовлетворен политикой, проводимой Коммунистической партией и Советским правительством в нашей стране, в целях подрыва и ослабления Советской власти на протяжении 1967–1970 г. систематически направлял в органы Советской власти, редакции республиканских и центральных газет письма, в которых содержались клеветнические измышления, порочащие советский государственный и общественный строй, политику КПСС и Советского правительства.

В некоторых письмах он допускал злобные выпады против вождя народов СССР, высказывал враждебные социалистическому обществу националистические взгляды.

Такие письма он направлял в следующие органы:

в Министерство Иностранных Дел СССР 6 января 1967 года и 27 февраля 1970 года;

в адрес газеты «Правда» 28 февраля 1970 года;

в адрес газеты «Правда Украины» 28 февраля 1970 года;

в адрес газеты «Труд» 21 марта 1970 года;

в адрес Председателя Президиума Верховного Совета СССР 4 июля 1970 года.

При обыске у подсудимого 27 апреля 1970 г. изъято письмо от 4 марта 1969 г., адресованное [редакции] Сумской областной газеты «Ленинская правда».

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

В судебном заседании и на предварительном следствии подсудимый пояснил, что все перечисленные выше письма писал лично он сам, в которых изложены его убеждения, сложившиеся при жизни и работе в некоторых организациях, но он не считает их антисоветской клеветой.

Вина его подтверждается письменными доказательствами, т. е. самими письмами, приобщенными к делу. Из заключения криминалистической экспертизы видно, что письма, указанные выше, написаны подсудимым Тесленко Н. И.

Судебная коллегия считает, что доводы подсудимого об отсутствии в его действиях состава уголовного преступления, предусмотренного ст. 62 ч. 1 УК УССР, опровергаются содержанием самих писем, действия подсудимого Тесленко Н. И. правильно квалифицированы по ст. 62 ч. 1 УК УССР и признает его виновным.

При избрании меры наказания судебная коллегия считает необходимым учесть, что Тесленко Н. И. совершал преступные действия на протяжении длительного времени, что занимался он общественно-полезным трудом. При избрании вида ИТК следует учесть, что ранее он отбывал меру наказания в местах лишения свободы.

[...]

На оснований изложенного и руководствуясь ст. ст. 323, 324 УПК УССР, Судебная коллегия по уголовным делам Сумского областного суда –

ПРИГОВОРИЛА:

Тесленко Николая Ивановича по ст. 62 ч. 1 УК УССР к лишению свободы на пять (5) лет в ИТК строгого режима.

Срок наказания ему исчислять с 27 апреля 1970 года. Меру пресечения оставить содержание под стражей. Взыскать с Тесленко Н. И. в доход государства судебные расходы 14 руб. 60 коп. Письменные доказательства – письма оставить при деле.

Приговор может быть обжалован в Верховный Суд УССР в течение семи суток через Сумской областной суд осужденным со дня получения на руки копии приговора, а остальными участниками процесса с момента оглашения.

Председательствующий /Підпис
нерозбірливий/
Народные заседатели /2 підписи
нерозбірливі/

Джерело:

Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-12286. – Арк. 296–298.

Оригінал. Рукопис.

Надруковано:

Реабілітовані історією. Сумська область: У трьох книгах. – Суми:
Видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1» ТОВ, 2005. – Книга перша. –
С. 101–102.

13 червня 1972 року

ВИТЯГ З РЕЦЕНЗІЇ
на матеріали, вилучені у Михайла ОСАДЧОГО

... В націоналістичному журналі «Сучасність» (№№ 11, 12 за 1971 рік), що виходить у Мюнхені, надруковано твір Михайла Осадчого «Дело номер 107» з підзаголовком «Із захлаявного нарису «Більмо».

У вступному слові від редакції сказано, що авторство Осадчого начебто точно не встановлено. Однак весь зміст «нарису» переконує нас в авторстві Осадчого і редакційний «реверанс» – лише засіб маскування.

Автор «нарису» розповідає про свій арешт, перебування в камері попереднього ув'язнення, слідство і перебіг судового процесу. Як же це все змальовано? З перших до останніх рядків Осадчий показує себе як невинну, чесну людину, жертву сваволі органів КДБ та радянського правосуддя.

Ця сваволя, грубість, дурість, тупість працівників органів державної безпеки та суду підкреслюються на кожному кроці. Особливо дістається майору Гальському та прокуророві Антоненку. А все ж і тут, мимоволі, Осадчий устами запеклого бандерівця Володі (Володимира ПАЛИЧИ) з банди Куп'яка говорить, почувши, що Осадчому пред'явлені звинувачення за статтю 62 КК: «... Зараз просто так не беруть. Виходить, щось є, га?».

Тут впливає ще одна цікава деталь. Осадчий, який скрізь твердить, що він комуніст (молодий, правда), співчуває своєму товаришеві по камері, бандитові, причетному до звірячих убивств радянських громадян.

І це тоді, коли той відверто каже Осадчому: «Та я сам вас, комуністів таких, як ти, – на сухій гілляці поперевишував...».

Тим часом Осадчий приписує майору Гальському таку фразу: «Що, чесний? Якщо сюди такі й потрапляють, то звідси вже чесними не виходять!» Явний наклеп.

У своїх міркуваннях про літературу соцреалізму Осадчий глузує з її позитивних образів, мовляв, це «доярка і її корова Манька, що обоє взяли соцзобов'язання надійти і доїтися... академік, що дуже любить дітей... а зачувши замість імені – прізвище, він уражено... тікає... оскільки зачув прізвища людей, яких власноручно заповів у таємних дописах «колись» на довічне ув'язнення або «просто на смерть...».

Як бачимо, для нього герої радянської літератури це нікчеми і негідники.

Далі Осадчий говорить про «письменників» у лапках, які пишуть страхітливі «твори», заганяють своїх героїв «під землю». Це, мовляв, «жахливі романи», як от «Дело № 107» (справа самого «героя» Осадчого).

За твердженням Осадчого, навіть начальник відділу визнає, що проти підсудного висунуті необґрунтовані звинувачення, але, мовляв, «відпусти його, так він буде перед усіма жертвою свавілля прикидатися». А одержавши пару років, тоді самому богу не докажеш, що ти не верблюд!...». Явно наклепницька тенденція.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Як Осадчий змальовує радянський суд і правосуддя? Для нього це – продовження середньовічної інквізиції. Судді – «незрівняна маріонетка». Суддів не обходить справжнє поняття справедливості, бо вони «стоять... вище від самого поняття справедливості».

Брехливо змальовує Осадчий атмосферу закритого процесу над ним і його прихильниками. Він намагається всіляко принизити, оглушити суддів і показати «героями» підсудних та свідка Чорновола.

Купка прихильників тих, що стали перед судом, видається Осадчому цілим «натовпом», що «заполонив цілу Пекарську» («таке було п'ять днів» (?)). Вигуки «Слава!» (кричав натовп), букети квітів – усе це мусило б створити підсудним ореол «мучеників», які мають широку підтримку в народі. Та все це – лише в уяві Осадчого.

Осадчий всіляко намагається довести свою невинність, його, мовляв, «обікрали»: «В мене склалось враження, що будь-кого можуть засудити за будь-що». Це явний наклеп на радянський суд, на радянський лад.

Писання Осадчого розраховане, очевидно, не стільки на «внутрішнього», як на закордонного читача, і служить воно антирадянській, націоналістичній пропаганді!..

ДОКТОР ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ЗАВІДУЮЧИЙ
КАФЕДРОЮ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ЛОЛДУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА І. І. ДОРОШЕНКО
ЗАВ. ВІДДІЛОМ ЛІТЕРАТУРИ ІНСТИТУТУ
СУСПІЛЬНИХ НАУК АН УРСР У ЛЬВОВІ
КАНДИДАТ ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК Ф. М. НЕБОРЯЧОК
КАНДИДАТ ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК ДОЦЕНТ
ЛОЛДУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА П. П. ГОНТАР
КАНДИДАТ ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК ДОЦЕНТ
ЛОЛДУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА І. Є. ГРИЦЮТЕНКО
ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ВИДАВНИЦТВА
«КАМЕНЯР» І. І. СВАРНИК

Джерело: ГДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 199–201.
Оригінал. Машинопис.

№ 56

**Другий судовий вирок дисиденту Михайлу Осадчому, опублікований
Пресовою Службою Закордонного Представництва Української
Головної Визвольної Ради 2 вересня 1976 року**

5 вересня 1972 року

ВИРОК МИХАЙЛА ОСАДЧОГО

Нью-Йорк. (Пресова Служба ЗП УГВР). На Захід дістався поширений в СРСР у самвидаві повний текст вироку письменника і публіциста Михайла Осадчого, автора повісти «Більмо», що свого часу появилася українською та англійською мовами. Осадчий, уроженець Сумщини, колишній член КПРС, колишній викладач Львівського університету та інструктор з преси обласного комітету партії у Львові, автор кандидатської дисертації п. н. «Журналістична діяльність Остапа Вишні» та десятків наукових і публіцистичних праць, був

Центр досліджень визвольного руху

вперше заарештований влітку 1965 року і засуджений на два роки таборів суворого режиму за згодану антирадянську агітацію і пропаганду. В січні 1972 року його заарештували вдруге й засудили на сім років таборів особливого режиму та три роки заслання.

Передаємо текст вироку Осадчого у перекладі з російської мови, відзначаючи, згідно з текстом, деякі його нечіткі місця.

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УРСР

Справа № 208 за 1972 рік

ВИРОК

ІМ'ЯМ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

5 вересня 1972 року судова колегія в кримінальних справах Львівського обласного суду в складі:

Головуючого – Хомюка І. Ю.,
народних засідателів – Ковальчука Г. М., Рекуненко О. І.,
при секретарі – Мурській Х. В.,
з участю прокурора – Садовського І. М.
і адвоката – Мунк (?) М. С.

Розглянула в закритому судовому засіданні в м. Львові в приміщенні облсуду кримінальну справу про обвинувачення ОСАДЧОГО Михайла Григоровича, народження 22 березня 1936 року в с. Курмани, Недригайлівського району, Сумської області, українця, громадянина СРСР, безпартійного, з вищою освітою, одруженого, що працював редактором Львівського обласного управління в справах преси і проживав у м. Львові, в 1966 році судимого за ст. 62 ч. 1 КК УРСР на 2 роки позбавлення волі, – за ст. 62 ч. 2 КК УРСР

ВСТАНОВИЛА:

Підсудний ОСАДЧИЙ, будучи судимим в 1966 році, за антирадянську пропаганду та агітацію, після повернення з місць позбавлення волі в 1967 році, знову став на шлях ведення антирадянської агітації та пропаганди. Проживаючи в м. Львові, він, з метою підриву та послаблення радянської влади, на протязі 1967–1971 років займався виготовленням і розповсюдженням документів антирадянського змісту з наклепницькими вигадками, що знеславляють радянський державний і суспільний лад та національну політику радянського уряду.

В 1967–1968 рр. ОСАДЧИЙ з метою наклепу на радянську дійсність написав повість під назвою «Більмо», в якій шляхом перекручення фактів та зображення осіб, які відбували з ним покарання за ворожу Радянській владі діяльність, звів злісний наклеп на органи державної влади, на радянський державний та суспільний лад.

Зазначену повість він зберігав у себе, а на початку 1969 року передав громадянину СВІТЛИЧНОМУ в Києві для ознайомлення. Внаслідок передачі цієї повісті СВІТЛИЧНОМУ, вона була передана за кордон і надрукована антирадянськими націоналістичними видавництвами – журналами «Сучасність» №№ 11 і 12 за 1971 рік, «Визвольний шлях» №№ 2 і 3 за 1972

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

рік, газетою «Шлях перемоги» за 10 жовтня 1971 року. Написана ОСАДЧИМ повість також поширювалася в м. Києві й була вилучена у СВІТЛИЧНОГО.

За 1969 рік ОСАДЧИЙ, з метою наклепу на радянську дійсність виготовив і зберігав у себе на квартирі в м. Львові збірку віршів під назвою «Повітряні ями», де у віршах «Посеред поля», «Хто ти, де ти» та інших виявив різке та зневажливе відношення до радянської дійсності і радянського суспільства. Один примірник цієї збірки він передав ЧОРНОВОЛОВІ для ознайомлення.

З метою антирадянської агітації та пропаганди, в 1970 році ОСАДЧИЙ виготовив збірку віршів під назвою «Адаме, де єси?», у віршах якої «Завтра серед ночі», «Десь там обшарпають місяць», «Усе сплю підродино: і мову і вішкоди» (?), «Тоді я відчував», «Не одну отаву покосили», звів злісний наклеп на радянське суспільство і дійсність. У віршах цієї збірки, а теж у безконечної степені брехні у вірші «Оунові ночі» (?), «Не... життя (?), «В тім світі властелином був м...» (?) звів злісний наклеп на радянський лад. Цю збірку він передав ЧОРНОВОЛОВІ для ознайомлення. Знайомив з цією збіркою теж ЧУБАЯ²⁸ і ГОЛУМБІЄВСЬКУ.

В 1970 році виготовив і зберігав у себе вдома в м. Львові збірки віршів під назвою «Quos ego». У віршах цієї збірки ... та в передмові до них ОСАДЧИЙ звів злісний наклеп на радянську дійсність, глузував з радянських людей, а себе представив як «безвинного мученика і захисника рідної землі». Цю збірку він передав ЧОРНОВОЛОВІ і СВІТЛИЧНОМУ, в яких вони були вилучені. Знайомив зі збіркою ЧУБАЯ і ГОЛУМБІЄВСЬКУ.

В 1971 році виготовив збірку віршів «Одкровення», в якій у віршах «Осиротілі Суми і Ромни», «Куліш у Мотронівці», «В саду за тією землею» та інших зводить наклепницькі вигадки на національну політику радянської держави та дружбу українського і російського народів. Цю збірку передав ЧОРНОВОЛОВІ.

В жовтні 1970 року написав і розповсюдив анотацію на листування ЧОРНОВОЛА зі своєю дружиною під назвою «Полин над головою», в якій звів наклеп на радянську дійсність, схвалив ворожу діяльність ЧОРНОВОЛА. Передав цю анотацію ЧОРНОВОЛОВІ і вона була вилучена у ВОЛИЦЬКОЇ та ГНІТЕНКО.

В травні 1971 року ОСАДЧИЙ виготовив і розповсюдив передмову до збірки ВОЛИЦЬКОЇ під назвою «Вірую», де звів наклеп на радянську дійсність і схвалив ворожу діяльність осіб засуджених за антирадянську діяльність.

В 1971 році ОСАДЧИЙ отримав від КАЛИНЕЦЬ²⁹ і зберігав у себе на квартирі в м. Львові збірку віршів КАЛИНЕЦЬ під назвою «Гротески», в яких зводиться наклеп на радянську дійсність і пропагуються націоналістичні ідеї.

В 1971 році одержав від ШАБАТУРИ³⁰ збірку з антирадянськими віршами СТУСА³¹ під назвою «Веселий цвинтар», ознайомився з їх змістом і передав для ознайомлення ЧУБАЮ.

Підсудний ОСАДЧИЙ в судовому засіданні винним у пред'явленому обвинуваченні себе не визнав. Він пояснив, що дійсно написав зазначені вище збірки (збірки віршів), але антирадянських цілей не переслідував. Повість «Більмо» надрукована з перекрученням змісту і без його згоди. Збірки віршів незавершені і він мав на меті їх переробляти. Анотацію... на листування ЧОРНОВОЛА й передмову до віршів «Вірую» написав не він.

Центр досліджень визвольного руху

Збірку віршів СТУСА від ШАБАТУРИ не одержував. Підсудний заявив, що в деяких творах представив радянську дійсність, виходячи з своїх особистих життєвих ситуацій.

Вина підсудного у вчиненні зазначених злочинних дій стверджується такими доказами:

Зізнаннями СВІТЛИЧНОГО Івана про те, що ОСАДЧИЙ давав йому для ознайомлення повість «Більмо».

Із залучених до справ журналів, газет, ксерокопій журналу «Визвольний шлях», машинописного тексту повісті «Більмо» та ознайомлення з текстом цієї повісті вбачається, що її виготовив ОСАДЧИЙ. Цього факту він сам по суті не заперечує. Зі змісту цієї повісті вбачається, що вона містить наклепницькі вигадки на радянський лад.

З залучених до справи збірок віршів «Адаме, де єси?», «Повітряні ями», «Quos ego», «Одрокнення» ознайомлення зі змістом вказує, що вони виготовлені ОСАДЧИМ, чого він сам не заперечує, і містять наклепницькі вигадки на радянський державний і суспільний лад. Зазначені вірші надруковані на друкарській машинці, яка належить ОСАДЧОМУ.

В приєднаних до справи анотації «Полин над головою» і відгуку на збірку віршів «Вірую» видно, що їх виготовив ОСАДЧИЙ і вони мають антирадянський наклепницький зміст.

З висновків лексико-стилістичної експертизи виходить, що зазначені збірки віршів, анотацію і відгук на збірку ВОЛИЦЬКОЇ з антирадянськими наклепницькими вигадками виготовив ОСАДЧИЙ.

Посилання ОСАДЧОГО на те що повість «Більмо», анотація і відгук на збірку «Вірую» багато в чому перекручені у бік антирадянського спрямування, спростовується висновком лексико-стилістичної експертизи про те, що ті документи виготовлені ОСАДЧИМ і що послідовно він у них вклав однаковий зміст.

Факт збереження віршів антирадянського змісту ОСАДЧИМ під назвою «Гротески» стверджується зізнанням КАЛИНЕЦЬ, що вона дала йому ті вірші та вилученням їх на квартирі ОСАДЧОГО.

Зізнаннями свідка ЧУБАЯ стверджується факт передачі йому ОСАДЧИМ віршів «Веселий цвинтар», що носять наклепницький антирадянський зміст. Цю обставину на попередньому слідстві стверджував ОСАДЧИЙ і свідок ШАБАТУРА. Зміни в цій частині зізнань ОСАДЧОГО і ШАБАТУРИ в судовому засіданні суд розглядає як засіб уникнути відповідальності. ШАБАТУРА, визнана винною по іншій справі, сказала, що вона передала ті вірші ОСАДЧОМУ.

Зізнанням ГОЛУМБІЄВСЬКОЇ про те, що ОСАДЧИЙ знайомив її з віршами антирадянського змісту.

З протоколів обшуку виходить, що в підсудного ОСАДЧОГО й також у ЧОРНОВОЛА та інших вилучено документи антирадянського змісту, що підтверджує факт зберігання ОСАДЧИМ і розповсюдження ним літератури антирадянського змісту.

Судова колегія, виходячи зі змісту зазначених вище літературних документів, виготовлених ОСАДЧИМ, з висновків лексико-стилістичної експертизи, рецензії науковців (п. г. а. с. 283) приходять до висновку, що вони виготовлялися з метою підризу й ослаблення радянської влади, постільки містять в собі наклепницькі елементи, що знеславляють радянський державний та суспільний лад. Зазначені злочинні дії ОСАДЧОГО суд кваліфікує як ч. 11 ст. 62 КК УРСР постільки він був судимим за антирадянсь-

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

ку пропаганду і ця судимість не була... він почав знову вчиняти злочин.

З обвинувачення ОСАДЧОГО підлягає сумніві епізод про те, що він в 1971 році написав статтю про роман О. ГОНЧАРА «Собор». Про це судова колегія виходить з того, що ОСАДЧИЙ заперечує, що він написав статтю з метою наклепу на радянську дійсність і з того, що в літературі того часу не було єдиної думки про цей роман.

Згідно зі ст. 27 ч. 1 КК УРСР ОСАДЧИЙ підлягає визнанню особливо небезпечним рецидивістом, постільки він був судимим за ст. 62 ч. 1 КК УРСР і знову вчинив аналогічний злочин.

При визначенні ОСАДЧОМУ покарання судова колегія виходить зі становища суспільної небезпеки вчиненого ним злочину, його... судимости, а також враховує, що він заявив, що ніколи не буде займатися антирадянською діяльністю, що він має право на... двоє малих дітей.

Керуючись ст. ст. 323, 324 КПК УРСР, судова колегія засудила: ОСАДЧОГО Михайла Григоровича визнати винним і покарати за ст. 62 ч. 2 КК УРСР на 7 (сім) років позбавлення волі у виправно-трудоцій колонії особливого режиму з засланням на 3 (три) роки за визначенням органів, що виконують вирок.

На підставі ст. 26 п. 1 КК УРСР ОСАДЧОГО М. Г. визнати особливо небезпечним рецидивістом.

Початок відбуття цього покарання вважати 13 січня 1972 року.

Міру... (?) до вступу вироку в законну силу залишити утримування під вартою.

Стягнути з ОСАДЧОГО судових витрат 200 крб. на користь держави.

Речові докази: журнали, газети, збірки віршів підшити до справи.

Цей вирок може бути оскаржений засудженим з часу одержання копії на протязі 7 діб до Верховного Суду УРСР.

Головуючий І. ХОМЮК

Народні засідателі КОВАЛЬЧУК Г. М., РЕКУНЕНКО О. І.

Вірно: Головуючий /Підпис/

Джерело: Архів Української інформаційної служби. –
Колекція документів ЗП УГВР.
Копія. Машинопис.

[Григорій Хвостенко] М. Сьогодні

НАШІ ЗАСАДИ

Історія розвитку людства у другій половині ХХ ст. характеризується найголовнішим фактором: змаганням капіталізму і соціалізму, змаганням їхньої економіки, ідеології та намаганням перетягнути на свій бік народи вчорашніх колоній. Соціалізм робить успіхи в економіці й поширенні своєї ідеології, проте все чіткіше й чіткіше проступають його суспільні хиби, що наросли на чистому тілі соціалістичної теорії внаслідок підпорядкування марксистського вчення корисливим цілям окремих держав. Китай яскраво засвідчив непривабливість такого підпорядкування; СРСР поволі втягується в болото того ж лиха.

СРСР є серцевиною соц[іалістичної] системи як за історичним її розвитком, так і за становищем економічним. Могутність соц[іалістичної] системи – це, в основному, могутність Союзу. І в сучасний момент він змушений боротися не на життя, а на смерть з країнами капіталу, забезпечити собі прихильність у нейтральних країнах і підтримку опозицій у буржуазному світі. Для цього використовуються будь-які методи на міжнародній арені та найдієвіші засоби у самому Союзі, щоб зробити його з боку економічного та ідеологічного кулаком світового соціалізму, вивести на першість у змаганні з найсильнішими капіталістичними державами, зробити гегемоном прогресу, на який би, як на прапор соціалізму, рівнялася хода народів. Гегемоністичні намагання, якій меті вони б не служили, ведуть завжди, як показувала історія, до регресу кандидата в гегемони. Сучасність і стан Союзу в ній підтверджують це повністю.

Регресивність СРСР, зумовлена прагненням до гегемонії в світі, постає сьогодні у двох аспектах. Це регресивність міжнародна, що означає насильне обмеження державних інтересів інших соц[іалістичних] країн через посередництво маріонеткових урядів на користь гегемона, і регресивність у суспільному житті самого Союзу. Остання засвідчується: 1) утиском будь-якої «немарксистської» думки, пануванням догм та ідолопоклонства, позбавленням громадськості політичних і моральних свобод, що тягне за собою зміцнення продажної бюрократії, утворює поступово з неї пануючу – і до того ж, спадково-суспільну верству; і 2) посилення російського шовінізму у відношенні до національних меншостей, що знайшло благодійний ґрунт на теорії «радянської національної спільності народів».

Стан національного питання, з усіма висновками, що з нього випливають, і є цариною наших думок.

СРСР є державою багатонаціональною. При такій державі неминучі різнобарвність нац[іональних] інтересів, міжнаціональні тертя. Для повноцінного життя кожної з націй необхідна її політична воля, її політичний суверенітет. Усе це потребує уваги уряду, розумових його зусиль, посильного і чесного дотримування рівності народів. Та цьому перешкоджають дві об'єктивні, вже названі нами причини: 1) прагнення уряду вивести СРСР у

гегемони цивілізації; 2) російський шовінізм, зумовлений самою історією російського народу. Ці причини перебувають у кровному взаємозв'язку. Та перш, ніж говорити про цей зв'язок, слід розглянути природу рос[ійського] шовінізму. Ця тема потребує спеціального розгляду, і тут ми обмежимося лише загальними ціхами.

Довгий час російська нація була пануючою в «тюрмі народів» – Російській імперії. Для зміцнення імперії рос[ійський] народ віками виховувався на гаслах вищості, ненависті до іногородців, презирства до їхньої культури, хоча іногородці у відношенні культури майже завжди стояли вище від нього. Починаючи з епохи Івана Грозного, коли була закабалена Казань й інші південні народності, і почалося воювання Сибіру, через Петра I і Катерину II до Миколи II колонізація інших народів трималася на ореолі героїства; російські Синоди виховали з російського народу шовініста, якому дорогі ідеали Єрмака й Петра, як ідеали міці їхньої батьківщини, як історичні традиції предків.

Так виховувалася рос[ійська] нація під офіційною державною машиною. Ця машина призводила до хвороб суспільства, змушувала мислячих росіян боротися з його болячками. Але всі борці-революціонери, як щирі сини свого народу, вже не могли вирватися з павутини шовінізму; він сидів у них в крові, змушував їх таврувати революціонерів-патріотів національних меншостей – націоналістами, не припускати думки про розпад Росії. Усі російські геніальні мислителі, окрім суспільних прогресивних ідей, втіпили в собі з геніальною силою і шовінізм свого народу. Згадаймо лише Пушкіна і його суто російське ставлення до польського руху 30-х років XIX ст.; Белінського, як він обливав брудом Шевченка, заперечував, як таку, історію України і можливість її майбуття; Чернишевський, який вбачав щастя українського народу в тому, що він під рукою росіяні, що йому немає кого, немає чого боятися... Згадаймо постановку нац[іонального] питання в «Народній волі» і марксистів-плеханівців, і нам стане очевидним, що російський прогресивний рух ніколи не виходив у нац[іональному] питанні за рамки великодержавницького, що навіть коли і робив іншим націям теоретичні поступки, то тільки для забезпечення в них союзників у б[оротьбі] проти самодержавства; це може бути наочним на постаті великого Герцена.

З діячів російського революційного руху найбільш поборов у собі шовінізм, виступив з гострою його критикою Ленін. Але діяч, навіть найгеніальніший, безсилий змінити своїм вченням психологію народу. Ленінова теорія вільних Союзних Республік виявилася утопією, розбилася об той шовіністичний мур, якому він оголосив «б[оротьбу]бу не на життя, а на смерть». Зміна виробничих відносин, зміна капіталістичного устрою соціалістичним – це справа моменту, але що таке момент, щоб йому повернути в інше русло споконвічну психологію народу?! Знищивши антагоністичні класи, можна говорити про зникнення ворожнечі всередині нації; але нація, навіть безкласова, має свої національні інтереси, культуру, традиції, що сягають корінням у період капіталізму і глибше. І вона не захоче з ними розлучитися, бо втратить саму себе, зробить самогубство... Шовінізм російського народу не був шовінізмом пануючих класів, він був рисою всієї нації, бо ж і пануючі класи були народжені своєю нацією. Він не міг не

Центр досліджень визвольного руху

лишитися при новій формації, бо він доріс до неї разом з іншими удосконаленими рисами російської психології.

Ленін колись, говорячи про закономірності розвитку і живучість російського шовінізму, зазначив, що історія знає російських шовіністів-народників, шовіністів-демократів, шовіністів-соціалістів. Нині ми з повним правом констатуємо: на зміну їм прийшли шовіністи-марксисти.

Нині марксизм є ідеологічною зброєю уряду СРСР. Будучи приємливим для народів країн капіталу і визволених колоній, марксизм у самому Союзі вже скотився до знаряддя у досягненні російських великодержавницьких цілей. Гегемоністичні ідеї цілком імпонують російському шовінізмові, вони, власне, випливають з нього. Ця суперечність – прогресивне вчення марксизму і марксизм, як посібник російського, наскрізь реакційного, великодержавницького шовінізму – багатьом не дає змоги об'єктивно глянути на стан речей. Але нікому не заперечити, що коли саме під прикриттям марксизму російський шовінізм смерчем лютував по Союзі у 30-х роках, внаслідок обставин стихився на початку 40-х, знову посилювався у кінці 40-х і на початку 50-х, перепочив у 56-му і в шатах III Програми КПРС з'явився у 60-х, набагато сильніший, бо повністю узаконений. У 30-х роках він нищив здобутки національних відроджень 20-х рр., у 40-х повертав собі в покору Захід України та Білорусії, Прибалтику; сьогодні приступив до завершення своєї «марксистської» місії. III програма проголосила кінцевою метою у національному питанні створення «комуністичної нації» шляхом «зближення націй» через посередництво російської мови й культури, іншими словами – дала собі в руки шовіністичну ідеологію.

Наступ шовінізму іде фронтом, який, нібито, мусить зміцнити «оплот соціалізму». По-перше: «економічна міць». У цьому плані робиться знищення республіканських главків і відомств, заміна їх всесоюзними у Москві, заміна і підпорядкування республіканських господарських планувальних загалносоюзними. Друге – «зближення націй». Тобто: за допомогою «теорії» двомовності усіх радянських, окрім, звичайно, російського, народів. У культуру і побут інших народів насаджують культуру й мову російську, що йде через збільшення російських шкіл на неросійській території (зворотнього, звісно, немає); проводять шалені міграції росіян на несвої землі, населення нац[іональних] меншостей – навпаки, в Росію; русифікують культуру; вдаються до погромницьких актів, як ось підпали національних бібліотек у 60-х роках, до заборони всіх національних проявів. По-третє – фальсифікується історія народів, діяльність національних діячів або ж з метою заперечити й викоринити, або ж показати у світлі русофільства, безтямної прихильності до всього російського і залежності від нього.

Постає питання: чи сприяють подібні заходи зміцненню Союзу, а отже, соціалістичної системи? Ніхто не дасть кращої відповіді, ніж у свій час Іван Франко: «Нація, яка в ім'я державних чи яких-небудь інших інтересів придушує, душить і сповільнює у вільному розвитку іншу націю, – риє могилу сама собі й тій державі, якій, нібито, служить це гноблення».

А тепер ставимо ще одне принципове запитання: чи мусять нації зберегтися надалі, а чи вони вже віджили своє, як одиниці людства?

– Не мусять, – відповідають шовіністи-марксисти, – епоха комунізму – це епоха єдиної нації планети – комуністичної. Спочатку виникне така спільність у Союзі, потім у всій соціалістичній системі, а з перемогою

всепланетного соціалізму поширяться на всю планету. Буде єдина мова, єдина комуністична культура, єдина економіка (читай: «єдина російська мова, єдина російська культура»). – Мусять! – говоримо ми. – Людство – це спільність суспільна. Суспільство – вищий витвір природи. Все у природі йде до диференціації, у ній запорука її життя. Зворотнє ж – загибель. Нація є особистість людства; одна нація не може замінити всі, як одна людина всі; одна нація не може існувати сама, як не може людина без суспільства. Лише через інших можна взнати себе; як не може людина без суспільства. Лише через інших можна взнати себе; лише поділ на нації забезпечить людству нормальний розвиток, інакше – деградація, інволюція людства; лише розмай людської цивілізації забезпечить їй розвиток особи; підміна націй однією – все одно що підміна усіх людських почуттів одним. Клич КПРС до «зближення націй», що звучить у III Програмі, а програма – то ж команда до дії – є не просто реакційним, він є людиноненависницьким, бо веде до обкрадання, до підриву основного засобу існування людства. Цей клич є нездійсненним, бо жодна нація не захоче добровільно вмерти, щоб своєю смертю підсилити свого ж вбивцю. Вже сьогодні у всіх союзних республіках, зведених по суті до автономій, починають поширюватися тверезі думки, лунають слова національного самоусвідомлення і заклики відстоювати собі право на життя. Щорічні репресії не можуть зупинити цього справедливого руху; настане час, коли «тюрма народів» навек упаде.

Нам, як сином українського народу, насамперед болить доля своєї нації. Нам чужий і неприємливий шовінізм, тим більше фашизм. Нас називають націоналістами – словом, що таврувало українських революціонерів на всіх етапах нашого гноблення. Що ж, ми не боїмося цього слова. Ми служимо тому націоналізмові, що стоїть на боці прав свого народу, про який колись писав Грабовський: «Націоналізм – конечна умова поступу людського», визначення якому дав Потебня: «Послідовний націоналізм є інтернаціоналізмом». Ми стоїмо на тому, що український народ, як і інші народи, має право на нормальне існування. Забезпечення такого існування ми вбачаємо в українській державності – повній і безумовній, заснованій на соціалістичному, поки що найпрогресивнішому устрої.

Починаючи з часів першої української держави – Галицько-Волинського королівства – її ослаблення після навали татар і пошматування між Литвою, Польщею та Угорщиною, український народ виборював собі незалежність. Держава Богдана Хмельницького змушена була йти в союз з Москвою і втратила себе під тиском російської деспотії. Народ вперто змагався за свою соціальну й національну волю, поки не впала його надія – Запорозька Січ... Але народ не здавався, він виштовхнув на свій захист Кирило-Мефодіївців, з яких виріс Драгоманів, і проголосив еволюційний розвиток української держави – через здобуття автономії до державності. І. Франко вже у своїй програмі прямо ставить конечну національну мету – державу... Ідея української державності пройшла через висоту Центральної Ради і падіння Директорії, прийшла до Союзу республік, щоб втратити своїх поведирів – Затонського, Скрипника, Ю. Коцюбинського, тисяч інших... Вона стогнала на зламаних прапорах ЗУНРу і стікала кров'ю в заплутаних верховодами тенетах бандерівщини...

Нам випало врахувати всі помилки своїх попередників і йти далі; ми повинні зрозуміти, що рятунку слід шукати лише в самих собі.

Центр досліджень визвольного руху

Маючи на оці виділення України в Самостійну державу, ми не намагаємося її протиставити соціалістичній системі, зокрема СРСР. Але ми переконані, що лише державність забезпечить нам нормальний розвиток, що це піде лише на користь соціалізму й прогресу, що кожен, кому дороге життя свого народу і людства, мусить схилитися до нашої думки. Нам можуть закинути, що відірвати Україну від Союзу – не є проявом інтернаціоналізму. По-перше, те, що росіяни не дали Китаєві частини Сибіру – теж не є його проявом. По-друге, ми дамо користі соціалістичній системі набагато більше шляхом своєї державності, аніж шляхом своєї нівеляції (через асимілювання).

Наш журнал є нелегальним, бо ми не маємо трибуни для відкритого голосу – нашого голосу бояться. Ми переконані, що насущні вимоги поступу вимагають нашого журналу, що наші ідеї – це закономірність внаслідок сьогодишнього етапу існування української нації.

Ми намагатимемося говорити про наболіле мислячих українців, висвітлювати сучасні події з точки зору нашої нації і всього людства, ми будемо робити екскурси у далеке й недалеке минуле нашого народу, заляпане брудом фальсифікації. Ми сподіваємося на підтримку прогресивної громадськості, не лише української, а й інших національностей, не виключаючи й мислячих росіян. Ми хочемо щастя й волі кожному, хто йде до нас зі щирим серцем; ми оголошуємо війну всім, хто придушує прогресивну думку, хто топче й гальмує розвиток нашого народу, розвиток інших народів.

Ми закликаємо задуматися над долею свого народу, збагнути його нинішню прірву і зробити все, щоби він вибрався на широкий шлях.

Джерело:

Архів УСБУ у Львівській області. – Спр. 11814 ФП. – Паунок 2. – В. 2–6.

Опубліковано:

Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Вид-во ім.

Олени Теліги, 1998. – С. 571–575.

№ 58

Із протоколів засідання Спілки письменників України про виключення перекладача Миколи Лукаша³³ зі складу організації за підтримку дисидента Івана Дзюби

Протокол № 7

засідання керівної частини правління Київської організації СПУ
від 24 квітня 1973 року

Присутні: Ю. Збанацький, М. Зарудний, О. Дяченко, М. Рудь, М. Ігнатенко.

[...] 2. Персональні справи членів організації.

СЛУХАЛИ: Пояснення М. Лукаша з приводу його листа, в якому він вважає засудження І. Дзюби несправедливим і висловлює бажання відбутися кару за нього.

Лукаш дає високу оцінку діяльності і особистості І. Дзюби, вважає, що його виключено із членів СПУ та засуджено несправедливо. Діяльність І. Дзюби, мовляв, не заперечує статутним вимогам Спілки письменників СРСР.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

На запитання Ю. Збанацького: «Як це розуміти? Адже письменницький колектив виключив І. Дзюбу саме за порушення вимог Статуту?» – Лукаш нічого певного не відповів.

УХВАЛИЛИ: Розглянути персональну справу М. Лукаша на предмет подальшого його перебування в членах СПУ на наступному засіданні правління Київської організації.

Протокол № 3 засідання правління Київської організації СПУ від 23 травня 1973 року

Присутні: П. Автомонов, О. Бандура, Ю. Бедзик, П. Воронько, П. Гуріненко, Л. Дмитерко, І. Дубинський, О. Дяченко, М. Зарудний, Ю. Збанацький, І. Зуб, М. Ігнатенко, А. Ішук, А. Кацнельсон, І. Ле, Ю. Мартич, Г. Плоткін, М. Рудь, М. Сингаївський, М. Строковський, М. Упеник, Б. Чалий, В. Швець, Б. Степанюк.

[...] 2. СЛУХАПИ: про персональну справу М. Лукаша.

Ю. ЗБАНАЦЬКИЙ: Хочу проінформувати правління про суть справи. Свого часу ми тривалий час займалися вихованням І. Дзюби. Вірили, що він таки відмовиться від своєї антирадянської діяльності, буде служити своєму народу, дотримуватися вимог Статуту Спілки СРСР. Але він продовжував підривну діяльність, передав за кордон свою антинаукову працю, за що справедливо був виключений із Спілки письменників. Нещодавно він був засуджений за підривну діяльність і відбуває покарання. Та знайшовся серед колишніх товаришів захисник – М. Лукаш, написав заяву в високій органі, в якій називає І. Дзюбу найчеснішою людиною в СПУ, вважає несправедливим виключення його зі Спілки та вирок суду, а також пропонує відсидіти строк ув'язнення замість Дзюби, оскільки в того слабе здоров'я. Ми думаємо, що справа Лукаша – їти й відсиджувати строк за Дзюбу, але ми не допустимо, щоб ішов він туди членом Спілки письменників. Тож хай Лукаш скаже, що він думає робити із заявою.

М. ЛУКАШ: Я написав заяву тому, що не був згоден із вироким суду. Це не суперечить Статуту Спілки письменників СРСР. Одностайність – це добре, але одностайність повинна бути об'єктивною... У нас багато рішень приймалося одностайно, а потім відмовлялися від рішень.

Ю. ЗБАНАЦЬКИЙ: Ви не ухиляйтеся від прямої відповіді, кажіть, чи не відмовляєтеся від заяви?

М. ЛУКАШ: Не відмовляюся.

М. ЗАРУДНИЙ: Я гадаю, що Лукаш обдумав усе, ми дали йому час для цього, але він, виявляється, стоїть на своїх хибних позиціях. Тоді нічого більше вмовляти.

Ю. ЗБАНАЦЬКИЙ: Товариші, пропоную виключити зі Спілки письменників М. Лукаша як такого, що не хоче дотримуватися вимог Статуту Спілки письменників СРСР. Але, може, Лукаш ще раз скаже нам, що він думає про це?

М. ЛУКАШ: Колись я часто зустрічався зі всіма вами, а тепер шкодую, що кидаю на вас пляму. Але заяву забирати не буду.

Ю. ЗБАНАЦЬКИЙ: Тоді проголосуємо. Хто за те, щоб виключити зі Спілки письменників М. Лукаша, прошу голосувати.

Центр досліджень визвольного руху

УХВАЛИЛИ: Правління проголосувало *одногосно* за виключення зі Спілки письменників М. Лукаша за недотримання вимог Статуту Спілки письменників СРСР.

Протокол № 12

Засідання Президії правління Спілки письменників України
від 12 червня 1973 року

Присутні: Олександр Бандура, Яків Баш, Платон Воронько, Любомир Дмитерко, Павло Загребельний, Микола Зарудний, Юрій Збанацький, Василь Козаченко, Іван Ле, Олекса Мусієнко, Юрій Мушкетик, Олександр Ільченко, Борис Олійник, Дмитро Павличко, Натан Рибак, Іван Солдатенко, Вадим Собко, Юрій Смолич, Микола Ушаков.

Головує Василь Козаченко.

[...] IV. СЛУХАЛИ: персональну справу Миколи Лукаша. Інформує Ю. Збанацький.

Ю. ЗБАНАЦЬКИЙ: Товариші, на ваш розгляд виноситься постанова правління Київської організації СПУ про виключення Миколи Лукаша із Спілки письменників СРСР.

Справа в тому, що Микола Лукаш звернувся з листом до Голови Президії Верховної Ради УРСР, Голови Верховного Суду УРСР, Прокурора УРСР, а також надіслав копію Президії правління Спілки письменників України, в якому написав таке:

«В зв'язку з тим, що я, нижчепідписаний, цілком поділяю погляди літератора Дзюби Івана Михайловича на певне офіційне у нас неіснуюче питання, за яке, наскільки мені відомо, його засудив нещодавно один із нарсудів м. Києва, та беручи до уваги:

а) стан здоров'я засудженого;

б) ту обставину, що в даний період (кінця якого ми з Вами не можемо передбачити бодай наближено) для мене особисто перебування на будь-якому режимі видається майже рівноправним і через те більш-менш байдужим, – прошу ласкаво дозволити мені відбути замість вищеназваного Дзюби І. М. визначене йому судом покарання.

З належною повагою Лукаш Микола Олексійович, член СПУ, Київ, вул. Суворова 3, кв. 31.

23. III. 1973 р.»

Як бачимо, позиція чітка і недвозначна в Миколи Лукаша. Ми не могли не здивуватися з такої заяви. Ми мали розмову з Миколою Лукашем. В цій розмові він підтвердив свою заяву. На правлінні теж підтвердив. Навіть хотів нам нав'язати дискусію.

Ми не пішли на це й виключили М. Лукаша зі Спілки письменників. Просимо підтвердити наше рішення.

В. КОЗАЧЕНКО: Ми викликали Миколу Лукаша на наше засідання. Може послухаємо його?

Усі погоджуються з ним

М. ЛУКАШ: Я постараюсь коротко сказати. Протягом останніх двох років мені було особливо тяжко, зокрема у зв'язку з особистими справами. В цьому дуже завинив М. Мещеряк, який буквально тероризував мене. В його писаннях я фігурував як «скажений собака», «фашист» і т. п. Мені було дуже важко. Це все заважало нормальній праці.

Це заява, яку я написав у стані афектації, далася мені нелегко. Після того я багато думав, дещо зрозумів. Мої друзі, далекі й близькі, засудили таку мою заяву. Але я подумав, що якщо навіть у цей свій стогін заберу, ви все одно мені не повірите. Мені здавалося, що я мав рацію. В цій заяві я висловив свою свою незгоду з конкретним рішенням конкретної установи... Я не хочу ставити вас в незручне становище, а тому задовольнюсь будь-якою вашою відповіддю. Я думаю, що навіть якщо я покаюся, то ви все одно мені не повірите. А взагалі, я вам скажу, що мені дуже шкода з вами розлучатися. Я вважаю, що я все ж таки дещо непогане зробив для нашої літератури.

П. ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ: Я знаю, що навіть у тих випадках, коли кожний злочинець усвідомлює свою провину, то йому пом'якшують обвинувачення і вирок. Якщо М. Лукаш збагнув, що вчинив нерозумно й поспішно, то слід було написати заяву, в якій пояснити, що той лист був написаний в стані афектації, і забрати його назад. Але ж він цього не зробив, хоча в нього був шанс для роздумів і перегляду свого, може надто поспішного і нерозумного вчинку.

В. КОЗАЧЕНКО (*звертаючись до Лукаша*): Ви кажете, що вам псував настрої М. Мещеряк своїми писаннями. Вам що, нічого було читати? Адже він закидав своїми хуліганськими опусами не тільки вас, а й мене, й інших товаришів. Ви прекрасно знаєте, що Мещеряк і Дзюба виключені зі Спілки письменників. Знаєте й те, що Дзюба виключений за антирадянські писання і вчинки. Треба було над цим добре подумати. Якщо ви свою заяву написали в стані афектації, то слід було взяти назад цю заяву. І зараз ви хочете сказати, що солідаризуєтесь із Дзюбою, поділяєте його погляди, а ми їх не поділяємо. Більше того – ми їх засуджуємо як антирадянські, як такі, що завдали великої шкоди нам, нашому народові, та й не тільки нашому.

Д. ПАВЛИЧКО: Я хотів би, щоб М. Лукаш сформував чіткіше свою думку, свою позицію. Ця заява не дає нам певності щодо того, як зараз М. Лукаш ставиться до свого листа, в якому висловлено протест проти арешту Дзюби й виявлено бажання відсидіти за нього. Дуже прикро, що зараз постало питання про виключення Миколи Лукаша зі Спілки письменників. Я хотів би, щоб Микола Лукаш зараз встав і сказав про свою позицію чіткіше.

В.СОБКО: Товариші, я думаю, що нам треба дивитися глибше в основу цієї заяви. Адже це тільки форма протесту, а нас цікавить її суть. Я хотів би знати, як Микола Лукаш зараз ставиться до діяльності І. Дзюби, як він зараз думає про це.

М. ЛУКАШ: Я Дзюбу дуже добре знав, багато з ним розмовляв і не думаю, щоб він від мене щось приховував. Я ніколи не був його закадичним другом, сказати б, «нерозлийвода». Але думаю, що ми говорили з ним щиро. А в тих його розмовах і судженнях я ніколи нічого не вбачав націоналістичного.

Б. ЧАЛИЙ: Ви працю І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» читали? Якщо читали, то як до неї ставитеся?

М. ЛУКАШ: Читав і не бачу в ній нічого націоналістичного.

В. КОЗАЧЕНКО: Все ясно. Є одна пропозиція: затвердити рішення правління Київської організації СПУ, оскільки Микола Лукаш написав свого листа як протест проти засудження І. Дзюби. А ми знаємо, що твір

Центр досліджень визвольного руху

І. Дзюби був опублікований майже на всіх мовах світу, всіма нашими ворогами. Тож, якщо інших пропозицій немає, будемо голосувати.

УХВАЛИЛИ: Затвердити рішення правління Київської письменницької організації про виключення Миколи Олексійовича Лукаша зі Спілки письменників СРСР за дії, що суперечать вимогам Статуту Спілки письменників СРСР.

Проголосували одногосно.

Перший секретар президії правління СПУ В. Козаченко
Заст. секретаря правління Л. Бойко

Надруковано: *Коваль Віталій*. «Ласкаво прошу дозволити мені відбутися замість нього ув'язнення...» // Дніпро. – 1991. – № 11-12. – С. 198–201.

№ 59

Повідомлення в журналі «Сучасність» про загрозу запроторення перекладача Миколи Лукаша до психіатричної лікарні

Жовтень 1973 року

[Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР)]

Згідно з одержаними з України вістками, Миколі Лукашеві, найвидатнішому з українських перекладачів, авторів перекладів «Фауста», «Декамерона» й інших творів світової літератури на українську мову, загрожує запроторення до психіатричної лікарні внаслідок того, що він звернувся до урядових чинників з пропозицією піти в тюрму замість засудженого на 5 років літературного критика важко хворого Івана Дзюби. У своєму листі Микола Лукаш погодився відбутися також покарання, яке одержав Іван Дзюба. Незабаром після цього М. Лукаша звільнено з членства редколегії журналу «Всесвіт» із загрозою, що його запроторять до психіатричної спецлікарні.

Джерело: Сучасність. – Мюнхен, 1973. – Ч. 10. – С. 125.

№ 60

Лист українського вченого Григорія Нудьги³⁴ до першого секретаря Роменського РК КПУ з приводу переслідувань його сестри

10 липня 1977 року

Першому секретареві Роменського РК КПУ

Я родом з села Артюхівки Роменського району, де тепер проживає моя сестра НУДЬГА Параскевія Антонівна. Їй тепер 53 роки.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

У роки Вітчизняної війни, щоб не потрапити на німецьку каторгу, вона, дівчина, взимку ховалася в сніг, застудила хребет, захворіла і навіки стала, по суті, інвалідом, одначе все життя працювала й працює в колгоспі.

Останнім часом до мене дійшли тривожні вісті, які й змусили написати до Вас цього листа, оскільки в даному питанні є щось більше, ніж особисте.

Цієї весни взаємини моєї сестри з місцевим сільським керівництвом чомусь загострилися. Дійшло до того, що, як мене сповістили, наказали їй «і хліба в магазині не давать, та почали люди кричать» і розпорядники втрималися від такого твердого заходу. Налякана цим, сестра перестала ходити у магазин за хлібом, який це був великий моральний удар по людині, яка все життя працювала на полях рідного села.

З якоюсь місією (без будь-яких документів) її відвідали голова сільради з участковим міліціонером, наслідком чого вона втратила свідомість. До того ж серед білого дня у її хаті з'явився п'яний хуліган і жінці довелося втікати на дах, кричати до односельчан «рятуйте!» Це не вперше, сестра зверталася уже до сільської влади, в суд, одначе бандитські наскоки не припиняються.

Цього року її послали працювати вантажницею (грузчиком) до млина, що, можливо, і стало причиною конфлікту з керівництвом колгоспу. Старшій жінці працювати вантажницею – далєбі важкувато! Та що б там не було, немічну жінку, яка своїми руками виростила і зібрала сотні тон зерна, буряків, взагалі все життя виробляла хліб – на старості літ зневажати, пробувати заборонити КУПУВАТИ ХЛІБ (хай навіть у той день, коли вона наперекір волі керівника не змогла вийти на роботу) – це, м'яко кажучи, недобре і не відповідає настановам Комуністичної партії і Радянського уряду про взаємини керівників з трудящими.

На жаль, я лежу в ліжку після операції і не міг сам побувати в рідному селі, щоб особисто пізнати справжні причини конфлікту, тому Вас наперед перепрошую, справу подаю за листами з села, хоч сама сестра чомусь мовчить.

Дуже прошу Вас доручити комусь пильно й об'єктивно вивчити дану справу і, якщо наслідком цього буде, як кажуть, «торжество справедливості» – це порадує людину, про яку я турбуюся, радітимуть сусіди, її близькі подруги, радий буду і я, а Вам висловимо щире спасибі.

Перепрошую за турботи!

З пошаною Григорій Нудьга, член Спілки письменників Радянського Союзу.

10.VII.1977

Львів-44, Енгельса, 60, кв. 5, Нудьга Григорій Антонович

Надруковано: Григорій Нудьга. Біобібліографічний покажчик / Упорядкування В. Івашківа, Р. Марківа, А. Вовчака. – Львів: Вид-чий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – С. 241–242.

№ 61

Інформація УКДБ по Сумській області завідувачу відділом агітації та пропаганди Сумського обкому КП України І. Т. Гриченку про зниження рівня інакодумства серед сумської молоді, внаслідок активізації роботи КДБ

4 лютого 1978 року

ЗАВЕДУЮЩЕМУ ОТДЕЛОМ ПРОПАГАНДЫ И АГИТАЦИИ СУМСКОГО
ОБКОМА КП УКРАИНЫ

товарищу ГРИЧЕНКО И. Т.
гор. Сумы

На № 26/67 от 19.1.1978 г.

Анализ негативных проявлений, имевших место на территории области за последние 2 года среди различных категорий граждан, свидетельствует о том, что в вопросах идейно-политической работы имеют место недочеты и упущения.

При выяснении причин нежелательных проявлений среди молодежи, обращает на себя внимание то обстоятельство, что подавляющее большинство из них (систематическое прослушивание и пересказ передач зарубежных радиостанций, распространение политически вредных измышлений, идейно-вредных и бульварно-порнографических материалов) возникало под влиянием идеологических диверсий противника вследствие политической недооценки молодежью вредности подобных явлений. На основании этих данных можно сделать вывод о том, что в учебных заведениях (школах, ГПТУ, техникумах и вузах), где имели место указанные проявления, молодежь не всегда осведомлена о подрывной деятельности специальных и идеологических центров капиталистических стран.

С учетом этих недостатков в 1976–1977 годах, по согласованию с партийными органами и администрацией учебных заведений, оперативными работниками УКГБ проведен комплекс лекционно-пропагандистских мероприятий: чтение лекций, проведение тематических вечеров, в которых подробно освещались вопросы подрывной деятельности иностранных разведок против СССР и других социалистических стран, идеологических диверсий империализма на современном этапе.

В результате проведенных мероприятий заметно снизилось число негативных проявлений среди молодежи учебных заведений. Так, за последние два года не наблюдается случаев распространения идейно-ущербных и морально разлагающих материалов в Сумском и Глуховском пединститутах, Сумском филиале Харьковского политехнического института, Сумском культпросветучилище, где ранее подобного рода явления имели место.

Другим весьма существенным недостатком, по нашему мнению, является недооценка атеистической работы в некоторых коллективах рабочих и служащих, где имеют место случаи проявления религиозных предрассудков. Атеистическая работа, как правило, строится в плане чтения

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

для всего коллектива лекций на атеистические темы, а вопросам индивидуальной работы с верующими и лицами, попавшими под влияние религиозной идеологии, не придаётся должного значения. Неудовлетворительно в этом плане ведётся работа по оказанию необходимого положительного воздействия рабочих коллективов на участников нелегальных сектантских формирований по местам работы, а также преподавательских коллективов по местам учебы детей сектантов, особенно баптистов-раскольников и пятидесятников.

Проведенные в конце 1977 – начале 1978 годов совместные комплексные мероприятия советских, общественных и административных органов в отношении руководителей и активных участников нелегальных сектантских групп раскольников и пятидесятников свидетельствуют о том, что подобного рода меры дают положительные результаты.

Прочитанные лекции о враждебной и антиобщественной деятельности нелегальных сектантских группирований, последующий разбор на собраниях негативной деятельности активных сектантов, нарушающих нормы советского законодательства (Нечая – на заводе ЖБК «Сумжелезобетон», Коллика – в ПМК-2, Белова – в 8-й дистанции пути Южной железной дороги, Шименко – на фарфоровом заводе, Игнатенко – на заводе электронных микроскопов, Шилина – в механической дистанции станции Василевка, Горобца – в объединении котельных и Кравченко – на фабрике «Индпошива») снизили активность указанных лиц в проведении антиобщественной деятельности сектантских групп. В то же время все еще не на должном уровне ведётся работа по оказанию положительного воздействия на рядовых верующих с целью отрыва их от руководителей-фанатиков, склонения к признанию советского законодательства о религиозных культах.

Комплексному решению задач индивидуальной атеистической работы во многом будет способствовать дальнейшая координация усилий советских, общественных и административных органов, системность и целенаправленность совместных их действий.

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ КГБ ПРИ СМ УССР
ПО СУМСКОЙ ОБЛАСТИ /Підпис/
И. ВАКУЛЕНКО

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 46. – Спр. 135. – Арк. 6–7.
Оригінал. Машинопис.

№ 62

**Заява українського дисидента Михайла Осадчого про вбивство брата,
надрукована в мюнхенській газеті «Шлях перемоги»**

18 червня 1978 року

**ББИВСТВО ВОЛОДИМИРА ОСАДЧОГО
М. Осадчий обвинувачує КГБ у вбивстві брата**

Український письменник Михайло Осадчий, якого вперше судили ще в 1966 році, а вдруге в 1973 році і який тепер відбуває 7-річне покарання в

Центр досліджень визвольного руху

Мордовських таборів, звернувся був до Української Гельсінської групи з проханням прослідити обставини підступного вбивства його брата.

Поширений у самвидаві документ Осадного друкуємо в цілості.

«Шановні українці!

5 квітня 1975 року на вул. 40-річчя Жовтня «швидка допомога» підбрала тіло мого брата, **33-річного Осадного Володимира Григоровича**.

Перша медична експертиза, яка з'ясувала причину смерті, була знищена. Деякі люди, які її читали, були здивовані: вона різнилася від другої, яка вже причину смерті вбачає в алкоголі і недомаганні серця. (Ще більше приголомшений трагедією я, бо мене про майбутнє вбивство брата сповістили три місяці перед цією подією).

Коротко розповім, в якому порядку розвивалися події навколо мене і мого брата. Це тим більше цікаво, що всі нитки подій пов'язані з КГБ. Отож істотна справа.

У листопаді-грудні 1974 року мене з табору особливого режиму (Соснова, Мордовія) перевезли до тюрми КГБ. Там, старший лейтенант Шумейко й лейтенант Єрмоленко запропонували мені зробити їм деяку прислугу, а за це вони, за мою заяву до Верховної Ради СРСР, прикладуть усіх зусиль, щоб мій термін засуду зменшити до вже відбутого. Звичайно, що все буде залежати від ретельності моїх послуг.

Я сердито відмовився – і як людина несправедливо гноблена і як громадянин, який засуджує репресії в Україні 1972 року. Тоді й обвалилася на мене лавина погроз і витівок з боку КГБ, тому, що, як відомо, КГБ на вітер слів не кидає.

У селі Курмани Сумської області **побили мою 70-річну матір**, за сина – «злочинця». Ст. лейтенант Шумейко (грудень 1974): «Ми приневолимо тебе» (це мені). Лейтенант Єрмоленко (грудень 1974): «Приготовив твого брата на таку подію, від якої тобі відбере розум».

Це переказали мені через сексотів Громова Олешка, який у грудні 1974 року перебував зі мною в камері ч. 57 і «розкався» переді мною, як сексот. Після слів відразу прийшли події. 5 січня 1975 року в пересильному таборі... в камері ч. 13, два кримінальні злочинці Бельмьосов і Гуцуляк намагалися звалтувати мене і побили; якимось чудом я не втратив притомності.

10 січня 1975 року, перед виїздом до табору, Бельмьосов переказав мені, що мене вб'ють на заслання, а брата тепер. У лютому 1975 року я написав до брата листа, в якому попередив його, щоб був обережний і, до в'язнення ситуації, не ходив одинцем. Таборова цензура листа сконфіскувала. Незрозумілі мені натяки на брата, який живе і працює в Сумах, робив тодішній начальник КГБ Дубровлага, полковник Дротенко.

2 квітня 1975 року я написав листа до прокурора Львівської області, в якому перерахував факти, які свідчили про те, що комусь з моєї родини, зокрема дружині у Львові або братові в Сумах, загрожує смертельна небезпека. Я просив попередити дружину.

Це коротко про те, що діялося навколо мене напередодні вбивства брата. Про атмосферу навколо брата я довідався пізніше. Правда, далеко не все.

У грудні 1974 року брата викликали з Сум до Львова, де з ним мав півторагодинну розмову генерал Полудень. Зміст розмови так і залишився

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

для мене таємницею. Після повернення брата до Сум, люди які його знали, звернули увагу на його пригноблення. Декому він сказав, що йому пропонували співробітництво з КГБ, а за це, мовляв, мене звільнять.

Він рішуче відмовився від цієї ганебної пропозиції, але Сумське КГБ, щоб добитися своєї мети, влаштувала цькування й переслідування брата на кожному кроці. Сказали у вічі: хтось з родини мусить стати сексотом КГБ.

У той самий час і паралельно хтось, невідомий, зводить брата з групою кримінальних злочинців, які в Сумах відбували покарання на «хімії» (будівництво народної господарки).

Є свідки, які бачили брата не раз у тому товаристві. В березні 1975 року – нові «друзі брата» грабують крамницю. 2 квітня (або 3-го) брата викликають до районної міліції Ковпаківського району Сум у справі пограбованої крамниці. Після затримання, брата звільняють, не як неприємного до справи, але як свідка на суді.

5 квітня 1975 року група кримінальних злочинців, друзі тих, що були заарештовані за грабунок у крамниці, викинули тіло брата біля дому ч. 15 на ... (нечітко) – з чого я почав цю заяву.

Я довідався про смерть брата через місяць і довідався немов у детективній повісті. Але це вже менше важні подробиці. Від того часу я загальноно перевів 39 днів голодівки, домагаючись слідства і притягнення вбивців до кримінальної відповідальності. Постійно дістаю відмовну відповідь, мовляв, згідно з другою медичною експертизою, смерть не була наслідком насильства. Про першу експертизу, в якій не говорилося про наявність алкоголю в крові і яка безслідно зникла, – не згадується. Замовчується також про нанесений удар на вилиці-скроні і про силу удару. Сам цей факт стверджується. Підтверджуються також ознаки, які насувають здогад про передсмертне чи після смерті з'валтування брата.

Шановне товариство! Щиро (дослівно з уклоном) прошу, по змозі прослідити цю справу або добитися офіційного слідства. Приватно, можна почати від мого (і мого покійного брата) знайомого, поета і журналіста **Миколи Данька**, який живе в Сумах. Проте, він описаних тут фактів про балачки кагебістів і сексотів не знає. Але він може скерувати на слід людей, які могли б роз'яснити цю трагедію, хоч Данько вірить поголокам і є легковірний.

Коротка довідка про брата: 1941 року народження; товарознавець, освіта вища; 7-річний стаж у Сумському обласному союзі споживчих кооперативів. Усе і всіх переконував, що мене двічі засудили безвинно. Усі вивіски в його системі кооперативної торгівлі на Сумщині поміняв на україномовні. Це його єдина діяльність у сфері «дисидентства».

Наперед вбивства на нього дослівно полювали з метою звербувати в сексоті. В Сумах, Шостці, Ромнах, де б він не появився в командировці, всюди як... появлялись ...перед ним і насильно змушували з ним співпрацювати. **В селі, де тепер живе 70-річна мати, напередодні вбивства розгорнули страшну чорну пропаганду про те, що я шпигун, бандерівець, «злочинець», що не вернуся з Сибіру.**

Про антирадянські зв'язки зі мною допитували двоюрідну племінницю Люду Білогриченко, школярку, яку я бачив раз у житті, коли їй було 7 років. Допитував і страшив її «дядьком» директор школи і сексот Андрій Короткий. У день похорону брата 7 квітня 1975 року до села наїхало багато кагебістів, які

Центр досліджень визвольного руху

списали усіх людей, які брали участь у похороні. Там була і моя дружина зі Львова.

Шановні! З цією своєю незагоєною раною я звернувся також з подібною заявою до московських дисидентів, до Міжнародної асоціації юристів демократів і до ПЕН-клубу. Доля моїх заяв мені невідома – вислідів жадних. Я також вислав заяви в Дубровлаг, до Львівського і Всесоюзного КГБ. У цих заявах я на доказах обвинувачую КГБ в причетності до смерти мого 33-річного брата. Відповіді не отримав.

Довідайтеся, будь-ласка, що можете, про обставини вбивства, або щонайменше надайте цій справі розголосу, всупереч сильному запереченню КГБ. Допоможіть мені, оскільки обставини, в яких я перебуваю, не дозволяють мені робити більше, як я роблю. **У цій справі мене цілковито підтримує священник Василь Романюк**, про що він публічно заявив. Як хочете, можете покликатись на заяву: за цілість і кожне слово відповідаю моїм підписом.

Михайло Осадчий
Концтабір особливого
режиму,
Соснова, Мордовія
20 листопада 1977

П. С. Кожного дня голодую: 16 листопада – день народження брата і 5 квітня – день його вбивства.

Вельмишановні! Задля святої гуманності: підтримайте мою самотню 70-річну матір, прибиту горем смерти (в 1973 році помер батько, в 1975 році вбили брата) і тягарем мого ув'язнення. Хай хто може, напише їй листа. Цим Ви додасте їй моральної і фізичної сили. Її адреса: **Сумська обл., Недригайлівський р-н., село Курмани, Осадча Олена Парамонівна.**

І ще прошу я, М. Г. Осадчий, доручити якійсь людині з добрим літературним смаком, зредагувати мої книжки, поезії і прози (мабуть коштом вилучення слабших творів)».

Джерело: Шлях перемоги. – 1978. – Число 25 (18 червня). – С. 2.

№ 63

Лист від байкаря з Лебединського району Євгена Васильченка до сумського поета Миколи Данька

28 вересня 1978 року

Друже, Миколо!

Я часто думав і думаю про твою поетичну долю, і вона мені нагадує рік 1948, коли за вірші і щоденники (точніше за те, що там було написано) мене посадили в карцер, а другого дня відчислили з училища. Боліла душа нестерпно, бо вперше побачив гадів нашого часу і відчув їх силу. Несправедливість, розпач від свого безсилля, гнів і ненависть до носіїв зла, окомилювання та підлабузництва, рабська похвальба – чого лишень не надигаєш на життєвій дорозі.

Та зараз не про спогади.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Мені думається, що перестраховщики бояться твого імені, а тому все кінчається архівом. То чи не вибрати тобі псевдоніма і продовжити штурм поетичної гори. Я часом подумую, що можна домовитись з котримсь хлопцем, щоб він вважався автором, і під його іменем здати твори до видавництва – хай виходять нові збірки. Вода, як не в змозі камінь зрушити з місця, обтікає його з боків. Я тобі признаюся (хоч у мене й інша справа), що після нинішнього відгуку на одні мої твори я передав їх одному товаришеві, маючи на увазі саме подачу до видавництва під іншим іменем.

Оце такі думки і поради. Бо мені справді жаль твоєї долі, згальованої держимордами.

Тобою на вухо сказані слова – правда, в цілому. Хоч перший приклад – «з квасом вінегрет» – то не мій шедевр, а редакторський. А їх я там нарахував до 14 таких.

У Сумах не буваю. Взагалі і їздити не хочеться. Ось запрошували на 85-річчя Годованця в Кам'янець-Подільський. Так і не вирвався, бо дома клопоту хватає.

Та вже ж, як буду в Сумах, то тебе не забуду: чи подзвоню, чи побачимось. Та вип'єм чарку з досади чи радощів.

Я не знаю, де Дудченко взяв збірку для рецензії. У мене було 9 авторських, я їх розіслав письменникам, що обіцяли написати рекомендації до Спілки, та деяким критикам, що обіцяли відгуки. На сьогодні ще нічого не маю, хоч часу з тої пори спливило чимало. А збірка у продаж не йде, навіть магазин «Книга – поштою» мовчить.

Спасибі тобі за лист, за теплі слова і поради.

Щастя й тобі на тім же коні!

Твій Євген

28.09.78.

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-7680. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 32–33.
Оригінал. Рукопис.

№ 64

Автобіографічні замальовки письменника Бориса Антоненка-Давидовича³⁵, в яких показане негативне ставлення до русифікаційних процесів в Україні

ПЕВНІ ОЗНАКИ УКРАЇНСЬКОГО БУРЖУАЗНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

*А ви знаєте, в Париже
даже дворники говорят
по-французски
Анекдот XIX сторіччя*

1. Повернувшись після довгої вимушеної розлуки з рідною дочкою до Києва й дізнавшись, що вона, яку я бачив востаннє чотирилітньою дитиною, тепер учиться в аспірантурі російського відділу Київського педінституту, я поспішив до гуртожитку, де вона тоді жила. В маленькій кімнаті сиділо четверо

Центр досліджень визвольного руху

аспіранток, серед яких я, скоріше батьківським чуттям, ніж очима, одразу впізнав свою доню.

– Яринко! Перед тобою твій батько... – сказав я, здригнувшись у голосі, і в дочки, тепер уже заміжньої жінки, зволожилися від сліз очі.

Вражені такою зворушливою зустріччю, доньчині товаришки дивилися на мене з неприхованою цікавістю. Я вийшов з донькою надвір, щоб поговорити без сторонніх людей. Коли за якийсь час донька повернулася до гуртожитку сама, її подружки, що досі нічого не чули про існування її батька, одразу спитали:

– А твій отец, Ирина, на pewno, українский буржуазный националист?

– Чому ви так думаєте? – здивувалася дочка.

– Так он же с тобой сразу заговорил по-украински!..

Цікаво відзначити, що всі вони були не тільки з України, а й з національності – українки; тільки вчилися на російському відділі Київського педінституту, де набралися премудрості непомильно визначати одразу український буржуазний націоналізм.

2. У першій рік свого повернення на Україну я через треті вуста почув таку характеристику своєї особи:

– Он – как был украинским националистом, так и остался им: даже со своим сыном-ребенком говорит по-украински!

Певно, тут коментарі зайві...

3. Друкарка редакції українського дитячого журналу в Києві розповідає при мені другій редакційній працівниці про якусь дівчину:

–...Такая *щирая*, такая националистка, что и дома с матерью говорит только по-украински!

4. Я підійшов з моїм приятелем, розмовляючи між собою, як завжди, по-українському, до черги на таксі проти ківської опери. Почувши нашу мову, добре вбраний громадянин середніх літ кивнув головою в наш бік і сказав притишено своїй дамі:

– Эти – из *тех самых*. Слышишь: «в травне», «в червне»...

Дамі не важко було зрозуміти, кого мав на увазі під «теми самими» її кавалер, і вона стала кидати цікаві погляди на живих буржуазних націоналістів...

5. Я сів у автобус у районі Відрадного, кинув у автомат монету, але автомат не діяв і не викинув мені квитка! Я сказав водієві:

– Товаришу водію, автомат не працює: гроші бере, а квитка не дає.

Саме в цей час на зупинці стала входити публіка. Немолода, інтелігентна на вигляд жінка, почувши мої слова, звернені навіть не до неї, голосно зареготала на весь автобус:

– «Водий», «автомат не працює»! Ха-ха-ха-ха...

Я дав їй висміятись, а тоді кажу:

– А я, коли чую в Москві або навіть у Києві, що хтось каже: «Товариш водитель, автомат не работает: деньги берет, а билета не дает», не регочу, як ви. Чому ж вас так смішить мова мого народу?

Жінка замовкла, але за хвилину каже своєму сусідові так, що чую і я:

– Ведь он говорит на чистом украинском языке, а вы же знаете, *кто* в Киеве так говорит...

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Вона подивилась в мій бік і, побачивши спрямований на неї мій пильний погляд, осіклася. Звісно, краще не зчеплюватися з українськими буржуазними націоналістами, цими бандерівцями-головорізами, від яких можна сподіватися всього. От коли б я сказав: «Товариш водитель, автомат не действует: гроші бере, а білета не дають», – тоді було б одразу видно, що я – звичайна радянська людина, яка живе собі в столиці України або десь на її околиці й нікому не заважає.

6. І пригадався мені за якоюсь химерною асоціацією випадок з часів скоропадщини. Був кінець 1918 року, й разом з тим наближався кінець недолюб'ї державі незугарного гетьмана. Бувши тоді студентом, я мусив заробляти десь на прожиття й служив «урядовцем 3-ї ранги» фінансового департаменту гетьманського міністерства шляхів, цебто, просто кажучи, – підшивав канцелярські папери. Одного разу мене послано однести якогось важливого папірця до управи військових шкіл. Будучи тільки номінально закладом Української держави, як звалася тоді гетьманська Україна, ця установа складалася з офіцерів царської армії і керувала російськими кадетськими корпусами. Я звернувся в коридорі до якогось сивоусого полковника, питаючи українською мовою, де я маю здати папірця. Полковник підозріло глянув на мене й відповів:

– Здесь на мове не понимают, говорите на общепонятном! И вообще, хватит этого мазепинства и сепаратизма!

Пригадавши сьогодні цього уламка імперії, я подумав: якби полковник дожив до наших днів, він, певно, теж де в чому змінився б і, відкидаючи стару термінологію, сказав би по-сучасному: «Говорите по-человечески! И вообще, не пора ли кончать с этим украинским буржуазным национализмом?..» [...].

ДРУЖБА НАВИВОРИТ

Я – українець, а ти – росіяночка –

Дружба в нас.

П. Тичина

1. Наприкінці 50-х років мій син ходив ще до дитячого садка. Якось улітку, коли надвечір він повернувся з мамою додому, син попросив мене повести його до парку, що насупроти нашого дому. Я теж щойно повернувся з редакції і не встиг переодягтися в домашнє. Прихопивши з собою свіжі газети, я взяв малого за руку, перейшов вулицю, і ось ми вже на першій бічній алеї парку, де назустріч нам іде поважна людина пенсійного віку. Мій малий тягне мене за руку вперед, поспішаючи до майданчика з гойдалками, гігантськими кроками та іншими дитячими розвагами, не забуваючи засипати мене безнастанними запитаннями: «що?», «для чого?», «чому?», на які я ледве встигаю відповідати стомленим, тихим голосом.

Почувши здалека, що моя дитина лепече по-українському, пенсіонер став уважно дивитися на нас. Сиве волосся на моїй голові видало йому мене за діда, а не батька, і пенсіонер подумав, мабуть, що дід не звертає уваги, а невістка чи зять псують дитину.

Порівнявшись з нами, він спинився й співчутливо каже до мене:

– Зачем вы разрешаете калечить ребенка? Кому этот язык нужен?

Центр досліджень визвольного руху

Я подивився на нього з жалем і, зраджуючи свою звичку говорити на вулиці по-українському, відповів теж запитанням:

– Скажите, почему вы не лечитесь?

Почуваючи себе при доброму здоров'ї, пенсіонер здивовано вивалив на мене очі.

– Ведь вы же – сумасшедший, – м'яко пояснив я йому, взяв малого знову за руку й пішов. Не оглядаючись назад, я відчував, що старий усе ще стоїть і, дивлячись мені вслід, думає: «Нет, уж если из нас двух кто и сумасшедший, то не я, а этот дед, который, по-видимому, даже потворствует такой глупости. Виданное ли дело – учить мальчика говорить по-украински? И где – в Киеве!»

2. В автобусі, що курсує між заводом «Більшовик» і автовокзалом, я пройшов наперед, до водія, і прошу його спинити машину на зупинці, де автобус спиняється тільки на вимогу:

– Товаришу водію, спиніть, будь ласка, автобус на Народній – мені треба там вийти.

Водій кивнув головою, але молодик, на вигляд технік, а може, й інженер, стоячи поруч водія, каже мені:

– А почему бы это не сказать по-русски: «Товарищ водитель, остановите, пожалуйста, на Народной автобус – мне нужно там выйти»?

– А чего це я маю казати в столиці України не по-своєму: я вдома, а не в гостях.

– А если водитель не поймет по-украински – ведь он может быть и русским, а не украинцем? – не вгамовується молодик.

– Тоді йому треба навчитися хоч розуміти по-українському, якщо вже не говорить, як то годилось би, – сказав я.

Молодик іронічно посміхнувся й по паузі каже, зухвало дивлячись на мене:

– А не пахнет ли это украинским буржуазным национализмом?

– Ні, – відповідаю я, – говорити своєю мовою і поважати мови інших народів – це інтернаціоналізм, а не націоналізм, через що комуністи в Москві говорять російською мовою, в Парижі – французькою, у Варшаві – польською...

– Но ведь здесь же – Киев! – перебиває мене молодик.

– А в Києві – повинні українською.

– Да-а? – чи то здивувався, чи обурився молодик.

– Так! – ствердив я і додав:

– А от від ваших запитань не то що пахне, а тхне фашизмом.

– То есть, как это? – тепер уже виразно обурився мій випадковий співбесідник і обернувся до публіки, шукаючи підтримки. Публіка мовчки стежила за нашим словесним двобоєм, одні, можливо, нишком співчуваючи мені, інші, спантеличені моїм категоричним тоном, вагаючись устрявати в суперечку, надто коли я пояснив: – Фашизм починається не з Бухенвальда, Освенціма й Бабиного яру, а з непошани до іншого народу, накидання йому своєї мови, звичаїв, порядків...

Тут автобус підійшов до моєї зупинки, розчинилися двері, і я вийшов, побажавши своєму опоненту завжди й скрізь бути людиною. А він замовк, спантеличено дивлячись на мене: а ну ж згори спустили директиву, щоб у Києві говорити по-українському, а він її проґавив, – що тоді буде? Адже на світі всяко буває!..

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

3. Яюсь в останні дні перед Новим роком мені забракувало листівок для новорічних привітань, і я, вийшовши з дому, підійшов на вулиці Леніна в Києві до газетного кіоска купити їх. Кіоскер охоче розклав передо мною кілька зразків, пропонуючи вибрати, але всі листівки були з російським текстом привітання.

– Мені треба – з українським текстом, – сказав я, але таких не було жодної.

– Як же це так – у столиці України – ви не продаєте новорічних листівок українською мовою?

– Було їх трохи, але враз розхапали люди, – байдуже відповів єврей-кіоскер.

– Значить, треба зробити так, щоб таких листівок було не трохи, а багато.

– А що я зроблю, хіба це від мене залежить? – знизує плечима кіоскер. – У мене хоч і мало, та були все ж, а от зайдіть на пошту – там їх зовсім ніколи не буває...

Це я і без нього знаю і тому не повертаюся до поштового філіалу, що майже насупроти кіоску, а думаю, відходячи, куди б мені ще піти – спробувати дістати листівок з українським текстом. Кіоскер навздогін радить мені:

– А ви спитайте ще в метро: там інколи бувають вони...

Але кіоскера перебиває роздратований голос огрядної жінки з чорнобуркою на плечах. Їй треба свіжий журнал мод, а я затримав її своєю балаканиною про листівки, і вона не може приховати свого обурення:

– Ему нужно непременно на украинском языке, как будто не одинаково, на русском ли, на украинском! Просто куражится от нечего делать! Ну и тип!..

4. Я пробирався в переповненому київському трамваї до виходу й питаю чоловіка, що стоїть мені на заваді:

– Ви зараз виходите?

Літній чоловік, на вигляд завмаг або експедитор, обернувся й, побачивши мене в капелюсі й зимовому пальті, людину явно міського типу, питає, утрируючи українську мову, якою я до нього звернувся:

А куди це ви, дядьку, спішите в городі?

Стримуючи своє обурення, я відповідаю:

– Куди я поспішаю – це моє діло, а вас, щоб не полетіли сторчка від мене, коли виходитиму, поки що тільки питаю.

– Виходжу, – коротко сказав він, діставши відсіч і побачивши, що тут не покепкуеш з мови, яка йому чомусь не до смаку. Коли ми вийшли на вулицю, я спинив його і сказав:

– Таких, як ви, я нещадно карав би в інтересах вашого ж народу! Ви не можете образити мій народ безглуздим знуцанням з його мови, але через поведінку таких суб'єктів, як ви, мій народ складає хибну думку про всіх людей вашої національності!

Він зблід і, поки я не одійшов, стояв і кліпав зніяковілими очима. Може, зараз він уперше в житті замислився, де він живе й з кого намагається кепкувати...

Центр досліджень визвольного руху

5. Я зайшов до одної з київських бібліотек і попросив дати мені «Анти-Дюринг» Енгельса. Бібліотекарка пошукала на полицях і чемно каже мені:

– К сожалению, нет сейчас «Анти-Дюринга».

– Та невже «Анти-Дюринг» у вас – тільки в одному примірнику? – здивувався я.

– Нет, почему же – имеется несколько экземпляров, но все они на руках; осталось только два, но они на украинском языке...

– Так мені саме й треба – в українському перекладі.

– Вот как? Пожа-алуйста!

І бібліотекарка подала мені новісінький примірник «Анти-Дюринга», все ще не ймучи віри, що я серйозно взяв його для читання. Такого дива вона, очевидно, ще не бачила в Києві...

6. В універмазі на Хрещатику я попросив продавця, гарненьку, чепурно одягнену дівчину, показати потрібну мені річ. Звернувся до неї, як звичайно, по-українському. Хоч людей коло прилавка було небагато і я нікого не випередив чергою, продавець не поспішала обслужити мене. За хвилину я повторив своє прохання, але продавець, як і перше, обминала мене своєю увагою і обслуговувала тих, хто прийшов після мене, але говорив до неї російською мовою. Догадуючись, що спричиняє неувважність продавця до мене, я обурився й зажадав книгу скарг.

– Я не понимаю, что вам, наконец, от меня нужно?! – відповіла, обурюючись і собі, продавець, але не дала ні потрібної мені речі, ні книги скарг.

– Покличте, хто у вас тут старший! – категорично сказав я, але нашу розмову на високих тонах уже почула друга, старша віком продавець, яка, перепросивши й намагаючись зі мною сяк-так говорити по-українському, швидко задовольнила мої нескладні вимоги. Я подякував їй і, не вимагаючи більше книги скарг, поволі одійшов убік оглянути виставлений напоказ крам. Старша продавець пошепки картала свою нерозважну подругу:

– Ты думаешь, если он говорит по-украински, так это обязательно с колхоза приехал. А если он из ЦК или Совета Министров – ведь там тоже такие бывают, – или, еще хуже, из Канады, а то из США? Ты подумала, что может получиться? То-то же!..

Не знаю, чи подумала далі про це гарненька продавець, але я задумався: а що, коли б справді побачив ці сцени хтось із ЦК КПУ чи Ради Міністрів УРСР – що тоді було б?..

Джерело: *Антоненко-Давидович Б.* На шляхах і роздоріжжях: Спогади. Невідомі твори. – К.: Смолоскип, 1999. – С. 263–271.

№ 65

Повідомлення про четверту кримінальну справу Петра Рубана в «Хронике текущих событий»

1 серпня 1979 року

«Хроника» получила возможность существенно дополнить и уточнить сообщения о деле РУБАНА (Хр. 44–46, 48).

Інакодумство на Сумціні (1955-1990 рр.)

В 1968 – 73 г. Петр РУБАН отсидел 5 лет в Мордовских лагерях по ст. 62 УК УССР (ст. 70 УК РСФСР) и ст. 222 УК УССР («Незаконное ношение, хранение, приобретение, изготовление или сбыт оружия, боевых припасов или взрывчатых веществ»). Находясь в заключении, РУБАН освоил специальность резчика по дереву методом интарсии. Лагерная администрация поощряла РУБАНА заниматься резьбой, делала заказы.

После освобождения в ноябре 1973 г. РУБАН был направлен в г. Прилуки Черниговской обл., где по окончании вуза работала по распределению на заводе его жена. На ее просьбу предоставить им жилье директор завода ответил: «Мы твоего антисоветчика и на порог общежития не пустим». Супругам РУБАН с шестилетней дочкой пришлось снимать комнату. Лишь после обращения к председателю ПВС УССР супругам РУБАН предоставили земельный участок для постройки дома. Они начали строить дом, жили пока в сарае.

Петр РУБАН устроился резчиком по дереву на Прилуцком мебельном комбинате. Он заинтересовал администрацию своим искусством и перспективой использования отходов, прежде бесполезных. По разработанной им технологии (он даже сам изготовил инструменты) им же был налажен серийный выпуск сувениров.

Получив командировки на Черниговскую музыкальную фабрику и в Киев, РУБАН привез много списанного (бесплатного) шпона из орехового дерева, необходимого для интарсии.

Одновременно РУБАН с разрешения Художественного фонда УССР сдавал работы, которые он изготавливал в своей домашней мастерской, в художественный салон-магазин Киева.

Его работы пользовались успехом: он неоднократно выполнял заказы Совета Министров УССР, по заказу обкома КПУ в подарок XXV съезду КПСС изготовил сувенир «Черниговщина», выполнял заказы Внешторга. Работа «Шахматная книга» в 1974 г. получила вторую республиканскую премию.

Нынешнее «дело Рубана» началось после того, как в 1976 г. он изготовил к двухсотлетию США в подарок американскому народу деревянную папку «Свобода» (он работал над ней 8 месяцев). Неизвестные взломали дверь домашней мастерской и украли эту папку. В прокуратуре РУБАМУ посоветовали «забыть»: «Следы ведут туда, где мы не компетентны провести обыск. Нет такого закона, который давал бы вам право сделать этот подарок, но нет и такого закона, который запрещал бы это делать. Власти сочли нужным совершить этот шаг, чтобы предупредить преподнесение подарка».

13 октября 1976 г. РУБАНА арестовали (Хр. 44).

29 декабря 1976 г. Прилуцкий городской народный суд рассмотрел дело РУБАНА (в Хр. 45 – неточность), обвинявшегося по ч. 3 ст. 81 УК УССР («Хищение государственного имущества путем кражи») и ст. 150 УК УССР («Частнопредпринимательская деятельность...»). По ст. 150 РУБАМУ инкриминировали сдачу в Художественный салон 73 сувениров, «изготовленных и неучтенных на предприятии»; кроме того, следствие утверждало, что во время поездок за шпоном РУБАН «прикрывался формой действительно существующего социалистического предприятия для частнопредпринимательской деятельности». По ст. 81 РУБАНА обвиняли в том, что он украл на мебельном комбинате материалов на сумму 72 руб. 10

Центр досліджень визвольного руху

коп. и 5 готовых сувениров. Судья ШЕКЕРА заявил адвокату Е. А. ЗАНЬКО, потребовавшей оправдания РУБАНА (это требование вызвало аплодисменты в зале): «Вы вскоре сами сядете на скамью подсудимых». Суд приговорил РУБАНА к 8 годам лишения свободы и 5 годам ссылки.

После суда РУБАНА не дали ознакомиться с протоколом судебного заседания, между тем искаженные записи в протоколе были использованы обвинением на следующем суде по ст. 187-1 УК УССР (ст. 190-1 УК РСФСР). Например, в последнем слове РУБАН сказал, что его судят потому, что он «боролся за отделение Украины от СССР»; в протоколе это отразилось так: «Я боролся и буду бороться за отделение Украины от СССР».

РУБАН подал в Черниговский областной суд кассационную жалобу – приговор отменили и дело направили на новое расследование. 10 февраля 1977 г., через 10 дней после отмены приговора, зам. прокурора УССР СКОПЕНКО указал на необходимость провести проверку о привлечении по ст. 187-1 УК УССР». В состав новой следственной группы из 5 человек вошли 2 сотрудника КГБ – подполковник ЛИСОВЕЦ и капитан И.Е. ПОЛУНИН. РУБАН, протестуя против фабрикации дела, направил письмо АНДРОПОВУ. По этому письму состоялась беседа с майором из Черниговского УКГБ, который пообещал, что РУБАНА сократят срок до минимального, если он признает, что суд в Прилуках прошел в соответствии с законом и органы КГБ не имели к нему никакого отношения, заявит, что высказывания клеветнического характера, которые он делал на суде, не отвечают его внутренним убеждениям, и не позволит западным средствам массовой информации использовать его имя в антисоветских целях. РУБАН отклонил сделку.

20 апреля 1977 г. Черниговский областной суд рассмотрел дело РУБАНА, обвинявшегося по тем же двум статьям, что и на первом суде, и по ст. 187-1 УК УССР (Хр. 45).

Обвинение по ст. 150 следствие основывало на том, что в домашних условиях такие изделия изготовить нельзя. Суд игнорировал как противоположные утверждения свидетелей, так и предложение РУБАНА провести «следственный эксперимент». В деле не были представлены фотографии станка и двухвинтового пресса, принадлежащих обвиняемому, но имелось много фотографий, призванных доказать отсутствие места для них в доме. Обвинение использовало показания председателя уличного комитета ТЕРЕЩЕНКО, которая один раз была в доме у РУБАНА и «не видела» в доме станка и пресса. Свидетелю А. ЛОГВИНОВУ следователь МАКСИМЕНКО (еще на первом следствии) приписал показание, что сувениры, сдаваемые в Салон, изготавливались на комбинате. На возражение ЛОГВИНОВА, что он не знает, где изготавливались эти сувениры, МАКСИМЕНКО ответил: «На суде скажешь – тебе поверят». Суд не пожелал также принять во внимание разницу в размерах между серийными изделиями и сданными в Салон.

Черниговский суд снял с РУБАНА обвинение в краже материалов. Кража 5 сувениров обосновывалась химической экспертизой, показавшей идентичность лака на них и на серийных сувенирах. Суд отказал адвокату в проведении художественно-биологической экспертизы. На суде выяснилось очередное искажение показаний на предварительном следствии: начальник следственного отдела областной прокуратуры Криволапов записал

Інакодумство на Сумціні (1955-1990 рр.)

показання вахтера СОНЕЦ, будто тот, проверяя портфель РУБАНА, видел в нем краски, кисти и «картинки из дерева». На суде СОНЕЦ перечислил только кисти и краски. Когда судья зачитал ему запись из протокола допроса на предварительном следствии, СОНЕЦ категорически заявил: «Картинок в портфеле не было». Тем не менее в обвинительной речи прокурор сослался на показания вахтера и на портфель, как орудие преступления.

По ст. 187-1 РУБАНА инкриминировали записи, которые он делал в Мордовских лагерях (8 тетрадей), и письма к жене из лагеря (и то, и другое прошло в свое время лагерную цензуру). Кроме того, РУБАНА инкриминировали устные высказывания. Например: «Его как художника ущемляют, не дают возможности работать по-настоящему» (свидетель И. П. КУХАБИК), по поводу бракованной продукции РУБАН сказал: «Сделано в СССР» (свидетель ЮРЧЕНКО). Была использована также искаженная запись высказываний на суде в Прилуках (см. выше).

Суд приговорил РУБАНА к 6 годам заключения в лагере особого режима, 3 годам ссылки, возврату 5330 руб. «незаконного дохода» (стоимость изделий, проданных через Салон) и конфискации имущества – недостроенного дома. (Семья РУБАНА третий год продолжает жить в сарае.)

Когда Лидия РУБАН направлялась в Киев, где должно было происходить рассмотрение кассационной жалобы, ее задержали на вокзале г. Прилуки «по подозрению в краже денег». При обыске у нее отобрали материалы по делу мужа, которые она везла на кассацию.

28 июня 1977 г. Верховный суд УССР, рассмотрев в кассационном порядке дело РУБАНА, оставил приговор без изменения (Хр. 46).

Уже отбывая наказание (Ворошиловградская обл., ИТК-60), РУБАН изготовил вручную (не было даже пилы-ножовки, вместо нее – пила по металлу) сувениры, похожие на те, что сдавал в Салон. Майор ЕГОРОВ из Ворошиловградского УКГБ, осмотрев место работы и сделанные сувениры, затребовал следственное дело. Ознакомившись с ним, он сказал: «Рассмотрел ваше дело. Как юрист считаю, что преступления по статьям 81 и 150 не доказаны, но это не наш хлеб». (См. также Хр. 48.)

10 ноября 1977 г. Петр РУБАН написал письмо Президенту США: Дело против меня не является следствием юридических ошибок, но есть сознательное действие власти против людей, выступающих в защиту прав человека в СССР.

Я обращаюсь к Вам, господин Президент, как к принципиальному защитнику прав человека во всем мире, как к главе государства, пожелания которому – мира и свободы – по случаю 200-летия независимости стали причиной моего заключения и низвели мою семью на уровень нищенства, с просьбой помочь обеспечить соблюдение прав человека в СССР. 13 августа 1978 г. РУБАН послал «протест-заявление» Генеральному Прокурору СССР:

С особенной болью узнаю о фабрикации дел против защитников прав человека, одно из которых есть дело Льва Лукьяненко. С гневом и возмущением выражаю свой протест против попрания прав человека в СССР. Призываю к освобождению из лагерей и прекращению гонений членов «Групп содействия выполнению Хельсинкских соглашений» – подлинных патриотов своей Отчизны!

Центр досліджень визвольного руху

8 декабря РУБАН послал Генеральному Прокурору СССР жалобу: С момента моего ареста мне и моей семье с двумя малолетними детьми (трех и десяти лет) приходится обращаться в разные государственные и партийные инстанции, ища защиты и справедливости.

В этой системе недоговоренностей, натяжек, всяческой мистификации по делу, подтасовок единственной реальностью являются те изделия, которые созданы моими руками, моим талантом.

Мне не все нравится в современном состоянии вещей и отношений в нашем обществе, далеко не все, но все мои мысли, дела, намерения были направлены к лучшим человеческим формам взаимоотношений в обществе.

Все это и стало причиной возбуждения уголовного дела против меня за несовершенные преступления.

Обращаюсь к Вам, надеясь на непредвзятый разбор жалобы и существа дела. 9 декабря 1978 г. РУБАН послал ему же «заявление-протест» (копия – Украинской группе «Хельсинки»):

Различные ущемления со стороны властей, провокации, шантаж, психологические пытки подорвали здоровье моей жены Рубан Лидии Федосеевны – в настоящее время она находится в городской больнице с тяжелым заболеванием (туберкулезом).

По случаю очередной годовщины защиты прав человека, обдумав свое положение, действия со стороны закона, положение моей семьи, я выражаю решительный протест против попирания прав человека и гражданина советской властью.

Требую немедленного освобождения всех политзаключенных Советского Союза.

Свой протест подкрепляю однодневной голодовкой в День защиты прав человека – 10 декабря 1978 г.

Джерело: Хроника текущих событий. – 1979. – Вып. 53. – С. 181–186.

№66

Лист із заслання дисидента Михайла Осадчого до сумського поета Миколи Данька

18 лютого 1980 року, Милва

Дорогий Миколо!

Щойно отримав листа, надісланого тобою 11.ІІ.80 р. Сердечно дякую. Вочевидь, що моя поштівка затрималась значною мірою через помилку в адресі, в кожному разі гарний мотив затримати. Добре, що хоч втрапила.

Уже я поволеньки викарабуюсь з глибокої депресії, в котрій перебуваю з жовтня. І неврозу також. Так бажано відпочити по 9 літах поневірянь, але наразі не вдається. Ледве викарабкався од чергової в'язниці після того, як на моєму чергуванні згоріла фанерна будочка. Завершилася кримінальна справа супроти мене 7.ІІ.80 сплатою значної суми, котру начислили за пожежу оної будочки, хоча я в пожежі не винен. Але що значить

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

найти тепер лжесвідка в лагері за пачку чаю, тут запросто за пузир – «пузир» за тутешньою термінологією «півлітра».

Дорогий Миколо, другий раз подав заяву на відпустку, ще нема відповіді. Як дадуть, побуду зо 2–3 дні на Сумщині, треба домовитись з кузенами, щоб продали хату. Постараюся зазирнути і до Робінзона. Пак допомогли мені сплатити начислену тисячонку нині горьківська Даная зі своїм Зевсом у золотих променях. І не знаю, як і коли я оддам³⁶.

Миколо! Якби ти знав, як я одстав од укр. літ. Останнє, що я читав Олега Черногуза³⁷ – «Сан Санич»? Може й інша назва. Валерія Шевчука³⁸, хоча часами він і холодний я люблю його яко стиліста, людину, освіта котрої вивела наше письмо з хutorянської борозни на культурну ниву, високої ваги слова та його місця в літературі. Окрім друкованого на свій час я читав у машинописі – от забув назву.

Миколо, любий мій, прошу тебе, вже є оповіщення про вихід історичного роману Ліни Костенко «Маруся Чурай». При змозі прихопи і мені примірник. Також не читав жодної збірки Драча³⁹ після 71 року. Моя дружина не любить його і спеціально не брала в крамницях, коли й бачила. Нічого не читав після «Сан Санича» Черногуза. Нічого з прози не читав Вінграновського⁴⁰. І з поезії теж після арешту в 72. Григора Тютюнника⁴¹ дуже люблю і останнє читав у Львівській кагебітській тюрмі книжку, де є спогади його про брата, автора роману «Вир». Ліни Костенко «Над берегом вічної ріки» маю у Львові, читав ще у Сосновці, а також рецензію на це видання Галини Гордасевич.

Не знаю навіть, в якій спосіб ти б допоміг мені, щоб все це я поперечитував. Я вже помалу виходжу з депресивного стану і навіть заходився писати книжечку сугубо інтимної лірики під наразі умовною назвою «Пир в Ероса».

Маю дуже багато своєї прози в рукописах і не доходять руки. У «Современнике» Пікуля не читав, піду по місцевих бібліотеках, а ось знайду, хоча цього часопису в мой ямі може й не бути. Перечитую «Пісню пісень» безліч разів з Біблії.

У депресивному стані ні з ким не листувався, бо писав нісенітниці і тут же забував, що я робив. Як мені почали кореспонденти дорікати, а я не пам'ятав, за віщо, я кинув листування, і тільки тепер намагаюся відновити листові зв'язки.

Дорогий Миколо! Маю чудову книжку репродукцій С. Далі. Нью-Йоркське видання. А також книжечку Босха з прекрасними ілюстраціями. Все це мене й приводить до тями.

Твій Михайло Осадчий /Підпис/

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-7680. – Оп. 1. – Спр. 178. – Арк. 27.
Оригінал. Машинопис.

**Фрагменти зі звинувачувального висновку слідства у справі
конотопського дисидента Григорія Фельдмана⁴²**

28 квітня 1983 року

ОБВИНТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ
УТВЕРЖДЕНО
ЗАМ. ПРОКУРОРА СУМСКОЙ ОБЛАСТИ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СОВЕТНИК
ЮСТИЦИИ 3 КЛАССА
/Підпис/ И. И. ПИСУН

ОБВИНТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

[...]

На основании изложенного, обвиняется:

Фельдман Григорий Зиновьевич,
20 августа 1936 года рождения, уроженец
гор. Городня Городнянского района
Черниговской области, еврей, гражданин
СССР, беспартийный, со средним
образованием, холост, из служащих,
военнообязан, ранее не судимый, до
ареста работавший электриком больницы
железнодорожной станции Конотоп,
житель гор. Конотопа, 1-й переулок
Свердлова 1, Сумской области, –

В том, что он, проживая в гор. Конотопе Сумской области, на почве враждебных убеждений, возникших у него в результате прослушивания антисоветских передач зарубежных радиостанций, тенденциозного восприятия и оценки советской действительности на протяжении 1978–1982 гг., с целью подрыва и ослабления советской власти, систематически проводил антисоветскую агитацию и пропаганду путем изготовления, хранения и распространения документов, содержащих клеветнические измышления, порочащие советский государственный и общественный строй, а также предпринимал попытки передать их для публикации на Запад.

Наряду с этим он с той же целью проводил антисоветскую агитацию и пропаганду в устной форме, распространял среди своего окружения злобные клеветнические измышления на советский государственный и общественный строй.

Кроме того, изготовил, размножил и распространил произведение порнографического характера.

Так, в 1978–1979 годах Фельдман с целью подрыва и ослабления Советской власти по месту своего жительства в г. Конотопе изготовил на принадлежащей ему машинке «Москва» № 422702 для последующего распространения антисоветский документ под названием «Неизбытность желаний» на 115 листах⁴³, в котором с враждебных позиций описывает отдельные этапы развития нашей страны, делает попытку опровергнуть социальную и историческую закономерность построения социализма в СССР. При этом возводит злобную клевету на советский государственный и

Инакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

общественный строй, называет его «тоталитарной системой», а также внутреннюю и внешнюю политику КПСС и правительства, практику коммунистического строительства в нашей стране, клеветничества утверждая, что в Советском Союзе якобы «нет и не может быть социальных перемен и общенародного интереса», а «коммунизм, – по его словам, – это гибель всему человечеству».

Возводя клевету на политику КПСС в области сельского хозяйства, твердит, что крестьянство в СССР будто бы «бесправное»; в колхозах, по его клеветническому утверждению, господствует «подневольный труд» и они якобы специально созданы для «порабощения» народа.

Наряду с этим, клеветает на демократические основы нашего государства, утверждает, что права и свободы граждан СССР якобы ущемлены, а советские люди будто бы унижены как личности и обречены на вечный страх перед завтрашним днем.

Пытаясь опорочить Вооруженные Силы СССР, военнослужащих Советской Армии цинично называет «подневольными – настоящими крепостными». Подстрекает читателей к борьбе с Советской властью, заявляя, что нужно уничтожить коммунизм или, вернее, его основу».

В 1978 году в ходе изготовления этого документа, распространил его, прочитав у себя на квартире жителю гор. Конотопа Сербину В. П. выдержки из текста, содержащие клеветнические измышления, порочащие советский государственный и общественный строй.

Осенью 1979 года Фельдман размножил и распространил названный пасквиль, передав его текст в своей квартире Хайкиной Е. Л., которая по его просьбе там же отпечатаала названный документ в одном экземпляре на пишущей машинке «Москва» № 422702, принадлежащей Фельдману.

Оригинал этого документа Фельдман уничтожил, а отпечатанный Хайкиной Е. Л. текст хранил у себя дома до изъятия его во время обыска 20 ноября 1982 года.

Кроме того, этот антисоветский пасквиль «Неизбытность желаний» Фельдман распространил следующим образом:

– осенью 1979 года у себя дома выдержки с клеветническими измышлениями из текста названного документа прочитал жителю гор. Конотопа Келериху Э. М.;

– в начале 1981 года указанный документ отнес на квартиру жителю Конотопа Гюбнеру И. М., где передал последнему для ознакомления. Ознакомившись с содержанием документа, Гюбнер И. М. тогда же возвратил его Фельдману;

– в январе 1982 года ознакомил в своей квартире с текстом этого документа жителя гор. Конотопа Юдовича Л. А.

В 1978–1980 годах Фельдман у себя на квартире в гор. Конотопе с целью подрыва и ослабления Советской власти изготовил и отпечатал на принадлежащей ему пишущей машинке «Москва» 10 клеветнических документов в виде рассказов под названиями: «Мамонты», «А кто те судьи», «Каравай», «Молоко из под коровы», «Батюшка с билетом», «Кролики в розах», «Наследственность», «Клеймо на спичечной коробке», «Апокриф» и «Сны», которые поместил в сброшюрованный им на 114 листах сборник под общим названием «С натуры».

В этом, так называемом, сборнике Фельдман с враждебных позиций пытается опорочить советскую действительность, клеветает на внутреннюю

Центр досліджень визвольного руху

политику КПСС и Советского государства, направленную на повышение благосостояния людей, при этом возводит злобную клевету на существовавший в СССР государственный и общественный строй, цинично называя его «адам», а прошедшие 60 лет Советской власти «кровавыми». Вместе с тем клеветает на советский народ, утверждая, что трудящиеся в Советском Союзе якобы «нищие» и «бесправные», «обмануты» и «запуганы», у них будто бы отнято «веру, свободу, личность». В конечном итоге обвиняет в этом Советскую власть и коммунистов, ратует за необходимость замены существующего в СССР государственного и общественного строя.

В 1978 году Фельдман распространил рассказ «Мамонты», ознакомив у нее дома с его содержанием жительницу гор. Конотопа Шапиро Р. Р.

Осенью 1979 года распространил и размножил рассказ «Мамонты» и «Каравай», передав их тексты в своей квартире для печатания Хайкиной Е. Л., которая там же на его пишущей машинке «Москва» № 422702 отпечатала не менее, чем в двух экземплярах указанные рассказы и передала их Фельдману.

Оригиналы и вторые экземпляры текстов этих рассказов он уничтожил, а первые экземпляры вместе с другими рассказами идейно вредного содержания поместил в сборник «С природы», который хранил у себя дома, где он и был изъят во время обыска 20 ноября 1982 года.

В начале 1981 года распространил рассказ «Сны», прочитав его текст в полном объеме у себя дома своему сыну Фельдману Л. Г.

В конце 1981 – начале 1982 года названные 10 клеветнических документов под заглавиями «Мамонты», «А кто те судьи», «Каравай», «Молоко из под коровы», «Батюшка с билетом», «Кролики в розах», «Наследственность», «Клеймо на спичечной коробке», «Апокриф» и «Сны», вошедшие в сборник «С природы», распространил. Передав их в своей квартире для ознакомления жителю гор. Конотопа Юдовичу Л. А., который там же ознакомился с ними.

В 1978–1982 годах Фельдман в тех же целях изготовил в гор. Конотопе на принадлежащей ему пишущей машинке для последующего распространения антисоветский документ в виде романа под названием «Чернобелое» на 227 листах. Взяв за сюжетную основу историю развития нашего государства, Фельдман в этом пасквиле возводит злобные клеветнические измышления на советский государственный и общественный строй, деятельность КПСС и правительства в деле коммунистического строительства, делает попытку ревизии марксистско-ленинского учения, предсказывает гибель советскому строю.

Не скрывая своего враждебного отношения к социальному единству и сплоченности народов СССР вокруг Коммунистической партии, направляет свои клеветнические измышления в первую очередь против КПСС, пытается поставить под сомнение ее руководящую роль в обществе, а также очернить значение Великой Октябрьской социалистической революции, достижения и исторический опыт партии и народа в строительстве социализма. Так, он твердит, что Великая Октябрьская социалистическая революция якобы «была великой трагедией для всех народов», что она будто бы «ничего нового не внесла в структуру общественной жизни» и «ничего нового не дала народу и стране в целом».

Далее клеветнически утверждает, что социалистический строй в нашей стране устанавливался якобы «жестокостью и террором», путем «кровавой расправы над собственным народом», а коммунисты по его

Інакодумство на Сумцині (1955-1990 рр.)

словам, разрушили страну «морально и материально», при этом цинично называет советских людей «рабами», а их самоотверженный труд на благо Родины – «рабским». Делает попытку очернить советское общество, называя его «обезумевшимся», которое будто бы «опускается в безнравственную яму». Кроме того, порочит колхозное строительство в нашей стране, в черных красках изображает советскую действительность, искажает истинное положение трудящихся, при этом клеветнически твердит, что коммунизм – это зло.

Возводит клевету на миролюбивую внешнюю политику Советского государства, утверждая, что якобы «Россия – после октябрьского переворота – угроза всему развитому миру» и подстрекает читателя к борьбе с «коммунистическим строем» в нашей стране, заявляет: «Придет то время, когда и для него, коммунизма, найдут лекарство».

Машинописный экземпляр документа «Чернобелое» хранил в своем доме до изъятия его в ходе обыска 20 ноября 1982 года.

В 1979–1981 годах, преследуя цель подрыва и ослабления Советской власти, Фельдман по месту своего жительства в гор. Конотопе изготовил на пишущей машинке для последующего распространения документ под названием «Внук Остапа» и машинописный набросок к нему. В этом документе он возводит клевету на существующий в нашей стране государственный и общественный строй, пытается опорочить вождя Великой Октябрьской социалистической революции и советское общество, называя его «смердючим болотом».

Описывая в черных красках советскую действительность, для которой, по его клеветническому утверждению характерны лишь взяточничество, спекуляция, нарушение норм нравственности, делает вывод, что эти негативные явления якобы порождены существующим в нашей стране социалистическим строем.

Указанный документ в декабре 1980 года Фельдман распространил, ознакомив с его содержанием у себя на квартире Келериха Э. М.

Машинописный экземпляр документа «Внук Остапа» и черновой набросок к нему хранил у себя дома до изъятия их при обыске 1 октября 1982 года.

В период с ноября 1980 года по март 1981 года Фельдман по месту своего жительства в тех же целях изготовил для последующего распространения на пишущей машинке антисоветский документ в стихотворной форме под названием «Савелий Дворкин» на 88 листах и рукописные наброски к нему, в котором содержатся злобные клеветнические измышления, порочащие советский государственный и общественный строй.

В этом пасквиле Фельдман возводит клевету на внутреннюю политику КПСС и правительства, советский народ, оскорбительно называя его «сбродом», порочит вождя Великой Октябрьской социалистической революции и исторический опыт нашего народа в строительстве социализма. Так, он клеветнически утверждает, что гражданская война якобы была навязана советскому народу большевиками, которые будто бы «держат власть и правду на штыках». Клеветает на колхозное строительство в Советском Союзе, сравнивает труд колхозников с трудом крепостного крестьянства, чернит советскую действительность, называя ее «рабством».

В тексте этого пасквиля призывает к борьбе с существующим в СССР государственным и общественным строем, заявляя: «И час придет! Гореть земле под нами! И Русь расплату понесет пред миром».

Центр досліджень визвольного руху

Летом-осенью 1982 года Фельдман размножил названный пасквиль, отпечатав его на своей пишущей машинке в одном экземпляре.

Этот антисоветский пасквиль Фельдман широко распространил среди своего окружения следующим образом:

– в январе 1981 года у себя дома ознакомил с отрывками с этого произведения, содержащими клеветнические измышления, Келериха Э. М.;

– тогда же, в начале 1981 года, отнес машинописный экземпляр названного документа на квартиру жителю гор. Конотопа Гюбнеру И. М. и передал ему для ознакомления. Ознакомившись с текстом документа «Савелий Дворкин», Гюбнер возвратил его Фельдману;

– в конце ноября 1981 года в своей квартире ознакомил с содержанием этого документа Юдовича Л. А. и передал ему машинописный экземпляр для чтения домой. Ознакомившись полностью с текстом документа, Юдович Л. А. возвратил его Фельдману.

Два машинописных и один рукописный экземпляры документа «Савелий Дворкин» Фельдман хранил у себя дома, где они были изъяты в ходе обысков 1 октября и 20 ноября 1982 года.

В 1981–1982 годах Фельдман с той же целью по месту своего жительства изготовил для последующего распространения антисоветский документ под названием «Узел» на 146 листах, который содержит клеветнические измышления, порочащие советский государственный и общественный строй, внутреннюю и внешнюю политику КПСС и Советского государства; своим содержанием направлен на подрыв и ослабление Советской власти.

В этом пасквилье Фельдман стремится вызвать у советских людей недоверие к политике и идеологии Коммунистической партии, основанной на принципах интернационализма, вбить клин между народами различных национальностей, пытается опорочить марксистско-ленинское учение, значение Великой Октябрьской социалистической революции, основателя КПСС и Советского государства. Клеветнически утверждает, что Советская власть якобы «построена на лжи и коварстве» и существует только потому, что большевики будто бы «уничтожили все свободомыслящее окружение», твердит, что существующий в нашей стране строй якобы «порабощает народ».

Пытаясь опорочить авангардную роль КПСС в социалистическом обществе, клеветнически утверждает, что большевики якобы «подставили народы России под рабство», «узаконили политический бандитизм» и «лживой пропагандой» отвлекают советский народ от насущных проблем и созидания.

Колхозное крестьянство называет «бесправным», а их труд – «подневольным». Наряду с этим, делает попытку очернить отношения дружбы и братства народов СССР, противопоставляет русский народ над другими нациями, стремится таким образом посеять недоверие, подорвать дружбу между ними. Клеветнически заявляет, что якобы «русские по природе своей разбойники и убийцы», «варвары к иноверцам», у них будто бы «нет сострадания к иным нациям».

Давая оценку своему пасквилью, Фельдман, обращаясь к читателю, указывает: «Читатель! Моя повесть антисоветская...».

Этот антисоветский пасквиль Фельдман размножил на принадлежащей ему пишущей машинке «Москва» не менее чем в 8 экземплярах и распространил его:

Инакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

– весной 1981 года машинописный текст этого документа отнес домой жителю гор. Конотопа Губнеру И. М. и передал ему для ознакомления. Ознакомившись с содержанием документа, Губнер И. М. возвратил его Фельдману;

– в феврале 1982 года у себя дома ознакомил в полном объеме с названным пасквилем Юдовича Л. А.

Не менее чем 4 экземпляра названного документа Фельдман уничтожил, а один экземпляр в полном объеме и 4 экземпляра начала этого документа, а также черновые наброски к нему он хранил у себя дома, где они были изъяты во время обыска 1 октября и 20 ноября 1982 года.

В период с августа 1981 года по июнь 1982 года Фельдман с целью подрыва и ослабления Советской власти по месту своего жительства в гор. Конотопе изготовил на принадлежащей ему пишущей машинке для последующего распространения так называемый сборник стихотворений под названием «Беличье колесо» на 159 листах, в котором поместил клеветнические документы: «К жертвам Гулага», «Гонимы злой судьбой...», «Обыкновенная история», «Бетховену», «Нам в детстве сказки говорили», «Как все здесь просто», «Первомай в Конотопе», «Ночной разговор», «Под звук литавр», «Листопад», «XX век памяти А. Галича», «От Ильича до Ильича», «КПРС веде мене», «Апокалипсис русской поэзии», «Без названья...», «В синагоге», «Белая горячка», «Эмилию Келериху».

В этом так называемом сборнике Фельдман возводит злобные клеветнические измышления на советский государственный и общественный строй, в частности, утверждает, что наша страна якобы представляет собой «родину рабов», где «все соткано с кровавых нитей» и уже десятилетиями будто бы «изо дня в день льется кровь и плач, и стон». С особой враждебностью и цинизмом отзываясь о советских людях, называя их «уродами», «сбродом», «слепым стадом». Клеветнически твердит, что в СССР якобы нарушаются права человека, отсутствует свобода, демократия, проводятся необоснованные репрессии, что у советских людей как будто «горькая доля», «не жизнь, а мука с карой». Наряду с этим, призывает к борьбе с Советской властью, заявляя: «отбросив страх закабаленный из стойла выйти... вставай проклятием заклейменный...»

Указанный сборник Фельдман размножил на своей пишущей машинке не менее в 2-х экземплярах. Кроме того, в апреле-мае 1982 года клеветнические документы, помещенные в сборнике «Беличье колесо» размножил, записав их в записную книжку, которая была изъята у него во время ареста 18 ноября 1982 года.

В 1981 году в гор. Конотопе распространил клеветнический документ «Эмилию Келериху», вошедший в названный сборник, ознакомив с его содержанием Келериха Э. М.

В период с ноября 1981 года по февраль 1982 года распространил клеветнические документы из упомянутого сборника под названием «Листопад», и «Апокалипсис русской поэзии», ознакомив с ними у себя дома Юдовича Л. А.

Один машинописный экземпляр этого так называемого сборника «Беличье колесо», а также отдельно отпечатанные клеветнические документы под названиями: «В синагоге», «Белая горячка», «Обыкновенная история», «Бетховену», «Нам в детстве сказки говорили», «Жертвам Гулага», «Как все здесь очень просто», «Первомай в Конотопе», «Ночной разговор» и «Эмилию Келериху» хранил у себя дома на квартире до изъятия их во время обыска 20 ноября 1982 года.

Центр досліджень визвольного руху

В апреле-мае 1982 года по месту своего жительства с указанной целью изготовил в записной книжке для последующего распространения рукописный документ, начинающийся словами: « Когда исчезает привычное...», в котором порочит советский государственный и общественный строй, называет его «закостенелым», клеветнически утверждает, что для советского общества якобы «наступила пора застоя и тления».

Этот клеветнический документ хранил у себя до изъятия его при личном обыске 18 ноября 1982 года.

Весной 1982 года в гор. Конотопе с той же целью изготовил для последующего распространения рукописный документ под названием «Время по-итальянски», в котором пытается опорочить всемирно-историческое значение победы советского народа в Великой Отечественной войне, возводит злобную клевету на советский государственный и общественный строй. Так, он клеветнически утверждает, что наш народ во время войны сражался с немецко-фашистскими оккупантами якобы «не за свою свободу, а за укрепление власти большевиков». Твердит, что Советская Армия принесла народам Европы будто бы не освобождение от фашизма, а «скорбь и разочарование». При этом советских военнослужащих цинично называет «дикарями», «мародерами», которые якобы «бесчинствовали» на освобожденной ими от фашистов территории.

Рукописный экземпляр этого документа и черновые наброски к нему Фельдман хранил у себя дома до изъятия их во время обыска 1 октября 1982 года.

В 1982 году с указанной выше целью изготовил в гор. Конотопе для последующего распространения рукописный документ, начинающийся словами «Разбойники, горстка обнаглевших...»

В этом документе Фельдман возводит клеветнические измышления, порочащие советский государственный и общественный строй, с враждебных позиций утверждает, что якобы «большевики России с опаской озираются на свой народ» и народы государств, ставших на путь социалистического развития, называя их «сателлитами». Со злобой и цинизмом порочит основателя КПСС и Советского государства, ставит его в один ряд с Гитлером.

Названный документ Фельдман хранил у себя дома до изъятия его во время обыска 1 октября 1982 года.

Наряду с изготовлением, распространением и хранением враждебных документов, Фельдман, проживая в гор. Конотопе, в течении длительного времени с целью подрыва и ослабления Советской власти проводил антисоветскую агитацию и пропаганду в устной форме, распространяя среди своего окружения злобные клеветнические измышления, порочащие государственный и общественный строй.

Так, в 1980–1982 годах по месту своего жительства в гор. Конотопе в разговорах с Сербиным В. П. возводил клевету на советский государственный и общественный строй, сравнивая условия жизни царской России и Советского Союза, не однократно клеветнически утверждал, что в нашей стране якобы нет настоящей свободы, а при царизме наоборот «людям жилось свободнее»; говорил, что в СССР якобы угнетается еврейская нация, порочил советскую избирательную систему.

В указанное время, встречаясь в гор. Конотопе, в том числе у себя дома, со своими знакомыми Онопой Н. М. и Тетерой Е. П., в разговорах с

Інакодумство на Сумціні (1955-1990 рр.)

ними, с каждым в отдельности, неоднократно возводил клеветнические измышления, порочащие советский государственный и общественный строй, заявлял, что в нашей стране якобы нет свободы, демократии, а рядовые граждане будто бы незаконно притесняются органами власти.

В 1981 году в своем доме в разговорах с Келерихом Э. М. неоднократно клеветал на советский государственный и общественный строй, порочил советскую действительность, сравнивал коммунизм с фашизмом.

Летом 1981 года, находясь на отдыхе в селе Жолдаки Конотопского р-на, в разговорах с Юдовичем Л. А. возводил злобные клеветнические измышления на советский государственный и общественный строй, утверждал, что в Советском Союзе якобы эксплуатируется народ, труд колхозников называл «подневольным», «рабским».

Порочил коммунистическую идеологию, заявлял, что коммунизм якобы приведет к гибели все человечество.

В 1981–1982 годах по месту своего жительства в гор. Конотопе в разговорах со своим знакомым Авдеенко В. М. неоднократно возводил клеветнические измышления на советский государственный и общественный строй, заявлял, что в Советском Союзе ущемляется свобода личности, порочил советскую действительность, утверждал, что хазяйством страны руководят якобы некомпетентные люди.

Летом 1981 и 1982 годов, отдыхая в селе Жолдаки Конотопского района, в разговорах с жителем гор. Конотопа Иваненко В. А. неоднократно клеветал на советский государственный и общественный строй, твердил, что в нашей стране якобы отсутствует свобода и демократия, советский народ будто бы бесправный, над ним, по его клеветническому утверждению, творится насилие и беззаконие со стороны КПСС и Советского государства. При этом порочил значение Великой Октябрьской социалистической революции, советскую действительность, восхвалял демократические порядки западных стран, в частности, Англии и США, оправдывал агрессию Израиля по отношению к арабским странам.

В конце 1981 – начале 1982 года, в своем доме в присутствии Юдовича М. А., Сербина В. П. и Авдеенко В. М. не однократно клеветал на советский государственный и общественный строй, заявляя, что в нашей стране якобы эксплуатируется народ, труд колхозников называл «подневольным», «рабским». Твердил, что коммунизм будто бы приведет к гибели все человечество, чем порочил коммунистическую идеологию.

В июне 1982 года, находясь в селе Жолдаки Конотопского р-на, в разговоре со своим знакомым Жуковым В. П. порочил значение Великой Октябрьской социалистической революции, твердил, что она якобы привела к ненужным человеческим жертвам во время гражданской войны; выражал резкое недовольство существующим в Советском Союзе государственным и общественным строем, при этом клеветнически утверждал, что в нашей стране будто бы нет свободы и демократии, люди живут якобы под гнетом руководителей КПСС и Советского государства, которые будто бы ведут нашу страну к катастрофе; порочил советскую избирательную систему.

Таким образом, перечисленными действиями по систематическому изготовлению, размножению, хранению и распространению с целью подрыва и ослабления Советской власти документов, в которых содержатся клеветнические измышления, порочащие советский государственный и общественный строй, а также действиями по систематическому распространению таких же клеветнических измышлений в устной форме

Центр досліджень визвольного руху

Фельдман Г. З. совершил преступление, предусмотренное статьей 62 ч. 1 УК УССР.

Кроме того, в марте 1979 года Фельдман Г. З. по месту своего жительства в гор. Конотопе на принадлежащей ему пишущей машинке изготовил для последующего распространения произведение под названием «Роза без шипов» на 18 листах, в котором в грубой натуралистической и непристойной форме изобразил развратную половую жизнь молодой женщины. По своему содержанию это произведение является порнографическим, предназначено для нездорового возбуждения полового чувства, моральной деградации личности.

Указанное порнографическое произведение Фельдман размножил и распространил, передав его текст осенью 1979 года в своем доме Хайкиной Е. Л., которая там же отпечатала его в одном экземпляре на пишущей машинке «Москва», принадлежащей Фельдману. Оригинал этого документа он уничтожил, а отпечатанный Хайкиной Е. Л. текст хранил у себя дома до изъятия его во время обыска 20 ноября 1982 года.

Наряду с этим, произведение «Роза без шипов» Фельдман распространил следующим образом:

- в конце 1981 – начале 1982 годов передал его текст в своем доме для ознакомления Юдовичу Л. А., который там же прочел его в полном объеме;
- летом 1982 года ознакомил в своей квартире с содержанием этого произведения Сербина В. П.

Своими действиями по изготовлению, размножению и распространению произведения порнографического характера «Роза без шипов» Фельдман Г. З. совершил преступление, предусмотренное статьей 211 УК УССР согласно ст. 223 УПК УССР уголовное дело № 67 по обвинению Фельдмана Григория Зиновьевича вместе с обвинительным заключением направить прокурору Сумской области.

Обвинительное заключение составлено 28 апреля 1983 года в гор. Сумах.

Начальник следственной группы
УКГБ УССР по Сумской области
капитан /Підпис/ П. А. ТУМКО

«Согласен» Начальник Управления КГБ УССР
по Сумской области
полковник /Підпис/ Г. Н. Андриенко

Джерело: Архів УСБУ в Сумській області. – Спр. П-11803. –
Т. 1. – Арк. 11, 47–60.

<i>Оригінал покаяльного листа</i>	<i>Версія покаяльного листа, відредагована в КДБ та заст. гол. ред. газети «Ленінська правда» Володимиром Сіряченком</i>
<p style="text-align: center;">ТЕНЕТА ПОРВАНО... ДО СВІТЛА!</p> <p>Перед сходом сонця людина вмикає приймача... Линуть урочисті слова Гімну:</p> <p>... <i>Живи Україно, радянська державо!..</i></p> <p>Вочевидь цієї хвилини слухають їх і мільйони трудівників республіки. Багатьох вони настроюють на оптимізм... Тільки не його. Він нервово вмикає приймача. Йому здається чомусь, що ота фраза є насмішкою над здоровим глуздом, кошунством. І якщо потім усі, або принаймні більшість сумчан не без утіхи і піднесення поспішають кожен до своєї роботи, щоб примножити успіхи радянських людей у виконанні п'ятирічки, накреслень XXVI з'їзду партії, відщепенець поринає в чорну меланхолію. [Нерозбірливо. – Упор.] його лине серед кривих дзеркал. Він мовби гіпнотизує себе своїми зітханнями і безпредметним невдоволенням. Майже все сприймається через призму жовтих пасажів критики у спотвореному вигляді. У нього свій окремих мізерний світлік. Власне він сховався у коконі своїх темних видінь. За словами Едуарда Багрицького:</p> <p style="text-align: center;"><i>И все навыворот,</i></p> <p style="text-align: center;"><i>Все, как не надо...</i></p> <p>Ось до якої карикатури почуттів і думок може привести викривлення і надто хибне розуміння об'єктивних засобів розвитку суспільства. Певна річ, нам хотілося б так і продовжувати оповідь, користуючись невизначеним – «людина», «хтось там»... А втім – годі! На жаль, тією людиною був автор цих рядків, себто – я.</p>	<p style="text-align: center;">ПРОЗРІННЯ ПЕРЕД БЕЗОДНЕЮ</p> <p>Шановний товаришу редакторе! Прошу надрукувати мого листа у Вашій газеті. Це сповідь людини, котра щиро визнає свої помилки в минулому і суворо, з усією принциповістю засуджує їх. Нехай вона засвідчує, що автор ніколи знову не збочить на слизьку стежку, прагнучим приносити тільки користь своїй соціалістичній Вітчизні, радянському народові.</p> <p>...Сто стежин веде до помилки, та лише одна до істини, – говорить народна мудрість. На жаль, я усвідомив її надто пізно. Слідство, яке велося в моїй справі по звинуваченню в антисупільній діяльності, на багато що відкрило мені очі...</p> <p>Народився я за Радянської влади... Мій батько був колгоспним ковалем... Тільки Жовтень дав йому, моїм родичам, як і мільйонам трудових людей, справді нову, щасливу долю.</p> <p>Життя моє складалося так само, як і в тисяч моїх ровесників. Як солдат-фронтівик, пройшов суворими дорогами</p>

Так, якраз мене спіткало неабияке лихо і завело в тенета ворожої радянському ладові ідеології. Це було схоже на те, ніби сам тчеш павутину і сам же в ній, похмуро борсаючись, все дужче заплутуєшся. Щоб залишатися невігласом, чужої допомоги не потрібно ж! Моє серце було закрите для надії. Я полюбляв опанувати ночами невідповідними фразами, як «домінуюча», «панівна» і «підрядна» нація... Гіперболізована критика у моїх віршах, як опублікованих, так і не друкованих, деяких недоліків життя, зокрема випадків бюрократії і міщанства, теж базувалася на нерадянській платформі. Вона впливала з позицій, м'яко кажучи, крайнього патріотизму. Та інакше й не могло бути. Хто сказав «а», мусить сказати також «б». Хто вскочив не в той кур'єрський поїзд, не так хутко вискочить. Він підвладний, крім усього іншого, законові інерції. А інерція засмокує в болото сумнівів...

Критично оглядаючи недалеко минуле, далекі, я сам дивуюся: як же сталося?.. Буржуазний націоналіст? Хіба не смішно? Хіба за мною, як за вольтерівським бароном Тундер-тен-Транком нараховується сімдесят два покоління предків? Дурниця! Мій батько, Михайло Андрійович, був колгоспним ковалем. Мати, Олена Пилипівна, жницею на колективному полі. Дідусь – славний на весь Славгород грубником...

А що далі, углиб? Жахливе кріпацтво. Безіменність! Ми – у священному понятті «народ». Тільки Жовтень, тільки Радянська влада моїм родичам, як і мільйонам трудових українців, розбила страдницькі пута на руках і ногах, вивела на стежину більш щасливої долі. Під час громадянської війни на Україні батько воював у Червоній Гвардії. Громив денікінців і махновців. Наприкінці 20-х років став одним з перших ентузіастів колективізації, тоді ж закінчив курси тракториста і розорював каїнові межі. Він каламутний ручай ніколи не сплутував із світлою рікою нового життя. Він загинув на Курській дузі, зі зброєю в руках обстоюючи здобутки Жовтня у боротьбі проти гітлерівських окупантів... А я сам?.. Семирічка... Війна... Евакуація углиб Росії. Патріотичні почуття приводять мене до комсомольського ешелону, що відходить із Суджі на відбудову

Вітчизняної війни. Пліч-о-пліч з росіянами, білорусами, грузинами, казахами, вірменами... Мої переконання тоді були твердими і непохитними.

Як же сталося, що ледве не опинився на лаві підсудних?

Вочевидь усе почалося тоді, коли я був студентом Львівського державного університету. «Друзі» підсовували мені твори М. Грушевського, М. Костомарова, М. Хвильового, журнали українських буржуазних націоналістів. І я захопився ними.

Спочатку здорове чуття все ж брало гору. У розмовах з товаришами я не раз називав тоді націоналістичні писання антинародними, буржуазних істориків – тенденційними. Злегка висміював захоплення інших козацькою романтикою, мазепинщиною, виговщиною і петлюрівщиною. Проте, коли виникало щось на взірєць диспутів, я розгублювався, не відстоював історичну правду, втрачав почуття класовості, і, по суті, ставав на шлях угодовства з нашим ідейним ворогом. Саме така позиція привела до того, що, переїхавши пізніше, 1958 року до Сум, під впливом особистих життєвих невдач почав хибно переосмислювати дещо перечитане раніше. Колись критиковане мною мовби обернулося до мене іншим боком, заперечуване і начебто вбите у душі навіки – потроху гальванізувалося. У моїй другій збірці поезій

Сталінграда. Через кілька місяців, будши закликаним до армії, я вже на Дунаї, під мурами Будапешта з «ербушкою» (як ми ласкаво називали полкову радіостанцію) та карабіном за плечима... Суворі випробування поблизу озера Балатон. Потім – Відень, потім – Чехословацька Нітра ... Разом зі мною, як із другом друг, як із братом брат, знаходилися щирі душевні росіяни і білоруси, запальні вогнеоки побратими з Кавказу і удмурти, євреї і чуваші...

За яку ж правду я тоді змагався? Звичайного радянського патріотизму мені, здається, ніколи не бракувало. Мої переконання були твердими і безкомпромисними... Хоч діло давнє, але ж якраз через оту беззастережність надто часто відчував на собі холодні погляди деяких заблукалих людей, коли працював бурильником на заводі поблизу Львова, коли навчався в університеті...

Була б не зовсім точною і вичерпною відповідь, якби я написав, що прослуховування всіляких пересилань зарубіжних ворожих радіостанцій, або твори Грушевського чи Аркаса спричинилися безпосередньо до викривлення мого світогляду. Справді – бо, важливо не стільки те, з ким їси, як те, що їси. Багато шляхів веде до помилки... Можна дивитися і не бачити, слухати і не чути... Як твердять біологи, алергенами можуть стати навіть пшениця, навіть жито і кукурудза... Це я в переносному розумінні. Словом, жодні міркування не спроможні показати людині стежку, котру вона не хоче бачити, як сказав колись Р. Роллан. Не усвідомлюючи першої помилки, припускається другої, третьої...

Я далекий від лицемірного самоприниження, як і від посипання собі голови попелом ... А все ж... Приховуючи свої помилки, кращим не станеш. Вже в моїй другій збірці поезій «Червоне соло» було чимало плутаного і фальшиво однобокого. Насамперед, що стосується рідної мови. Деякі рядки, не без націоналістичного тронку, за що цілком справедливо був критикований...

«Червоне соло» (1967 р.) з'явилося чимало плутаного і туманного. У ряді віршів я свідомо вдався до спотворення радянської дійсності, ставав на позиції українських буржуазних націоналістів.

Ідейна нестійкість, втрата класового чуття затягнула мене, по суті, у ворожий табір. Так, поступово почав загострено, хворобливо сприймати об'єктивні процеси розвитку мов у нашій країні, а в претрасному сьогоденні, у суспільному житті помічав здебільшого темні плями.

У викривленні мого світогляду сумну роль відіграло також прослуховування ворожих зарубіжних радіостанцій «Свобода», «Вільна Європа», «Німецька хвиля»... Виловлену на каламутній хвилі антирадянщину, облудну брехню я часто сприймав як незаперечну істину.

Так крок за кроком мене засмокувало болото. Слизька стежка поступово вела до безодні.

Саме на цей час припадають судові процеси над деякими націоналістично і антирадянськи настроєними особами, які, потрапивши на гачок буржуазної пропаганди, стали на ворожий радянському ладові шлях. З-поміж них я знав Михайла Осадчого, котрий двічі судився за націоналістичну діяльність.

Кохатися в рідній мові – річ природна.

– Если завтра мой язык исчезнет, я готов сегодня умереть, – так, здається, сказав Р. Гамзатов. У російській літературі від Ломоносова і Тредьяковського до Твардовського і Лихоносова – хто з них не чарувався мовою питомого народу, мовою предків і сучасників?

Тим часом нечіткість моїх ідейних позицій і нігілізм, хибно усвідомлена критика партією культу особи і втрата класового чуття скерували мене, по суті, у ворожий табір. Поступово я почав загострено-хворобливо сприймати об'єктивний процес розвитку мов у нашій країні. Одна неправда породила іншу. Так у нашому прекрасному сьогодні, у громадському житті я бачив в Ахіллеса тільки п'яту. Будь-яка кривизна прямої лінії сприймалася мною, як відступ від священних заповітів революції. Коротше: я ладен був спалити хату, аби зварити... пару яєць!

У своїх недолугих віршах, таких, наприклад, як «І проспівають треті півні», «Лжепророк», «Яка різниця – Лазар чи Мойсей», «Скрізь перші ми...» та інших, я заплутався у хащах схоластики і риторики, псевдопафосу і явних наклепів на радянську дійсність. Тож, либонь, кожному школяреві відомо, що революційний лад підніс мій народ до сяючих верховин, що основні завдання у розквіті економіки і культури нашої республіки були визначені великим Леніним ще у проекті резолюції ЦК РКП (б) про радянську владу на Україні. У цьому ж історичному документі членам партії ставилося в обов'язок всіма засобами сприяти усуненню всіх перешкод для вільного розвитку української мови і культури. Партія і Уряд послідовно здійснювали, перетворювали в життя накреслення Ілліча. Радянський лад створив воістину необмежені можливості для розквіту соціалістичної національної культури, виявлення народних талантів, відкрив усім без винятку широку браму до культури, до знань. Тепер моя Україна, моя республіка може похвалитися суцільною грамотністю, високорозвиненою наукою і культурою. До речі, на землі Тараса сьогодні понад 175 тис. наукових працівників і

Потойбічні радіостанції, захлинаючись, вихваляли їхні антирадянські опуси. Певна річ, наша преса давала їм гідну відсіч, однак моя упередженість заважала мені зробити правильні висновки, збагнути, що мені з ними не по дорозі.

Незважаючи на мої творчі хиби, негідну поведінку, громадськість не відвернулася від мене. Мені надали хорошу роботу, квартиру. Але я ніскільки не дорожив цим. Прогулював, порушував дисципліну, зловживав алкоголем. Коли ж мені пред'являли справедливі претензії, ставав у позу ображеного. У ці ганебні для себе часи я змінив кілька місць роботи, ніде подовгу не затримуючись. Життя – чудове і неповторне – проходило мимо. Власне, я його й не помічав, виливав свою образу на всіх у своїх віршах, які тепер не можу згадувати без огиди і відрази.

Гадаю, з усього сказаного мною зрозуміло, чому протягом кількох останніх років з під мого пера виходили рядки сумнівної ідейно-художньої вартості, які могли порадувати хіба до наших ворогів.

Не без удячності пригадую, що чимало товаришів подавали мені руку, попри всі мої помилки і творчі невдачі, застерігали від хибних кроків. На жаль, всі доброзичливі поради відкидалися мною, як зазіхання на «свободу» творчості. Знову ж таки, почасти тому, що я не зміг

4,5 мільйона спеціалістів з вищою і середньою освітою. Це більше, ніж у кількох провідних європейських державах, разом узятих! Кому ж у кого потрібно вчитися? Нехай промовляють названі цифри!

Прикро мені, що я, незрідка показуючи, так би мовити, хліб, тримав камінь, що я силкувався збирати виноград з терновника. Досить! Струсимо порох з ніг своїх. Назавжди. Ще один подовжений видих, аби евакуювати затхле повітря буржуазної пропаганди з усіх дихальних шляхів...

Щоправда, ти, читачу, можеш закинути на це: шляхетний граф ручається за себе, але хто поручиться за шляхетного графа? Запитання природне. Що ж, тут я вважаю за доцільне нагадати хіба що одне: якщо більшість моїх віршів, попри їх сумнівну художню вартість, мала сповідницький характер, то ці рядки – тим більше, головне, що у мене зараз подушка під головою не крутиться, тобто сумління чисте. Бути Остапом чи Андрієм Тараса Бульби? Усі, сто разні, не нам носити підземними лабіринтами рідний хліб ворогові! На якому боці барикад? Тільки там, де радянський народ! Розуму завжди більше в колективі. Ми спроможні перевірити в собі гостроту чуття на головне – чим народ живе сьогодні, які його прагнення і мрії. В дружбі – правда, істина у боротьбі за наступну шаблінку, за круту сходинку до всенародного щастя. Віднині слід підкорити свій хист, свої здібності (тішу себе думкою, що вони є!), свої мрії лише Батьківщині, лише рідному народові. Та не порадуєм ворога і не засмутимо друга мильними бульбашками критиканства і дисиденства! Хіба ж не зрозуміло, що нігілізм сипле сіль у розчин цементу, того морального цементу, що становить основу великої комуністичної справи? Недарма ж силкується скористатися ним антирадянська пропаганда за рубежем, а також усі ті, хто спускає імперіалістичного човна і натинає вітрила провокацій на хвилях «холодної війни». Чорні лицарі, вилупки неофашизму, пнуть язиком злизати... гору! Але минув час, коли, за висловом Анрі Барбюса, капіталізм підперезував своє черево екватором. Світ рухається по ленінській орбіті. Погляди

переступити через свою вражену самозакоханість.

І лише коли за свої ганебні дії мені довелося відповідати перед законом, збагнув, як далеко зайшов. Дуже гірко усвідомлювати тепер, що за дріб'язковим, несуттєвим я не помічав глибинних процесів духовного зростання радянських людей, грандіозних зрушень, котрі відбуваються в економіці, культурі, в усіх сферах життя нашої країни.

Помилка одного – наука іншому. Тож не хотів би, щоб це моє правдиве зізнання сприймалося читачем лише як каяття того, хто мало не скотився в безодню. Боляче і соромно мені перед бойовими товаришами, з якими ми разом громили фашизм у роки війни. Соромно за те, що в умовах, коли імперіалізм розгорнув оскаженілу психологічну війну і готує гарячу війну проти нас, я мало не опинився по той бік барикад.

Кажу це не заради красивої риторики. Мої слова – результат суду над собою, слова людини, яка врешті-решт прозріла. Водночас нехай вони будуть застереженням усім, хто з різних причин, а частіше всього через ідейну незрілість і нестійкість, політичну короткозорість, втрату цілющих зв'язків з народом калічить свою душу цікавістю до всіляких ворожих голосів і підголосків, котрі ллють отруйну воду на млин ідеологічних диверсій.

прогресивного людства звернуті до Країни Рад.

Ю. В. Андропов, у відомій промові «Ленінізм осягає нам шлях» (1964 р., квітень) добре сказав: «Боротьба двох ліній, двох історичних тенденцій – лінії соціального прогресу, миру, творення і лінії реакції, гноблення і війни – неухильно веде до того, що на історичній арені соціалізм відвойовує у старого світу одну позицію за одною. Престиж капіталізму, капіталістичного шляху розвитку все більше падає».

Проте названа обставина не заважає ворогам миру удосконалювати технологію дезінформації і наклепів, продукування півправд і замовчування невігідних їм фактів. Ті, що знаходяться у вищих ешелонах влади, антирадянщину і антикомунізм перетворюють у знаряддя боротьби проти національно-визвольних рухів, зокрема ж імперіалістичні кола США вдаються до неоголошеної війни проти демократичного Афганістану, під'юджують і щедро підтримують ізраїльських агресорів на різні злочини проти миролюбних арабських народів. Вони не тільки дарують окупантам найгрізнішу зброю, не тільки наповнюють їхні капшуки золотом, а ще й удаються до так званого «інформаційного імперіалізму». Ескалація всілякої брехні під грифом апології капіталізму! Цей модерний радіоконвейєр не знає перебоїв! Спочатку – слівце, потім – сильце, капкан. Але в цьому разі ми, радянські люди додержуємось відомої приповідки: побачене – краще сказаного. А те, що спостерігаємо на кожному кроці – розквіт добробуту і культури – надихає нас класовим оптимізмом і незглибною вірою у ще світліше прийдешнє.

м. Суми Микола Данько

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-7680. –

Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 29–43.

Оригінал. Рукопис.

антирадянщини, антикомунізму, засмоктують нестійких у своє смердюче багно.

Я одержав гіркий, хоча й запізнілий урок, пережив нелегкі для себе часи. Ніби великий тягар звалив із плечей, відчуваючи, що все це позаду...

Микола Данько.

м. Суми

Джерело: Ленінська правда. – 1983. – № 217 (11 листопада). – С. 3.

**Пояснювальна записка завідувача кафедри іноземних мов Глухівського державного педагогічного інституту ім. С. Сергєєва-Ценського
Анатолія Андрійчука партійному бюро інституту про свої ідеологічно шкідливі судження**

17 грудня 1984 року

Обьяснение

По существу дела могу пояснить следующее. 2 июля 1984 года меня вызвали в Глуховское отделение КГБ и предложили дать пояснения относительно некоторых произнесенных мною при различных обстоятельствах фраз, которые были ими собраны в результате доносов некоторых работников института. В настоящем объяснении я изложу то, что мне было предъявлено в КГБ, и дам соответствующие пояснения.

Я не в состоянии сейчас вспомнить, какие точно слова мною произносились, т. к. с тех пор прошло уже много времени, кроме того в связи с этим я перенес тяжелое психическое заболевание, от которого я лечился в течение двух месяцев в психиатрическом отделении, и которое еще полностью не прошло, т. к. не ликвидирована социальная причина его возникновения.

1. Однажды во дворе пединститута бывший проректор по АХЧ тов. Терещенко И. М. спросил меня, почему я говорю на украинском языке. Я ответил, что я живу на Украине, ем украинский хлеб, потому и говорю на этом языке.

В последствии я анализировал эти свои слова, однако так и не нашел в них ничего предосудительного. В представлении КГБ, которое было оглашено на заседании Совета института 28.07.84 г. было сказано уже, что я говорил студентам, что поскольку они едят украинский хлеб, то и отвечать должны по-украински. Я не припоминаю, чтобы я когда-либо говорил студентам такие слова. Мне, кстати, и в КГБ не предъявили такого обвинения. Дело было совсем иначе. Учитывая то, что нашим выпускникам придется преподавать и русский, и украинский языки, я рекомендовал им использовать мои занятия с целью овладения, устной речью на украинском языке для тех, кто слабо знает этот язык, и на русском языке для тех, кто слабо владеет русским языком. О принуждении отвечать урок на украинском языке, да еще с угрозами понизить оценку за это, как высказался на совете тов. Великолуг Н. И., не было и речи.

2. В разговоре с Г. С. Ковальчуком о работе институтской радиогазеты я выразил недоумение по поводу того, что радиогазета выпускает один и тот же номер сразу на двух языках. Имея в виду то, что Г. С. Ковальчук владеет прекрасным украинским языком, а в русском языке он не так силен, я сказал ему, что не лучше бы было редактировать газету на одном языке, скажем, на украинском, более для него легком. Тот, кто подслушивал этот разговор донес в КГБ, что я якобы возмущался, почему газета выходит именно на русском языке.

Доносчик сообщил в КГБ, что я употреблял в своей речи слово «москаль». Если я это слово и употреблял, то не иначе, как в неофициальной обстановке и никогда не имел злобы к русским людям за то, что они русские.

Центр досліджень визвольного руху

Ведь никому же не пришла в голову нелепая мысль обвинить в ненависти к украинцам Михаила Светлова за то, что он в стихотворении «Гренада» написал слова «мечтатель-хохол». Современный советский писатель М. Шмушкевич в романе «Аутодафе на Соборной» (Киев, «Рад. письм.», 1983) неоднократно употребляет даже слово «кацап» как в повествовании, так и в речи главной положительной героини. Меня же за это слово оклеймили националистом.

3. Однажды мы со ст. преподавателем Куриленко В. М. обсуждали зверства бандеровцев в западных областях Украины. Мы с осуждением говорили о том, что они зверски уничтожали украинцев и в то же время говорили о любви к Украине. Мы иронически отнеслись и к их приветствию «Слава Украине – навіки слава». Почерпнув из сборника юморесок Остапа Вишни насмешку над этим приветствием, где автор-сатирик высмеивает лицемерие ОУНовцев, добавляя к «Навіки слава» слово «ненька» (выходит «Навіки слава ненці»), я рассказал об этом Куриленко. Эта «ненька» и послужила поводом для иронизации этого приветствия.

Доносчик же сообщил в КГБ, что я якобы учил преподавателей здороваться по-бандеровски, чего фактически никогда не было.

Тот же доносчик донес в КГБ, что я, выйдя во двор института, выкрикивал лозунг «Хай живе самостійна Україна», чего тоже никогда не было.

4. Однажды на кафедре марксизма-ленинизма преподаватели разговаривали о том, что в Киеве хорошо отмечаются Шевченковские дни. Я принял участие в этом разговоре и заметил, что не только в Киеве, а во многих городах союзных республик отмечаются эти дни. Не делается это только в нашем институте.

В КГБ был направлен донос, что я якобы сказал, что в нашей стране дискредитируется украинская культура. Никогда я такой глупости не говорил.

5. Мне было предъявлено обвинение в том, что я высказывал возмущение по поводу того, что в Глухове не осталось ни одной украинской школы и что виноватыми я считаю «москалей». Никаких «москалей» я в этом не обвинял. А дело было так. Я подошел к группе преподавателей (не помню сейчас, кто там был). Они как раз и разговаривали на тему об отсутствии украинских школ в том плане, что в пределах Глухова стало трудно осуществлять практику студентов из-за этого. Я тоже сказал, что слышал разговор от людей, которые приехали откуда-то из центральной Украины, где их дочь училась в украинской школе, а здесь у них нет возможности осуществлять обучение ее на украинском языке, что повлечет за собой снижение успеваемости.

6. Когда проректором по учебной работе был т. Ковальчук, все документы принято было исполнять на украинском языке. Я исполнил какой-то отчетный материал на этом языке и подал в учебную часть, где мне было сказано, что на этом языке запрещено исполнять документы. Это вызвало у меня возмущение. Не потому, что именно на русский язык надо было переводить этот документ, а потому, что это потребует много работы. В КГБ донесли, что я сказал, что нет закона вырывать языки и что Украину еще не ввели в состав России. Что-то в этом роде. Может я и сказал именно эти слова. Однако сказаны они были (если это действительно так) снова-таки не в результате того, что я якобы враждебно отношусь к русским, а по

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

упомянутим в этом пункте причинам. Конфликта не было бы, если бы был своевременно оговорен язык исполнения.

7. Возле аудитории № 11 мы разговаривали с Е. Л. Колядой о довоенной художественной самодеятельности, вспоминали старых участников. Я вспомнил бандуриста В. И. Бухана, который хорошо играл на бандуре и пел украинские песни, ходить любил в вышитой рубашке. Рассказывали, что в период ежовщины В. И. Бухану пришили за это национализм и несколько раз вызывали в НКВД. Об этом я рассказал Коляде. А когда тот уже повернулся идти (его кто-то позвал) я ему в шутку и ляпнул: «А ты не боишься, что тебя с твоей «Радугой» пригласят в НКВД, что ты поешь украинские песни».

Ни к кому из людей я никогда не испытывал зла из национальных побуждений, с удовольствием изучал различные языки, культуры разных народов, их обычаи, с уважением к ним относился и учил тому же студенческую молодежь. Это, пожалуй могут подтвердить представители всех национальностей, работающие и обучающиеся в нашем институте.

А. В. Андрейчук.

ВЕРНО: Секретарь парторганизации
института /Підпис/ Н. Волос

Джерело: ДАСО. – Ф. П-352. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 176–178.
Оригінал. Машинопис.

№ 70

Протокол № 7 засідання бюро парторганізації Глухівського педагогічного інституту ім. С. Сергєєва-Цєнського з питанням про ідеологічно шкідливі судження націоналістичного характеру завідувача кафедри іноземних мов Анатолія Андрійчука

21 грудня 1984 року

Председательствовал: Волос Н. П. – секретарь партбюро.

Присутствовали: члены партбюро: т.т. Великолуг Н. И., Волос Н. П.,

Давыдов Н. Г., Карпенко П. М., Мосияшенко В. А.,

Пявка А. И., Павленко Л. И., Чернюк С. Л.

На заседание бюро приглашен член КПСС

т. Андрейчук А. В.

ПОВЕСТКА ДНЯ:

Персональное дело члена КПСС т. Андрейчука А. В.

СЛУШАЛИ: Информацию секретаря парторганизации т. Волоса Н. П.

Андрейчук Анатолий Васильевич, 1936 года рождения, украинец, образование высшее, член КПСС с 1967 года, партбилет № 01798924, в Глуховском пединституте работает с 1980 года. В момент возникновения персонального дела работал заведующим кафедрой иностранных языков. В настоящее время уволен в соответствии с решением Совета Глуховского пединститута.

Центр досліджень визвольного руху

Суть дела:

В конце августа 1984 года в адрес ректората поступило представление Глуховского горрайотдела КГБ о политически незрелых, носящих националистический характер, суждениях зав. кафедрой иностранных языков т. Андрейчука А. В. Копия этого документа представлена ректоратом партбюро института прилагается. По существу дела т. Андрейчук А. В. дал партийному бюро письменное объяснение (прилагается).

ВОПРОСЫ: нет.

СЛУШАЛИ: члена КПСС тов. Андрейчука А. В.

Я пришел на работу в Глуховский пединститут в 1980 году, являюсь коренным жителем Глухова и все, кто знает мою семью, считают ее хорошей семьей. Я учился в Глухове в русских школах № 3 и № 6. Служил в армии. Пять лет работал в МВД. Был на сверхсрочной службе. Четыре года работал в школе № 4 учителем английского языка. Работал в ГПТУ-15 заместителем директора. Я любил украинский язык и когда пришел работать в Глуховский пединститут, то больше начал разговаривать на украинском языке. Кафедрой иностранных языков руководил с 1982 года. На кафедре работает четыре человека русской национальности и если бы я был националистом, то я бы их притеснял, ущемлял их интересы, но ничего подобного не было, они могут все это подтвердить. В Глуховском пединституте работают и учатся представители 12 национальностей. Я ко всем относился с большим уважением. Было время, когда я заинтересовался азербайджанским языком и просил доцента Хайрова З. В. помочь приобрести учебник азербайджанского языка. У доцента Звягельского Б. Л. учился еврейскому языку. В период службы в армии заинтересовался языками прибалтийских народов. Когда был на курсах в Киеве изучил испанский язык, дружил с кубинскими студентами. У меня никогда не было зла к представителям других национальностей.

В детстве я хотел поступить в театральный институт. Был участником художественной самодеятельности, занимался в драмкружке. Поэтому до сегодняшнего дня допускал реплики тех персонажей, которых я играл на сцене, а это все отрицательные герои. В своих разговорах я использовал термин «московська мова». Это не значит, что я относился к русским людям плохо. С русскими людьми у меня конфликтов не было, у меня больше было конфликтов с украинцами.

ВОПРОСЫ:

Как Ваше сейчас самочувствие?

Вы разбираете меня на партбюро. В этом я не вижу ничего злоумышленного. Я напичкался лекарствами и чувствую хорошо и смогу обстоятельно ответить на все ваши вопросы и рассказать, как со мной поступили.

Вы считаете себя виновным?

Я никогда не был националистом. Я написал заявление в КГБ республики, ездил с женой в Киев на прием к нашему депутату. Но он меня не принял, был занят. Меня просили написать объяснение по поводу моих высказываний. Я их написал. Сейчас я себя осуждаю за то, что это были дурацкие шутки.

Когда-то я сказал Коляде Е. Л. в шутку, что за исполнение украинских песен Вас заберут в НКВД и какой-то дурак донес наш разговор. Когда я

Інакодумство на Сумціні (1955-1990 рр.)

написал объяснение в августе месяце в КГБ, то написал его под гнетом психического заболевания, после 8-часового допроса. А после сколько было допросов? Я тогда мог написать что угодно.

3. Чем объяснить, что на совете института Вы ничего не отрицали, а сейчас Вы отрицаете?

Я тогда был болен и думал, что надо мной подшучивают. Меня часто привлекали на помощь работники госбезопасности. И когда меня начали допрашивать я понял, что все это принимает другой оборот. 30 августа 1984 года мне стало плохо. Врачи определили, что это следствие психической спазмы. Доставили меня в психиатрическое отделение.

4. Как Вы оцениваете свои действия?

Дурацкие шутки. Я говорил глупости «Слава Україні» и «тебя заберут в НКВД». Я себя осуждаю. Надо было думать, что говорить.

5. У Вас есть медицинское заключение по Вашей болезни?

В карточке что-то записано, но я не знаю что именно, т. к. мне не показали, это Вам, Николай Иванович, как ректору могут показать.

Великолуг Н. И. – Я знаю заключение врачей – Анатолий Васильевич Андрейчук психически здоровый человек.

6. Какова продолжительность Вашей болезни?

С 30 августа и по 27 октября 1984 года я находился на стационарном лечении. Принимаю медикаменты до сих пор.

7. Обращались ли Вы, как коммунист, к секретарю партбюро, чтобы выяснить как решаются Ваши дела, после того как вышли с больницы?

Нет.

8. 15 ноября 1984 г. состоялось отчетно-выборное партийное собрание. После этого были и факультетские собрания, а Вас не было на них, Вы тогда выписались из больницы. Почему не посещали собрания?

Мне никто не сообщил.

ВЫСТУПИЛИ:

1. Волос Н. П., секретарь партбюро.

Ваши объяснения, прозвучавшие на Совете института 28 августа, Ваши ответы на вопросы, заданные членами Совета, не совпадают с Вашим объяснением сегодня. Спрашивается какому Вашему объяснению можно верить? В своем последнем объяснении и в сегодняшних Ваших выступлениях Вы не оцениваете свой поступок принципиально и самокритично. Создается впечатление, что Вы еще не осуждали своего проступка. Вы нарушили требования Устава партии и не приняли как руководство к действию требование июньского (1983 г.) Пленума ЦК КПСС о том, что идеологическая работа – это работа всей партии, каждого коммуниста. Коммунист должен бороться за идеи партии, за их чистоту, за их воплощение в жизнь и не должен допускать даже в мыслях того, чего не должен делать. Предлагаю члену КПСС т. Андрейчуку Анатолию Васильевичу объявить строгий выговор с занесением в учетную карточку за политически незрелые суждения, носящие националистическую направленность.

2. Кашлакова Э. А., зам. секретаря по идейно-воспитательной работе, зав. кафедрой марксизма-ленинизма.

Мы находимся в крайне неудобном положении. В августе месяце мы слышали от Анатолия Васильевича одно, а сейчас слышим в определенной

Центр досліджень визвольного руху

мере протиположне. Ми повинні в'яснити, де ложь, а де правда. Ми відповідаємо за свої дії і за долю комуніста. Ми не можемо ставити під сумнів представлення КГБ. Якщо хочете довести свою правоту, то треба доводити і не зупинятися. Дуже шкода, що Вас комуністи не зупинили, не вказали помилок вчас. Помилковим судженням треба давати опір. Судження націоналістического характеру шкідливі. Устав партії гласить, що ми повинні проповідувати політику інтернаціоналізму, а в Ваших висловлюваннях проявляється націоналістический характер. Рада інститута прийняла правильне рішення. За те, що Ви допускали політически незрілі і шкідливі судження Вас треба покарати. Я підтримую пропозицію Ніколая Петровича про міру партійного звискування. Ви повинні осознати, що в своїх діях Ви займали не ту позицію, яку треба займати комуністу. Для партії Ви людина не втрачена.

Андрейчук А. В.: Я вже і для життя втрачений, неохота і жити.

3. Карпенко П. М., зам. секретаря партбюро по оргроботі, проректор по АХЧ.

Поступок самий неприємний для історії інститута і партійної організації. Я знаю Анатолія Васильевича в загальному, але по роботі мені не довелося зіткнутися. Незважаючи на це факт несподіваний. Як людина Анатолій Васильевич не гупий, начитаний. І просто непродумано таких висловлювань не міг допустити. А при бесіді з викладачами, став на цей шлях. Але і викладачі-товариші не підказали вчас, щоб не сталося такого факта, але це не знімає з Вас вини. В партійному плані повинен понести покарання. А правоту, якщо вважаєте, що Ви праві, треба доводити. Я підтримую думку попередніх виступаючих.

4. Великолуг Н. І., ректор інститута.

Анатолій Васильевич звинувачує товаришів з органів у предвзятості. Пояснень Ваших старіших зараз у нас немає, а на партійному зборі вони будуть. На раді інститута Ви були більш щирі. Ні в документі, ні (?) ми не називаємо Вас націоналістом. Ми Вас осуджаємо за ідеологічески шкідливі судження націоналістического характеру. Як можна так шутити? Вам не 20 років, а вже під п'ятдесят. Ви пройшли великий життєвий шлях. Допускати такі шутки не можна, мені вони незрозумілі.

Рішення ради правильне. Я приєднуюсь до товаришів про висновок суворого звискування з занесенням в рахункову картку.

5. Мосіяшенко В. А., секретар партбюро педфака.

Документ, який представили, це думка не одного, а багатьох і це державна думка. Принципова оцінка бюро повинна бути в оцінці Вашого поступка. Шкідливість суджень шкідлива для справи виховання. Ваші слова не сумісні з Вашими практическими діями. Ви в духовому оркестрі грали гімн СРСР, правильно виступали в пресі. Звідки ж взяли Ваші слова, політически незрілі судження. Думка членів партбюро про міру партійного покарання підтримую.

6. Чернюк С. Л., секретар партбюро ОТФ.

Немає підстави не довіряти документу. І висловлювання, які Ви допускали, вони дуже шкідливі для справи виховання. Я підтримую раніше виступавших товаришів про висновок т. Андрейчуку А. В. суворого звискування з занесенням в рахункову картку.

7. Пявка А. І., член партбюро, старший викладач.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Я впервые услышала обо всем этом и у меня возник вопрос. Почему на высказывания Анатолия Васильевича не обращали внимания и не подсказали ему те, при ком он их допускал? Поступок т. Андрейчука А. В. несовместим со званием коммуниста. Если Анатолий Васильевич осознает вредность своих политически незрелых суждений, то это уже хорошо. Свою правоту надо доказывать каждому. Я присоединяюсь к мнению товарищей о вынесении т. Андрейчуку А. В. строгого выговора с занесением в учетную карточку.

8. Давыдов Н. Г., член партбюро, председатель студ. профкома.

Я был на Совете института и объяснения, которые давал Анатолий Васильевич на Совете института и сейчас во многом расходятся. Как коммунисту надо быть искренним. А те высказывания, которые допускал Анатолий Васильевич, они вредны. Я поддерживаю мнение товарищей о вынесении т. Андрейчуку А. В. строгого выговора с занесением в учетную карточку.

9. Павленко Л. И., член партбюро, студент.

Для студентов подобные шутки, высказанные преподавателями, очень влиятельны. Они быстро передаются. Присоединяюсь к мнению членов партбюро о вынесении т. Андрейчуку А. В. строгого выговора с занесением в учетную карточку.

Заключительное слово Андрейчука А. В.

Я не опровергаю того, что написано в документе. На здоровую голову, я все уже объяснил. Все что я делал в институте, мои планы и дела, выступления в прессе, направлены на лучшее. Хотел оформить аудиторию для клуба интернациональной дружбы. Все это оказалось несовместимым с тем, что написано в документе. Мне сказал даже один усатый из органов: «Вы затаившийся враг Советской власти».

Я дал объяснение. И никаких претензий к партийному бюро не имею. Товарищи ссылаются на документ. Все члены Совета на заседании Совета говорили, что ничего подобного не слышали от меня. Хорошо работал и вдруг мнение всех – выгнать с работы. Я сказал, где я особенно себя осуждаю, там, где дурацкие слова «Слава Україні» и «заберут в НКВД». «Москаль» не надо было говорить. Но это слово встречается и в поэме В. Маяковского и никто до сих пор не считает В. Маяковского националистом. Где я не прав там я себя осуждаю.

ПОСТАНОВИЛИ:

1. За политически незрелые суждения, носящие националистическую направленность, члену КПСС тов. Андрейчуку Анатолию Васильевичу объявить строгий выговор с занесением в учетную карточку.

2. Решение совета от 28.08.84 г. считать правильным для того времени.

Голосовало: «за» – 9 чел.

«против» – нет.

Секретарь партийной
организации /Підпис/ Н. Волос

Джерело: ДАСО. – Ф. П-352. – Оп. 1. – Спр. 81. – Арк. 90–95.
Оригінал. Машинопис.

Повідомлення в українській зарубіжній пресі про п'ятий суд над дисидентом Петром Рубаном у Чернігові 25–28 листопада 1985 року

9 липня було заарештовано, а 25–28 листопада цього року відбувся суд над Рубаном П. В. за звинуваченням по ст. 62 ч. 2 КК УРСР, який до цього відбував 22 роки загального терміну.

Звинувачення базувалось на таких документах:

1. Листи з місць ув'язнення до дружини.
2. Листи до іноземних громадян, вилучені як у результаті «машинної обробки», так і накладеного арешту на кореспонденцію з 1 липня 1985 р.
3. Покази співкамерників та адміністрації місць останнього ув'язнення.
4. Покази співробітників за період вислання 1982 – 1985 рр. у село Замістя під Прилуками.

Суд відбувся в м. Чернігові, в тому ж самому маленькому залі, що й суд над Рубаном 1977 року. Різниця в тому, що місця були заповнені не молодими людьми, а дідами від 70 років і старшими.

Захист дозволено було вести самому підсудному.

Дружина з донькою та сестра з чоловіком змогли потрапити на суд тільки на третій та четвертий день засідання.

Загалом звинувачення зводилось до того, що підсудний висловлював свої думки щодо суверенітету УРСР, колгоспної системи господарювання та подій в Афганістані. Але основна провина та, що він хотів лікувати свого паралізованого сина в США, і отримала дружина два виклики від Надії Світличної⁴⁴.

По справі було допитано півтори сотні свідків у попередньому слідстві, а десь третина з них у судовому. Серед них було два типи, ті, які не могли добути два слова зв'язати і не могли до пуття з'ясувати, про що йде мова, і ті, яких попередньо завербував КДБ.

У захисній промові Рубан заявив, що справу вважає сфальсифікованою і по суті підтасованою під справу 1968 року, коли він був засуджений до 5 років таборів Чернігівським КДБ, що стало можливим при існуючій партійно-бюрократичній системі. Що факти, подані на суді як наклепницькі, є об'єктивною реальністю нашого життя. Знаходячись під слідством, він звертався з листом до Генерального секретаря КПРС Горбачова про протиправні дії Чернігівського КДБ і відповідь отримав від того ж таки КДБ: «Куда бы вы ни писали, все придет в наши руки».

Прокурор у своєму звинуваченні апелював до ст. 37 Конституції, на що Рубан відповів, що вважає найгіркішу правду кращою за найкрасивішу брехню. Тому правдива думка і слово не можуть іти на шкоду демократичній державі.

Вирок не був винесений у судовому засіданні, а був переданий учасникам суду через секретаря.

9 років таборів особливого режиму та 4 роки заслання – це смертний вирок для хворої на ішемію людини.

В останньому слові, як і на попередньому слідстві, підсудний винним себе не визнав, просив лише суд сприяти дозволу на виїзд його хворому

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

синові до США для лікування. І заявив, що після затвердження вироку об'явить голодівку до того моменту, поки не буде задоволено клопотання сім'ї про виїзд на лікування сина.

АС (Мюнхен) № 5657

Надруковано: *Русначенко А.* Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Вид-во ім. Олени Телеги, 1998. – С. 570–571.

№ 72

Стаття Володимира Сіряченка в газеті «Ленінська правда» про «ідейне прозріння» дисидента Григорія Фельдмана

26 липня 1986 року

ЯК «ПРАВДОЛЮБИ» СІЛИ В КАПЮЖУ

«...у 1983 році я був засуджений Сумським обласним судом за антирадянську агітацію і пропаганду. В чому вона полягала? Тривалий час виготовляв і поширював «твори», в яких зводив наклепи на суспільний і державний лад своєї країни. Ставив перед собою цілком конкретну мету – підриє Радянської влади.

Відбуваючи покарання, я прагнув глибоко, критично і всебічно осмислити свої дії, дати їм правильну оцінку. Засуджую свою антисуспільну діяльність і запевняю, що ніколи, ніколи не стану на цей згубний шлях. Хочу жити чесно, з чистою совістю дивитись людям в очі».

Ось такий лист ліг одного разу на редакційний стіл. Автор його – Григорій Зіновійович Фельдман, до недавнього часу електрик з міста Конотопа. Його надломлена доля – ще одне застереження охочим вірити солодким обіцянкам сіоністських зазивал і в той же час – гнівне звинувачення тим, хто одного разу сфабрикувавши велику брехню про так зване «єврейське питання» в нашій країні, продовжує брудну брехню навколо нього.

Народився і виріс Григорій у сім'ї скромного службовця. Ні він, ні його молодший брат і сестра ніколи не замислювалися, хто вони за національністю. По закінченні школи кожний із них обрав ту дорогу, яка його вабила. Брат Емануїл став журналістом, сестра Ганна – вчителем-логопедом. Григорій улаштувався в сферу обслуговування. Полюбляв, однак, підкреслювати мало не на кожному кроці, що у нього – талант художника, але реалізувати його він не має можливості.

Ганна з цього приводу висловились більш ніж влучно: «Він справді міг би пов'язати своє життя з мистецтвом, але не побажав. Кілька разів збирався вступити до Академії мистецтв, але тим і обмежувався. Григорій панічно боявся вступних екзаменів, як і інших труднощів. Для того, щоб знайти своє місце в житті, в нього не вистачило ні характеру, ні бажання».

У своїх витончено-підступних діях сіоністська пропаганда робить ставку насамперед на людей із червоточиною, із нестійкими переконаннями. Фельдман теж виявився серед них. Вечорами біля приймача безперервно слухав передачі «Голосу Ізраїлю». Обіцянки були одна за одну барвистіші:

– Тільки на землі Сіону всі євреї і все єврейське. Тільки тут кожний із вас буде по-справжньому щасливим.

Центр досліджень визвольного руху

Тель-Авівському голосу вторує американська «Свобода», що так любить підкреслювати свою незалежність від усіх, у тому числі й від уряду США. Правда 80 процентів працівників цієї корпорації брехні – євреї з чітко окресленою сіоністською або просіоністською орієнтацією. Майже кожну другу передачу радіостанція відводить становищу радянських євреїв. Пригрілося тут чимало колишніх фашистських поплічників. Скажімо, в дослідницькому відділі прилаштувався Анатолій Кружин, справжнє прізвище Бублик. Під час війни Кружин-Бублик був начальником особистої охорони Власова. Тепер разом із своїми новими покровителями з ЦРУ він повчає радянських людей, в якій країні їм краще жити, як поводитися:

Тільки у нас ви знайдете захист від антисемітизму. Тільки у нас справжній класовий мир.

А на додаток – листи «стражденним» від досить далеких, але таких, що вміють удавати з себе близьких і турботливих родичів і які знемагають від бажання якомога швидше обійняти тих, що звільнились «з-під гніту». І, як підтвердження цього, – посилки, посилки... Правда, з простоти душевної (а, можливо, з якоїсь іншої причини) Григорій Зіновійович не надавав значення тому, що на багатьох цих «дарах» були лондонські, копенгагенські, стокгольмські штемпелі. Саме там розташовані сіоністські організації, що маскуються вивісками благодійності.

«На превеликий жаль, і я клінував на заклик «з'єднуватись», – пише далі Фельдман, – мені було відмовлено у виїзді з СРСР і, як зараз я переконаний, цілком справедливо. Адже, справді, ні до кого мені було їхати в далекий Ізраїль. До того ж після смерті матері на моєму утриманні залишився 78-річний батько, треба було дбати про виховання неповнолітнього сина. Але тоді я не бажав прислухатися до голосу розуму».

Зовсім не бажано дослухатися здорового глузду і покровителі тих, кому відмовляють у виїзді. Технологія відпрацьована раз і назавжди: штучно підштовхувати «відмовників» до відверто ворожих дій проти нашого суспільства. А потім на всіх перехрестях видавати цих осіб за цілком реальну існуючу опозицію «радянському режимові».

«У своїх так званих літературних творах, – пізніше скаже Фельдман на суді, – я грубо перекручував політику Комуністичної партії, паплюжив честь і гідність радянських людей, соціалістичний спосіб життя. Розмножував свої писання, найнявши для цього друкарку. У пошуках сумовної слави та й просто з бажання облити все довкола брудом, розповсюджував свої «творіння» серед друзів, знайомих, намагався і їм нав'язати свої антирадянські погляди. Робив спроби передати цю продукцію на Захід, аби видати її там».

Стаття 62-а Кримінального кодексу Української РСР подібні дії кваліфікує чітко й недвозначно: антирадянська агітація й пропаганда. Довелось Фельдману тримати відповідь перед законом. Сумський обласний суд, ретельно проаналізувавши всі мотиви й обставини справи, визнав Фельдмана винним у систематичній підривній діяльності проти Радянської держави і позбавив волі на 6 років.

На жаль, поряд із ним на лаві підсудних не виявилось тих, хто веде чорну гру, прагне втягнути в неї нові жертви. Вони тепер характеризують Фельдмана не як злочинця, а як ще одного «в'язня совісті», який відбуває покарання мало не за те, що спробував було виїхати до Ізраїлю.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Тільки Григорій Зіновійович не побажав змиритися з тією долею, яку уготовали йому підбурювачі. У місяцях позбавлення волі він, як пише сам, критично оцінював кожний свій крок, шукав вихід із тупика, в якому опинився. Але й тут не залишали його в спокої ті, хто насправді безмежно байдужий до долі своїх підопічних. Їм би одне: роздобути хоча б якусь інформацію про буцімто нестерпні «страждання засуджених», аби тут же і якомога дорожче запродати її своїм господарям на Заході.

Однією з охотниць за такою поживою була москвичка Л. Б. Туманова, що в листах до Фельдмана претензійно називала себе активісткою так званого «фонду допомоги політв'язням». Буржуазна пропаганда твердить, буцімто «фонд» створений на кошти махрового антирадянщина Солженіцина. Але в цю, шиту білими нитками версію, не вірять навіть на Заході. Неспростовно доведено, що джерелом фінансування «фонду» є все ті ж закордонні підривні центри, зв'язані насамперед з ЦРУ. Туманову незабаром змінили інші «активісти», тепер уже з числа «борців за право репатріації євреїв на свою історичну батьківщину».

«Буду відвертим, – зізнається далі Фельдман, – не зміг устояти перед обіцянками обнародувати своє ім'я на Заході, повернути до нього увагу. Намагався передати листа, в якому видавав себе за таку невинну овечку, а не за злочинця. Боляче й соромно згадати про це. У місяцях ув'язнення я мав досить часу, аби придивитися до тих, кого наші недруги іменують «борцями за свободу». Ось, наприклад, засуджені за ворожу діяльність Бадзьо⁴⁵, Мазур⁴⁶, Нечипоренко, Анаденко⁴⁷. Життя їх нічого не навчило. І сьогодні, збираючись у відлюдних місцях, вони марять про те, яке крісло захопить кожен з них у ... «новому уряді України». Ми їх презирливо назвали недоумками. Ніхто з них навіть не побажав спитати в народу, чи потребує він таких щербатих, убогих душею «правителів».

Або Вадим Аренберг, який свого часу іменував себе учнем Щаранського (видвореного з нашої країни шпигуна. – В. С.). Один з тих, хто прислухався до заклику сіоністських підбурювачів «будь-якими засобами боротися за право жити на своїй історичній батьківщині». В 1979 році намагався захопити літак Аерофлоту і податися на нього в Ізраїль. До своєї зграї зтягнув рідного брата, двох дружин і навіть ... фотографа. Останній мусив зафіксувати бандитський акт на плівку і зробити ці кадри надбанням буржуазної пропаганди. Сьогодні Аренберг, як і я, кляне той день і годину, коли став на злочинний шлях».

Недавно на адресу Сумського обласного суду один за одним почали надходити листи з іноземними штемпелями. Відправником їх була якась «Емністі Інтернешнл» («Міжнародна амністія»). Текст і автори щоразу варіювалися, і все ж відчувався спільний почерк, один диригент. Автори послань вимагали негайно і без будь-яких попередніх умов (?) звільнити «невинно ув'язненого Григорія Фельдмана». Спонукає їх до цього буцімто гуманність, властива всій діяльності цієї вельми добросердечної і об'єктивної організації.

От тільки за чий рахунок оплачені оці «гуманність» і «об'єктивність», далекі адресати вважають за краще не згадувати. Але ж відомо, що керівники «Емністі Інтернешнл» Пітер Реддауей і Мартін Дюхорст охоче вчащають на «Радіо Свобода» (цього зловісного годованця ЦРУ), давно стали тут своїми людьми. Саме тут вони одержують конкретні адреси «нових жертв», конкретні

Центр досліджень визвольного руху

інструкції. Взаємозв'язок простежується надійний: невдовзі до учасників «кампанії за звільнення Фельдмана» приєдналася й «Свобода». Всіх цих «правдоборців» аніскільки не турбує доля тих, хто справді потребує захисту, знемагаючи в катівнях: палестинських патріотів, південноафриканських борців проти апартеїду, чилійських та парагвайських комуністів. Вони сіють і сіють по всьому світу насіння дезынформації й наклепів про «порушення прав людини» в нашій країні.

Серед непроханих захисників, як не дивно, виявилась і газета «Факел», один із рупорів українського націоналістичного наброду в США. Вона теж опублікувала повідомлення про долю «єврейського активіста» Григорія Фельдмана. А втім, нічого дивного в цьому немає. Саме ті, що в роки війни допомагали фашистським бузувірам відправляти євреїв у газенагени і протитанкові рови, концтабори й гетто, сьогодні вбираються в шати борців проти антисемітизму в СРСР. Ці «борці» не бажають помічати, як у них на очах плондрують синагоги, єврейські кладовища, влаштовують погроми, інші види насильства.

Зустрівся я і з Григорієм Зіновійовичем Фельдманом. Цікавлю докладніше, як він розцінює згадані факти?

Прорахувалися пани непрохані адвокати, – посміхнувся Фельдман, – адже я тепер зрозумів: не тією дорогою йшов, не своїм розумом жив багато років. До цього висновку, підкреслюю, прийшов добровільно, а не під якимось і чіємось тиском. Хочеться побажати діячам з «Емністі Інтернешнл» та й усім іншим «правдоборцям» не сунути свого носа туди, куди їх ніхто не просить. Обійдемося без їхніх допомоги й порад.

Так, на превеликий свій сором, сили в калюжу організатори ще однієї антирадянської кампанії на захист «в'язнів за переконання». Ті, хто зробив неіснуюче «єврейське питання» складовою частиною оскаженілої «психологічної війни» проти нашої країни.

В. Сіряченко

Джерело: Ленінська правда. – 1986. – 26 липня. – С. 3.

№ 73

Фрагмент із автобіографічної повісті Миколи Данька «На невидимому хресті», в якому він розповідає про свої життєві поневіряння

20 – 27 березня 1988 року

[...]

В лабетах охоронки

По закінченню університету (1956 р.) я продовжував займатися самовдосконаленням... Про опублікування кращих творів годі було й говорити. 1965 року у видавництві «Молодь» вийшла моя перша збірка «Зоряне вікно». Головним чином, завдяки поетові Борисові Олійникові⁴⁸. Тоді він ставився до моїх спроб дуже прихильно. Редактором був Михайло Литвинець. Художнє оформлення В. Кузя.

Відсутність патентованої брехні було її позитивною якістю. Це швидко зрозуміли комсомольські держиморди: «Зачем было издавать? Что это такое?!»

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Тому, коли я невдовзі запропонував рукопис нових віршів, у видавництві «Радянський письменник» мені відверто сказали: «Конче потрібно, щоб у поезіях було видно громадське обличчя».

Тобто, обличчя брехні!

А мені вже, ой, як не хотілося обкурювати фіміамом фальшиві ікони!

Один за одним мої рукописи поверталися з різних видавництв. Не нашого полку, іди, мовляв, к вовку!

Більш сприятливі умови створилися для мене в Харкові. Поет Василь Бондар, самовідданий патріот і росіянка, лєнінградка і донька генерала – Євгенія Кокорєва, як редактор, заходилися біля мого рукопису аби виконати роль баби-пупов'язки.

(...Нехай гряде воїнство під стягом демократизації і побиваймо бодай каменем слова осоружного Поліфема, аби Одісей віддерся з печери і міг скерувати свої кораблі до укоханої Ітаки).

Василь Бондар, редагуючи мою книжку на громадських засадах, не раз, було, йдучи зі мною, голосно наспівував рядки моїх віршів:

«Ми не дамо вершечку всохнути».

Ми тіло щепимо своє.

(Тополю синю і високу

Дводзьобий птах вночі клює)»

Він, а я тим більше, гаразд усвідомлювали, на який ризик ідемо. Так, коли вийде книжечка друком, над нашими головами спалахне й заgrimить...

Ва-банк! За приповідкою: доки розумники міст шукатимуть, безумець річку убрід перейде.

Василь Бондар і Євгенія Кокорєва зробили усе можливе, аби збірка якнайшвидше опинилася в наборі, а звідти – негайно у продаж.

Щойно вичитавши гранки, поїхав я до Києва на нараду молодих письменників (до речі, там читав свої чарівні поезії Ігор Калинець), як уже почув від одного свого товариша, що моє дитя лежить на солі у Скаби з ЦК, геть покраяє ножакою червоного олівця. Не заглядав я до столу того обскуранта-україножерця, але не сумнівався, що той збіситься і почне вимахувати навіть сокирою ката-запроданця. Зважаючи на це, негайно повернувся до Сум, поїхав на книжкову базу й придбав аж сто примірників. Того ж дня почав роздаровувати, власне, будь-кому. Кілька штук надіслав одному поетові до Львова. Тому що знав – завтра буде пізно.

І ось настало завтра. Дзвінок з обкому партії на розмову. Треба скласти належне широко ерудованому тодішньому секретареві Петрові Васильовичу Козирєву. Він не гримав, не стукав кулаками. По розмові запропонував негайно написати пояснювальні записки: в обком, у видавництво і т. д.

Відкривалася збірка віршем «Ех, якби-то наше поле!..»

Любов до рідної землі? Так. Але як розуміти слова:

«Як то можна відвернутись,

Занехаяти своє?

А поки ж, проклявши утиск,

Щебетати солов'єм!»

Хто – вони, з вірша цілком зрозуміло: народ, народ український, незважаючи на галерею становище, не втрачає оптимізму і віри!

Центр досліджень визвольного руху

Тим часом, чим далі в ліс, тим більше дров. Поезія «О, як яскраво світиш, слово!» Усі містять строфи, яку не процитуй... І «дводзьобий птах вночі клює» українську культуру», і «криком, як віялом імлітим він заколисує рабів», і летить пожовклим листям найсвятіше, і саме завершення:

*«... За що люблю? За що страждаю?
Я так ненавиджу гнучких,
Хто язика свого взуває
В чужі та звичні личаки!»*

Поясніть, – казали мені, – що означає вірш, який починається так:

*«Цурається свого, глузуєте із нього?
О боже мій, яка ганьба!
І терпить вас земля?
І вам не всохли ноги,
Перевертні і вилупки раба?»*

Невже не зрозуміло? Ясно, як мукання корови... Що в казанку, те й у ложці!

Таким же простеньким, безневинним біленьким ягнятком був віршик: «Задихаються в побуті не побиті в бою».

Це ж щира правда. Адже й мораль та звичаї у нас, як право. Сказано ж було: поспіль – як право!

Або ось такий вірш:

*«Ні, ти давня, як море, і кров,
Наша мово, нескорене диво.
Хтось топтав, хтось палив, хтось боров,
Не спалив, не розвіяв із димом!»*

Я ж лише наголошував на давно відомій істині, котра по-різному, але з однією і тією ж суттю зафіксована в указах Петра I й Катерини II, у Валуєвському циркулярі і в Емському указі, а за радянської доби – у багатьох партійних постановах, і в узаконенні державною мовою лише російської. Як і в 18 столітті моя мова опинилася на підрядному становищі. Лише для домашнього вжитку. Та й то оглядайся, щоб тебе не оголосили буржуазним націоналістом! Бігме, царі були милостивішими!

Невеличкі поеми – «Перед боєм» та «Чорнобривці» теж потребували пояснення. Загалом – вся книжечка левом рикала на щонайбільшу в світі брехню, оздоблену патентованим лицемірством.

Не в бров, а в око поцілили й такі рядки:

*«Свята мати,
Не знає мати,
Що як скинуть шляпу,
То хоч у двірники йди!»*

Ба! Помилулися й тут. Коли скинули з мене капелюха, навіть у двірники не міг улаштуватися. Це справді помилка в отій моїй книжечці...

По моїх відвідинах обкому, наступного дня приїхав один з керівників харківського видавництва «Прапор», щоб знищити на книжковій базі 2 тисячі примірників «Червоного соло», тобто всі, скільки замовили Суми.

Ясна річ, там уже було трохи менше. Керівник завітав до мене, в редакцію обласної газети й просив повернути, закуплені мною примірники. Здається, штук 20 він, дуже розгублений і засмучений, забрав з собою.

Працівники КДБ почали виуджувати моїх діток нерозумних. Дехто, як потім я дізнався, сам відніс мій дарунок, куди слід. Причому, дуже охоче, аби виказати свою лояльність... Що ж, спасенного й бог береже! Тим більше, коли він з бородою охоронки.

Чи варто говорити, як у нас плетуть лапті мальовані?

Як не крутись, узують! Надто, якщо у вас є «друзі» поети! Ці одразу піднімуть вам ніжки і разом з навушниками добре підкують. А коли у вас ще є чимало «побратимів» по перу серед місцевих журналістів, о, тоді вам підсунуть найрожевішу свиню! Провокатори у машкарі «найсердечніших друзів»... Названі людяці тільки в доносах критикують вас. А так, начебто вихваляють. Власне поширюють плітки, на взірець: «А знаєте, він сам – ой, як жаль! – сам же винен, бо... удруге одружився!» Або: «Недавно його знову спіймали за келихом пива... Люди добрі! Рятуйте таланти!»

Дарма, що тільки вряди-годи випиваєте. Та й грошей у вас хіба що на хліб. «Побратим» вас виручить. Негайно прибіжить з пляшкою, правда, без закуски, налле вам побільшу склянку, а відтак – «рятуючи таланти», зателефонує сюди-туди й у наркологічне відділення. Через якусь годину, до вас додому примчать законні рятівники! Не будете впускати до хати, викличуть наряд міліції. Почнете протестувати, відпровадять до психічної лікарні. Порятують обов'язково!

Словом, якби...

Якби ще й не дихать.

Ці «побратими», начебто сном і духом не відають, що вам кругом лапті плетуть.

Зрештою, чого там не знають! Якраз вони ж тримають першу скрипку й награвють мелодію «громадянської думки». Дисидент завжди голий серед вовків. Хоч би був святим – обкидають болотом, загризуть. Не порятує жодна потрійна мідь чистоти і цноти.

У квітні 1969 року, полишаючи свою кімнатку-книгозбірню в комунальній квартирі, змушений був виїхати до Києва, де одна тодішня товаришка кидала мені рятівне коло, аби я зміг сісти до новенького човника під прапорцем журналу «Початкова школа», в той час ще без вітрил. За без варіантної ситуації, як в Адама, залишалося тільки порадіти. Таким чином я вподобився честі вибирати мотуз з кітвою на тому човнику. Після газетної метушні праця в журналі видавалася карнавальним святом.

Коли не було місця в готелі, заночовував подовгу то в Леоніда Панфіленка, то в Анатолія Перепаді⁴⁹, Григора Тютюнника, Олексія Довгого⁵⁰, Олександра Шугая⁵¹. Дехто з товаришів підтримував мене не тільки втішним словом, а й грошима. За взірець мужності правила такі діячі української культури, як Микола Лукаш, Григорій Кочур⁵², Борис Антоненко-Давидович, а також плеяда письменників-подвижників: Дзюба, Світличний, Стус, Осадчий, Сверстюк, Чорновіл, брати Горині, Калинець... Із декотрими я був трохи знайомий особисто, а переважно – за пресою та рукописами.

Поміж названих – Михайло Осадчий, мій земляк. Із ним, певна річ, коли він був на волі, стрічалися не раз. Богдана Гориня, такого племінного, розжареного, як вуглик, знав з університету. Крім того, бачився в Сумах.

Центр досліджень визвольного руху

Усвідомлення того, що найкращі сини землі Тараса десь і під полярними зорями полишаються незломними, безперечно, додавало сили. А вона потрібна була.

Важким горем для мене була трагічна смерть у Харкові Василя Бондаря...

У жовтні мене викликали до полковника КДБ у Міністерстві внутрішніх справ УРСР. Той добродій запропонував мені негайно виїхати з Києва. Наступного дня мене звільнили з роботи.

Поет Василь Юхимович та перекладач Валентин Корнієнко допомогли мені знайти прихисток біля журналу «Україна». Проте Гера спустила вже з ланцюга стоокого Аргуса міліції. Причому Іо почувалася не коровою, а овечкою перед чабанами з дрюками. Після різних викликів, моїх відмовлянь підписати папірець про негайний виїзд, до редакції журналу прийшов якийсь майор і поставив крапку на роботі. Увечері мене випроводили на поїзд, простежили, чи сів і зателефонували до Сум, в управління міліції, про що я довідався вранці. Не встиг ще й поголитися у своїй книгозбірні, як дзвінок нагадав про якогось неочікуваного гостя. Це завітав один початкуючий тоді поет, а услід за ним і підполковник міліції з «пропозицією» з'явитися до нього в управління бодай через день. Та людина, коли я ще працював в обласній газеті, не раз приносила мені свої літературні проби, тому наше спілкування мало характер напівофіційного, але з виразними нотками суворого осуду. Хтось там крикне лише: «ату!», вовкодавом стрибне на хребет. Втім така почесна роль відводилася не йому.

Завдяки секретареві ЦК Компартії України Федорові Давидовичу Овчаренку, відомому українському хімікові й моему землякові, мене невдовзі, через місяць влаштували на роботу в редакцію обласної газети. Його протегування в той час нібито видрало з лабет охоронки та її численних філій. І хоч моїх віршів ніде не друкували (у журналі «Перець» випадково з'явилося кілька гумористичних спроб!), а все ж відкрита була хвірточка для кореспонденцій. Римляни сказали б: відлучений від вогню й води, однак не від повітря. Що ж, цезарю личить помирати стоячи!

Переважно писав нариси та відгуки на варті уваги книги.

Що Ганнібал біля воріт, у цьому не мав жодного сумніву.

Після відомої пертурбації в ЦК, я втратив єдиного свого захисника. Якщо раніше, хоч був голим, зате в поясі, то зараз біда за біду чіплялася. Гадючник заклекотів. Невидимі світові укуси більш як ятрили душу. «Рятування» таланту набирало загрозливого характеру. Всякими правдами і неправдами я був виштовхнутий з редакційної орбіти. Становище було таким, хоч торбу на плечі, та під монастир. Але ж монастирів не існувало.

Аби якось вижити, довелося чимчикувати на станцію Торопилівку на вивантаження вагонів з вугіллями, дровами чи отрутохімікатами.

Десять років, без дозволу друкуватися, я с'як-так перебивався на хлібі та воді: то продаючи рідкісні книжкові видання, то знаходячи прихисток у клубі кіноаматорів. Правда, зрідка таланило під прибраним ім'ям опублікувати краєзнавчу нотатку чи замальовку з місячним заробітком 10–15 карбованців. Власне на дешеві цигарки.

Та ось 1982 року в обкомі партії і комсомолу, у їхніх відділах пропаганди замахнулися дрюком на ліберальних чи необачних редакторів. Настав Великий піст.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

У червні 1983 року, на вулиці Горького мене перестрів незнайомий молодик, назвавши себе працівником обласної прокуратури. В коридорі, куди він мене привів, сиділа вже група «свідків» для квартирного обшуку. На мою претензію: де ордер? – молодик сказав, що він з КДБ, і показав посвідчення й пригрозив викликати наряд міліції.

Через кілька хвилин у хаті був цілковитий розгардіяш. Книги переглядалися похапцем під «приводом»: чи немає з державною печаткою, власне зі штампами колишніх громадських бібліотек. Певна річ, такі знаходились серед придбаних у букіністів... Кілька томів Винниченка одразу опинилися на підлозі...

Довше копалися в течах з рукописами віршів, у шухлядах тощо. Крамольні з першого погляду складали окремо, як виправдання обшуку. Лантух центнерної ваги з папками було винесено до авто. Услід – друкарську машинку «Ідеал» і книги.

Одного обшуку, вочевидь, було їм замало. Надвечір ті ж самі знову вдерлися до кімнати. Понишпоривши скрізь, кинулися до підвалу, але там, крім драння нічого не побачили. І досі не можу без усмішки пригадувати, як один «свідок», намацавши поглядом у шухляді столу запальничку-пістолет аж підстрибнув з утіхи, вхопив і... присоромлено розчарувався. Там же знаходилась і ошадна книжка. Тремтячими руками став гортати її: «Ану, чи не живе з трудових прибутків? Який буде козир!»

Однак і там завзятя спіткала невдача. На книжці значився карбованець і 30 копійок. Мільярдер!

Спостерігаючи ту зграю, я кілька разів бовкнув:

– Фашизм! Звичайний фашизм!

– Як ви зважилися на такі вірші? – поспитав мене отаман чорнокрильців.

– Що спадало на душу, те й писав, – огризнувся я.

– Ха-ха-ха! Що спадало на душу? Ха-ха-ха!

Вся зграя на мене дивилася, як на марсіанина. Втім без жодної злості.

Розпочалося слідство. Молодий прокурор О. Ч., загалом інтелігентний, понад місяць перечитував конфісковані течки з віршами, і я йому не міг не поспівчувати. Адже там, крім чогось вартого, були тисячі спроб, призначені на спалення, та все не доходили руки. Він зобов'язаний був самотужки перечитати стільки всякої ахінеї, відтак зробити безліч нотаток. Мені думалося, що такий тягар під силу хіба що науково-дослідному інституту.

І ось він, не очманівши і не здурівши, з'їздив ще до мого рідного села, побував у сільраді, у моєї нині покійної матері, розпитував, розпитував, розпитував...

Йому було зрозумілим, що судити мене за удруге зварену капусту, тобто за «Червоне соло», нібито й не випадало. Так саме і за вилучені вірші-сатири: пародію «Я знаю край, де все брехнею диха», «І проспівують треті півні» з приспівом: «Мене замучать у катівні, а скажуть, що в лікарні вмер», поезії про навушників і т. д.

Однак... що ж спричинилося до такого припізненого арешту?

І водночас, що пришвидшило його в 1983 році?

Деякі запитання «правників» давали мені підставу вважати щонайпершою винуватницею мою хронічну пневмонію. У 70-ті роки, пізнього вечора, не віддалік квартири, у неосвітленому скверу мене перестріло два молодики і попросили припалити цигарку. Що було потім, добре не пригадую.

Центр досліджень визвольного руху

Професійний удар із-за спини, попід ребра повалив мене на асфальт. Лікар, що надійшов уранці, запідозрив перелом кількох ребер і хворобу легень. По кількох днях у лікарні було виявлено сухий плеврит. Після повторного лікування – хронічна пневмонія. Пропонувалося хірургічне втручання, але я рішуче відмовився. Перед арештом становище було майже критичним. Про це знали «друзі народу».

– Уявляєте собі, що могло трапитися, якби ви померли? Хтось з ворогів напевно скористався б рукописами, – так сказано було між іншим, під час слідства.

Протягом трьох місяців, від ранку до вечора займалася мною «прокуратура». Паралельно викликалися поодиноці різні знайомі, працівники редакцій газет, телебачення й радіомовлення, друкарки, кіноаматори тощо.

Прокуратурі під тиском згори потрібно було докопатися, що я принаймні рідній мамі читав особисто свої крамольні вірші! Таким чином була б уже антирадянська пропаганда.

Заходили й з іншого боку: чи не можна приписати, скажімо, порнографію. Але як? Раптом слідчому стало відомо, що я слухав у кіноклубі еротично-цинічне оповідання «Барин» О. Толстого. Проте не вельми підходящий козир... Натомість за вино, у зв'язку з антиалкогольною боротьбою можна вчепити. Перед цим спеціально ж була організована гонитва то за келихом пива, а то й за чаркою. Слідчий про всяк випадок зводив мене до наркологічного відділення, власне, до свого чоловічка, той охоче закивав головою:

– Давайте, давайте... Коли що, ми його одразу! Не сумнівайтесь...

За заповідями Гіппократа!

Які бандити!

Що наркологічні відділення і психіатричні лікарні є філіями охоронки, для мене не було таємницею. Ну, а щодо суддів і підсудків річ теж ясна. Де ж у світі існує ще така фікція будь-якого права. Про публічність – нічого й казати.

Жодної підтримки, жодного співчуття ані звідки. Ніколи я не був таким збайдужілим до всього, як тоді... Людське життя – мишина метушня. Довкруго сама гидота.

Словом, проймався біологічним песимізмом.

Слідчому наказували завершувати свою активну діяльність. Підписано безліч протоколів. Одного ранку він запропонував мені виступити з каяттям через газету. Я не заперечував. Погодився на самоzapльовування аж до визнання себе ідейно заблуканим, охляп сидячи на зеленому змієві, потопаючим, потребуючим негайної допомоги «громадськості»...

Еге, цього виявилось замало! Через день, як у ҚДБ ознайомилися з моєю статтею, мені підсунули не варіант її, карколомну стряпню. Як з'ясувалося з неї: «Тільки Жовтень дав моєму батькові, моїм родичам, як і мільйонам трудящих людей, справді нову, щасливу долю» (!!!)

Щодо мене, то я проживав у раю. «Як же сталося, – питалося у тій фальшивці, – що ледве не опинився на лаві підсудних? Вочевидь усе почалося тоді, коли я був студентом Львівського університету. «Друзі» підсовували мені твори М. Грушевського, М. Костомарова, М. Хвильового...».

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Хто кому давав, то ще баба надвоє ворожила. Але ж наплетено сім мішків гречаної вовни, обкидалася болотом альма-матер. Я викреслив абзац.

Фраза: «У моїй другій збірці поезій «Червоне соло» (1967 р.) з'явилося чимало плутаного і туманного» належала справді мені. Тут я дуже схоже міг би й уточнити: «більш як туманними, бо деякі вірші, з вини метафор не правили за відозви». Поменше суто поетичної шкаралуці!

Не протестував я проти й такої вигаданої експлікації, як: «У викривленні мого світогляду сумну роль відіграло також прослуховування ворожих зарубіжних радіостанцій: «Свобода», «Вільна Європа», «Німецька хвиля»... Виловлену на каламутній хвилі антирадянщину, облудну брехню я часто сприймав як незаперечну істину».

А чого б і не сприймати, як говориться правда?

Тим часом одразу ж (а потім – не раз!) викреслив речення: «... Я знав Михайла Осадчого, котрий двічі судився за націоналістичну діяльність». Загалом-то знав і шанував, однак навіщо ж до тієї смердючої гущі підводити й друга?

Решта фраз начебто були моїми. Та коли мене скерували до редакції газети, особисто до заступника редактора В. С.⁵³, той, як з'ясувалося, був і співавтором фальшивки. Насамперед він при мені дописав вступну частину: «Шановний товаришу редакторе! Прошу надрукувати мого листа у Вашій газеті. Це оповідь людини, котра щиро визнає помилки в минулому...»

І пішла, і пішла гопки, з сльозами на очах!

Ну, та дурниця, нехай мелеться.

Гірше, ось що. Той гомункулус із пробірок охоронки, гаразд угодований на пільгових харчах, з щелепами-жорнами, з отих – «то убавит, то прибавит, то словечко вставит, то чужое зачеркнет», витираючи спітнілого лоба, тийкав мені сторінку за сторінкою на підпис.

– Що – не хочеш?

– Це вже зовсім не моє...

– Хе-хе! Чому б то? Процентів сімдесят буде?

Зрештою, я не міг з певністю сказати, що він варив тоді, колись і тепер, а що – хтось там?

Після того, як гомункулус вискочив з ручки, загукав: «Забирай!», мовляв, нехай тебе продовжують будити, я підписав усю мазню.

«Молот відьм» спрацював.

– А відтак потрібно негайно влаштуватися на роботу! – сказали у прокуратурі.

На мої слова: «Не раз силкувався. Кругом зав'язано», слідчий вигукнув:

– Не водить мене за носа! – схопив трубку, кудись зателефонував. Там-десь нібито погоджувалися... Через півгодини я був у начальника районної позавідомчої охорони. Він, на підставі делікатного прохання з прокуратури, напевно подумав, що я чийсь там родич.

– Поки що найкраще місце побіля мене, сторожем-контролером. Згода?

Крім того, слідчий телефоном сказав, що я журналіст. Начальник радісно потирав руки:

– Будеш редактором нашої стіннівки!..

Центр досліджень визвольного руху

Звідки ж тоді йому було знати, кого він замислив пригріти коло себе! Це аж ніяк не входило в задум охорони. Ну, сторожувати, скажімо, на цвинтарі, чи біля якоїсь майстерні, на звалищі, але ж не в самому будинку позавідомчої охорони! Загалом-то не варто було допускати й до сторожування. Адже сторож, озброєний гирлигою, теж неабияка небезпека для радянської влади! Може потрясти основи її.

По деякім часі мене знову викликали до КДБ. Примусили майбутнього редактора міліційної стіннівки вправлятися в краснопісі: і друкованими літерами, і курсивом, і догори ногами...

Але... як же мене випхнути з «теплого» кутка? Кудись на мороз чи вітер?

Випхнули ще й з музикою! Де як де, а в міліційному закапелку, та ще з заступником начальника від КДБ, у такі личаки взують, що тільки руками об поли ударив:

– Та й ловко ж!

Як робилося, то матеріал хіба для майбутнього детективного роману.

... Улітку 1986 року став одержувати пенсію.

Час перебудови... Поки що до мого помешкання не лізуть з обшуком. Але, як і раніше, годі видрукувати що-небудь своє навіть за псевдонімом.

Понад 20 років з кляпом у роті.

Чи тим, що мовчу, я не кричу?

Гадаю, писане білим пером оповіло про дещо, зокрема: звідки мої слъози...

Моє ж сумління, любов до народу, до Батьківщини – більш, як тисяча свідків – волають за мене.

DIX!

20–27 березня 1988 р.

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-7680. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 31–44.
Оригінал. Машинопис.

№ 74

Із спогадів про роменського кобзаря Євгена Адамцевича⁵⁴

1999 рік

[...] Траплялося й інше. Пригадую, як під час концерту в одному з сіл батько співав пісню «У сільраді голова, сердитий та п'яний». Пісня ця не була затверджена у репертуарі, тож другого дня нас викликали у Білопілля і заборонили виступи. Так у 1949 році перед батьком було закрито сцену.

Відтоді він знову пішов у народ, виступав на базарах, ярмарках, у поїздах, поблизу храмів. Якщо до війни не раз їздили по селах із Григорієм Спичею та Іваном Бедриним, то по війні батько грав сам, надто ж на базарі.

У Ромнах міліція забороняла сидіти на вулиці. Доводилося вибирати не такі людні місця, аби не потрапити на очі міліціонерові. Не один раз забирали до міліцейської дільниці, де батько змушений був сидіти голодний, аж доки приходила мама. Знущалися – як хотіли. Одного разу забрали і повели в міліцію, де й запроторили у камеру, двері якої виходили в коридор. Батько обмацав стіни

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

і виявив, що камера не замкнута. Очевидно, вартовий забув замкнути, хоч замок висів на дверях. Тоді батько вирішив провчити вартового і заховав замок до кишені. Ось міліціонер схопився: «Дед, забрав замок?». Піднаглядний відповів, що не брав, і той злякався за свою неухажність. Тоді батько вирішив пожаліти свого «охоронця» і віддав замок. Замість вдячності той зняв з нього картуза, налив у нього води і надів батькові на голову... [...]

Джерело: *Бобрикова Т.* Про мого батька, Євгена Адамцевича, бандуриста України // Євген Адамцевич: спогади, статті, матеріали. – Суми: Собор, 1999. – С. 11.

[...] Тоді, живучи у глибоких злиднях, я не міг зрозуміти хлоп'ячим розумом кобзаря, чому у його піснях постійно звучить глибока туга знедоленого народу, коли навкруги: і в дитячому садку (до якого я ходив), і у школі, де я почав навчатися, всюди гучно лунало, як ми щасливо живемо і щиро завдячуємо вождеві за щасливе дитинство. А кобзар тужив за долею Морозенка, за яким «вся Україна плаче».

Десь о 10-й ранку, коли перший запал торгів проходив, молодиці залишали дядьків коло возів, а самі йшли поміж рядами, аби щось придбати, а більше подивитися. Багато з них збиралося навкруги кобзаря. Реакція Євгена Олександровича була миттєвою. Він голосно питає: «Хочу життєвих пісень поспівати, немає тут дівчат чи молодиць?». Якийсь із чоловіків, а часто й молодиця запевняли, що жіноцтва немає. У такий спосіб сторони доходили згоди. Боже ж ти мій, яких тільки пісень можна було почути! Сміялися чоловіки і жінки, молоді і сиві, сміялися і ми, підлітки, хоча мало що розуміли. І хоч пісні були густо переперчені еротичним гумором, вони сприймалися у життєвому контексті як саме життя.

А часто бувало так, що звучали пісні хоч і жартівливі, але вельми дошкульні, або, як тоді говорили, «політичні»:

Ой гол, мої гречаники,

Колгоспні начальники,

А жидовська власть

Ніде промаху не дасть!

завойовували увагу слухачів. Закінчувалися ці частівки завжди однаково. Черговий навуходоносор подавав «сигнал», прибував автомобіль із нарядом міліції. Першою до кузова летіла, жалібно плачучи порваними струнами, бандура, а за нею, у такий же спосіб, але мовчки, летів Адамцевич. [...]

Джерело: *Полуян М.* Згадка про кобзаря // Євген Адамцевич: спогади, статті, матеріали. – Суми: Собор, 1999. – С. 23.

[...] Не спалось. Рано-вранці я подався на ринок (якраз базарували), щоб побачити Євгена Адамцевича: він казав, що інколи «сидить на базарі». Однак його тут не було. Місцеві жителі натякнули, що влада забороняє кобзареві грати. Може, десь отам, у бур'янах, і співає...

Центр досліджень визвольного руху

Та втративши надію знайти бодай сліди «невгомного співака», зайшов до першого секретаря міськкому партії й виклав перед ним свій задум. Він довго вгавався, морщився, стенав плечима, кудись телефонував, але відчувалося: сам боявся дати добро. Тим часом двері без стуку відчинив якийсь пихатий, самовпевнений чоловік. «Знайомтесь. Представник держбезпеки в районі», – відрекомендував секретар, і вони разом дозволили зафільмувати кобзаря. Правда, не без застереження: «Ви ж дивіться!»... З їхньою допомогою довелося роздобути і адресу Адамцевича: вулиця Крупської, 30. Це, сказали, десь на кутку. І ми, не гаячи ні хвилини, поїхали за маршрутом. Довго плутали завулками, доки не вибралися на вулицю понад залізницею. Там у вишнякові й помітили маленьку, вибілену хату. Зупинили машину й почимчикували всією групою: режисер Сашко Криварчук, оператор Юрко Ткаченко і я. Садиба була неогороджена, й доріжка з вулиці привела прямо до хати. Ми йшли тихо без перемов. І що нас одразу приголомшило: двоє вже літніх людеї сидять на порозі сінешніх дверей за читанням. Ми привіталися, Євген Олександрович аж підхопився й навромацки затулив книжку долонею, а Лідія Дмитрівна зникла і сховала від нас свої очі. Мабуть, було від чого. Як ми дізналися потім, вони читали на той час уже заборонений твір – роман «Собор» Олесея Гончара. За столом у хаті господар, прислухаючись до кожного з нас, відгадував, хто ми та за чим. Невдовзі кобзар став кликати Сашка – Басиста, Юрка – Паніматка, а мене – Миколаєм. Він і зізнався нам, яку вони мають книженцію, і як тонко підмітив письменник найважливішу рису сучасного обивателя: «Наїдаюсь...»

Зйомки ми призначили на завтра. Добре, що випав базарний день. Але Євген Олександрович рішуче відмовився «позувати» на майдані, бо, мовляв, міліція все одно потягне його до кутузки, де вже не раз тримали. Ми переконували, що все владнано в райкомі і з держбезпекою, та це зовсім не тішило кобзаря: «То було, хоч і гнаний, та якусь копійку зароблю на хліб, а вони ніде не дадуть мені спокою».

Зрештою, вдалось уламати «діда». Однак він наполіг, що одягне свою звичну, чорну сорочку, сидітиме біля нужника, в бур'яні, а не на майдані й обов'язково – з кухликом для хавтури (милостині). Нам нічого не випадало іншого, як змиритися з усіма цими примхами. Гадали: все вляжеться під час роботи. Та де там! Євген Олександрович попросив насамперед відвести його на «втопане» місце біля базару. І тільки-но розмотував він свою бандуру, поставив перед собою «хавтурницю», як тут вирис міліціонер. «Е, ні, в бур'янах не положено. Вам дозволили сьогодні грати тільки на майдані... Таке розпорядження», – відрепортував звично. Це викликало лише радість у кобзаря. Він підвівся, узяв під пахву бандуру, а дружина понесла інше причаңдалля. І ми, як і було замислено, розташувалися на гомінкому товчку навпроти собору. Оператор засів у якійсь будочці і знімав з її вікна прихованою камерою.

О! Це було незабутнє видовище! На гру і спів Адамцевича збіглося півбазару. Старі люди, молодь, дітлахи. А найбільше – жалісливі молодичі. Я не чув, як брязкали в дно мідні чи срібні монети. Але бачив, що раз у раз із шурхотом опускалися до кухля карбованці, п'ятірки, десятки. А хтось, щиросердний, поклав навіть четвертак. Багато пісень і танців пригадав того дня кобзар. Був у його репертуарі й «Запорізький марш». Він не просто виконував бойову, запальну мелодію, а всім своїм натхненням, виключно

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

мужнім виглядом підсилював враження від сповненої завзяття й вогню музики.

Навколо Адамцевича утворилося стовповисько. Люди мовчали, несміливо підступали до нього, слухали й відходили, звільняючи простір для інших. Можливо, тут вони вперше почули «Євшан-зілля», «Сміються, плачуть солов'ї» та ще якісь незнайомі досі пісні і балади, що їх зберегла чіпка пам'ять кобзаря й передала у перелунні струн віртуозна рука неповторного майстра.

Єдиною думою, що її оголосив на базарі Адамцевич, було «Старе життя України». Записати її тодішньою технікою, змонтованою на колесах «газона», не спромоглися. Та ще й серед такого базарного гармидеру. І ми впросили «власть предержажих» провести нам зйомки на стадіоні – просторому, сонячному й тихому майданчикові. Згоду дістали. Тільки затяглася робота з перевезенням громіздкої апаратури. На щастя, ми встигли все зробити за світла. Перевірили запис – звучить чудово, та «дід» почав наполягати, щоб йому ввімкнули на повну потужність. І коли звукооператор повернув тумблер, зненацька в громхній тиші пролунали відважно вбивчі слова:

Били тебе з усіх боків

З усієї сили

І хрещені, й нехрещені

Сусідоньки милі.

Голос сягав найдальших закутків міста, навіть кажуть, його чув сам «перший» і кадебіст. Їх надзвичайно вразила й перелякала до поту ота зухвала, майже бунтарська правда:

Та уміли давать здачі

Сини України.

Увечері в готелі Іван Петрович Кавалерідзе зайшов до моєї кімнати й, задоволено усміхаючись, потис руку: «Ну й молодці!.. Де ви відкопали такого сміливця? Здавалося, відчайдухи-правдолюби давно вже вимерли». [...]

Джерело: *Шудря М.* У Ромні, серед базару // Євген Адамцевич: спогади, статті, матеріали. – Суми: Собор, 1999. – С. 31–33.

Березень 2001 року

ДИВАК

Ще кілька років тому на велелюдному Смілівському базарі можна було побачити вже немолодого чоловіка біля великої картини, на якій було зображене це древнє містечко з усіма його розкішними церквами, знищеними в 20–30-ті роки. Коло неї юрмилися люди, чоловік захоплено розповідав історію містечка, та коли хтось пробував купити картину, відповідь була короткою: «Не продається».

– Так для чого ж ви тоді з нею на базар прийшли?

– А щоб люди дивилися на цю красу, бачили, яке наше Сміле було колись гарним, та історію його знали.

– Дивак!

Цим диваком був Феодосій Іванович Сахно зі Смілого, що на Сумщині – краєзнавець, художник, книголюб. І просто славна людина, подвижник, послідовний борець за національне відродження України. Сумно, що в ці історичні дні, коли Україна нарешті проголосила незалежність, стала вільною, коли збулася заповітна мрія Феодосія Івановича, його вже немає між нами – він помер три роки тому. Ми дружили з ним з 1966 р., тільки я можу сказати, скільки різного «самвидаву», яким я його постачав, переддрукував він на своїй старенькій друкарській машинці «Ремінгтон», виготовлений ще на початку століття. Десятки примірників робіт Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», Михайла Брайчевського «Возз'єднання чи приєднання?», «Раковий корпус» Олександра Солженіцина розповсюдили ми з ним між людьми. Саме після його передруку «Інтернаціоналізму чи русифікації?» в перекладі на російську мову я передав примірники цієї роботи в Латвію, Естонію, Грузію, Азербайджан, Вірменію через однокурсників по Літературному інституту імені Горького в Москві. А крім того, ми розмножували і поширювали різний поточний «самвидав», вірші – всього не згадаєш, адже ж минуло відтоді понад двадцять років. Один із напрямів діяльності – популяризація Кобзаря, вшанування пам'яті Тараса Шевченка. Феодосій Сахно прямо причетний до спорудження кількох пам'ятників Кобзарю. Один з них, у дворі садиби Феодосія Сахна, став німим докором нинішнім керівникам Смілівської сільської ради та Роменського району. Історія його така: ще 1963 р. товариш Феодосія Івановича сумський скульптор Яків Денисович Красножон (нині покійний) подарував йому погруддя Тараса Шевченка для спорудження пам'ятника в центрі Смілого. Та місцеві власті розцінили це як небезпечний вияв «націоналізму». І заборонили, мотивуючи свою відмову тим, «що для пам'ятника Тарасу Шевченку в Смілому нема підходящого місця». І тоді Феодосій Сахно, власноруч спорудивши постамент, встановив цей пам'ятник на батьківській садибі, організував його «урочисте відкриття». На протести ж голови сільради заявив, що «у себе в дворі я можу спорудити пам'ятник хоча б своїй тещі – вам яке до цього діло?» З часом поруч з погруддям Тараса Шевченка з'явилися мармурові бюсти Лесі Українки та Івана Франка, теж подаровані їх автором Яковом Красножоном. Так і стоїть цей колективний пам'ятник геніальній трійці України перед батьківською

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

хатою Ф. І. Сахна у Смілому вже майже тридцять років, хоч за життя він не раз звертався до представників влади з пропозицією встановити їх десь у центрі села.

Після смерті Феодосія Сахна залишилися багато матеріалів, книги з дарчими автографами, листи (адже ж він дружив з Борисом Антоненко-Давидовичем, Григорієм Майфетом, Володимиром Сосюрою, Олександром Твардовським – всіх не перелічиш, дехто з них, як-от Борис Антоненко-Давидович чи Григорій Майфет, гостювали у нього), цінний архів. Бібліотекою і архівом подвижника варто зацікавитися київським та місцевим музеям. Борець за волю України Феодосій Сахно заслужив своєю діяльністю, щоб його іменем назвали вулицю в Смілому. Адже ж він автор унікального дослідження – докладної історії свого містечка. Вже лише за це йому повинні бути вдячні земляки-сміляни, як його сучасники, так і їх майбутні нащадки. [...]

Застійні роки, коли перемагали бездуховність і цинізм, були особливо важкими для безкорисливих диваків-ентузіастів. Саме тоді Феодосія Івановича Сахна після одного з його публічних пристрасних виступів місцеві керівники оголосили... божевільним і поставили питання про його арешт.

Лише втручання республіканських інстанцій врятувало його від розправи за вільнодумство і принциповість.

...Небайдужий він був чоловік. Колишній фронтовик, офіцер контррозвідки, сільський учитель... І дивак – але з тих диваків, на яких стоїть світ. Здається, саме йому присвятив свого вірша поет-сумчанин Микола Данько (теж друг Феодосія Івановича). Ось він:

*Я люблю
казково-ненормальних
Хитромудрих,
схожих на дітей,
Безпорадних дурнів ідеальних,
Білих круків між людей.
Сірничка вони об воду
крешуть,
Ждуть троянд
в снігову каламуть,
Вивертають гаманця
до решти – і
Першим-ліпшим віддають.
Все у них виходить
надто смішно,
Через пень-колоду, навпаки:
Груб'янять там,
де треба ніжно,
В сімдесят – мов парубки...
Ці не зрадять обраній дорозі,
Мури розбиватимуть чолом,
Як впадуть, то в мрії
на порозі
Душу висвітлять цілком.
Всяк глузує над
чарівним дивом,
Та услід кахика: «Подивись!»*

Центр досліджень визвольного руху

*А помре дивак –
сто сот щасливих
Навіть тим, що з ним
жили колись...
Як же не любити
ненормальних,
Що без мірки нормою стають,
Всіх останніх в черзі,
вічно крайніх,
Без яких на святах п'ють.*

Джерело: Пам'ять століть. – 2001. – № 3. – С. 50–52.

№ 76

**Спогади письменника Юрія Царика⁵⁵ про сумського журналіста й
красзнавця Геннадія Петрова⁵⁶**

2007 рік

МОЯ ЗЕМЛЕ, ГІРКА І СОНЯЧНА

*Пам'яті Геннадія Петрова
(2 червня 2006 року йому виповнилося б 70 років)*

*Біда України в тому,
що нею правлять ті,
кому вона не потрібна.
(Михайло Грушевський)*

Вісімдесяті роки. Я працював редактором обласного телебачення. По обіді телефонний дзвінок. Піднімаю слухавку:

– Ти знаєш, яке сьогодні число? – запитально хрипить у моєму вусі знайомий крикливий голос. Цей енергійний, наступальний баритон настільки окремішний, що його впізнаєш одразу і ні з яким іншим не сплутаєш. Серед голосів моїх знайомих і друзів є лише один такий – тепло-щирий і безапеляційно владний. І вихрипує він з потужного горла і ніжної душі Геннадія Петрова.

– Переді мною календарик. Заглянуть?

– Тьху! – чую у відповідь традиційний його вигук і, звичайно, бачу, як на другому кінці дроту він підхоплюється з-за столу і плюється. – Викинь свій календарик і запиши на своєму прозаїчному лобі. Пишеш? Диктую: сьогодні дев'ятнадцяте лютого!

– Господи! – зітхаю я розгублено. – Отак затуркався! Дев'ятнадцяте лютого – День народження Анатолія Семенюти⁵⁷, Геннадієвого і мого друга, поета, якого уже кілька років нема з нами на цьому світі

– Отож, розтуркуйся! – командує Петров. – Через годину під'їду. І Скауну кажи!

Поет, байкар Віктор Скаун, який ще в юності листувався з Семенютою і завжди вважав його своїм літературним навчителем, працював поруч, радіожурналістом.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Газик районної газети «Вперед», пробуксовуючи, важко захлинаючись вихлопними газами, привіз нас у засипану білими кучугурами Велику Чернеччину. Майже по пояс грузнучи у глибокому снігу, ступаючи услід один одному, ми утрюх добралися до цвинтаря, поклали на іскристу білизну біля погруддя поета, зробленого знайомим скульптором, червоно-пекучі гвоздики, вклонилися пам'яті друга і завітали до старенької, маленької, своєї і самотньої його матері, яка пережила свого єдиного сина. Не знаю, може ми завдали їй нового болю, але подарували їй записаний на плівку голос живого сина. То був голос із шістдесятих років, який згадував роки ще давніші.

*У сорок сьомім, у сорок сьомім,
По вінця повнім сухого сонця.
Він був, як диво, він був як радість –
Окраєць хліба, черствий окраєць.
Хліб – сльози неньки, хліб сні дитинства...
А бог із рамки на нас дивився,
Крізь срібні вуса бог посміхався,
Дивився наскрізь – і прислухався.*

Поверталися у Суми мовчки. Єдиний раз Петров не утримався.
– Не простив вусатий бог поетові правду і чесність. Наздогнав його своїми послідовниками через десятиліття. Кинув до в'язниці і – врешті – звів його, 41-річного, з цього світу, який поет до останніх днів називав сонячним.

***

На початку 60-х років я, тоді ще холостяк, мешкав у Сумах на вулиці Комсомольській, 50. Мав у цегляній двоповерхівці невеличку кімнату без зручностей. Батьки раніше, здавши державі дві кімнати, переїхали до Чернігова, а я залишився, бо закінчував педінститут. З меблів мав ліжко і етажерку. Коли приходили друзі, сідали на застелені газетами підлозі. Одного разу під вечір завітали Семенюта і Петров. Геннадій сказав:

– Ходімо до мене в редакцію. Діло є. Ходу хвилин десять. Прийшли.
– Будемо умеблювати твою світлицю, – сказав Петров. – Я порадив бухгалтерії дещо списати, а поету – оцей стіл (не зважай, що заяложений, то від ліктів творчого колективу) і оці два блискучі стільці твої!

Присмерком перетягнули той «гарнітур» до мене – і світлиця зітхнула полегшено. А збиралися у мене, як правило, одні і ті ж люди: Геннадій Петров, Анатолій Семенюта, Віктор Баранкін, поет, колишній співкурник Анатолія по педінституту, і Микола Данько. У ті часи під наглядом була кожна інтелігентна, мисляча людина, підцензурним не лише слово, а й душа.

Всі це ми знали: і про політичний прес, і про тоталітарні лекцата, які затискували і розчавлювали всяку чесну думку, і про комуністичні жорна, які безжально перемелювали беззахисні душі творчої інтелігенції. Програма політичної профілактики суспільства під бравурними лозунгами і «непереможними» червоними прапорами наступально втілювались в життя. Всі ми – люди з вищою освітою і, вибачте, з непоганою ерудицією – добре це розуміли, але найглибше, найсуттєвіше орієнтувалися у тій тягучо-безпросвітній обстановці, Петров і Данько, бо перед поверненням до Сум вони жили і училися у Львові, закінчили факультет журналістики тамтешнього придушеного важезеленими брилами партійно-наглядного тиску, але

Центр досліджень визвольного руху

незборено вільного внутрішнім духом, університету. Наші земляки учились і спілкувалися з такими, нині всевітньо відомими поетами як брати Горині, В'ячеслав Чорновіл, Михайло Осадчий. Тому Геннадій Петров (а у цих фрагментарних спогадах мова саме про нього) був з 1961 року, коли заступив на посаду відповідального секретаря Сумської районної газети «Вперед» (м. Суми), озонним струменем в заляканій, знекисненій громаді обласного центру. Він уже тоді був не лише вражаюче незглибним ерудитом, а й свідомим українцем. Для нього Україна була небом на яке він не тільки молився, а й, ризикуючи якщо не життям, то свободою, кожним своїм земним кроком намагався очистити його від владно-демонічних сил, які великодержавно руйнували і нищили національний дух бездержавного українського народу.

Якось, коли ми черговий раз говорили про хрестоматійних поетів, яких вивчали в школі і вузах, мова зайшла про Павла Тичину, Петров сказав:

– Поет великий, європейський. Але його, як і тисячі талантів, убила тоталітарна система. Одних – фізично, інших, як П. Тичину, духовно. Поет патологічно злякався сталінізації суспільства. І його можна зрозуміти! Людей кидали у чорні воронки, табори, – і люди безслідно зникали. У Тичини почалась манія переслідування. Часто він лягав спати не роздягаючись – чекав арешту. Яка може бути творчість у такому психологічному стані? Тремтіла душа, тремтіла рука. Це була трагедія особи. Трагедія митця, автора геніальних «Сонячних кларнетів». До речі, ти знаєш, що Євген Маланюк дуже любив цю збірку і взагалі творчість молодого Тичини. (Я промовчав, бо ім'я Маланюка почув уперше!). А пізніше, коли Павло Григорович заримовував прорадянські теми, з переляку написав «Партія веде» і по суті духовно вмер, безкомпромісний Маланюк викарбував вбивчий рядок «...від кларнета твого пофарбована дудка зосталась». Нині це загальновідомі факти. Але зважте на таку дрібничку: все це Г. Петров говорив, коли П. Г. Тичина був живий і в ареолі державної слави.

Коли я пригадую наші потаємні розмови з Геннадієм, я і сьогодні дивуюсь його тодішній обізнаності, адже правда про вимушених емігрантів і радянських інакомислячих державно-партійно ховалась у спецсейфах і згори привалювалась камінням забуття.

Уміння бачити і відчувати час, в якому живеш, зсередини, дано небагатьом, бо історія, тобто оцінка часу, пишеться згори і здалеку. Петров бачив і відчував свій час синхронно і зсередини. Його гнітило, коли він, людина незрадливо україномовна, ще задаво до так званої перебудови скрізь – на вулицях, в навчальних закладах, на підприємствах чув лише російську мову. В одному із дитячих садків він з цього приводу зробив зауваження директорші і вихователям. Реакція була галопною. З ним оперативно провели «бесіду» хлопці з КДБ. Він посилався і на Леніна-Сталіна, і на Конституцію. Результат: Геннадія Петрова (а його постійно тримали під ковпаком!) негайно виключили з аспірантури інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії ім. М. Рильського АН України.

Сум'яни сьогодні милуються архітектурою і слухають служби в козацькій Воскресенській церкві та мало хто знає, що в її історичних стінах у шістдесятих роках були пробурені шурфи – ось-ось безбожні керівники міста мали закласти туди вибухівку – і та довершена пам'ятка людського генія і духу приречена була злетіти в повітря. Першим проти цього вандалізму

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

повстав Петров. Писав і їздив у Київ. Залучив до своїх однодумців доцента Сумського педагогічного інституту, літературо- і мистецтвознавця Юрія Ступака. Вистояла церква, бо перш, ніж зламати її, ламали хребет Петрову – і не зламали. Слава Богу, що жив він на цій землі, бо те, що він зробив для неї, для свого рідного краю – неоціненне і досі, на жаль, поціноване лише людьми, які його близько знали. Я належу до таких людей і тому заявляю перш за все тим, хто його не знав – і старим, і молодим, котрі, можливо, вперше чують це ім'я: Геннадій Петров був і залишається постаттю історичною, особистістю, яка поєднала в собі, здавалось, непеоднане. Ми, його друзі, називали Геннадія ходячою енциклопедією. Він з тих, кого на об'єктивний сум, стає все менше. Він енциклопедист і не лише в розумінні великої суми знань, а й в органічному злитті тих знань з духовністю і моральністю.

Коло його інтересів безмежне: краєзнавство, бібліофілія, художня література, малярство, історія Українська і світова, астрономія, філософія класична і християнська, і буддійська. Невтомне просвітництво. Лекції в обласній бібліотеці, в навчальних закладах, на підприємствах.

У своїх друкованих розвідках – відкриттях (їх більше трьохсот) – Г. Петров передовсім – краєзнавець-дослідник. Найголовніша його заслуга, мабуть, у тому, що на Сумщині ним було не тільки відроджено пам'ять про замовчених, обреханих у роки сталінщини видатних наших земляків, а й відкрито нові факти і грані їхнього життя і творчості. Це стосується драматурга Якова Мамонтова, художника Никанора Онацького, письменника Гната Михайличенка, поетів Володимира Нарбута, Василя Алешка, Павла Коломійця, Олександра Олесья, Павла Грабовського, підприємців Івана і Павла Харитоненків, Олексія Алчевського.

Більшість публікацій-відкриттів Г. Петрова – наслідок його піших мандрівок рідним краєм.

Ось конкретний приклад. Де народився Олександр Олесь (справжнє прізвище Кандиба)? Хронологія тверджень така: газета «Літературна Україна» (1966 р.) – поет з'явився на світ у селі Кандибині Білопільського району. БСЕ (Большая Советская энциклопедия), Москва, 1974 р. підтверджує – с. Кандибині. УРЕ (Українська радянська енциклопедія, 1982 р.) батьківщиною поета називає село Білопілья. В інших виданнях згадується с. Верхосулка. А професор Олег Бабишкін у 1988 році оголосив про існування поблизу Білопілья хутора Крига, який, мовляв, і подарував нам поета.

Геннадія Петрова ця строката наукова «відсебятіна» обурила і багаторазово поклікала у дорогу.

Пішечки обійшов м. Білопілья і район. Численні зустрічі зі старими мешканцями х. Кандибиного, с. Верхосулки, м. Білопілья, м. Сум безапеляційно засвідчили: народився великий поет у Білопільлі, а Крига – то народна назва міста. Ось так, щоб написати одне речення, точніше слово – витратив невтомний краєзнавець кілька років.

Одного разу (було це, здається, 1995 року) виходив я з міської лікарні і в коридорі наздогнав Геннадія. Мене вразило його неймовірно жовте обличчя. Він простягнув мені руку – вона теж була такого кольору. Ішли до центру, і я не навчавувався спитати, що сказали йому лікарі.

Коли він повертав на Першотравневу, де мешкав, сказав:

– Заспокоюють ескулапи, мовляв, жовч прорвалася, куди їй не слід. Думаю, дурна жовч порозумнішає і знайде своє русло, – посміхнувся.

Центр досліджень визвольного руху

Серед знайомих поголос: Петров серйозно захворів.

Тривога тремтливо заповзала мені в груди. Відходять друзі: Семенюта, Баранкін, Данько... Ми несподівано і невблаганно старіємо, хворіємо. Життя – спалах між народженням і смертю.

Десь за тиждень-два потому зустрів я Геннадія. Виглядав він краще, жовтизна майже зникла. Дай Боже йому здоров'я, але...

Я, ніби між іншим, сказав, що у мене в редакційному плані чергова передача із циклу «Земляки».

– Героя знайшов? – зареготав він.

Певен, всі, хто знали Петрова, ніколи не забудуть його сміх. Він закидав голову до неба, потім раптово опускав і в цьому повторюваному ритмі, розкачуючись усім своїм могутнім тілом, вивергав з грудей громовиці. Так сміється щирі, відкриті світу люди або великі діти, до яких він і належав усе своє життя.

– Чекай завтра гостей, – сказав я, – передача буде про тебе.

Від несподіванки він посмикав на своїх крутих надбрівних дугах масивні окуляри, смачно плюнув на тротуар і голосно виплямкнув своє класичне: «Тьху!».

Назавтра, близько десятої ранку, ми з телеоператором хитрістю і нахрапом прорвалися до нього. Тільки-но на дзвінок він одчинив двері, ми, як я і навчав свого оператора миттю проникли в його кімнату.

– Хто тебе сюди звав? – кричав Петров. – Не роби з мене клоуна чи артиста і забирайся геть!

Оператор тим часом встановлював світло і переходив у стан готовності номер один.

– Геннадію, – миролюбно усміхався я, – ти у газеті план виконуєш?

– Не забувай мені баки, – не здавався він, – і забирай звідси своє заліззяччя!

Та Бог, мабуть, знав мій задум: будь-що записати Петрова, записати перший і, мабуть, останній раз. Небо дослухалось моїх благань: зашумів такий густий дощ, що зелені дерева за вікном враз посіріли.

– Ось бач, – сказав я, – у таку погоду не те що собаку, навіть тележурналістів гріх виганяти. – Скинь, будь-ласка свою чемпіонську майку і надінь домашню сорочку.

Поки Геннадій бурчав, я вкотре розглядав грубо стесані книжкові полиці на всіх стінах від підлоги до стелі, у кутку прогнуту стару розкладачку з брезентом, провислим до підлоги, і думав: отак багато зробила ця талановита, неслухняна людина для свого краю, для України, а живе у вузькій кімнатці із спільною кухнею.

Прийшли сусіди часто мінялися, отримували нормальне житло, а він усе своє життя тут, на розкладачці, серед тисяч книжок, на які витрачав майже все, що заробляв у газеті.

Передачу ми зняли. Через тиждень вона була в ефірі дві частини по тридцять хвилин. Геннадій оцінив її по-своєму.

– Тепер усі побачили мою бібліотеку. Ще обкрадуть. І він, як завжди, не протиставляв свої цінності – духовні людським – матеріальним. І в цьому була його свята наївність, наївність людини іншого виміру, іншого світу, великої дитини, яка вірить, що казка і життя – одне і теж. Господи, думаю я, як прекрасно, що Ти посилаєш на землю таких людей. Якщо їх не буде, хто ж сіятиме зерно добра, хто шукатиме в цьому швидкоплинному людському існуванні смисл життя і запитуватиме у себе і неба, для чого живе людина?

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Минав час. У відпустку я їздив до Миргорода, а повернувшись, згадав, що винен Геннадію якісь дрібні гроші. Подзвонив. Відчинив мені розкуйовджено-сивочубий із спітнілим обличчям чоловік.

– Вибачте, мені Петрова.

– А я, по-твоєму, хто? – невдоволено гримнув крикливий голос.

Я перелякався. Почервонів. Зайшов. Присів на підвіконні, він приліг на розкладачці. Я тривожно усвідомлював усе безглуздя моєї тут присутності і невідворотну приреченість друга.

– На ці гроші, – сказав він умиротворено, – я кефір куплю, їсти не хочеться.

Не знаю, який фатум править мою долею, але коли ховали Толю Семенюту, я був у відрядженні, коли прощалися з Генєю Петровим, доля знову закинула мене у якісь безглузді журналістські мандри.

На дев'ятий день Геннадієвого відходу до мене зайшли друзі і сказали – поїхали. Я лячно сів у машину. Могила Петрова горбилась на тому цвинтарі, де похований Семенюта, у Великій Чернеччині. Такий був заповіт Геннадія – лежати біля друга у цій осонченій землі, яку вони любили до останніх спалахів духу. Над пагорбом стояв свіжовитесаний друзями-художниками високий важкий дерев'яний хрест.

Мені надивно думалось, що за життя не вийшло жодної книжки ні у Семенюті, ні у Петрова. Не знав Толя, що книжка під назвою «Борг» побачить світ через двадцять шість років по смерті автора. І не видав Геннадій, що Сумський державний університет посмертно 1997 року видасть збірку його статей і нарисів про О. Олеся «Рідний берег поета», упорядковану доцентом Оленою Ткаченко. Безмежна вдячність усім благородним людям причетним до воскресіння цих творів.

Чому ж Г. Петров з безміру написаного не вийшов до читача принаймні з однією книжкою? «На заваді стала, – пише Геннадій дещо з іншого приводу, – «дерев'яна» байдужість чиновників, їх улесливе запобігання перед думкою невігласа-чинодрала у вищому кріслі».

І на всі часи сказав Григорій Сковорода: «Не треба яблуню вчити родити яблука, треба її відгородити від свиней, аби не розривали коріння».

Не знайшлося, на жаль, ні державних сил, ні людей, які змогли б відгородити Петрова від тих, хто «розривав коріння», що, врешті, і донищило талановиту людину, якою пишалась би будь-яка нація і держава.

Я стояв на сільському кладовищі і мені обпікали душу рядки Толі Семенюті з його вірша «Україні».

Моя земле, гірка і сонячна.

Ти навіть мені болиш?

***

Золотіла осінь року 1996-го...

Джерело: Царик Ю. М. Запрягайте коні в шори. – Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2007. – С. 201–210.

3 автобіографічного нарису сумського письменника Юрія Царика

2007 рік

*Письменник – це гола совість на голіх нервах.
(«Поверніть літа мої...»)*

Мої близькі і знайомі сприймали матеріально-зовнішній бік мого життя як мою суть, знаючи про неї не більше, ніж грішники про пекло чи праведники про рай. А все було набагато простіше і складніше.

Народився я 31 січня 1938 року в місті Чернігів. Батько Микола Микитович – інженер, мати Марія Никонівна – домогосподарка, брат Володимир на рік молодший від мене.

Батько пройшов фінську війну і до останніх днів Велику Вітчизняну. Був поранений, контужений. Він – танкіст, тому завжди на передовій. Як, до речі, і в житті цивільному. Працював керівником різних обласних промислових організацій. Нервовий правдолюб, кілька разів був гнаний зі своїх посад. Після того, як він запустив чорнилкою у секретаря обкому партії в Чернігові, його, звичайно, звільнили з роботи. Так, здається, 1953-го року ми опинилися в Сумах. Тут 1961 року я закінчив філфак педагогічного інституту ім. А. С. Макаренка. Учився разом з талановитими поетами Віктором Баранкіним і Анатолієм Семенютою, які, боляче про це говорити, уже пішли з життя, не видавши жодної книжки, хоч написали чимало (Сьогодні з радістю скажу, що 2005-го року – через 26 років по смерті вийшла книжка віршів А. Семенюти «Борг» – зусиллями сумського поета Павла Скорика). Після закінчення інституту я працював учителем у Єлисейській восьмирічній школі (с. Стрілиця Сумського району). Звідти мене забрали у 1963 р. на кафедру німецької мови педінституту, аж поки 24 січня 1966 року люди в цивільному біля входу до інституту не посадили мене в міліцейську машину. Привезли в однокімнатну квартиру по вулиці Комсомольській, де я мешкав. Провели обшук. Перегортали кожну книжку на етажерці, столі, підлозі. Забороненої літератури не знайшли, хоч між сторінками деяких книжок залишились непоміченими надруковані на тонюсньких папірцях неопубліковані «крамольні» вірші Василя Симоненка про те, як «дядька у полі спіймали, дядька в контору транспортували: як тобі, дядечку, не ай-я-яй красти у полі свій урожай» і багато інших.

Мабуть, міліцейським «штирям» бракувало кваліфікації тих «хлопців з КДБ», які замовили цей обшук. Та вони, зрозуміло, не зупинилися на досягнутому. Кілька разів організували мені допити через міліцію.

– Ти залишав ключа від квартири Анатолію Семенюті, щоб він ночував там зі своєю знайомою! – наступав слідчий, стаття 210 надання житла для аморальних дій.

– Нелогічно, – інтелігентно скромно пояснював я. – Толикова знайома має квартиру в центрі міста.

Тоді взялися за Анатолія (мешкав у селі Велика Чернеччина Сумського району). Виявили, що він із своєю подругою Валентиною (їм було по тридцять років) зайшов до її сусідки із своїм односельцем, моряком-механіком, що приїхав у відпустку з Далекого Сходу. І моряк той ніби переночував у тої сусідки. Семенюту звинуватили у звідництві. Спецслужби, звичайно, знали, що Толя писав і друкував чесні вірші, а я – прозу, стежили пильно.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Програма політичної профілактики інтелігенції в Україні активно втілювалась у життя. У Львові судили братів Горинів і В'ячеслава Чорновола.

Висмоктавши з правничого пальця діло, яке, як кажуть, і виїденого яйця не варте, Анатолія засудили до восьми місяців ув'язнення, мене – до року позбавлення волі (мабуть, тому, що саме на моїй квартирі часто збиралися Анатолій Семенюта, Геннадій Петров, Микола Данько, зазвичай, для розмов про літературу, творчість, а не про політику, бо то були часи, коли навіть анекдоти розповідали пошепки).

Пригадую, у слідчому ізоляторі красивий майор КДБ спитав:

– Де і з ким ви читали машинопис поеми Сосюри «Мазепа»?

– Невже знає, – подумав я і відповів: – Ніде і ні з ким, – бо читав я його наодинці, а дав мені того рукописа без жодного свідка мій друг, порядна і чесна людина, журналіст, енциклопедист Геннадій Петров.

– Чому ви дружите з Даньком, Семенютою, Петровим? – пронизував мене поглядом допитувач.

– Чоботарі дружать з чоботарями, творчі люди – з творчими, – наївно відповідав я.

На прощання «цивільний майор» усміхнено спитав:

– Де збираєтесь жити після відбуття покарання?

Був я годі людиню молодю, щирою і дуже наївною у всяких політичних інтригах, тому спитав здивовано:

– Якого – покарання?

– Ну, – білозубо усміхнувся майор, – думаю, рік вам дадуть.

Програма збоїв не давала. Працювала вона надійніше комп'ютера. Саме рік і довелося мені відбувати у колонії загального режиму, що містилася у Перехрестівці Роменського району.

Цікаво, що незадовго до того, як мене арештували, моя майбутня дружина, тоді ще студентка, зустріла знайомого хлопця, сина працівника КДБ, він був п'яньенький і сказав з емоційним запалом: «Запомни: скоро мы хохлам организуем 37-й год!»

Погрози ті були не такі вже й нетверезі, як ми переконалися.

Тоталітарні жорна чавили мене не лише за ґратами і колючим дротом, а й на так званій свободі, де квартиру на Комсомольській відібрали (згідно з законом?!), бібліотеку розкидали по різних підвалах, прописки не було.

Щоправда, знайшлася добра душа, викладач німецької мови педінституту, інтелігентна людина Ольга Григорівна Чоботарьова. Вона прописала мене у себе, хоч ночував на підлозі (іншого місця не було) у свого сімейного друга Віктора Баранкіна. На роботу ніде не брали. Допоміг незрадливий Микола Данько. Телефоном зв'язався з редактором Конотопської міськрайонної газети «Радянський прапор» Олександром Васильовичем Маленком, колишнім фронтовиком, який навіть у ті часи, коли за кожне «неудное» слово зарожували відібрати партквиток, відстоював свої незалежні погляди, непоступливу позицію і – ризикуючи! – взяв мене на роботу.

Довго жив, спав і працював я в редакції (згодом дали 8-метрову кімнату).

Дев'ять років відпрацював я в Конотопі кореспондентом. Потім – обласне радіо (з 1976 року), телебачення (Суми).

Центр досліджень визвольного руху

Але то не було воскресіння з небуття. Впродовж багатьох років творчість моя замовчувалась, був я, як кажуть, «під ковпаком». Лише 1983 року у Харківському видавництві «Прапор» вдалося видати першу збірку «Нетипові типи». Хоч в анотації до неї писалося, що це сатира та гумор, я визначив жанр як «трагірески» – сміх крізь сльози, причому з подвійним дном: зверху сюжет, а смисл – під ним. Шукав форму сказати правду.

Потім знову десять років без друкування. І, нарешті, у муках не стільки творчих, як фінансових, виходять книжки «Пісочний годинник» (оповідання, новели), видавництво «Мрія», 1993 рік; «Кладка над прірвою» (новели, оповідання), видавництво «Собор», 1998 рік; «І німий заговорив...» (новели, етюди, афоризми), видавництво «Козацький вал», 2000 рік; «Рабства світу цього» (притчі), видавництво «Корпункт», 2003 рік; «Поверніться, літа мої...» (спогади про Володимира Затулівітра), видавництво «Мрія-1», 2005 рік; «Запрягайте коні в шори» (новели, оповідання, притчі, спогади), видавництво «Мрія-1», 2007 рік.

Написав я також нариси-спогади про Миколу Данька, Геннадія Петрова (там же і про Анатолія Семенюту), а раніше про Павла Ключину (друкувалося тільки в Конотопській міській газеті «Радянській прапор»). [...]

Джерело: Юрій Царик: До 70-річчя від дня народження: біобібліографічний-показчик. – Суми, 2007. – С. 5–10.

№ 78

Нарис Надії Карпенко про свого батька, поета й педагога з Роменщини Йосипа Дудку

Вересень 2009 року

МОЇ ВІРШІ!.. ВИ ПТАХИ СИНІ

*«Хто я? Якщо коротко: українець. За трудовим походженням – син селянина-бідняка. За фахом – учитель російської мови й літератури (педстажу до півсотні літ). За світоглядом – інтернаціоналіст»
(із автобіографії Йосипа Дудки)*

15 листопада 1915 року в мальовничому куточку природи – урочищі Широкий Яр побіля села Воцилиха Роменського району Сумської області в родині селянина-бідняка Дудки народився хлопчик, який пізніше напише:

*Прадід мій, кажуть, химерник-чаклун,
був у Гаркуші «бідарик-дударик».
Може, це байка із давніх відлунь,
може й насправді:
Дудка ж недаром!..
Цупко в чепігу впинався мій дід,
батько любив і сопілку, й роботу.
Древо не древнє,
а все ж родовід,
хрещений в купелі пісні і поту.*

Батьки Михайло й Килина передали синовкові у спадок казкове прізвище, аби оспівував правду життя, і подарували біблійне ім'я Йосип, аби відшукав свою Марію. А ще край гори на узліссі, побіля самісного берега річки Сули, полишили біляву хату, вкриту лепехою. У тій хаті виростав, малим любив сидіти на призьбі, вимальованій мамою червоною глиною. Найменший у багатодітній родині, ріс без догляду й ласки дорослих. Батькам за роботою ніколи було, а він усе плечі пригинав, боячись старших зведених братів і сестер. Від того й дорослим мав зсутулену поставу, але натуру виплекав не рабську. Цьому посприяли мудрі настанови діда Якова Привоя, який навчив п'ятирічного читати й писати, лічити й малювати, приохотив до книги й пізнання минувшини. Уроки діда Привоя брав разом із другом усього життя – Леонідом Пархомовичем – Леонідом Полтавою – майбутнім знаним поетом української діаспори (разом хлопці починали й віршувати). Коли Йосипа віддали до школи у Вовківці, улюбленим учителем став літератор Микола Христовий. Глибоке знання літератури від нього, на все життя запам'ятав вірші Грицька Чупринки, Івана Багряного, Богдана Лепкого...

Після закінчення Вовківської семирічки навчався в Недригайлівському вечірньому робітфаці (одночасно працюючи на сушарні Недригайлівського овочезаводу), закінчив школу колгоспної молоді при Роменському сільськогосподарському технікумі. Відвідував технікумівський літературний гурток Івана Павловича Галюна, тут познайомився із майбутнім поетом Олексою Ющенком. Боляче пережив 1933 року трагічну смерть Миколи Хвильового, тоді з душі вихопилися рядки:

*«Дайте нагана,
кую одну.
Рана на рану,
з сміхом помру...»*

Дуже хотілося навчатися далі. Тому взяв торбинку з сухарями і 5 карбованців, що дав на дорогу старший брат Микита, та й поїхав у Ніжин. І 1934 року став студентом українського відділення філологічного факультету педагогічного інституту. Одночасно навчався і працював, заробляючи гроші на прожиття (розвантажував вночі вагони, тоді й зір собі зіпсував бертолетовою сіллю). 1937 року майже два місяці перебував під арештом – через націоналістичні висловлювання і вірші та перехоплений лист братові Микиті, де згадувалися імена М. Хвильового і М. Скрипника. То був час масових звинувачень, коли заарештували професора Яненка, Миколу Сайка, Риндича. Справа Дудки закінчилася лише виключенням із комсомолу та ще довелося перейти на російське відділення філфаку (так порадив добрий декан М. Повід, який і відстояв здібного хлопця від вигнання). Дипломом від 5 липня 1938 року надана кваліфікація вчителя російської мови та літератури в старших класах середньої школи. Залишився у Ніжині викладачем російської літератури бібліотечного технікуму, де вже рік працював на вечірньому відділенні ще студентом. Там працював до 30 серпня 1940 року.

Старенькі батьки кликали додому. Повернувся на Роменщину і став учителем російської мови Бобрицької середньої школи. Та недовго довелося учителювати. Братів Дудок Михайла і Йосипа готували для підпільної роботи в час війни. Для підкріплення і підсилення зв'язку висадили в Широкий Яр десант парашутистів. Та якийсь підлий зрадник видав патріотів. Захопили

Центр досліджень визвольного руху

парашутистів і стратили (лише один вижив, Дудку Михайла з товаришами розстріляли, Дудку Йосипа та друзів довго катували в роменській тюрмі, а потім відправили в фашистську неволю. Три роки в глибинах Вестфальських шахт довбав вугілля № 42-17 (Йосип Дудка), жив у промерзлих бараках і в мерзлу брюкву. Раз був засипаний обвалом шахти, двічі – в час бомбардування. В щоденнику того часу – запис про 22 березня 1945 року: «Назавжди пам'ятний день повернення з мертвих: засипаний цеглою і землею від стін «Брухштрасе» на глибині більше метра, мертвим відкопаний братами Забавськими з Білорусі. Яка легка і прекрасна смерть! 23.03.45».

Світлим променем у темряві жажіть стала для Дудки зустріч у Німеччині із другом Леонідом Пархомовичем⁵⁸, той посприяв навіть видруку його творів в українському журналі «Дозвілля», що виходив у Німеччині. Те було неабиякою підтримкою для бідолахи. Після закінчення війни вересень 1945 року працював писарем у таборі 369 перевірконо-фільтраційного пункту НКВС СРСР у м. Бург. І лише в жовтні 1945 року повернувся на Україну.

А вдома – батько помер, старенька хата похилилась, розвалюється. Власне сімейне життя не складається. Скрізь руїни, скрізь потрібні чоловічі руки. Перший час працював у колгоспі. Треба було орати і сіяти, ростити хліб. Уже й учителем Вовківської школи 1946 року став працювати, та все одно лишався колгоспником: ремонтував будівлі, косив сіно й пшениці (за кожним косарем ішла одна в'язальниця снопів, а за Йосипом Михайловичем – дві в'язальниці, бо одна не встигала).

Зрештою якість життя налагоджувалось. І Марію свою зустрів, одружився. Мають уже й Надію – надію на краще майбуття. Човен Дудки долає весняні повені. Жити допомагає краса природи й улюблена робота. І вірші – його «сині птахи» щастя. Пише, друкується. З'являються публікації в збірках «Голоси молодих», «Перший заспів», кварталниках «Поезія», у журналах «Вітчизна», «Україна», «Прапор», «Жовтень», «Дніпро», «Радянська жінка», в газетах «Літературна Україна», «Молодь України», «Радянська освіта», «Сільські вісті», обласних і районній. Навіть у Торонто (Канада) 1968 року в антології поезії «Слово і зброя» її упорядник Леонід Полтава вмістив два вірші часів війни свого друга Йосипа Дудки. Якась канадська газета передрукувала з «Радянської освіти» вірш «Біля картини «Лист султанові»... У видавництві «Радянський письменник» планується перша збірка поезій (про це видруковано навіть попередньо у видавничому плані). У Харківському видавництві мала вийти збірка для дітей «Зозулині черевички».

Та коли 1972 року в Києві почалися арешти, Йосипа Дудку теж звинуватили в «буржуазному націоналізмі». Спершу йому запропонували на літоб'єднанні в Сумах виступити з осудом збірки «Червоне соло» Миколи Данька. Коли ж відмовився, почали винуватити (і доноси організували) у пропаганді українського слова і пісні, у зв'язках із закордоном і буржуазними націоналістами. Влаштували вдома обшук – забрали рукописи віршів, давні історичні книги. Порушили справу, викликали в Сумське КДБ, де мав давати письмові свідчення. Слідчим був Василь Іванович Ніколаєнко, який зачитав статтю про антирадянську діяльність, за якою «обіцяв» 5 років... Доля Дудки вирішувалася на вчительських зборах у присутності трьох обвинувачів (того ж слідчого із Сум та двох роменських), районного начальства – голови профспілки В. М. Петраченка та інших. Всі гуртом шпетили, що «Дудка спустився на дно». Врешті педколектив Вовківської школи взяв на

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

«перевиховання». Довго по району паплюжили на різних нарадах, чого тільки не вигадуючи про Дудчин «націоналізм».

Газети й журнали перестали його друкувати. Після 1972 – роки мовчання. «То гірше каторги», – як сказав одного разу Йосип Михайлович. «Повторився для мене 1937 рік. Приречений на мовчання, вистояв, не писав ні «покаянних», ні «окаянних» речей, ні на кого не тикав пальцем... А ті, що мене ганьбили, сидять при портфелях і «перебудовуються» при перебудові». Боляче, бо «це трагедія життя, що не склалося, трагедія нереалізованої людської сутності» (із листа Йосипа Дудки 1989 року редакції журналу «Україна»).

*Ми жили в трагічну і сумну годину,
коли навіть чесним духом не стає –
Можна відректися роду і родини
і забути можна, хто ти є ...
Та не всі зрікались!.. І не всі забули,
хоч ламали крила всім лихі вітри.
Земле наша рідна! Дай нам знову сили,
щоб до тебе крильми й духом прирости.*

Лише незадовго до смерті Йосип Дудка отримав можливість друкуватися в місцевій та республіканській пресі. «Дуже повільно починаю воскресати «на крутосхилі сивих літ...» Добірку віршів дав журнал «Дніпро», видрукувані статті в «Молоді України», «Радянській освіті», «Сільських вістях», «Вітчизні». До видавництва «Радянський письменник» 1989 року знову подав рукопис збірки, мав позитивні відклики письменників.

Не побачив єдиної своєї книжечки віршів «Собори душ», бо пішов із життя 22 листопада 1990 року (збірка видана 1993 р.). Він прожив багатотрудні 75 літ. Казкове володіння краси із лісовими озерцями синьоцвіту пролісків і чистоводдям Сули зі срібними ліліями було його життєвим прихистком. Опісля нього лишилося багато зігрітих його душевною теплотою. Роки вчителювання були плідними, принесли багато вдячних вихованців: десь у Рівному працює радіожурналістом Олександр Оврамець, у далекому Кузбасі член Співки письменників Росії Микола Ничик, у Герасимівці поетеса Ніна Коряченко, у Сумах журналіст Володимир Салій...

Дудчин чарівний край манив природою, теплом спілкування із людиною феноменальної пам'яті і широкої ерудиції. Йосип Дудка передплачував майже всі літературні (і не лише) газети й часописи. У його казковому царстві краси – Широкому Яру побували талановиті митці: Роман Іваничук, Олександр Підсуха, Платон Майборода, Василь Большак, Микола Іщенко, Кость Гордієнко, Іван Вирган, Анатолій Косматенко, Володимир Мордань, Петро Ротач, Олександр Юрченко, Дмитро Білоус, Іван Гончар, Олександр Шугай, Павло Ключина, Данило Кулиняк, Наталя Околітенко, Володимир Затуливітер, Микола Гриценко, Олексій Столбін, Дмитро Чередниченко, Володимир Коломієць... У путі його завжди підтримували сині птахи – вірші.

*І піду, померши,
голубими снами.
Чесне все довершать
ті, що йдуть за нами.*

Джерело: приватний архів Надії Йосипівни Карпенко.
Оригінал. Машинопис.

Жовтень 2009 року

ОДИН ІЗ «ОСТАННІХ ПОЕТІВ»

Недавно, проходячи по вул. Червоногвардійській разом з відомим сумським письменником Ю. Цариком, той на розі з вулицею Комсомольською зупинився й показав на старий двоповерховий будинок, де на глухій стіні виднівся напис: «Тут жили останні сумські поети». Біла фарба від часу поруділа, але завдяки великим літерам він читався легко навіть через дорогу. Перехожі, очевидно, вже звикли до нього, тому майже не звертали уваги.

У цьому будинку пройшла моя юність, – сказав він якимось невесело. – Тут збиралися мої друзі, багатьох з яких вже нема... І взагалі з ним пов'язані спогади не надто для мене приємні.

Чому?

Серед тих, хто збирався в мене на квартирі були Г. Петров, А. Семенюта, В. Баранкін...

Я його зрозумів і більше нічого не розпитував. Всі подальші події мені були добре відомі. Ми йшли далі, а в мене з голови не виходив отой напис. Хто і коли його зробив? Чому «останні»?!

Мені поталанило знати багатьох учасників тих подій і мушу зазначити, що всі вони були і непересічні особистості. Зокрема, Г. Петров багато років працював відповідальним секретарем газети «Вперед», що й досі виходить у Сумському районі. Він також був добрим краєзнавцем і одним з найавторитетніших фахівців на цьому поприщі. Росіянин по прізвищу – він говорив лише українською мовою і ніде не соромився її, не боявся ставати на її захист навіть в найгірші часи, коли після «хрущовської відлиги» знову почали закручувати «ідеологічні гайки» – боротися з вільнодумством і з так званим «буржуазним націоналізмом». Помітивши мої перші вірші, він відразу підтримав мене, друкуючи їх в районці. Кожен раз, коли я з'являвся в редакції з новотворами, уважно знайомився з ними, показував огріхи і кострубатості, бесідував зі мною на самі різноманітні теми. Не обходилося і без уроків історії. Він заохочував, щоб молоді поети віддавали данину не тільки пейзажній ліриці, а й висвітлювали пласти й героїв далекого минулого свого народу. Почитавши мій вірш під назвою «Забута легенда», він кілька раз повторив строфу:

*... Через дідову пасіку
По коліна люцерною,
Неохрещений пасинок
Православною церквою*

І додав:

– Гарні рядки. Хоча сам вірш слабенький. Як доведеш до ума і там буде слово «Україна», принось. Надрукую на самому почесному місці.

То був кінець 60-х. Згодом я закінчив школу, педінститут, відслужив у армії, почав працювати педагогом і... опинився в міліції. Угледівши мене в міліцейському мундирі, ледве не впав.

– Ти... пішов працювати в органи? Та ти розумієш, що вбив у собі українця і поета?!

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Після цього мої стосунки з Г. Петровим похолоднішали, хоч він і продовжував мене друкувати, не забуваючи пускати в мій бік шпильки:

Раніш тебе в нашій газеті читали кожний місяць, а зараз хоч би один раз в рік. Ех, Павле...

З Анатолієм Семенютою я теж познайомився через газету «Вперед». Близько десяти років його прізвище не сходило з її сторінок. Його віршами зачитувалась моя мама. Зізнаюсь чесно, що і я під їх впливом став пробувати серйозно щось римувати. Згодом він десь пропав. Уже навчаючись в Сумській СШ № 1 я разом з іншим «шкільним поетом» почав відвідувати обласну літературну студію і на одному засіданні хтось повідомив, що прийшов А. Семенюта. На відміну від інших її членів моя реакція була радісною: ось я нарешті і зустрів його! Я побачив симпатичною, худорлявого, середнього зросту молодого чоловіка. Звернув увагу на його чи то соромливість, чи то скутість, бо, сухо привітавшись до всіх, він присів на задніх рядах невеличкого залу і так мовчки просидів до кінця засідання.

Коли покидали зал, всі ніби його сторонилися. Вже на вулиці я сказав Крикуненкові:

– Дивний він якийсь Семенюта. Може, того його так усі обминають? А вірші пише прекрасні.

На що той відповів:

– Аби ти побував, де встиг побувати він, виглядав би не краще.

На моє запитання за що перебував у тюрмі Семенюта товариш тільки плечима повів.

Всяке говорять. Одні кажуть, що постраждав за вірші, другі – за кримінальний злочин.

І треба ж так! В кінці 1966 р., будучи студентом приїхав у своє село і довідався, що в нас новий шкільний учитель і не хто-небудь, а сам Анатолій Миколайович! Про це радісно повідомила моя мама. Через деякий час на вулиці села ми й зустрілися. Я підійшов до нього і хотів назватися, а він, посміхнувшись, мовив, що знає мене і міцно потиснув руку. Та потоваришували ми аж через 10 років, коли в мене з'явилася нагода повернутися в рідну школу педагогом. І, вже працюючи рядом, він не скоро розкрив таємницю своєї судимості. Мабуть, і через тривалий час він не міг оговтатись – настільки вразила вона його душу і все ество. Адже повернувся на волю поет з підірваним здоров'ям: лікарі у нього виявили цукровий діабет. Довго не міг працевлаштуватись. Довелось бути і листоношею, і фуражиром, доки районний відділ народної освіти не дозволив йому працювати вчителем. Та й після цього прийняти А. Семенюту в свій колектив «зі скрипом» дала згоду лише Миколаївська 8-річна школа. Позначилось це і на творчості. Ніби доводячи лояльність до існуючої влади він засипав газети віршами про Леніна, партію, про агресію США у В'єтнамі, про піночетівський переворот в Чилі. Характерним для цього періоду є його вірш «Кредо», який закінчує словами:

*... Спочатку про тривоги людства,
а вже тоді про солов'ї.*

Працюючи в середній школі, ми вели паралельні класи, де я читав історію та суспільствознавство, а він російську мову та літературу. Тому щодня спілкувалися. Та ще більше нас об'єднувала любов до поетичного слова. Щоб почитати нові вірші, ми іноді збиралися в його невеличкій квартирі учительського будинку, де він мешкав разом з дружиною і сином Ігорем. Під час однієї такої зустрічі він і повідав мені свою сумну історію про судимість.

Центр досліджень визвольного руху

Під пильне і недремне око КДБ він потрапив ще навчаючись в педінституті. Воно не минало нікого, хто насмілився взятися за перо, щоб донести свої думки і почуття римованими рядками до інших людей. Юний, енергійний і талановитий А. Семенюта був серед студентів помітною фігурою, якщо не улюбленцем. Крім того, що він брав активну участь у громадському житті інституту, його поезіями почали рясніти різні газети і журнали. Чого тільки варті журнали «Україна», «Трапор» «Перець», або газети «Молодь України», «Літературна Україна» тощо. І якщо до його окремих віршів, в яких він проповідував любов до України, в часи правління Хрущова особливо не прискіпувались, то за Брежнєва, коли демократичний процес пішов у зворотному напрямку, – навпаки. І було це пов'язане з дисидентським рухом, який посилювався серед молоді.

В 1964 р. А. Семенюта закінчив свою поему «Українська рапсодія», яку присвятив 100-річчю з дня народження нашого відомого поета-земляка П. Грабовського, де надзвичайно гостро прозвучали патріотичні мотиви. Необережно автор зачепив і болючу тему «перевертнів», себто людей що відрікаються від свого народу.

*Забули матір,
Рідну мову,
Жбурнули совість на сміття.
І одягаються в обноу –
Архиїудине дрантя.*

(«Українська рапсодія»)

Поему А. Семенюта подавав до кількох солідних журналів, але попри її художню вартість, ніто так і не ризикнув надрукувати. Зробив це один відчайдушний (інших слів немає) Г. Петров у своїй районній газеті. З того все і почалося. КДБ вирішило поставити на місце молодого поета, що «зарвався» у своїх віршах. Можна це зробити і без зайвого шуму. Навіщо комусь іще знати, що в Сумській області (це ж не Київ і не Західна Україна) серед творчої інтелігенції запахло націоналізмом. Навіщо з нього робити ще одного мученика-поета, який може стати мучеником-героєм? Тому й пішли іншим шляхом: «зшили білими нитками» кримінальну справу, тим паче, й причина знайшлася – ота квартира по вул. Червоногвардійській, про яку йшла мова на початку статті. Туди, здається, й дівчата ходять. А серед них знайти «сіксота» простіше простого. Незабаром від однієї з них пішла інформація про всі розмови і хто в них бере участь, а заодно і про інтимні стосунки. Так з'явилася кримінальна стаття про звідництво, яка на практиці самостійно не застосовувалася, а лише в сукупності з іншими – більш тяжкими злочинами. Наприкінці 1965 р. А. Семенюта був засуджений до 3-х років позбавлення волі. Та знайшлися люди (серед них і Г. Петров, який дивом не потрапив на лаву підсудних), що не погодилися з вироком і почали боротьбу за звільнення поета. Тривала вона кілька місяців, поки касаційний суд при повторному розгляді справи за абсурдністю звинувачень не виправдав А. Семенюту.

В той рік, коли комітетчики «плели сіті» для А. Семенюти, він підготував для видавництва свою першу і єдину в житті поетичну збірку «Сонця повен», яка так і залишилась лежати в шухляді до його сповіді переді мною зимою 1977 р. коли ми вдвох відзначали наші іменини, що припадали на один день – 19 лютого. Мріяли ми тоді багато про що: і про нові вірші та поеми, про майбутні книжки... Та вийшло так, що через півроку я змінив свій фах учителя на міліцейський мундир. А. Семенюта це важко переніс. Крім депресії у нього загострилися давні хвороби – виразка шлунку і цукровий діабет. За тиждень

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

до свого наступного 41-го дня народження вдома йому стало ранком погано і він власноручно ввів собі дозу інсуліну, що робив і раніше. Коли додому зі школи повернулася дружина, чоловіка вона знайшла непритомним. Викликаний лікар зробив повторний укол, який був зайвим і протипоказаним. В Сумах, куди відвезла його швидка допомога, вже зарадити йому нічим не могли.

Рукописи його віршів встигли побувати в Києві, де колишні друзі обіцяли видати книжку. Не спромоглися. Повертаючи їх, виправдовувались тим, що рукописів багато і написані дуже дрібним почерком, який важко розібрати. 1998 р. разом з колишнім директором Миколаївської СШ Живодьором В. М. побував у матері А. Семенюти в с. В. Чернеччина. Поліна Марківна зі сльозами на очах винесла їх і мовила:

Якщо вже й ви не пустите їх у білий світ, мабуть, підуть зі мною на той...

В 2005 р. за сприянням Сумської обласної ради і колишніх учнів А. Семенюти мені все ж таки вдалося видати багатостраждальну збірку мого старшого товариша під назвою «Борг». Коли моя мама була жива і дізналася, що я взявся за рукописи А. Семенюти і з якими труднощами зустрівся, то сказала:

– Якщо справа в грошах, то я дам і свої. А ти, синку, постарайся вже, бо дуже був гарний поет і не менш гарна людина. На жаль, ні Поліна Марківна, ні моя мама не дожили до того дня, коли у світ вийшов «Борг» А. Семенюти (і моя збілочка «Щем»), за що на їх могилах просив прощення.

Дехто мене звинувачує в тенденційності передмови до «Боргу». Мовляв, в тому, що сталося з Семенютою, винен він сам. Я в деякій мірі згоден з таким висновком, згоден навіть із тим, що якби він писав тільки «угодні» радянській дійсності вірші, гірка чаша ця б його минула і при наявності тих гріхів, що йому намагались інкримінувати. Один із колишніх працівників КДБ, що був знайомий із «справою» А. Семенюти (а, може і вів її) в розмові зі мною щиро зізнався:

Яка різниця? Не придумали б цієї статті, знайшли б іншу. Їх у нашому арсеналі вистачало.

В одному із своїх останніх віршів, що дав назву книжці А. Семенюта писав:

*Як дуже мало я зумів і зміг,
Хоча у серці стільки сили грало!
І за який – не розумію – гріх
Мене життя так щедро покарало?!*

Поети лукавить не вміють, якщо вони, звичайно, справжні поети. Тому на думку знову прийшов отой напис на розі двох сумських про «останніх поетів».

Я точно знаю: серед тих поетів був справжній поет – Анатолій Миколайович Семенюта, який хоч і помер передчасно – залишився жити у пам'яті справжніх шанувальників поезії.

Павло Скорик,

підполковник міліції у відставці,
член обласного літературного об'єднання.

Джерело: приватний архів Павла Григоровича Скорика.

Оригінал. Рукопис.

Лютий 2010 року

[...] Навчаючись на заочному відділенні Сумського педагогічного інституту ім. А. С. Макаренка група патріотично налаштованих студентів обурилась: вуз готує вчителів для шкіл України, а предмети чомусь викладаються російською мовою. От ці півтора десятка небайдужих студентів і звернулись з письмовим протестом до ректора Ф. Ялового.

Звичайно, серед студентського загалу було чимало й таких, які до упослідження України звикли то ж чхати вони хотіли і на рідну мову, і на справедливість. Їм аби якось скласти заліки-екзамени та отримати диплом.

Саме до таких і звернулась одна з викладачок, мовляв, я читаю російською для вашого ж розвитку. На жаль, серед вас знаходяться такі, що знехтували добрими намірами викладачів і пішли до ректора...

Серед студентів учинилась перепалка. Її примирила сама викладачка: «Я, мовляв, читатиму лекції і далі російською мовою, а для «щирих українців» окремі незрозумілі вислови буду перекладати на їхню мову».

«Понеже дух отроков броділ буйством», тут же наш гурт написав ще одну, це вже четверту, заяву до ректора. А в ній: навіщо нас ділять на щирих і нещирих українців? Ми всі єдині – радянські українці. Та оскільки ми – майбутні вчителі українських шкіл, то для більшої своєї фаховості просимо читати лекції українською мовою. Наша вимога базується не тільки на вимозі життя, але й на вічно живому вченні вождя, великого, світового ... і т. д. І одержали перемогу. І викладання було переведене на рідну мову.

Далекоглядні товариші попереджували: «Тобі це все ще одгикнеться». І не помилились.

Склавши всі экзамени за два курси на відмінно, я умудрився перевестись на третій курс до Київського університету з трьома «хвостами» з одного предмету. Отой викладач, що ділив нас на «щирих» і «нещирих» забракував мою курсову роботу, а тому не прийняв ні заліку, ні экзамену – от і є три «хвости». Звичайно, в Києві я з цим клопотом швиденько впорався. Цьому посприяли і самі київські викладачі. Один з них, наче ненароком шепнув, мовляв, щоб позбутись «хвостів» мені треба о сьомій годині ранку прийти в таку-то аудиторію Червоного корпусу, там на мене чекатиме экзаменатор. Я нагадав, що вуз розпочинає роботу лише з восьмої ранку. Та викладач повторив: «О сьомій і не пізніше».

Справді, о сьомій годині у названій аудиторії на мене чекав экзаменатор. Він похапцем, але добряче «поганяв» мене по матеріалу предмету і на моє подивування погасив «хвіст» не тільки із заліку, але й з экзамену. А поставивши оцінки в залікову картку, запитав: «А де Ваша курсова?» «Я йшов здавати тільки залік, тому курсову роботу залишив у готелі», – кажу, – я зараз збігаю – принесу». Викладач поглянув на годинника і сказав: «Не треба. Буде пізно. А зараз, біжіть до методистів – нехай і вони в документах погасять Ваші борги».

Тільки-но одчинив двері в канцелярію як мені новина: «Звонили важные товарищи и спрашивали, разве правомочно чтобы агроном учился на

историка. Вот ожидаю их прихода – интересуются Вашей успеваемостью». Я свідомо не називаю прізвищ своїх рятівників та їхні старання буду пам'ятати до останніх днів. Саме тоді я зрозумів, що серед науковців Київського університету було чимало порядних людей.

Як відомо, біда не ходить самотою. Як одна прийшла, не зачиняй ворота – зараз буде друга.

В одну із зимових сесій я зустрівся в Києві з відомим письменником – Іваном Михайловичем Дзюбою. Було це на його квартирі. Мета мого візиту одна: аби він сказав своє слово про принесені мною оповідання, а ще – випросити в нього почитати його працю «Інтернаціоналізм чи русифікація». З'явився я до нього із запискою-рекомендацією від Івана Макаровича Гончара. Були в ній і такі слова: «І. М., прийми цього козака, як мого сина». Він так і прийняв: дав мені машинопис праці і я привіз його додому у Лебедин. Читання було важке, бо це був якийсь «надцятий» екземпляр надрукований під копірку.

Не знаю як, не знаю звідки, але моя розмова в квартирі Івана Дзюби стала відома певним органам і чекісти приїхали в Лебедин. Мене з роботи викликав на прийом секретар райкому партії Іван Кокорін. Але під дверима його кабінету мене затримав капітан КДБ і повів на допит у 29 кімнату лебединського готелю.

Ні-ні все чинилось ввічливо: «добридень», «будь ласка», «роздягайтесь». Вішаючи пальто в гардероб, я зачепив полою згорток грубого паперу і побачив у ньому купу штативів і пробірок (таких штативів, яких є чимало в шкільному кабінеті хімії). Я був спантеличений. Такі ж пробірки у штативах ще два дні тому були поставлені у моєму домі якимись «санітарами». Прийшовши додому з роботи, я запитав у дружини, що то за okazія. А вона: «Приходив начальник санстанції Козієнко з бригадою і поставив оці реактиви – повітря на аналіз беруть. Он і в сусідів: у Матохи, у Сатанихи, у Острюгів теж поставили». Я здогадався – то підслуховувачі. А розмови в хаті і з дружиною, і з «друзями» (як потім виявилось, спеціально підсланими) були явно не на мою користь. Майнула думка: як ту апаратуру знищити?

Далі був приблизно такий діалог:

Де ти дів, те, що брав у Дзюби?

Як де, у мене. Я ще читаю, не дочитав.

Неси сюди.

Гаразд, принесу.

Коли я приїхав додому, то повкидав у грубу і поставлені штативи, і копії листів української інтелігенції з протестами щодо нищення владою мистецьких цінностей, і свої записи про голодомор 1932–1933 років.

Тільки-но я пішов з дому до готелю, як в хату зайшло чоловік п'ять незнайомців забирати штативи. Діалог з дружиною був приблизно таким:

Де?

Чоловік у грубу вкинув.

У яку?

Он у ту, – і показує на іншу грубу.

«Гості» кинулись до груби, але вона була порожня, без жужелиці.

А де жужелиця?

Я винесла на вулицю пересівать...

Центр досліджень визвольного руху

Прибульці кинулись на вулицю до купи пересіву. Дружина хутенько зашикнула двері, кочергою підсуває штативи на жар, і не відкрила дверей аж доки «аналізатори повітря» не згоріли.

А тоді чекісти заливали грубу водою, odkривали всі чистки, вигрібали жар посеред хати, гасили підлогу і вибирали на газетку із залитою жужелиці якісь скорюжені вогнем котушечки, клемки та дротики. Як пізніше виявилось, то були не записувачі, а передавачі. Записувачі були поставлені в хаті переляканого сусіда Василя Жука. А вже як осмілилі Василь і його дружина Зіна, то розповіли і як та апаратура ставилась, і хто ставив, і як їх залякували. Все це, слава Богу, минулося, але мало певні наслідки – розпочались нахабні перешкоди в навчанні. Приходить виклик на екзаменаційну сесію, а з роботи не відпускають. Сесія йде вже й тиждень, уже й другий – не відпускають. Звертають до юристів. Кажуть: «Затримувати не мають права». «Ну раз не відпускають, – я поїду самочинно». «Ні, самочинно теж не маєте права». Поїхав без дозволу – стали пхати з роботи за прогули.

Іншим разом заходилися днями тримати мене в міліції. Товариші екзамену складають, а я в буцегарні під замком сиджу. Хтось (а може й сама міліція), написав анонімку, мовляв у «Сільгосптехніці» багато чого розкрадається і їм як комуністам на це боляче дивитись. Та вони не можуть назвати ні своїх прізвищ, ні прізвищ злодіїв, бо їм ще треба робити в тому колективі. А ось Ткаченко вже працює в іншій організації, то ж нехай скаже. Він знає все, бо краєзнавець.

Міліціонер на прізвище чи то Горобець, чи Воробець, чи Горобченя причепилось як нав'язка:

Кажі хто краде!

Що краде?

Усе краде.

Я взагалі не знаю ні що крадеться, ні хто краде. Запитуйте керівництво, сторожів.

Запитаємо і їх. Але ж ти краєзнавець...

Отак протримують цілий день, на ніч відпускають, а вранці знов міліцейська машина під двором. Вирішив з Лебедина на сесію потайки втекти. Одного літнього дня міліція приїхала ще й на світ не благословилося, а дружина: «Чоловіка нема... Поїхав у Київ». Гості спантеличились: «Як поїхав? Ми ж одпустили його вже серед ночі?». «Ото серед ночі й поїхав». Тільки-но машина відїхала від двору, я встрибнув у штани, торбу – під руку і бігом городами – в очерет. А тоді вийшов на окраїну Лебедина, лісом добрався до Михайлівки, і «голосуючи» на попутках добрався до Києва.

Читач погодиться, що в моєму становищі вчити предмети абияк не виходило. Тож я за день-два здавав пропущені екзамени і, зрештою, здобув диплом історика.

Та на цьому гоніння не скінчились. Спочатку вигнали з роботи в редакції райгазети. Процедура загальновідома: мене викликав секретар райкому партії В. Багмет і запропонував подати заяву «за власним бажанням», бо, мовляв, з мене «націоналізм аж випирає». Я запитав – у чому це проявляється? В тому, що я ношу вуса, чи в тому, що на лацкані маю значок із зображенням Т. Г. Шевченка?

А він: «І в цьому, і в іншому... Ти ж у Дзюби був? Був. Ну так от!»

Влаштувався працювати в «Сільгосптехніку» агрономом. Та «недремне око» не полишало аз грішного й надалі. Навесні 1972 року розпочався суд над письменником І. М. Дзюбою. Мене викликав секретар райкому партії М. Ковтуненко і, надавши голосу суворості й адміністративності, попередив, що я днями буду викликаний на суд над «отщепенцем и врагом советского народа, бандеровцем и буржуазным националистом, который давал тебе читать этот пасквиль. А ты, дурак, привез его в наш район и тем опозорил всю партийную организацию». Так ось ти, мовляв, на суді цьому маєш заявити, що той пасквіль не що інше, як «поклеп на наш советский строй», що автор не що інше, як «отпрыск бандеровщины», «клеветник», «оголтелый националист» і тому подібне. Справді, через день-два мене викликали в Київський обласний суд у справі І. М. Дзюби. На тому суді я заявив, що І. Дзюба не давав мені своєї роботи, «бо я сам у нього випросив». Все це викликало гомеричний сміх у суддів. Далі я сказав, що роботу я тільки-но почав читати і тому про її зміст судити ніяк не можу. Ще сказав, що в прочитаному тексті багато цитувань Леніна, а кому-кому, а вождю треба вірити. По моєму приїзді в Лебедин у «Сільгосптехніці» були скликані партійні збори. Повістки денної не знав ніхто. Із зали, де вже зібрались комуністи, мене покликав до свого кабінету парторг П. Сайко. Виявляється, тут уже йшло засідання партбюро, вже була обговорена «ворожа поведінка» Ткаченка. За моєї присутності ніяких обговорень не було, але про виключення «буржуазного націоналіста і пособника закордонної агентури» голосували вже при мені. З бюро я був «етапований» на загальні збори.

Як було й заведено, парторг спочатку викрив «антирадянську діяльність» «ворожого елемента». Наголосив, що найбільшою загрозою миру в усьому світі є український буржуазний націоналізм, втіленням якого є нещодавно викритий Ткаченко. Мовляв, він так вміло маскував свій «буржуазний дух», що його злочинна діяльність була навіть не помітною в нашому колективі. Але наші доблесні чекісти вчасно викрили його затаємничену «ворожу суть», і тепер він не втече від «возмездія пролетарського гнева».

На доказ отієї «суті» парторг Павло Сайко, надаючи словам таємничості і поважності, повідомив, що Ткаченко ходив «до такого ж, як і сам, отщепенца», брав у нього «вредну літературу» і читав її. Далі цитую парторга дослівно: «Та й усім нам видно, що Ткаченко займається українізацією, значить є буржуазним націоналістом». По закінченню недолугого виступу парторг я задав йому питання:

– Що таке українізація, хто і коли її впроваджував і в чому вона проявилась у моїй особі?

Історичні знання парторга були на рівні повзункової групи дитсадка, тому на першу половину питання він не відповів. А на другу дослівно відповів так:

По тобі видно, що ти вражеський буржуазний націоналіст і вопреки партії займаєшся українізацією, бо ходиш у кожусі і балакаєш по-українськи. А ще держиш у хазяйстві козу, чим позориш ім'я комуніста».

Були й виступи із закликом до розсудливості. Офіцер у відставці Іван Петрович Радівілов сказав таке: «Хто з нас читав цю книгу, за яку ми оце цькуємо Ткаченка? Ніхто. Хто знає, що в ній написано? Ніхто не знає. Як ми тоді можемо судити про якийсь ніби злочин, суть якого не знаємо? Щось тут не те...». Та його перебив парторг: «Ви шо, протів мненія райкома партії? І

Центр досліджень визвольного руху

вобщє – не затягуйте зборів, бо вже зібралось бюро райкому, ждуть нашого снаятія Ткаченка з партії. Там і розберуться так, як треба».

Із зборів мене повезли машиною в райком партії. Заходячи до кабінету першого секретаря райкому, щоб не насмітити на килимах, я зняв з чобіт колоші і залишив їх під вішалкою у приймальні.

Секретар М. Ковтуненко відразу ж накинувся вичитувати: «Я ж тебе подлеца предупреждал как нужно на суде говорить. Ты должен был заклеить этого негодяя. У него жена да и сам он – бандеровское отродье. Ты опозорил партийную организацию. Твое место не среди коммунистов, а среди белых медведей...».

Таврували Ткаченка по черзі всі члени бюро окрім Євгена Марковича Хейлика. Він просидів усе засідання мовчки. Виступи були пустослівні, нікчемні і зводились всі до того, що я, як комуніст мав би негайно здати крамольну книжку в райком.

Кілька деталей у виступах запам'ятались. Прокурор Н. Зінич узнавши, що я читав повість О. І. Солженіцина «Один день Івана Денисовича» аж вибухнула гнівом: «Вот! Это прямое доказательство твоей враждебности. Никто из нас не читал этого пасквиля, а ты раздобыл и читал. Кто тебе позволил гадить на честь нашей партии?» Я відповів, що ніхто нікому не гадив. Просто я, як дисциплінований комуніст, дослухався поради Першого Секретаря ЦК КПРС Микити Сергійовича Хрущова, який із всесоюзної трибуни заявив: «Читайте «Один день Ивана Денисовича!». Вот где правда».

«Ну и какие сделал выводы?» – розчервонілася прокурорша.

«А ті, що нашу партію очолюють мудрі люди».

«Это в каком смысле понимать?»

«Звичайно, в прямому» – відповів я.

Член бюро В. Токар вороже ставлення до рідної Комуністичної партії з боку Ткаченка побачив ще й у тому, що я прийшов на засідання бюро у драних чоботях. «Посмотрите на это рваньє. Это же явный факт неуважения, даже презрения, к высокому статусу партийного органа – бюро райкома партии, в данном случае – нас с вами». [...]

Тиск влади все посилювався і посилювався. Довелось працювати і зварником, і шофером, і трактористом. [...]

Джерело: приватний архів Бориса Івановича Ткаченка.
Оригінал. Рукопис.

РОЗДІЛ II

ПЕРІОД ПЕРЕБУДОВИ

№ 81

Звіт керівника першої в Сумах неформальної організації – краєзнавчомистецького товариства «Спадщина», Олексія Шевченка про виконану роботу за квітень – червень 1987 року

Червень 1987 року

Свою діяльність товариство почало з відома представника міському партії Павла Миколайовича Кононенка, який був присутній на першому засіданні. Надалі організація також узгоджувала всі основні дії з ним.

Товариство працює близько трьох місяців. За цей час відбулося два загальні організаційні засідання, на яких обговорювалося, чим займатиметься організація в разі створення.

Дещо пізніше, проаналізувавши хід засідань, рада товариства вирішила спрямувати свою діяльність на створення статуту. З метою творчого згуртування людей вирішено було створити вокальний ансамбль, а можливо і хор. Крім цього члени товариства взялися за виконання конкретних завдань:

Краєзнавці для початку згодилися підготувати кожен найближчу для себе тему. Це і по «Слову о полку Ігоревім», і по творчості та життю П. А. Грабовського, «Г. С. Сковорода і Сумщина», «Герої Радянського Союзу – наші земляки» та інші теми з далекої й близької історії нашої області. При наявності вже готових матеріалів, котрі вже є в краєзнавців, вони пообіцяли подати їх «Спадщині». Вже ближчим часом можна віддрукувати, наприклад, для бібліотеки, «школи хороших смаків» і художників понад п'ятдесят тем. Крім цього є близько двохсот вирізок з газет.

Художники працюють в таких напрямках: «Пейзажі рідного краю», «Героїка Сумщини», «Малюнки до пісень та літературних творів земляків» (розпочалася також робота по підготовці сувенірів). Готові слайди по темі «Краса Михайлівської цілини».

Чотири самодіяльні композитори працюють над створенням пісень на слова поетів-земляків. Вже написано більше тридцяти таких пісень.

Крім драматичних творів, написаних нашими земляками, останнім часом були підготовлені і твори по «Слову о полку Ігоревім», а також на замовлення «Спадщини» про народного месника Гаркушу, триває часткова інсценізація по книзі «Страчена пісня», яка присвячена композитору-земляку Березовському.

Розпочався пошук найцікавіших доль поетів-земляків, а також найцікавіших їхніх творів. Цим займаються літератори.

Близько двох місяців проводяться репетиції вокального ансамблю. На заняття разом з батьками часто приходять і діти. Для початку взялися за розучування двох народних пісень і однієї пісні авторів-земляків про ковпаківський рейд. Репетиції відбуваються раз на тиждень, кожної середи. Через декілька репетицій організували розширені заняття, на які запрошували цікавих людей і велику кількість членів «Спадщини».

Центр досліджень визвольного руху

Крім співів на згаданих заняттях обговорювали і знайомили з темами: «Тарас Шевченко і Сумщина», «Зародження симфонічної музики на Україні», історія пісні «Іхав козак за Дунай», прослухали твори одного із місцевих байкарів, обговорили і засудили діяння московського товариства «Пам'ять».

В перспективі намітили підготовку невеликої художньо-літературної програми до семи десятиріччя Жовтня під назвою «Витоки революції». В програмі повинні бути зображені епізоди найдраматичніших революційних подій дожовтневого, пожовтневого і післяжовтневого періодів, боротьба за утвердження завоювань Жовтня, нинішня перебудова.

Зважаючи на труднощі, з якими зіштовхнулось товариство, людей довелося розпустити на невизначений час⁶⁰.

В разі сприятливих умов, роботу «Спадщини» можна буде відновити, розділивши її на дві програми – максимум і мінімум.

Програму максимум (перспективну) виражає статут товариства з усім прикладеним до нього.

Програму мінімум (поточну) можуть скласти такі основні завдання:

Зберегти майже створений ансамбль і розпочати його репетиції.

Створити інтернаціональну студію «Дружба».

Взятися за створення драматичного гуртка. Для його роботи вибрати цікаву п'єсу на революційну тематику.

Передумови виконання попередніх пунктів:

1. Для створення чоловічого ансамблю є керівник, дев'ять виконавців і практика перших репетицій. Для подальшої роботи необхідно знайти залу чи кімнату для репетицій з піаніно і збільшити число виконавців хоча б до двадцяти п'яти.

2. Для створення секції «Дружба» є хороший керівник, в якого є вільний час і розуміння важливості ідеї. У Сумах знайдені люди, які підтримали задум. Такі є серед циган, вірменів, казахів, азербайджанців. Пошук не завершено.

Примітка: при організації секції в першу чергу треба шукати людей, які танцюють і співають, мають хист читця, цікавляться і звичаями свого народу.

3. Для створення драматичного гуртка підібрані хороші керівники і головні герої для постановки «Слова о полку Ігоревім», п'єс про Гаркушу і Березовського.

Джерело: приватний архів Олексія Григоровича Шевченка.

Оригінал. Рукопис.

№ 82

**Інформація Сумського обкому ЦК КПУ про спроби керівництва першими
неформальними об'єднаннями в Сумах**

28 квітня 1988 року

Совершенно секретно

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМИТЕТ КОМПАРТИИ УКРАИНЫ

ІНФОРМАЦІЯ

о выполнении постановления ЦК Компартии Украины «Об организации выполнения постановления ЦК КПСС от 8 января 1988 года «О преодолении негативных тенденций в деятельности некоторых самостоятельных формирований»

№ П-61/7 от 1 марта 1988 года

Проанализировав положение дел в любительских объединениях, самостоятельных клубах, других группировках по интересам, обком партии в соответствии с требованиями указанных постановлений ЦК КПСС и ЦК Компартии Украины определил практические меры по совершенствованию работы с ними, предотвращению негативных явлений в их деятельности. Эти вопросы рассмотрены на секретариате обкома партии. Задачи по усилению профилактической работы среди молодежи обсуждены на заседании бюро обкома, а также с секретарями горкомов и райкомов партии, заместителями председателей исполкомов городских и районных Советов народных депутатов, руководителями областных идеологических учреждений и организаций.

В области имеется свыше 4 тысяч самостоятельных объединений, охвачено около 79 тысяч человек. В прошлом году дополнительно создано 746 любительских объединений и клубов по интересам. Увеличение их количества произошло за счет организации новых самостоятельных объединений, прежде всего художественной, декоративно-прикладной, коллекционно-собираательной направленности. Широкою популярностью получили клубы ветеранов войны и труда, воинов-интернационалистов. Они созданы в каждом городе, районном центре.

Работа самостоятельных объединений в целом способствует более разнообразному удовлетворению духовных запросов людей, развитию их творчества, приобщению трудящихся, особенно молодежи, к общественно-полезным делам.

Вместе с тем процесс активизации развития самостоятельных формирований в области сопровождается отдельными негативными явлениями. Некоторые из них стремились действовать без полномочий, самостоятельно. Хотя попыток придания неформальным объединениям характера политических организаций не было установлено, однако партийные комитеты в каждом конкретном случае рассмотрели содержание и направленность их деятельности, оказали необходимую помощь. Так, с руководителями неформальных объединений «Горожанин» и «Спадщина» установлены контакты работников Сумского горкома партии. Инициативная

Центр досліджень визвольного руху

група цих об'єдинень избрана в актив обласної організації Українського Фонда культури. За несвоєчасну підтримку органами культури ряду пропозицій «Горожанина», в частности, по вопросам изучения народных традиций Сумщины, создания музея музыкальной культуры указано начальнику областного управления культуры т. Рубанову А. Н.

Предотвращена попытка создания неформального объединения «тяжелого металлического рока», лидеры которого поддались влиянию иностранцев, временно работающих в г. Сумы. С их участниками проведены встречи за «круглым столом» в молодежном центре «Романтика» с привлечением работников обкома комсомола, органов культуры, специалистов. Подобные встречи и другие формы живого общения с молодежью были использованы партийными комитетами в гг. Конотоп, Ромны, Путивль.

В связи с тем, что в последнее время заметно возрос интерес людей к обсуждению проблем сохранения окружающей среды, партийные комитеты стремятся глубже изучать волнующие их вопросы, предложения, пожелания. Партийно-пропагандистским активом с участием членов бюро обкома партии, исполкома областного Совета народных депутатов, ученых и специалистов проведена разъяснительная работа в ответ на нездоровую реакцию отдельной части населения г. Сумы, с. Поповки Конотопского района, вызванную рядом публикаций в прессе по строительству заводов белково-витаминных концентратов. [...]

СЕКРЕТАРЬ ОБКОМА
КОМПАРТИИ УКРАИНЫ /Підпис/ И. ГРИНЦОВ

/Підпис/ т.т. Игнатовская О. И. – инструктор
отдела пропаганды и агитации обкома
партии

/Підпис/ Чирва В. Ф. – зам. зав. отделом
пропаганды и агитации обкома партии

/Підпис/ Жидкова М. А. – секретарь обкома
партии

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 72. – Спр. 53. – Арк. 57–58.
Оригінал. Машинопис.

№ 83

**Компрометуюча стаття про лідера Сумського філософського
ідеалістичного клубу «Мысль» Олександра Кобилякова в газеті
«Червоний промінь»**

9 червня 1988 року

САМОВОЗВЕЛИЧЕННЯ або Хто такий Кобиляков

«Дорогі сумчани! Юнаки і дівчата, робітники і службовці – всі, кому від 16 до 60, хто не став консервативним, бездушним і відсталим, – чекаємо вас

на черговому засіданні міського філософського клубу «Мисль». Розглядатимуться найбільш актуальні проблеми перебудови нашого суспільства. Кого цікавить тематика філософії і культури, економіки та ідеології, екології і феномену життя, музики та молодіжного руху, – приходьте до нас у якості гостей або активних учасників діалогу».

Ну кого скажеть, не привабить це оголошення, віддруковане червоним кольором і наліплене на усіх можливих стовпах? Кому не набридли казенність заходів, сухість і холодність ділової офіційної мови формалістичних оголошень? Сподіваюсь, ти зрозумієш читачу, і професійну зацікавленість автора цих рядків, який, перед тим, як їх написати, також два рази побував у «Мислі» «у якості гостя». Вдруге, щоправда, засідання клубу не відбулось, але перше пройшло, повністю вичерпавши порядок денний.

Того вечора в одній з аудиторій Сумського сільгоспінституту згідно з попередньою домовленістю відбулась зустріч-бесіда членів і гостей філософського товариства. «Неформали» зустрічалися з «формалами», визначивши наперед тему диспуту: про соціальну справедливість. Ніхто того вечора не говорив «для «галочки» або для протоколу, ніхто не куняв у президії, якої, зрештою, і не було. Були натомість репліки з «гальорки» – коли «формали» говорили щось таке, що не подобалось «неформалам». Репліка – річ природна, але ми відкили від неї не менше, ніж від, скажімо, розчинної кави у наших магазинах, і тому неважко зрозуміти реакцію присутнього на зустрічі літнього науковця, який після однієї з таких реплік не витримав і досить голосно запропонував призвати її автора до порядку. Потім надали слово Олександрю Степановичу Кобилякову – керівнику неформального об'єднання «Мисль», автору віддрукованих червоним оголошень, як вже пізніше виявилось, автору взагалі всіх паперів, які з'явилися на світ від імені «Мислі». Кобиляков не вийшов – вибіг на середину зали: нижче середнього зросту, білявий, з невеликою світлою борідкою і войовничим полиском в очах. Він рішуче накинувся на літнього науковця, який не прийняв реплік з «гальорки», і сказав, що вони («Мисль») не дозволять говорити з ними в такому тоні, що часи ті минули і не повернуться. Під рукою у Кобилякова був номер центральної газети, він розгорнув його і зачитав кілька цитат з промови на одній із зустрічей секретаря ЦК КПРС. Цитати були про те, що процеси демократизації і гласності, що відбуваються у країні, не кожному подобаються, – Кобиляков відносив до цієї категорії свого опонента. Нижче Кобиляков сказав, що доповідь доцента педінституту про соціальну справедливість, яка щойно прозвучала, була абстрактною і безадресною, ще нижче назвав прізвища керівників, винних у соціальній несправедливості (але без фактів), потім сказав, що сумчани повинні «поклонитися у ноги» «Мислі», бо лише завдяки їй у місті не будуватимуться заводи по виробництву білкових концентратів. Така войовничість упереміш із самовпевненістю частині аудиторії імпонувала. Кобилякову вдалось навіть зірвати поодинокі оплески, коли він показав фотографію, подаровану «Мислі» керівником філософського клубу з міста Горького професором Зеленовим. Зеленов бажав «Мислі» пройти шлях від терній до зірок, і Кобиляков запевнив, що вони пройдуть цей шлях, які б штучні тернії на ньому не насаджували.

Дивне, якесь незбагненне враження залишив виступ неформального лідера. З одного боку, нас завжди приваблює безкомпромісність чистісь

Центр досліджень визвольного руху

позиції, з іншого – було незрозуміло, навіщо Кобиляков таку позицію зайняв. Я формував у своїй уяві поодинокі епізоди у цілісну картину, щоб зробити з неї правильний висновок, коли виступила завідувач кафедрою філософії Сумського педінституту Г. І. Корогод. Вона сказала, що «Мисль» помре через протиріччя, які обов'язково виникнуть між членами клубу і його лідером. Перших привела у «Мисль» жадоба знань, прагнення відверто висловитись, поспілкуватись, Кобилякова – жадоба самовозвеличення. Вона вголос сказала те, що я намагався сформулювати подумки.

Того вечора я відчув, що буду про це писати.

Поговорити з Кобиляковим одразу ж після диспуту не вдалося – він відбився від моїх запитань кількома цитатами з відомих філософів і покинув спорожнілу аудиторію.

А через день я був у Кобилякова вдома. Батьки – пенсіонери після «педагогічної ниви», вибачившись за розгاردіаш («ремонт, самі бачите»), сказали, що Олександр вдома не ночував, позітхали, батько зронив:

– Горе він наше...

Тут я вперше дізнався, що Олександр Кобиляков – крупний боржник, винен людям не одну тисячу, дізнався, що людина він не без здібностей, має хист до наук, складає вірші, навіть скульптарює, але найбільше любить філософію. У сімейному житті йому не пощастило: вчетверте одружений, але живуть не разом, зустрічаються. Я поцікавився, у чому тут річ, мати відповіла: не ужився з тещею.

– Кому він потрібен, крім нас? – мати знову зітхнула. – грошей великих не заробляє, а як на таких зятів дивляться, самі знаєте...

Далі я дізнався, що у Олександра Кобилякова троє дітей від чотирьох дружин, що двоє від аліментів відмовились, а третій їх здебільшого виплачують батьки, відправляють перекази на Курщину.

– Поговоріть з ним, нехай візьметься за розум, – вони дивляться на мене майже благально, і мені стало незручно, що став свідком того погляду. Я просив передати Олександру, коли він з'явиться, що хотів би з ним зустрітись. Ми попрощались.

Наступного дня він прийшов у редакцію. Одразу ж сказав, що дуже невдоволений моїми вчорашніми відвідинами: батьків треба оберігати, зайвий клопіт їм ні до чого.

– Більш ходити туди не треба, – додав він похмуро. – Буду потрібен – шукайте інші способи.

Я передав йому прохання батьків, – він подивився у відповідь нерозуміюче. У тому погляді можна було прочитати: як це – взятися за розум? Він і так за нього міцно тримається.

Ми проговорили кілька годин, і я з подивом почав відчувати, що нормальна людська логіка, усталена людська мораль не мають до цієї людини ніякого відношення. На аргумент Кобиляков знаходив контраргумент, поморщивши лоба, підкріплював цитатою – з Гегеля, Сократа, Канта, Конфуція і навіть з Маркса. Він боржник? Ну і що? Гроші пішли на благородну справу, а що у порівнянні з нею, співвідносно до високої мети – якийсь будинок? Позбутися його не шкода, буде навіть краще: тільки той здатен чогось досягти, кому нічого втрачати, а нічого втрачати тільки тому, у кого нічого немає – як от у нього, Кобилякова... Куди підуть батьки? Знайдуть куток – окрім нього, є в них ще син та донька. Він вчетверте одружений? А де

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

ви бачили борця за ідеали, який знайшов би собі подругу на все життя з першого заходу? Як він став борцем? Дуже просто. Спочатку був, як усі. Вступав до інституту – не вступив, був призваний до армії, відслужив, подав документи на філософський факультет Київського університету, одружився, перевівся на заочне відділення. Вперше відчув несправедливість у армії, вдруге – коли працював секретарем комітету комсомолу професійно-технічного училища. Оті комсомольські працівники говорять одне, на думці мають інше, живуть далеко не як схимники і не як абстиненти. Брали і його у свою компанію – не погодився. Зрозуміло, нажив ворогів...

Під час нашої бесіди зайшла співробітниця, – Кобиляков встав і стояв доти, доки вона знаходилась в кабінеті.

– Який вихований чоловік, – сказала вона мені пізніше, – він не може сидіти в присутності жінки, яка стоїть.

– Входить в душу – це в нього від природи, – просвітив мене ще пізніше один з тих людей, для яких Кобиляков вже давно перестав бути загадкою, – бездоганно відренована емоційна душевність!

Німб душевності, відвертості і великої начитаності Олександра Кобилякова, невидимий для інших, сліпуче яскравіє для всіх, хто не має можливості або хисту познайомитись з цією людиною ближче.

У свої неповні 33 Олександр Кобиляков встиг багато. Лише за 5 років навчання в університеті він умудрився промотати величезну суму батьківських грошей (дві різні людини називали мені одну, приголомшуючу цифру у кілька тисяч карбованців). Не знаю, наскільки ця цифра істинна, але якщо навіть її поділити навпіл, для двох людей, які жили на саму зарплату, вона буде виснажливою. Чи розуміє це син, який так клопочеться зараз за спокій батьків? Чи, може, він скаже, що і тоді був «борцем» і саме на боротьбу за високу ідею пішли зароблені чужими руками гроші?

Очевидці, як кажуть в таких випадках, стверджують інше. Кобиляков звик жити, не рахуючись із затратами. Улюбленим його транспортом було завжди таксі, із закладів громадського харчування він найбільше поважав ресторани. Як виявляється, ніколи не був абстинентом і тим паче – схимником.

Стосунки із жіночою статтю – особлива сторінка у біографії Олександра Кобилякова. І не варто було втручатися в «святую святих», якби не була такою ця сфера для нього самого.

Він міг, коли йому здавалося це доцільним, у присутності жінки постояти, але міг і підняти на неї руку. Міг серед ночі виставити жінку, яка знаходилась на п'ятому місяці вагітності, за двері квартири. Міг назавжди позичити у жінки не одну тисячу карбованців. Ще більше міг «викачати» із жінки, з якою був зареєстрований. Тільки через кілька днів після нашої першої зустрічі у редакції я зрозумів, чому улюбленим віршем Кобилякова був цинічний вірш Бодлера про жінку. Тільки тоді вияснив, що стоїть за його афоризмом, на які Кобиляков фантастично щедрий: «Моногамність – це неприродно». Цей афоризм органічно вписався в синонімічний ряд йому подібних: «Я – як Наполеон, жінки існують для мене, щоб задовольняти потреби». Незавидну сумну роль відводить жінці Кобиляков: «Ти – жалюгідність, ти – черв'як, якщо ти будеш служити мені, я з тебе зроблю богину».

Як йому вдавалося бути «Наполеоном»? На це запитання мені відповіла людина, яка знає Кобилякова близько десяти років:

Центр досліджень визвольного руху

– Він має великий хист захопити своєю ідеєю, якою б абсурдно вона не була. А захопивши, психологічно пригнітити, позбавити власного «я».

Подругами Кобилякова ставали жінки, які могли оцінити рівень його великої начитаності, підрахувати кількість завчених ним цитат. Духовність, інтелектуальну ідейність вони ставили вище обивательських клопотів, – він нахабно на цих якостях паразитував. Але прозріння щоразу було невідворотним. На 3 квітня призначалось судове засідання, на якому Кобиляков мав бути розлучений вчетверте. Його довелось відкласти: «борець» подав зустрічну заяву, претендує на якісь майнові і житлові права...

Борцем за ідею, за перебудову називається Кобиляков, коли бере в борг гроші у представників своєї статі. Протягом тільки однієї години я познайомився з трьома людьми, яким він винен значні суми. Що ці суми плакали, люди зрозуміли лише через кілька років.

– Ніхто, знаючи добре Кобилякова, не згадає його добрим словом – сказав мені один з таких людей.

Пишучи про все це, я не випадково не називаю жодного прізвища. Так хотіли люди. Я не знаю, наскільки серйозні твердження, що Кобиляков здатний на все і ніколи не пробачить тому, хто винис сміття з хати. Але той факт, що дехто не вірить, що його захистять від «борця», коли виникне в тому потреба, особисто мене непокоїть. І треба визнати, що деякі підстави так міркувати у людей є. Хороші ж ми усі, разом узяті, будемо, коли дозволимо кобиляковим по-своєму трактувати перебудову, паразитувати на демократії.

Є й інші причини, через які люди просили не називати їхніх прізвищ у цій публікації. Дивна тут логіка, зустрічається вона в моїй газетній практиці чи не вперше: ці люди не хотіли, щоб їхні прізвища стояли поряд з прізвищем Кобилякова.

– Що про мене люди подумують, коли дізнаються, що я позичив йому гроші? – запитав один з них, майже кандидат наук.

За кілька років Кобиляков поміняв не один десяток місць роботи і не одне місце дислокації, ніде, зрештою, довго не затримуючись. Працював завідуючим клубом, секретарем комітету комсомолу і вихователем гуртожитку професійно-технічного училища, сторожем, був реставратором, скульптором, металургом, розповсюджував квитки від філармонії, виконував роботи на замовлення і навіть читав лекції. Посаду комсомольського вожака звільнив достроково через прогули, у філармонії допустив нестачу крупної суми (1106 карбованців), беручи гроші за замовлення авансом, не завжди їх відпрацьовував. За неуспішність він був відрахований з п'ятого курсу університету. У 1980 році, ображений на весь світ, Олександр Кобиляков з'явився на Красній площі у Москві, почепивши на груди безглузде гасло: «КПРС – секта, яка відступила від лєнінських принципів». Тоді він відчув у собі моральне право судити партію. Тепер, перебуваючи у звичній для себе якості добровільно-безробітного, Олександр Кобиляков хоче видертись на якомога вищий гребінь перебудови, розпочатої партією. Його вустам приписують ще один афоризм, який органічно доповнює образ «борця»: «Мисль» – це просто інтрига, гра. Я стану вождем у цьому місті, за мною підуть маси».

Друге засідання неформального філософського клубу, на якому я мав побувати, не відбулось з банальної причини: керівництво Сумського сільгоспінституту відмовило неформалам у приміщенні. Благі наміри

керівництва зрозумілі: від спілкування з Кобиляковим людей краще відмежувати. Однак, думаю, навряд хтось скаже що знайдено надійний спосіб ізоляції «вождя» від мас. Плід, який забороняють, видається – навпаки – солодшим. Єдиний вихід – дати можливість кожному, хто бажає, його покуштувати, щоб кожен зробив свій висновок сам. Цього зроблено не було. Мені здаються правильними міркування вчителя Є. Миславського («борця» він знає також не один рік): «Якщо «Мисль» знаходиться під впливом Кобилякова, то чого тоді варті наші лектори і наші професори?».

«Святе місце порожнім не буває». Тільки-но з'явилась вакансія «гіганта мислі», як Кобиляков, не вагаючись, її зайняв, і встиг, треба визнати, нею скористатись. Довелось розмовляти з Юрієм Михайловичем – активним «мислистом». Я розмовляв з Михайловичем, а здавалось розмовляв з Кобиляковим. Ті ж ідеї, майже ті слова. Виявилось – продукт трирічного спілкування з «борцем». Я був просто приголомшений, коли, розповівши Михайлову усе, що знав про Кобилякова, почув у відповідь казуїстично-філософський афоризм:

– Немає хорошого без поганого. Чим більше поганого – тим більше хорошого...

Потім він розповів відому притчу про те, як судили грішницю, і як Христос, з'явившись на судилищі, запропонував кожному, хто прожив без гріха, кинути у неї камінь. І притчу ту слід було розуміти так, що ніхто не має права осудити нікого, бо кожного, як і Кобилякова, можна осудити самого.

Кобилякова в Сумах зараз немає – вояжує десь по країні, вирішує свої «борцівські» справи. Юрій Михайлов «пробиває» філософський клуб. Особисто я думаю: якби йому вдалося, було б тільки добре. Впливу Кобилякова у клубі Михайлов позбудеться швидше, ніж поза клубом. Звичайно, за умови, що працюватиме «Мисль» на здоровій основі.

А поки що філософського клубу як такого в Сумах немає. «Мисль» ніде не зареєстровано, вона не має ніякого статусу: ім'я Кобилякова наклало на існування у принципі корисного неформального об'єднання серйозне табу.

Що приваблює людей у «Мисль»?

Переді мною – анкети, заповнені членами неформального (до речі, молодіжного) об'єднання. На запитання, які питання хотіли б порушувати на засіданнях клубу, вони відповіли: проблеми культури, екології, філософії, політики, конкретної перебудови, виховання молоді. Зрозуміло, називаю лише ті терміни, що зустрічаються в анкетах найчастіше.

Такою хотіли б бачити «Мисль» багато сумчан. Можливо, серед них будуть такі, котрі, прочитавши цю публікацію, підтримають життєву позицію Ю. Михайлова. Що ж, тим потрібніший для них клуб, здоровий вплив більш свідомих ровесників. Відверте, живе спілкування, вільні дискусії на основі зіткнення навіть полярних ідей – хіба є вихователь кращій? Цілі десятиліття нам його не вистачало. Можливо, тому й нашарувалось у справі виховання так багато проблем.

Очолити «Мисль» погодився професор Сумського педінституту, доктор філософських наук Полікарп Петрович Бобровський. Кращої кандидатури, здається, годі й бажати. Але вже доводилось чути побоювання: а що, як

Центр досліджень визвольного руху

Кобыляков, повернувшись з вояжу, знову почне сіяти у клубі нерозумне, недобре і невічне?

Чи мають такі побоювання під собою логічне підґрунтя? Суб'єктивно – так, об'єктивно – ні. Ці гарантії дають нам процеси демократизації і гласності, що набирають сили в країні.

В. Чернов

Джерело: Червоний промінь. – 1988. – № 69 (9 червня). – С. 2.

№ 84

Деякі протоколи засідань Координаційної Ради Сумського Народного Фронту

Протокол № 2

1 ноября 1988 г.

Присутствовало: 8 чел.

Председатель: Майборода В.

Повестка:

- О выполнении решений.
- О присутствии на сессии.
- О субботниках и помощи «Мысли».
- Обсуждение проекта Устава клуба «Перестойка».

Решили:

1. «Принципы организации Сумского НФ» (черновой временный вариант) поручить разработать Кобылякову А. С. до 7.11.88 г.
2. Принять доработанный текст листовки «О НФ» к размножению и использованию в работе с трудящимися.
3. Командировать для присутствия на сессии Шнитке Ю., Шатова А., Бондаренко Н. Г., а также по возможности Бутенко А. Ф. и Кобылякова А. С. (если допустят).
4. Субботник, посвященный 71-й годовщине Октябрьской революции организовать 6 ноября 1988 г. Организацию поручить Кобылякову А. С.

Председатель: /Підпис/

Протокол №3

27 ноября 1988 г.

Присутствовало: 6 чел.

Председатель: Горяйнов Ю.

Повестка дня:

1. О выполнении решений.
2. Вопрос экологов.
3. О выборах в Советы.

3. По приезде Федирко и ознакомления всех групп НФ с депутатским вопросом, на следующем заседании КС философского клуба «Мысль» предоставит свои разработки по данному вопросу и организации комиссии НФ по выборам.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

2. Попросить группу экологов разобраться в вопросе с заводом БВК в Поповке и на след. заседании КС ознакомить КС НФ с выводами по данному вопросу.

1. Недоработан вопрос об Уставе и Программе Сумского НФ. Предоставить данный документ к следующему заседанию НФ.

Тема диспута философского клуба «Мысль» «Гражданские инициативы и мы».

Председатель /Підпис/

Джерело: приватний архів Валентини Павлівни Осадчої.
Оригінал. Рукопис.

№ 85

Лист ініціаторів створення організації «Союз содействия перестройке и демократизации» до Сумського обкому КПУ з поясненням мотивів її заснування й принципів діяльності

14 жовтня 1988 року

Членам Сумського ОК КПСС
Первому секретарю областного комитета партии
копия: секретарю ЦК КПСС Медведеву В.А.
копия: в редакцию газеты «Правда»

Уважаемые товарищи!

В течении июня-октября 1988 г. мы приняли участие в рождении и последующей работе инициативной группы по созданию самостоятельного общества в поддержку Перестройки, которое получило название «Союз содействия Перестройке и Демократизации» и в настоящее время влилось в Народный Фронт.

О намерениях создать такую организацию мы заявили открыто, как только сложилась платформа и общее представление о принципах ее структуры и деятельности. Мы обратились к руководству области с просьбой зарегистрировать нас как самостоятельную организацию и оказать нам помощь в социально-полезных делах, по крайней мере, не препятствовать их осуществлению.

С этого момента мы и наши товарищи по организации начали испытывать тяжкий груз морально-политического давления у себя на работе и в партийных организациях со стороны партийного и административного руководства.

Вами ведется целенаправленная информация партийных и руководящих работников области о нас как о каких-то «отщепенцах», создавших чуть ли не подрывную организацию. Это при том, что никто из Вас не нашел времени, желания (если мы оказались такими «вражескими») поговорить с нами не начальственно, не «комчвански», а по-партийному, по-ленински.

И если бы это случилось, если бы Вы действительно захотели понять нас, понять мотивы и дела наших действий, Вы увидели бы, что действия наши продиктованы болью за перестройку, которая пока «топчется на

Центр досліджень визвольного руху

месте», желанием активизировать людей на поддержку Перестройке, тревогой за будущее страны.

Вы обвиняете нас в неверии в Партию, в способность ее совершить Перестройку, в стремлении подменить Партию или общественно-политические организации, противопоставить себя им и т. д.

Ни одно из таких обвинений не имеет под собой никаких оснований.

Именно в том, что мы вошли в это самодеятельное движение с целью способствовать его жизненности, направлять его в русло общественной пользы, в русло реальной помощи Перестройке, мы и видим свой партийный долг. Именно в таких действиях мы видим соединение усилий Партии с народом на пути выполнения решений XXVII съезда КПСС.

Наше движение не может являться оппозицией КПСС или какой-либо другой политической организации советского общества, т. к. цели у него полностью совпадают с целями КПСС и общества в целом. Но движение предлагает другие, новые и, видимо, непривычные, пугающие отдельных людей формы.

Но о человеке или организации судят, как говорил В. И. Ленин, по его делам, а не по тому, что он о себе говорит или думает.

Вам должно быть известно, что мы стараемся заниматься такими острыми вопросами, как экономические проблемы перестройки, как охрана окружающей среды, как создание службы милосердия, как помощь пострадавшим от репрессий, бюрократизма, как борьба с бюрократизмом, как воспитание политической культуры – культуры политического диалога, политического действия и т. д.

Вы обвиняете нас в том, что мы еще мало сделали. Но ведь мы только стали работать, и каждый наш шаг связан с массой препятствий, часть которых исходит от Вас. Вы ставите нам в вину, что мы малочисленны и слабы по уровню компетентности личного состава. Но ведь это не наша, а Ваша вина – все знают, что присоединение к нашему Движению или поддержка его влечет за собой неприятности и всяческие ущемления в правах: потерю работы, неприятные разговоры с начальством, а членам КПСС вызовы в райком и т. п.

Вполне возможно, что мы можем в чем-то ошибаться, но помыслы наши чисты, и то, что мы делаем, мы считаем своим партийным и гражданским долгом.

Политика «запретительства» еще никому никогда не приносила успеха. Нам нечего скрывать, мы хотим работать открыто, честно в контакте со всеми такими гражданами и организациями, стоящими на платформе поддержки решений XXVII съезда КПСС. Для этого нам нужно немного: помещение для клуба «Перестройка», возможности выступать в органах печатной и устной информации, прекращение политики травли и запретительства.

Члены КПСС: Крыганова А. С. – учительница СШ № 18 /Підпис/

Майборода В. В. – директор Дома пионеров г. Ямполья /Підпис/

Мартынов Е. Е. – артист филармонии /Підпис/

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 72. – Спр. 81. – Арк. 104–106.

Оригінал. Машинопис.

Лист Голові Комітету Партійного Контролю при ЦК КПРС тов. В. К. Пуго про переслідування деяких сумських комуністів за критику та сприяння перебудові

Січень 1989 року

В мае-июне месяце 1988 г., в период подготовки к XIX партконференции в г. Сумы возникло самодеятельное объединение Союз Содействия Перестройке. Люди – коммунисты и беспартийные, объединились с целью содействия процессам Перестройки, обновления общества и занимаются вопросами милосердия и социальной политики, охраны окружающей среды, оказания депутатам помощи в решении экономических проблем перестройки, политического самообразования, обучения культуре политического диалога, политического действия. Ну и, понятно, борются с бюрократами и бюрократизмом.

Обо всем этом мы заявили с первых дней нашего объединения открыто, просили городские власти предоставить помещение для городского клуба «Перестройка», дать возможность нам выступать в печати, на собраниях и митингах, сотрудничать со всеми общественными организациями в интерес перестройки.

В ответ последовали угрозы и преследования – особенно в адрес коммунистов – членов ССП.

Так, Крыганову А. С. члена КПСС с 1961 г. учительницу СШ № 18 Ковпаковский РК КПУ пытался наказать (вынести выговор) за якобы участие в несанкционированном митинге 7 октября 1988 г. (митинга не было). Но партбюро и коммунисты школы сочли обвинение необоснованным и защитили товарища по партии.

Коммунист Мартынов Е. Е. – артист областной филармонии за критику руководства и участие в ССП был уволен с работы и до сих пор не может восстановиться.

Коммунист Майборода В. В. член КПСС с 1964 г., директор Ямпольского Дома пионеров за участие в ССП обвинен Ямпольским РК КПУ в неверии в партию и фракционизм, а за участие в не состоявшемся митинге 7 октября 1988 г. – в нарушение закона. Ему объявлен строгий выговор с занесением в учетную карточку, принято решение лишить его права работать с детьми как политического неблагонадежного человека, рекомендовать исключить его из Глуховского пединститута, где он учился заочно на 4 курсе. И это при том, что коммунисты – парторганизация РОНО, где Майборода В. В. работает, на своем собрании 28.12.88 г. полностью оправдали действия т. Майбороды, как коммуниста и руководителя Дома пионеров и дали ему положительную характеристику.

Все эти действия несомненно инспирированы Сумским Обкомом партии. Мы считаем их противозаконными и противоречащими Уставу КПСС, т. к. во-первых, они нарушают п. 9 первого раздела, 4 абзац, а во-вторых, компрометируя и наказывая людей, борющихся за Перестройку, они подрывают веру народа в революционное обновление общества и противоречат линии ЦК КПСС на Перестройку.

Центр досліджень визвольного руху

Просим разобраться в сути изложенного и восстановить справедливость. Дать возможность организациям содействия перестройке делать нужное и полезное для общества и страны дело.

Члены Координационного Совета Содействия Перестройке.

Подписи:

Мартынов Е. Е.
Крыганова
Головченко
Сенченко
Руденко
Бутенко А. Ф.
Ковтун В.
Шатов А.С.
Майборода В. В.

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 75. – Спр. 55. – Арк. 78–79.
Оригінал. Машинопис.

№ 87

Довідка начальника Зарічного РВВС міста Суми М. Самойленка про несанкціоновану акцію «Меморіалу» та екологів у день смерті Сталіна

5 березня 1989 року

СПРАВКА

по факту проведения неофициального мероприятия 5.03.89 г.

5 марта 1989 г. около 12⁰⁰ в сквере возле «альтанки» на Красной площади нарядом милиции была установлена группа граждан различного возраста в количестве около 20 человек, которые между собой обменивались мнениями по различным вопросам общественной жизни города, случайным прохожим вручали отпечатанные на пишущей машинке «визитные карточки» «Народного фронта» с номерами телефонов трех неформальных объединений, листовки о последствиях сталинизма и разъяснение о Народном фронте. Здесь были вывешены рисунки и репродукции экологического характера. Отдельные участники этой группы проводили сбор подписей граждан, находившихся рядом.

В последующем, в целях изучения вопроса о квалификации данного мероприятия в рамках Указа ПВС УССР от 3.08.88 г. были установлены отдельные активные участники этой группы.

Ими оказались:

- 1) БУТЕНКО Анатолий Федорович, 1938 г. р., образование высшее, ведущий инженер «Гипрохим», прож. ул. Кирова, 134, кв. 37.
- 2) КРЫГАНОВА Алла Степановна, 1929 г. р., член КПСС, учитель СШ №18, прож. пр. Карла Маркса, 2, кв. 10.
- 3) ГОЛОВЧЕНКО Павел Иванович, 1927 г. р., б/п, образование высшее, инвалид II группы, пенсионер, прож. ул. Засумская, 12а, кв. 45.
- 4) ШНИТКЕ Юрий Вальдемарович, 1961 г. р., образование высшее, инженер-технолог СМНПО им. Фрунзе, прож. ул. Ковпака, 55, кв. 221.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

5) БАХАНЬКО Ольга Дмитриевна, 1929 г. рождения, образование среднее специальное, б/п, пенсионерка, прож. ул. 2-й Парковый проезд 1, кв. 1.

6) СЕНЧЕНКО Елена Васильевна, домохозяйка, прож. ул. Кирова, 165-126, кв. 2.

7) ГОРЯЙНОВ Юрий Николаевич, 1959 г. р., работ. Черниговское предприятие по вычислительной технике, прож. ул. Харьковская, 98, кв. 10.

Проверкой установлено, что координационный совет общества «Мемориал» собравшись 4.03.89 г. на квартире гр. Крыгановой А. С. принял решение встретиться 5.03.89 г. в день смерти Сталина в сквере на Красной площади чтобы «почтить память жертв сталинизма».

С этой целью ими были подготовлены плакаты, листовки, репродукция картины И. Глазунова «Мистерия XX века».

Прибыв к альтанке, Крыганова, Бутенко и другие члены совета выставили их для обозрения проходящим гражданам. Члены секции «экология», зарегистрированной при областном Доме природы, гр. Шнитке Ю. В., Боханько О. Д. и другие собирали подписи граждан под обращением «Зеленых» в Верховный Совет УССР с требованием общественного контроля над реконструкцией п/о «Химпром», в том числе и суперфосфатного цеха с технологией на марокканских фосфоритах.

Начальник Заречного РОВД /Підпис/ М. Самойленко

Джерело: приватний архів Григорія Івановича Хвостенка.
Оригінал. Машинопис.

№ 88

Листівка, що її члени сумського «Меморіалу» розповсюджували в день смерті Сталіна, 5 березня 1989 року

Листовка

ТОВАРИЩИ!

Мы ни в коем случае не должны считать, что Сталин умер и сталинщины больше нет. Это слишком продуманная, слишком живучая система, чтобы она могла прекратиться существование в короткое время.

И категории, в которых мыслят по сей день многие в верхних эшелонах власти, выработанные именно этой системой.

Преступления Сталинщины огромны, она погубила свыше 30 миллионов невинных людей – граждан СССР.

Мы в ответе за будущее страны и должны сделать все, чтобы сталинщина не повторилась.

Общество «Мемориал»

Джерело: приватний архів Григорія Івановича Хвостенка.
Оригінал. Машинопис.

**Лист завідувача ідеологічним відділом Сумського обкому КПУ В. Чирви
про недоліки в організаційній і ідеологічній роботі та заходи по їх
подоланню у зв'язку з активізацією діяльності неформальних об'єднань**

10 липня 1989 року

Секретно

ОБКОМ КОМПАРТИИ УКРАИНЫ

**О недостатках в работе партийных организаций, советских органов
г. Сумы по предупреждению негативных явлений в деятельности
отдельных самостоятельных формирований**

В последнее время в г. Сумы заметно усилилась активность отдельных инициативных групп, самостоятельных формирований, попавших под влияние экстремистски настроенных лиц, антисоциалистических элементов из других регионов страны. Их лидеры стремятся объединить вокруг себя политически неустойчивых людей, расширить свое влияние особенно во вновь созданных обществах, в среде творческой интеллигенции. Действуя под прикрытием общедемократических лозунгов, они пытаются провоцировать недовольство среди населения, обострять политическую ситуацию в городе.

Однако эти действия не получают должного своевременного отпора со стороны городского и районного комитетов партии, Советов народных депутатов областного центра. Не дается принципиальная оценка тем, кто пытается формировать негативное отношение к партии, органам власти. Принижен спрос с коммунистов, допускающих сползание с партийных позиций, нарушения требований Устава КПСС.

В борьбу по пресечению этих негативных явлений не включились члены выборных партийных и советских органов. Слабо влияет на процессы, происходящие в самостоятельных организациях, созданная Сумским горкомом партии группа по противодействию негативным явлениям, возглавляемая вторым секретарем т. Вакуленко Ю. М. В стороне остаются большинство первичных партийных организаций, трудовые коллективы.

Отсутствие скоординированных оперативных мер по предотвращению негативных явлений в деятельности самостоятельных группировок сказалось при подготовке и проведении учредительной конференции добровольного историко-просветительского общества «Мемориал». Инициативу в ее подготовке взял на себя один из лидеров так называемого союза содействия перестройке Майборода В. В., в марте т. г. ставший членом координационного совета республиканского общества «Мемориал».

Однако в этой обстановке проводимая разъяснительная работа по разоблачению истинных намерений Майбороды В. В., его оппозиционной настроенности к партийным и советским органам оказалась малоэффективной. Партийными комитетами города своевременно не были приняты меры по формированию актива, способного противостоять этим негативным действиям, созданию общества на здоровой основе. Не была также использована возможность отложить проведение учредительной

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

конференції до розглядування Радою Міністрів УРСР програмних документів республіканського «Меморіала». Згода на її проведення була дано в зв'язі з реальною виниклою загрозою створення історико-просвітительського товариства, яке б могло виходити з-під впливу партійних органів міста.

Запоздалими виявилися дії по визначенню організацій-учасників цього товариства і їх делегацій на конференцію. Частина делегатів, яка повинна була відстоювати конструктивну лінію, не взяла принципових позицій, вела себе пасивно. Не висловила своє ставлення по принциповим питанням секретарша райкому партії т. Гузенко В. С. Не всі заслуговують уваги пропозиції, зокрема, інженера НПО ім. Фрунзе т. Красовицької А. Б., дочки репресованого т. Поповича К. Я., заст. редактора обласної газети «Ленінська правда» т. Сиряченко В. В., члена обласної комісії по содействию в захисті прав і інтересів реабілітованих т. Столбіна А. П. і др., направлені на організацію конкретної роботи по наданню допомоги партійним і радянським органам в реабілітації жертв сталінських репресій, отримали підтримку більшості.

В результаті серйозних помилок в підготовці і проведенні учасницької конференції в склад координаційного ради товариства «Меморіал» потрапили окремі члени групи Майбороди В. В. А сам він обраний одним з співорганізаторів.

На негативній основі з травня т. р. в місті стало формуватися так зване ідеалістичне філософське товариство «Мисль». В його склад входять екстремістські настроєні особи. Ініціатором створення товариства став Кобыляков А. С., підтримуючий зв'язі з неформальними групуваннями міст Москви, Ленінграда, Києва, Прибалтики.

Серйозної обеспокоєності партійних і радянських органів міста не викликав факт розміщення в першому номері газети цього товариства запрошення прийняти участь в семінарі 25 липня т. р. в г. Суми теоретиків православної церкви, інших конфесій, редакторів друкованих органів. По існуючим даним частина тиражу цієї газети розповсюджена в Москві.

Партійні, радянські органи міста ще нерідко бояться приймати сміливі рішення, проявляють принциповість, побоюючись звинувачень в захваті демократії, командно-адміністративних методах. В результаті значально ослаблена робота по припиненню антиобщественної діяльності незареєстрованих релігійних общин. Не були прийняті необхідні заходи по запобіганню несанкціонованого збирання баптистів-раскольників 25.06.1989 г. Позицію спостерігача тут взяв виконком міського Ради народних депутатів, апарат уповноваженого Ради по справам релігії при Раді Міністрів УРСР по Сумській області, адміністративні органи.

На загальній атмосфері, настроєніях людей негативно відбивається відсутність енергійних дій райкому, райкомів партії, виконкомів міського і районних Рад народних депутатів по встановленню порядку, зміцненню трудової дисципліни, підвищенню відповідальності господарських керівників за покращення становища справ в економіці, соціальному житті. Негативні настроєні в громадському ставленні підтримуються частково інтелігенцією міста, особливо творчими

Центр досліджень визвольного руху

работниками, нуждам и заботам которых по-прежнему не уделяется должное внимание.

На протяжении многих лет не решается вопрос расширения производственных площадей художественно-производственным мастерским Художественного фонда УССР. Не имеют помещений для работы организации Союза художников, Союза архитекторов, Союза журналистов. Не выделено помещение для отделения советского Фонда культуры, хотя прошло уже почти два года со времени его создания. Отсутствует выставочный зал.

Недостаточную помощь по оздоровлению ситуации в городе оказывают отделы обкома партии.

В связи с этим считали бы необходимым:

– Сумскому горкому, Ковпаковскому и Заречному райкомам партии на основе оперативного анализа обстановки выработать и осуществить дополнительные меры по предупреждению негативных явлений в деятельности отдельных самостоятельных формирований, обратив особое внимание на работу среди молодежи, художественной и научно-технической интеллигенции. Дать принципиальную оценку фактам отсутствия должной наступательности в борьбе за пресечение групповых действий, проводимых без соответствующего решения, разоблачению истинных устремлений их организаторов, предъявить строгий спрос к членам партии, допускающих отход от линии, выработанной XXVII съездом и XIX Всесоюзной конференцией КПСС;

– правоохранительным органам с целью предотвращения групповых антиобщественных проявлений усилить предупредительно-профилактическую работу, решительно применять действующее законодательство к тем, кто провоцирует несанкционированные собрания, оперативно применять меры к наведению надлежащего порядка в случае их возникновения;

– усилить скоординированность действий по предупреждению негативных явлений в деятельности отдельных самостоятельных формирований отделов обкома партии, улучшить оперативный анализ обстановки в области и выработку оперативных практических мер по противодействию возникающим негативным тенденциям, утвержденной бюро обкома партии группе по координации действий партийных советских и правоохранительных органов.

Зав. идеологическим отделом
обкома Компартии Украины /Підпис/ В. Чирва

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 75. – Спр. 28. – Арк. 21–24.
Оригінал. Машинопис.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

№ 90

Постанова бюро Сумського обкому КПУ про посилення організаційної та ідеологічної роботи з протидії екстремістським та антисоціалістичним елементам

11 липня 1989 року

Секретно

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

бюро обкома Компартии Украины
от 11.07.1989 г. протокол № 7 п. I

Об организации выполнения требований ЦК Компартии Украины по усилению организаторской и политической работы партийных комитетов, противодействию экстремистским, антисоциалистическим элементам
(т.т. Сумцов, Жидкова, Лопатин, Павловский, Шевченко)

В связи с активизацией действий экстремистских, антисоциалистических элементов в республике, проведением учредительной конференции киевской региональной организации «Народного движения Украины за перестройку» и состоявшимся затем митингом, ЦК Компартии Украины в своих документах обращает внимание на усиление организаторской и политической работы партийных комитетов по предупреждению негативных явлений в деятельности отдельных самостоятельных формирований.

В этих условиях обком, горкомы, райкомы партии, выполняя решение XXVII съезда КПСС, XIX Всесоюзной партконференции, сосредотачивает усилия партийных организаций, актива, руководящих кадров на проведение широкого диалога с различными общественными силами с тем, чтобы направить их инициативу в конструктивное русло, последовательно решать острые вопросы социально-экономического развития, межнациональных отношений, экологии и другие.

Вместе с тем, многие партийные комитеты медленно перестраивают организаторскую и политическую работу, отстают от жизни, упускают время, не дают оценки происходящим процессам, мирятся с прямыми нападками на партийные и советские органы, что негативно сказывается на общественном мнении, сеет у части людей недоверие к партии, органам власти.

В работе партийных комитетов, первичных парторганизаций не хватает четкой программы действий, не всегда своевременно принимаются меры по предупреждению негативных проявлений, противодействию демагогам, лицам, выступающим с националистических, антисоветских позиций. Не всегда дается строгая оценка поведению членов КПСС, допускающих отход от уставных требований.

В последнее время в г. Сумы заметно усилилась активность отдельных инициативных, самостоятельных формирований, попавших под влияние экстремистски настроенных лиц, антисоциалистических элементов из других регионов страны.

Однако эти действия не получают должного своевременного отпора со стороны городского и районных комитетов партии, Советов народных депутатов областного центра. В борьбу по пресечению этих негативных

Центр досліджень визвольного руху

проявлений не включились члены выборных партийных и советских органов. Слабо влияет на процессы, происходящие в самостоятельных формированиях созданная Сумским горкомом партии группа по противодействию негативным явлениям. В стороне от активных действий остаются большинство первичных партийных организаций, трудовых коллективов.

Это сказалось при подготовке и проведении учредительной конференции добровольного историко-просветительского общества «Мемориал», на негативной основе в мае т. г. в городе стало формироваться так называемое идеалистическое философское общество «Мысль». Ослаблена работа по пресечению антиобщественной деятельности незарегистрированных религиозных общин.

Негативные настроения в общественном мнении поддерживаются частью интеллигенции города, особенно творческими работниками, нуждам и заботам которых по-прежнему не уделяется должное внимание.

Бюро обкома Компартии Украины постановляет:

1. Считать целесообразным вопросы активизации организаторской и политической работы по противодействию негативным проявлениям и деятельности некоторых неформальных объединений рассмотреть:

- на заседании идеологических комиссий обкома, горкома, райкомов Компартии Украины в июле с. г., отв. т. Жидкова М. А., горкомы, райкомы партии;
- на семинаре секретарей горкомов, райкомов партии, занимающихся идеологической работой в июле с. г., отв. т. Жидкова М. А.;
- на семинарах секретарей первичных партийных организаций в августе с. г., отв. горкомы, райкомы партии.

2. Горкомам, райкомам партии обеспечить повышение эффективности массово-политической, воспитательной работы, ее наступательный, контрпропагандистский характер. Решительно противодействовать любым проявлениям, выступающим с националистических, антисоветских позиций. Учитывать партийные организации умению ориентироваться в новой обстановке, опираясь на здоровые силы, принимать правильные решения, полнее использовать свой потенциал.

В связи с выступлением Генерального секретаря ЦК КПСС, Председателя Верховного Совета СССР т. Горбачева М. С. по центральному телевидению 1 июля 1989 года провести в трудовых коллективах собрания, на которых рассмотреть актуальные вопросы реальной политической обстановки, отношения к проблемам национальной культуры и языка, символики, экологии, диалога со всеми общественными силами, в том числе с инициативными группами «Народного движения Украины за перестройку», активно разоблачать истинные намерения их лидеров. Принять участие в них секретарям обкома, горкомов, райкомов партии, членам выборных органов, идеологическому активу.

Повсеместно активизировать работу по подготовке к празднованию 50-летия воссоединения Западной Украины с Украинской ССР в составе СССР.

3. Горкомам, райкомам партии, исполкомам местных Советов народных депутатов активизировать работу групп по координации действий партийных, советских и правоохранительных органов, своевременно анализировать

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

обстановку в городах по противодействию возникающим негативным тенденциям.

Находить новые эффективные подходы в работе с людьми, особенно с творческой интеллигенцией, принимать энергичные действия по наведению порядка, укреплению трудовой дисциплины, повышению ответственности хозяйственных руководителей за улучшение положения дел в экономике, социальной сфере.

4. Руководству облсовпрофа (т. Лопатин В. Ф.), обкома комсомола (т. Радченко О. Н.), управления культуры (т. Рубанов А. Н.), управления народного образования (т. Дубина Н. П.), комитета по физической культуре и спорту облисполкома (т. Шеремеревич А. С.) широко использовать возможности своих ведомств и организаций для усиления патриотического и интернационального воспитания, особенно молодежи, решительного противодействия политическому экстремизму и шовинизму.

5. Рекомендовать облисполкому (т. Бондаренко А. Д.) усилить контроль за работой правоохранительных органов по решительному применению действующего законодательства о пресечении фактов проведения несанкционированных митингов и демонстраций, использования националистической символики, нелегального выпуска печатной продукции в нарушение установленного порядка

6. Редакциям областных, горрайонных газет, облтелерадиокомитету в публикуемых материалах, передачах давать политическую оценку антипартийным, антисоциалистическим выпадам, основываясь на наиболее убедительных фактах. Широко публиковать материалы об опыте деятельности партийных комитетов, первичных парторганизаций, о проводимой ими воспитательной работе в массах, по противодействию антисоциалистическим, экстремистским элементам.

7. О проведенной работе горкомам, райкомам партии информировать в ноябре т. г.

СЕКРЕТАРЬ ОБКОМА
КОМПАРТИИ УКРАИНЫ /Підпис/ В. ШЕВЧЕНКО

/Підпис/ тт. Сумцов Г. П. – зав. отделом организационно-партийной и кадровой работы
обкома партии

/Підпис/ Чирва В. Ф. – зав. идеологическим отделом
обкома партии

/Підпис/ Жмака В. Г. – зав. государственно-правовым
отделом обкома партии

/Підпис/ Жидкова М. А. – секретарь обкома партии

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 75. – Спр. 20. – Арк. 71–74.
Оригінал. Машинопис.

Протокол засідання Сумської Координаційної Ради Руху про обрання делегатів на Установчий з'їзд Народного Руху України за Перебудову в Києві 8–10 вересня 1989 року

2 серпня 1989 року

ПРОТОКОЛ № 14

засідання Сумської координаційної Ради Народного Руху України за
Перебудову

2.08.1989 р. м. Суми

Присутні: Осадчий, Бутенко, Головченко, Коренів, Ткач, Люклян, Кузьменко, Потапов, Артюх, Стопчак, Мащенко, Шевченко, Лифар, Пігуль, Кулик, Криганова, Коваленко, Манько, Єлишевич, Сенченко.

Порядок денний: 1. Інформація про підготовку до Республіканського з'їзду Руху

2. Затвердження делегатів на Республіканський з'їзд

3. Про випуск газети

Виступили: З інформацією про підготовку з'їзду УНР в вересні 1989 року в місті Києві Осадчий В., Коваленко Л. О.

В обговоренні взяли участь: Єлишевич, Бутенко, Ткач, Головченко.

Прийнято рішення інформацію Осадчого В. та Коваленка Л. О.

взяти до уваги.

Слухали Стопчак А. А. з інформацією про склад делегації Сумської області на Республіканський з'їзд УНР.

Виступили: Коваленко, Стопчак, Ткач, Бутенко, Шевченко, Осадчий.

Прийняли рішення: Сформувати делегацію на Республіканський з'їзд Руху в такому складі:

Коваленко Л. О. – полковник у відставці, м. Шостка;

Осадчий В. Б. – голова кооперативу «Заповіт», місто Суми;

Пісун О. І. – канд. іст. наук, політехнічний інститут, м. Суми

Стопчак А. А. – інженер «Проектхімнафтомаш», м. Суми;

Ткач І. П. – апаратник ВО «Хімпром», м. Суми;

Козін Е. Г. – канд. екон. наук, викладач політехнічного ін-ту, народний депутат СРСР;

Бутенко А. Ф. – інженер, «Діпрохім», м. Суми;

Кузьменко О. Д. – методист СХМЦ, м. Суми;

Лифар І. В. – інженер ВО «Електрон», м. Суми;

Люклян Б. Й. – скульптор, Худфонд, м. Суми;

Манько М. О. – викладач, педінститут, м. Суми;

Потапов В. – студент, політехнічний ін-т, місто Суми;

Предборська І. М. – доцент, політехнічний ін-т, місто Суми;

Шевченко О. Г. – дворник, ЖБД «Сумижитлобуд», місто Суми;

Казбан В. П. – лікар, лікарня №5, місто Суми;

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Пігуль М. В. – інженер, Укрземпроект, м. Суми;
Криганова А. С. – викладач, СШ №18, місто Суми;
Елишевич Г. Л. – журналіст, місто Суми;
Хоменко М. І. – інж. АТБ, відділ техбезпеки, місто Шостка;
Безкорвайний В. О. – майстер «Шостхімбуд», м. Шостка;
Рубеник М. П. – учитель СШ №5, м. Шостка;
Коган В. І. – майстер вироб. навчання СПТУ №13,
м. Шостка;
Хлопотов А. С. – слюсар, НІІ «Хімтовари», м. Шостка;
Швець В. В. – бібліотекар, м. Шостка;
Майдан С. П. – шофер, з-д «Хімреактив», м. Шостка;
Воловець А. С. – електрик, НВО «Свема», м. Шостка;
Скорик М. М. – акумуляторник, ВО «Десна», м. Шостка;
Перчаков О. Г. – директор Будинку культури, м. Ямпіль;
Шуленко Є. О. – службовець, з-д «Радіодеталь», м. Путивль.
Рекомендувати до республіканських керівних органів слідує
кандидатури: 1. Коваленко Л. О., 2. Осадчий В. В., 3. Піскун О. І.
Рекомендувати до складу комісії:
Національно-державного будівництва – Піскун О.І., канд. іст. наук,
політехнічний інститут.
Прав людини – Коваленко Л.О. – полковник у відставці, Шостка.
Економіки – Козін Г. Е. – канд. екон. наук, народний депутат
СРСР, політ. інститут.
Екології – Хлопотов А. С. – слюсар, м. Шостка.
Культури – Кузьменко О. Д. – методист СХМЦ, м. Суми.
Історії – Манько О. М. – викладач педін-ту, м. Суми.
Мовної політики – Шевченко О. Г. – двірник, м. Суми
Рубеник М. П. – вчитель, м. Шостка
Міжнародних відносин – Стопчак А. А., інженер, м. Суми,
Ткач І. П., апаратник, м. Суми,
Коган В. І., майстер в/н, м. Шостка
Охорони здоров'я – Казбан В. П., лікар, м. Суми
Релігійних питань – Люклян Б. Й., скульптор, м. Суми
Спорту – Воловець А. С., електрик, м. Шостка
Інформації – Елишевич Г. Л., журналіст, м. Суми
Бутенко А. Ф., інженер, м. Суми
Ткач Б. П., інженер, м. Суми
Освіти, науки – Криганова А. С., викладач, м. Суми.
Слухали:
Інформацію по випуску обласної газети Народного Руху
«Пробудження».
Ухвалили:
Оскільки матеріали для газети підготовлені й обговорені – прискорити
випуск газети. Зібрати для видання необхідні кошти.
Вів засідання А. Стопчак
Секретар засідання О. Манько

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-7710. – Оп. 5. – Спр. 1. – Арк. 1–3.
Оригінал. Машинопис.

Резолюція установчої конференції Сумського добровільного історико-просвітницького товариства «Меморіал»

6 серпня 1989 року

Конференція проголошує створення Сумського добровільного історико-просвітницького товариства «Меморіал», затверджує його Статут і склад обраних керівників.

Конференція підтримує політику КПРС, спрямовану на докорінне оновлення всіх сторін суспільного життя країни, його всебічну демократизацію. В активній і широкій участі всіх громадян у розв'язанні завдань перебудови, їх участі в управлінні державними і громадськими справами, конференція вбачає гарантію недопустимості репресій і антидемократичних методів управління державою.

Конференція звертається до партійних і радянських органів, обласної прокуратури, управління КДБ та МВС з проханням надавати допомогу товариству «Меморіал» в його діяльності, сподівається на співробітництво з громадськими і самодіяльними організаціями. Конференція підтримує ідею створення Народного Руху України за перебудову, як одну з форм активної участі громадян в процесах оновлення суспільства. Підтримуючи в цілому програму НРУ, надруковану 16 лютого 1989 року в газеті «Літературна Україна», конференція засуджує кампанію дискредитації ініціаторів РУХУ, розгорнуту засобами масової інформації.

Конференція вважає головним завданням товариства збереження і увічнення пам'яті про жертви сталінізму, сприяння повній гласності реабілітацію жертв репресій, надання допомоги їм та їхнім родинам, всебічний захист законних інтересів репресованих у державних та громадських організаціях. Конференція вважає необхідним здійснення глибокого наукового вивчення основ, причин сталінізму як соціальної трагедії і насильства, створення передумов цивільного правового суспільства на основі консенсусу (узгодження), що не допускає протиставлення окремих суспільних груп одна одній.

Конференція доручає керівним органам зосередити увагу створених секцій товариства на дослідженні і повній ліквідації так званих «блжих плям» нашої історії.

Конференція вважає за потрібне ліквідувати топоніми з прізвищами людей, які зганьбили себе причетними до масових репресій.

Конференція звертається до виконавчого комітету Сумської міської Ради народних депутатів з проханням зареєструвати товариство «Меморіал», а до відділення Жилсоцбанку – з проханням відкрити рахунок товариства.

Співголови: /Підпис/ Майборода В. В.

/Підпис/ Предборська І. М.

Голова зборів: /Підпис/ Осадчий В. Б.

Секретар: /Підпис/ Новобранцева Н. В.

Засновник: /Підпис/ Кобиляков Ю. С.

Печатка

Відкритий лист жителів міста Шостка в газету «Известия» на захист ініціативної групи Леоніда Коваленка

Серпень 1989 рік

С возмущением читаем мы, работники СКТБ Химфотопрома, жители города Шостка, пасквильные статьи и заметки, опубликованные в газетах «Ленінська правда» и «Советское Полесье», органов Сумского обкома и Шосткинського горкома соответственно. Эти пасквилы направлены на преследование «антиперестроечной группы» Коваленко Л. А.

«Антиперестроечная группа» (по ярлыку областной газеты) – это несколько честных и активных людей, истинных патриотов перестройки, в предвыборные дни вели агитацию о том, что выдвижение первого секретаря Сумского обкома партии тов. Шевченко В. А. кандидатом в народные депутаты СССР по 515 территориальному избирательному округу проводилось не на широкой демократической основе. Эта агитация против единственного безальтернативного кандидата была совершенно справедливой и обоснованной. Кстати, из шести районов, входящих в 515 территориальный округ, только два коллектива выдвинули его кандидатуру (по заранее отработанному сценарию). Одним из этих коллективов было НПО «Свема», предприятие нашего города, известное всей стране. Собраний по выдвижению по месту жительства в округе не проводилось.

Многие из работников нашей организации присутствовали на так называемых «сборищах», организованных инициативной группой, и могут подтвердить, что проходили они корректно. По отношению к кандидату мы не услышали от выступавших представителей инициативной группы ни одного порочащего слова. Мнение инициативной группы было поддержано избирателями г. Шостки. Отдав всего 27 % голосов за выдвинутого в нашем же городе кандидата, жители города подтвердили свое желание выбрать депутата, а не голосовать за кандидата единственного и безальтернативного, как в застойные времена.

Нам стало известно, что против группы Коваленко Л. А., особенно после выборов, местными партийными органами организована кампания шельмования и преследования членов инициативной группы, таким образом этими органами прямо нарушена статья 13 Закона о выборах и положения Конституции СССР.

Считаем, что возглавляющие эти органы руководители: первый секретарь обкома Шевченко В. А. и первый секретарь Шосткинського горкома Кушнирова С. Д., а также работники названных газет являются истинными и рьяными антиперестройщиками, тормозом проходящей в нашей стране демократизации и должны уйти в отставку.

Просим газету «Известия» содействовать защите честных и мужественных людей, к которым по праву принадлежат члены инициативной группы Л. А. Коваленко.

Приложение: на 5-ти листах в одном экземпляре.

/Підписи/

№ 94

Інформація Сумського міськкому обласному комітету КПУ про виконану роботу з протидії «екстремістським та антисоціалістичним елементам»

31 жовтня 1989 року

**СУМСКОЙ ОБКОМ КОМПАРТИИ УКРАИНЫ
ИНФОРМАЦИЯ**

о выполнении постановления бюро обкома Компартии Украины «Об организации выполнения требований ЦК Компартии Украины по усилению организаторской и Политической работы партийных комитетов по противодействию экстремистским, антисоциалистическим элементам», № Б-7/1 от 11 июля 1989 года.

По выполнению данного постановления в горкоме, райкомах партии, первичных партийных организациях разработаны мероприятия по усилению организаторской и политической работы по противодействию экстремистским, антисоциалистическим элементам.

При горкоме, райкомах партии, крупных парткомах работают группы для оперативного анализа процессов, требующих усиления политического влияния на различные слои населения. В этой работе принимают участие квалифицированные специалисты, преподаватели общественных дисциплин, юристы. Они сосредотачивают усилия на систематической целенаправленной индивидуальной работе с лицами, проявляющими негативные действия, особенно с молодежью, подверженной чуждому нашей идеологии влиянию, дают принципиальную классовую оценку негативным проявлениям.

Для этих целей чаще стали использоваться средства массовой информации: телевидение, радио, пресса. Так, по телевидению был организован круглый стол с участием партийных работников города по раскрытию сущности программных установок и целей Движения за перестройку. По этому же вопросу выступили в многотиражных газетах «Фрунзенец», «Строитель», «Химик» представители трудовых коллективов, которых не допустили участвовать в работе съезда.

Со стороны организаторов-учредителей повышается уровень руководства и контроля за деятельностью самодеятельных неформальных объединений.

Так, при участии представителей руководства и партийной организации городской библиотеки проходят заседания историко-просветительского общества «Мемориал», с участием правления фонда культуры проходят заседания «Спадщини» и т. д.

На собраниях других неформальных объединений присутствуют партийные работники, идеологический актив, вступают в дискуссии с ними, дают отпор негативным явлениям, которые порой имеют место.

Секретари первичных партийных организаций, весь партийный актив включился в работу по формированию правильного общественного мнения.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

В городе создано 14 информационных групп из числа идеологических работников, ученых, которые в течение сентября-октября выступили в трудовых коллективах и по месту жительства по разоблачению истинных намерений участников Руха.

Секретари горкома партии встретились по этому вопросу с различными категориями населения, партийным и комсомольским активом, педагогами, мастерами, бригадирами, председателями женсоветов, ветеранами войны и труда.

В целях предупреждения всевозможных слухов, для широкого информирования трудящихся по острым вопросам экономики, социального развития, межнациональных отношений, экологии, здравоохранения, сохранения памятников истории и культуры, еженедельно используется «народная трибуна», созданная при городском клубе «Избиратель», а в июне и сентябре с. г. по этим вопросам были проведены городские митинги.

В сентябре текущего года с представителями неформальных объединений была проведена встреча в горкоме партии, представители ряда неформальных объединений принимали участие в работе сессии городского Совета народных депутатов.

В настоящее время горком, райком партии, первичные партийные организации продолжают работу по выполнению данного постановления обкома Компартии Украины, особое внимание уделяется повышению оперативной информированности, усилению контроля за обстановкой в городе, сохранностью и использованием полиграфического оборудования и множительной техники на предприятиях, в учреждениях и организациях.

СЕКРЕТАРЬ ГОРКОМА
КОМПАРИИ УКРАИНЫ /Підпис/ В. ПАВЛОВСКИЙ

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 75. – Спр. 20. – Арк. 100–102.
Оригінал. Машинопис.

№ 95

Листівка із закликом вступати в члени історико-краєзнавчого товариства «Спадщина»

Грудень 1989 року

ШАНОВНИЙ СПІВВІТЧИЗНИКУ!

Серед багатьох громадських організацій України, які з'явилися в останнє десятиліття, одна з перших листівок – Сумське історико-краєзнавче товариство «Спадщина». Товариство заявило про себе в 1982 році. Свою установчу конференцію «Спадщина» провела 2 грудня 1989 року.

ТОВАРИШУ! Якщо тобі дорога пам'ять предків, хочеш зберегти історію свого народу, вступай у члени «Спадщини».

Діяльність товариства спрямована:

на збереження, вивчення, поширення матеріальної і духовної спадщини народів нашого краю;

Центр досліджень визвольного руху

на збереження і розвиток національної культури і традицій українського народу, формування національної свідомості та історичної пам'яті громадян, подолання національного нігілізму;
на гармонійний розвиток міжнаціональних відносин.

Товариство «Спадщина» має індивідуальне і колективне членство. Якщо Ви можете матеріально сприяти діяльності Сумського обласного історико-краєзнавчого товариства «Спадщина», кошти надсилайте на рахунок 7002348 в Житлосоцбанку України МФО 337018.

Наша адреса в місті Суми: вул. Жовтнева, 22.

Ми будемо вдячні Вам за всякий вияв сприяння товариству.

Сумське обласне історико-краєзнавче товариство «Спадщина».

Джерело: приватний архів Михайла Олександровича Манька.
Оригінал. Машинопис.

№ 96

Протокол № 2

зборів Роменської міськрайонної організації Товариства української мови імені Т. Г. Шевченка

Від 30 грудня 1989 року

Присутніх – 28 чол.

Голова – Полуян Михайло Михайлович

Секретар – Зубко Інна Борисівна

ПОРЯДОК ДЕННИЙ

1. Затвердження плану роботи Роменської міськрайонної організації ТУМ імені Т. Г. Шевченка на I квартал 1990 року (інформує голова правління Г. В. Діброва).

2. Про висунення кандидатів у депутати до Верховної Ради УРСР, до обласної та місцевих Рад народних депутатів (інформує член правління М. М. Полуян).

Слухали:

Затвердження плану роботи Роменської міськрайонної організації ТУМ імені Т. Г. Шевченка на I квартал 1990 року (інформує голова правління Г. В. Діброва).

Г. В. Діброва сказав: «Перед товариством української мови стоять важливі завдання по врятуванню самої української мови, по врятуванню від загибелі української культури, українського народу. Потрібно зробити, щоб піднести на належний рівень національну самосвідомість, щоб зайняти поважне місце в сім'ї європейських народів».

У зв'язку з тим, що товариство української мови тільки-но почало ставати на ноги, ще лише йде організаційний процес, необхідно основну увагу приділити зростанню чисельності членів товариства. Але необхідно і заявити про себе роботою, бо тільки в роботі пізнається справжнє обличчя товариства, кожного з нас».

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Г. Діброва розповів про окремі справи, які можна втілити в життя силами товариства в місті та Роменському районі.

Виступили:

1. Шатан В. Є.: «З метою поширення ідей товариства української мови імені Т. Г. Шевченка, необхідно все зробити, щоб активно пропагувати ідеї товариства, необхідно збільшити кількість його членів».

2. Полуян М. М.: «У червні 1990 року буде відзначатися ювілей кошового Петра Калнишевського. До цього потрібно вже нині розпочати підготовку. Так що вже вимальовується план роботи на рік. Я вважаю, що слід проводити фольклорні свята серед дитячих садків, шкіл тощо.

Потрібно вивчати історію України, історію свого краю».

3. В. Ф. Будакова: «Я гадаю, що, можливо, потрібно підготувати план роботи не на квартал, а на півріччя або рік. У мене пропозиція: організувати пропаганду української книги шляхом її розповсюдження».

4. Г. Коваленко: «Можливо, при товаристві української мови імені Тараса Шевченка слід створити секцію товариства «Спадщина». Бо в плані багато є заходів, які переплітаються з діяльністю товариства «Спадщина». Мені здається, що деякі пункти варто конкретизувати: перевірити мовний стан дитсадків, шкіл, перевірити рекламу в місті».

5. Босенко П. М.: «В журналі «Київ» друкується «Історія України-Руси» М. Грушевського. То ж чи не можна якось цю книгу передплатити?»

6. Сенік В. А.: «З нового року «Закон про мови Української РСР» має почати діяти. Якби перед нами виступив хтось із працівників ідеологічного відділу миському партії і сказав, що конкретно в нашому місті буде зроблено з початку наступного року.

І ще одне. Районна газета недавно надрукувала статтю П. Рогова, який писав, що товариство української мови не потрібне. Але ж ми бачимо, що воно потрібне».

7. В. П. Андреев: «Свята в школах проводяться, але це все робиться епізодично. А от як ведеться наочна агітація? А ще козацька церква згоріла, а її місце віддали під туалет. А треба було б якось охороняти хоч те місце. Та ще переглянути назви вулиць».

8. Максименко Г.: «Потрібно перевірити дитсадки і школи. Але це зробити разом з депутатами міської Ради».

9. О. П. Катрич: «Необхідно надати практичну допомогу в створенні музею Т. Г. Шевченка в Андріївці».

Ухвалили:

1. В цілому схвалити запропоновані правлінням заходи на 1990 рік.

2. Необхідно доповнити ці заходи з врахуванням побажань, висловлених на зборах, і затвердити на одному із правлінь товариства. Відповідальність покласти на голову правління Г. В. Діброву.

II. Слухали:

Про висунення кандидатів у депутати до Верховної Ради УРСР, до обласної та місцевих Рад народних депутатів (інформус член правління М. М. Полуян).

М. М. Полуян у своєму виступі проінформував, що напередодні загальних зборів товариства збиралося правління для обговорення цього питання, однак до згоди і до остаточного рішення на правлінні з цього

Центр досліджень визвольного руху

питання не дійшли. Зокрема, ми не знайшли кандидата до Верховної Ради УРСР. До обласної Ради ж пропонували мене. Але я беру самовідвід.

Виступили:

1. Сосюрченко В. Г.: «Враження таке, що хтось все це намагається заблокувати. Те, що зараз говорить тов. Полуян, я вважаю, він говорить не свою думку. Я вважаю, що наше товариство має право висувати кандидатів. Мені здається, зараз є кого висувати до Верховної Ради УРСР. Пропоную обрати до Верховної Ради УРСР Г. Коваленка із Сум, до обласної Ради – О. П. Катрича, Н. Й. Карпенко – до районної Ради».

2. Панченко В. В.: «Фронт роботи для товариства цілком достатній. Я думаю, що немає необхідності висувати кандидатів до Верховної Ради і обласної, а до районної та міської Рад кандидатів висувати, вважаю, необхідно».

3. Г. В. Діброва: «Ми, як всяка громадська організація, маємо право брати участь у виборчій компанії і ми повинні скористатися цим правом».

4. Сосюрченко В. Г.: «Хотілося б запитати, чому у нас так довго не створювалося товариство? Підозріло?»

5. Діброва Г. В.: «А чому сам В. Г. Сосюрченко не взявся за створення товариства? Це тим більше підозріло? Якщо ж говорити про мене, то я вже майже рік цим займаюся. Планувалося й раніше установчі збори провести, але так трапилось, що помер мій батько і ці збори змушений був я перенести. Але це міг би зробити й сам Сосюрченко».

6. Г. Коваленко: «Як ви вирішите, так і буде. Але висунення депутатів – це дуже важлива справа. Які люди будуть у парламенті – така й буде наша Україна».

7. Г. Максименко: «Я пропоную перенести наші збори по питанню виборів на 2 січня 1990 р.»

Ухвалили:

Перенести збори товариства української мови імені Т. Г. Шевченка з питання участі товариства у виборах до Верховної і місцевих Рад народних депутатів.

Ухвалено одностайно.

Голова зборів М. М. Полуян

Секретар І. Б. Зубко

Джерело: приватний архів Григорія Володимировича Діброви.
Оригінал. Машинопис.

№ 97

Відкритий лист першому секретареві Шосткинського міськоммуністичної партії Сталіні Дмитрівні Кушніровій від членів Сумського товариства «Меморіал» з приводу виключення із партії Леоніда Коваленка

Січень 1990 року

копія – в редакцію газети «Советское Полесье»
– в редакцію газети «Ініціатива»
г. Шостка
– в редакцію газети «Червоний промінь»
г. Суми
– Великій Раді Руху за Перебудову
г. Київ

Мы, члены Сумского добровольного историко-просветительного общества «Мемориал», узнав, что 28 декабря 1989 г. по Вашему указанию парторганизацией СШ № 1 исключен из партии полковник запаса, лидер Шосткинского клуба «Инициатива», член Сумского областного Совета «Руху за Перебудову» Коваленко Л. А., до глубины души возмущены антидемократичностью этого акта.

Вы обвиняете Коваленко в нарушении Устава КПСС, во фракционерстве, в экстремизме и подстрекательстве, прекрасно зная, что ни одного факта, подтверждающего Ваши абсурдные обвинения нет и быть не может.

Хотелось бы узнать, на что Вы рассчитываете, осуществляя этот произвол? Запугать Коваленко? Но это же, право, смешно. Запугать массы, а особенно членов КПСС, мол, и Вам то будет? Может быть. А может ведь и наоборот, люди еще больше обозлятся и возненавидят Вас и КПСС. Ибо партаппарат, который требует исключения из рядов партии умных, честных людей, людей с чистой совестью, этим просто показывает свое истинное лицо и дискриминирует саму партию.

Или главное для Вас выслужиться перед Шевченко? Показать свою «железную непоколебимость», не поступаться принципами? Что ж, поздравляем! И благодарны Вам за то, что Вы, как истый, до мозга костей аппаратчик, показываете своим поступком истинное лицо своей «фирмы». Народ все лучше и лучше познает, кто Вы есть на самом деле. Хорошо, если бы у Вас хватило дальновидности понять и представлять, чем это в конце концов неизбежно для Вас кончится. И неплохо, если бы у Вас достало памяти вспомнить слова Ленина, который предостерегал, выражая мысль о том, с кем рискует остаться партия, изгоняя из своих рядов наиболее честных и смелых «инакомыслящих» коммунистов.

То, что Вы творите, достойно лучших традиций Вашего обожаемого кумира Сталина, Сталина Дмитриевна. Осознайте все-таки: судьба у тиранов одна – проклятье всех последующих поколений. Опомнитесь, пока не поздно.

Коммунисты города Шостки, призываем Вас сделать все возможное, чтобы полковник Коваленко был немедленно восстановлен в КПСС со

Центр досліджень визвольного руху

знятием партвзыскания за «неформальную» деятельность. Призываем Вас обсудить этот случай в каждой парторганизации и принять решение.

Члены Сумского общества «Мемориал»

Подписали:

Майборода В. В., сопредседатель Сумского общества «Мемориал» чл. КПСС

Л. М. Мордовец, сопредседатель Сумского общества «Мемориал» чл. КПСС

И. Предборская, сопредседатель Сумского общества «Мемориал» чл. КПСС

Криганова, член правления общества «Мемориал», член КПСС

Пискун А. И., член т-ва «Мемориал», член КПСС

Ракул (неразборчиво), член правления тов. «Мемориал» член КПСС

Стопчак А. А., член общ-ва «Мемориал», член КПСС

Карпенко Л. С., член общества «Мемориал»

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 80. – Спр. 20. – Арк. 541

Копія. Машинопис.

№ 98

Лист учителя з Роменського району Йосипа Дудки до сумського поета Миколи Данька

13 січня 1990 року

Добрий мій друже, Миколо Михайловичу!

Одержав твою новорічну зовсім-таки не відрадну листівку. «Хворію»... Одне слово вгамселило мене, як обухом!.. Розумію: хворість, якщо це справді так, – не від нас залежить. А час вимагає аж ніяк не хворіти, бо ті ж колишні паскуди на голову сядуть.

Скажу прямо: дуже непевний, дурний час... Тому що робиться на місцях, радіти нема підстав: суцільна брехня, знову передвиборні підсолоджені прянички.

Мені, друже, дуже боляче. Не хворію (майже не хворію, хоч кепський стан здоров'я), а – боляче. Нещодавно дізнався, що хтось «зверху» – дав вказівку районній редакції не друкувати мене як автора. Правда, перед ним мав же я «розмову» про стан української мови на Роменщині, про перетворення (минулого року) укр[аїнської] школи в центрі міста в російську – з керівниками ідеологічного відділу (там є така Скрипка, а ще й Будакова – дві «керівні» спідниці). Є ще й інші «об'єкти», за які доводиться воювати.

Про справи літературні мовчу: вони – на мертвій точці. Київські брами я пробити не вмю, а «братія» уболіває за себе. Один земляк, що безкінечно гнав зірку за збіркою, написав, що його талант терпить від неуваги видавців, бо написав книгу про Ірпінь (хто з ким там знайомився і мав любовці), а її довго не друкують, хоча вже – у плані... Нічого надрукує!..

Тож хочу прохати (прохаю!) тебе: не хворій, ти мушиш працювати. Після видруку в «Прапорі», «Україні» – мовчати вже не можна.

На все добре, хай щастить.

З повагою Йосип Дудка

13/1-90 р.

Джерело: ДАСО. – Ф. Р-7680. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 62.

Оригінал. Рукопис.

№ 99

Характеристики Сумського обкому КПУ на лідерів політичних та громадських організацій Сумщини

Лютий 1990 року

Пискун Александр Ильич – член Сумской краевой организации Народного движения Украины, член Великой Рады Руха.

1953 года рождения, уроженец г. Зиньков Полтавской области, образование высшее, в 1979 году окончил Киевский госуниверситет по специальности преподаватель истории КПС и обществоведения, член КПСС с 1974 года.

1970–1971 – электрик Зеньковского свеклопункта, г. Зиньков, Полтавской области

1971–1974 – служба в Советской Армии

1974–1974 – ученик штамповщика завода им. Ленсе ПО «Киевтрактордеталь», г. Киев

1974–1979 – студент исторического факультета Киевского госуниверситета

1979–1980 – ассистент кафедры марксизма-ленинизма Сумского филиала ХПИ

1980–1982 – служба в Советской Армии

1982–1986 – ассистент филиала ХПИ

1986–1987 – аспирант кафедры истории КПСС гуманитарных факультетов Киевского госуниверситета

1987–н/вр. – ассистент, преподаватель кафедры истории КПСС и научного коммунизма Сумского филиала ХПИ

Пискун А. И. – кандидат исторических наук. Тема диссертации: «Партийное руководство деятельностью комсомола по организации и развитию движения студенческих строительных отрядов 1959 – 1980 гг. (на материалах Украины)». Специальность – история КПСС.

Секретарь партбюро кафедр общественных наук филиала ХПИ.

Доплата за диссертацию о руководящей роли партии, должность секретаря партбюро не мешает т. Пискуну А. И. выступать с резкими нападениями на партийные органы, быть в руководящих органах «Руха», пропагандировать его идеи, в том числе среди учащейся молодежи. Учитывая, что главная и ближайшая цель «Руха» – добиться большинства мест для своих сторонников в Советах различных уровней, Пискун А. И. дал согласие на выдвижение своей кандидатуры в народные депутаты УССР.

Из выступления на митинге 18 февраля (г. Сумы)

Які ж радикальні рішення? Що тормозить демократичні процеси? На мій погляд, сьогодні у нас в області, на жаль – це наш обком і міськом партії. Тому я підтримую ту вимогу, яка вже тут прозвучала: обком і міськом партії – у відставку. І хочу трошки проаргументувати...

Центр досліджень визвольного руху

...країна, республіка, область – в кризі. Прилавки пусті, тінюва економіка, корупція... Це і на «Хімпромі», і «Воєнторг», це і ряд інших прикладів: дачі, блат. А обком і миськом нічого не бачать.

Осадчий Владимир Борисович – сопредседатель координационного совета Сумской краевой организации Народного движения Украины, член Великой Рады Руху.

1947 г. рождения, уроженец с. Жовтневое Конотопского района Сумской области, образование среднее, беспартийный.

1965–1966 – рабочий СУ-6, г. Целиноград

1966–1967 – ученик слесаря механистического цеха, г. Шостка

1967–1970 – служба в Советской Армии

1970–1971 – слесарь завода, г. Конотоп

1971–1972 – слесарь в ОС, г. Котлас Архангельской области

1972–1973 – на комсомольской работе, г. Котлас

1973–1974 – мастер производственного обучения, г. Котлас

1974–1975 – слесарь-монтажник, г. Котлас

1975–1976 – мастер производственного обучения, г. Котлас

1977–1978 – художник-исполнитель в оформительном комбинате, г. Сумы

1978–1980 – рабочий, г. Сумы

1980–1984 – художник Сумских художественно-производственных мастерских

1984–1989 – главный художник в Сумском горисполкоме

1989–1989 – художник-исполнитель Сумских художественно-производственных мастерских

1989–н/вр. – председатель кооператива «Заповіт» при Сумском областном отделении Украинского Фонда культуры (кооператив создан в июне прошлого года и должен был заниматься возрождением народных промыслов. За прошедший период в этом направлении ничего не сделал).

Осадчий В. Б. – один из инициаторов создания НДУ в Сумах, пропагандировал проект программы, организовывал сбор подписей в поддержку «Движения...», занимался вовлечением новых членов в Рух. Являясь членом руководящих органов НДУ в республике, активно осуществляет его политику в городе и области.

В конце 1989 года – начале нынешнего – (полтора месяца) находился в Канаде по частному приглашению гражданина этой страны. Привез оттуда 10 ксерокопировальных машин.

Один из организаторов и ведущих митинга 18 февраля в г. Сумы. В интервью радиостанции «Свобода» заявлял о своей ответственной роли в проведении митинга, обещал, что 25 февраля (совпадает с очередной годовщиной февральской буржуазно-демократической революции) будет проведена еще одна массовая акция – демонстрация в областном центре. Фактически по инициативе кандидатов в депутаты представители неформальных объединений при поддержке народного депутата СССР Козина Э. Г. в областном центре на пл. им. Ленина состоялась встреча с кандидатами в депутаты, в которой приняли участие около 1 тыс. человек.

Зачитывая резолюцию митинга (18 февраля г. Сумы) Осадчий В. Б. в частности подчеркнул:

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

«Вимоги резолюції вважати наказом для депутатів з «блоку демократичних сил». Доручити новоствореним Радам спільно з оргкомітетом мітингу створити незалежну комісію з представників громадсько-політичних та громадських організацій, робітників, юристів, інших компетентних осіб для контролю за виконанням вимог даної резолюції. У разі невиконання – комісії надати право страйкового комітету».

Майборода Владимир Васильевич – лидер сумского союза содействия перестройке, сопредседатель областной организации общества «Мемориал», член ассоциации «Зеленый світ».

1936 г. рождения,

уроженец г. Запорожье, украинец,

образование высшее, окончил Украинский

политехнический институт в 1971 году

по специальности литейное

производство. В настоящее время

учится в Глуховском пединституте,

член КПСС с 1964 года

1954–1958 – учащийся машиностроительного техникума, г. Сумы

1958–1959 – рабочий-формовщик завода дорожных машин,

г. Кременчуг

1959–1961 – мастер-технолог цеха завода дорожных машин

1961–1964 – служба в Советской Армии

1964–1965 – инженер-машиностроитель проектно-конструкторского технологического института, г. Винница

1965–1973 – техник, инженер-технолог, ст. инженер-технолог завода «Центролит», г. Сумы

1973–1978 – ст. инженер ОГМ, начальник бюро насосного завода, пос. Свесса Ямпольского района

1978–1979 – начальник цветнолитейного цеха насосного завода

1979–1981 – гл. инженер механического завода, пос. Ямполь

1981–1981 – начальник литейного производства арматурного завода, г. Кролевец

1981–1983 – ст. инженер-технолог насосного завода, пос. Свесса Ямпольского завода

1983–1985 – начальник штаба ГО сахарно-рафинадного завода, г. Дружба Ямпольского района

1985–1988 – руководитель кружков, директор Дома пионеров, п. Ямполь

За время работы в кооперативе «Ориентир» (г. Сумы) с января по октябрь 1989 года получил 486 рублей. В настоящее время работает в кооперативе «Апрель» (Сумы, ул. Щорса, 7), который занимается изготовлением мебели.

За нарушение партийной дисциплины, выразившейся в уплате членских взносов не с полного заработка, нескромность и нечестность т. Майбороде В. В. объявлен выговор бюро обкома партии (июнь 1989 г.).

В мае 1988 г. принимал участие в работе учредительного съезда «Демократического союза» в Москве – организации, стоящей на антисоциалистических позициях. Является инициатором создания Сумского

Центр досліджень визвольного руху

союза содействия перестройке, действия которого направлены на подрыв авторитета местных партийных и советских органов, конфронтацию с ними.

С ноября 1988 года издает печатное издание «Движение» (Самиздат). Цель многих заметок – подвергнуть критике прежде всего первых руководителей области и города. Они направлены на дестабилизацию общественно-политической обстановки.

Является одним из инициаторов создания историко-просветительского общества «Мемориал» в г. Сумы, принимает участие или стремится влиять на работу других самостоятельных формирований.

Из партийной характеристики первичной парторганизации Ямпольского РОНО (декабрь 1988 года):

Недостатком в поведении Майбороды является вспыльчивость, несдержанность.

В октябре 1989 года совершает поступок – так называемую голодовку как протест против того, что не была удовлетворена просьба о проведении митинга, хотя оснований для этого не было.

Любими путями, вплоть до очернительства, стремится завоевать популярность. Выдвинут кандидатом в депутаты областного Совета коллективом мастерской Сумского филиала института «Укргорстройпроект».

Из выступления на митинге 18 февраля (г. Сумы):

Але скажіть будь ласка, хіба для цього треба було неформалам іти туди, фотографувати, піднімати питання? (Мова йде про дачні будинки). Хіба для того, щоб зняти Павловського, треба було неформалам говорити і засуджувати цілий рік? Дачі і Павловський це найголовніше...

Нема серед нас ворогів, але є система, яку треба зламати. Треба попросити сьогодні обком, міськком, усі партійні органи піти у відставку. Терпіння наше закінчилось.

В последнее время Майборода В. В. поднимает вопрос об использовании партийных членских взносов на социальные нужды с той же целью.

Коваленко Леонид Александрович – лидер Шосткинского клуба «Инициатива» (отделение «Руха»).

1937 г. рождения, уроженец

с. Дербение Мелитопольского района,

образование высшее, закончил

Мелитопольский институт

механизации и электрификации

сельского хозяйства.

1955–1960 – студент института механизации и электрификации сельского хозяйства, г. Мелитополь Запорожской области

1960–1960 – старший контрольный мастер завода им. 30-летия ВЛКСМ, г. Мелитополь Запорожской области

1960–1962 – инженер-конструктор, старший инженер-конструктор СКБ комбайнового завода им. Петровского, г. Херсон

1962–1963 – слушатель высших инженерно-артиллерийских курсов при Высшем артиллерийском училище в г. Пенза

1963–1988 – служба в Советской Армии (военный представитель на ряде предприятий)

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

1988–н/вр. – пенсионер

В ходе предыдущей избирательной кампании Коваленко Л. А. организовал инициативную группу, которая выступила против избрания народным депутатом т. Шевченко В. А. Он сам и члены группы допускали искажение фактов, клеветнические измышления в адрес кандидата, стали на путь поведения несанкционированных митингов.

За нарушение требований Указа Президиума Верховного Совета СССР «О порядке организации и проведении собраний, митингов, уличных шествий и демонстраций в СССР» Коваленко постановлением народного судьи Шосткинского горнарсуда от 10.05.89 г. подвергнут штрафу в сумме 500 руб. 19 июня 1989 г. партийный комитет ПО «Десна» за непартийное поведение в период подготовки к выборам народных депутатов СССР объявил Коваленко Л. А. строгий выговор с занесением в учетную карточку.

Коваленко Л. А. крайне болезненно реагирует на критику. Он восемь раз обращался с жалобами на местную, областную газеты, отдельных должностных лиц в суд по защите своей чести и достоинства, в связи с критическими замечаниями, однако в исках ему было отказано за необоснованностью.

Коваленко Л.А. поддерживает связи с литовским «Саюдисом», на его полиграфической базе издал самиздатовскую газету «Инициатива». В газете, публичных выступлениях, листовках пропагандирует идеи «Руха», допускает клеветнические, не подкрепленные аргументами, высказывания в адрес партийных, советских и хозяйственных руководителей, сознательно нагнетает обстановку в городе.

29 декабря 1989 года партийная организация Шосткинской СШ № 1 исключила за непартийное поведение Коваленко Л. А. из рядов КПСС.

Воробьев Александр Николаевич – лидер сумского клуба «Избиратель-89».

1956 года рождения, родился на руднике им. Шевченко Красноармейского района Донецкой области, образование высшее, закончил Харьковский политехнический институт в 1983 г. Член КПСС с 1978 года.

1971–1975 – учащийся Харьковского машиностроительного техникума

1975–1975 – сварщик Харьковского тракторного завода

1975–1977 – служба в Советской Армии

1977–1977 – слесарь Харьковского тракторного завода

1977–1980 – студент Харьковского политехнического института

1980–1983 – инженер-технолог Харьковского тракторного завода

1983–1985 – инженер-технолог цеха № 22 СМНПО им. Фрунзе

1985–н/вр. – инженер-технолог, программист управления главного технолога СМНПО им. Фрунзе

Являясь одним из организаторов и членом совета самодельного клуба «Избиратель-89» Воробьев А. Н. стремится сделать клуб координатором действий всех неформальных объединений в городе на период избирательной кампании. Главная цель, которая преследуется – это

Центр досліджень визвольного руху

опорочить руководящие партийные и советские органы города и области, противопоставить их трудящимся, скомпрометировать в глазах людей кандидаты в депутаты из числа достойных коммунистов, провести в органы власти «своих» людей. Для этого используются различные средства: публикации в самиздатских изданиях, пикетирование, митинги, одним из организаторов которых, как правило, является Воробьев А. Н. Он – один из главных организаторов митинга 18 февраля в г. Сумы.

Подвысоцкий Валентин Генрихович – сопредседатель партийного клуба «Демократическая платформа»

КПСС на базе Сумского филиала ХПИ

1954 г. рождения, уроженец

с. Дродецькое Казатинского района

Винницкой области, образование

высшее, окончил Харьковский

юридический институт в 1979 году,

член КПСС с 1976 года.

1972–1972 – арматурщик завода ЖБК, г. Винница

1972–1972 – транспортный работник СМУ-2 Винницкого облпотребсоюза

1972–1974 – служба в Советской Армии

1974–1975 – слушатель подготовительного отделения института инженеров гражданской авиации, г. Киев

1975 – 1975 – слесарь комбината коммунальных предприятий, г. Костополь Ровенской области

1975–1975 – шофер объединения «Сельхозтехника», г. Костополь Ровенской области

1975–1979 – студент юридического института, г. Харьков

1979 – 1982 – инспектор инспекции по делам несовершеннолетних Ковпаковского РОВД, г. Сумы

1982–1984 – преподаватель Сумского филиала ХПИ

1984–н/вр. – ст. преподаватель кафедры истории КПСС Сумского филиала ХПИ

Является помощником (платным) депутата СССР Козина Э. Г. Инициатор создания, сопредседатель партийного клуба на базе Сумского филиала ХПИ. В настоящее время в его работе принимают участие коммунисты из других парторганизаций города. Партийный клуб разделяет отдельные положения «Демократической платформы», принятой на конференции партийных клубов и организаций в Москве. По сути преследуется цель создания внутри партии социал-демократической фракции, а впоследствии социал-демократической партии, т. е. ее конечные цели не вписываются в рамки плюрализма в КПСС, они направлены на ее полное разрушение.

Джерело: ДАСО. – Ф. П-4. – Оп. 80. – Спр. 20. – Арк. 10–19.
Оригінал. Машинопис.

№ 100

Заява про вихід сумського педагога Вазгена Балаяна з Комуністичної партії у зв'язку з подіями в Сумгаїті, Баку та Нагорному Карабасі

3 лютого 1990 року

Я направила в ЦК КПСС свой партийный билет и объявляю о выходе из партии в знак протеста против антинародной и бесчеловечной политики, которую руководство КПСС проводит в отношении проблемы Нагорного Карабаха.

Историческая ответственность за судьбы более полумиллиона беженцев, за массовые погромы армян в Сумгаите и Баку, за очевидное покровительство развязыванию гражданской войны в Закавказье целиком и полностью лежит на КПСС.

Каждому трезвомыслящему человеку ясно, что если бы события в Сумгаите была бы дана своевременная политическая оценка, массовой резни в Баку и последующей эскалации межнациональной напряженности можно было бы избежать.

Как гражданин своей страны, как сын своего народа, я не считаю более возможным оставаться в рядах организации, запятнавшей себя покровительством разгулу самых злых и темных инстинктов, приведших к разгулу дикого вандализма, сравнимого только со средневековьем. Я не желаю более продолжать делить с партией ответственность за эти преступления.

Джерело: *Балаян Вазген*. Україна – любов моя. – Суми: ВАТ «Сумська обласна друкарня»; Козацький вал, 2007. – С. 8–9.

ЧАСТИНА II

ІЛЮСТРАТИВНІ МАТЕРІАЛИ

№ 1. Шкільні друзі: М. Серезенко, М. Лукаш, В. Сухомлин.
Кролевець, 1 травня 1956 року

№ 2. Анатолій Соболів

№ 3. Михайло Осадчий

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

№ 4. Геннадій Петров

№ 5. Анатолій Семенюта

№ 6. Йосип Дудка

№ 7. Борис Ткаченко

№ 8. Григорій Хвостенко –
учасник дисидентського руху
початку 70-х років

№ 9. Петро Рубан

№ 10. Борис Антоненко-Давидович

№ 11. Євгенія Кузнецова
(Савчук)

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

№ 12. Юрій Царик

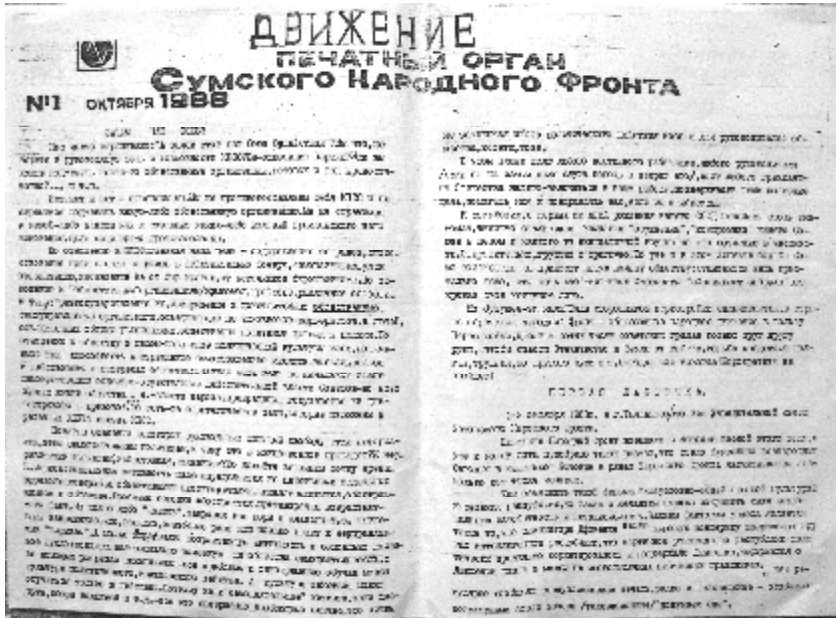
№ 13. Будинок на вул. Комсомольській, де у квартирі Ю.Царика зустрічались сумські шістдесятники (А. Семенюта, Г. Петров, М. Данько, В. Баранкін). Внизу видніється напис «Последние поэты»

№ 20. Родина Шевченків – Людмила та Олексій – ініціатори створення мистецько-краєзнавчого товариства «Спадщина». Фото 1988-го року

№ 21. Друкований орган Сумського народного фронту

№ 22. Анатолій Андрійчук, глухівський вільнодумець

**Сумський
Філософський
Клуб
«Мисль»**

В 1 жовтні 1955 року вийшов перший номер журналу.

ВІСНИК СМІСЛІ

В журналі ми хотіли бачити не лише статті філософів, а й твори письменників, істориків, митців, і навіть фізиків, і хіміків, і біологів, і лікарів, і юристів, і економістів, і педагогів, і вчителів, і батьків, і дітей, і всіх, хто цікавиться проблемами людського життя.

№ 1 (1955) 23 стор.

Стор. 23-24, 25-26, 27-28, 29-30, 31-32, 33-34, 35-36, 37-38, 39-40, 41-42, 43-44, 45-46, 47-48, 49-50, 51-52, 53-54, 55-56, 57-58, 59-60, 61-62, 63-64, 65-66, 67-68, 69-70, 71-72, 73-74, 75-76, 77-78, 79-80, 81-82, 83-84, 85-86, 87-88, 89-90, 91-92, 93-94, 95-96, 97-98, 99-100, 101-102, 103-104, 105-106, 107-108, 109-110, 111-112, 113-114, 115-116, 117-118, 119-120, 121-122, 123-124, 125-126, 127-128, 129-130, 131-132, 133-134, 135-136, 137-138, 139-140, 141-142, 143-144, 145-146, 147-148, 149-150, 151-152, 153-154, 155-156, 157-158, 159-160, 161-162, 163-164, 165-166, 167-168, 169-170, 171-172, 173-174, 175-176, 177-178, 179-180, 181-182, 183-184, 185-186, 187-188, 189-190, 191-192, 193-194, 195-196, 197-198, 199-200, 201-202, 203-204, 205-206, 207-208, 209-210, 211-212, 213-214, 215-216, 217-218, 219-220, 221-222, 223-224, 225-226, 227-228, 229-230, 231-232, 233-234, 235-236, 237-238, 239-240, 241-242, 243-244, 245-246, 247-248, 249-250, 251-252, 253-254, 255-256, 257-258, 259-260, 261-262, 263-264, 265-266, 267-268, 269-270, 271-272, 273-274, 275-276, 277-278, 279-280, 281-282, 283-284, 285-286, 287-288, 289-290, 291-292, 293-294, 295-296, 297-298, 299-300, 301-302, 303-304, 305-306, 307-308, 309-310, 311-312, 313-314, 315-316, 317-318, 319-320, 321-322, 323-324, 325-326, 327-328, 329-330, 331-332, 333-334, 335-336, 337-338, 339-340, 341-342, 343-344, 345-346, 347-348, 349-350, 351-352, 353-354, 355-356, 357-358, 359-360, 361-362, 363-364, 365-366, 367-368, 369-370, 371-372, 373-374, 375-376, 377-378, 379-380, 381-382, 383-384, 385-386, 387-388, 389-390, 391-392, 393-394, 395-396, 397-398, 399-400, 401-402, 403-404, 405-406, 407-408, 409-410, 411-412, 413-414, 415-416, 417-418, 419-420, 421-422, 423-424, 425-426, 427-428, 429-430, 431-432, 433-434, 435-436, 437-438, 439-440, 441-442, 443-444, 445-446, 447-448, 449-450, 451-452, 453-454, 455-456, 457-458, 459-460, 461-462, 463-464, 465-466, 467-468, 469-470, 471-472, 473-474, 475-476, 477-478, 479-480, 481-482, 483-484, 485-486, 487-488, 489-490, 491-492, 493-494, 495-496, 497-498, 499-500, 501-502, 503-504, 505-506, 507-508, 509-510, 511-512, 513-514, 515-516, 517-518, 519-520, 521-522, 523-524, 525-526, 527-528, 529-530, 531-532, 533-534, 535-536, 537-538, 539-540, 541-542, 543-544, 545-546, 547-548, 549-550, 551-552, 553-554, 555-556, 557-558, 559-560, 561-562, 563-564, 565-566, 567-568, 569-570, 571-572, 573-574, 575-576, 577-578, 579-580, 581-582, 583-584, 585-586, 587-588, 589-590, 591-592, 593-594, 595-596, 597-598, 599-600, 601-602, 603-604, 605-606, 607-608, 609-610, 611-612, 613-614, 615-616, 617-618, 619-620, 621-622, 623-624, 625-626, 627-628, 629-630, 631-632, 633-634, 635-636, 637-638, 639-640, 641-642, 643-644, 645-646, 647-648, 649-650, 651-652, 653-654, 655-656, 657-658, 659-660, 661-662, 663-664, 665-666, 667-668, 669-670, 671-672, 673-674, 675-676, 677-678, 679-680, 681-682, 683-684, 685-686, 687-688, 689-690, 691-692, 693-694, 695-696, 697-698, 699-700, 701-702, 703-704, 705-706, 707-708, 709-710, 711-712, 713-714, 715-716, 717-718, 719-720, 721-722, 723-724, 725-726, 727-728, 729-730, 731-732, 733-734, 735-736, 737-738, 739-740, 741-742, 743-744, 745-746, 747-748, 749-750, 751-752, 753-754, 755-756, 757-758, 759-760, 761-762, 763-764, 765-766, 767-768, 769-770, 771-772, 773-774, 775-776, 777-778, 779-780, 781-782, 783-784, 785-786, 787-788, 789-790, 791-792, 793-794, 795-796, 797-798, 799-800, 801-802, 803-804, 805-806, 807-808, 809-810, 811-812, 813-814, 815-816, 817-818, 819-820, 821-822, 823-824, 825-826, 827-828, 829-830, 831-832, 833-834, 835-836, 837-838, 839-840, 841-842, 843-844, 845-846, 847-848, 849-850, 851-852, 853-854, 855-856, 857-858, 859-860, 861-862, 863-864, 865-866, 867-868, 869-870, 871-872, 873-874, 875-876, 877-878, 879-880, 881-882, 883-884, 885-886, 887-888, 889-890, 891-892, 893-894, 895-896, 897-898, 899-900, 901-902, 903-904, 905-906, 907-908, 909-910, 911-912, 913-914, 915-916, 917-918, 919-920, 921-922, 923-924, 925-926, 927-928, 929-930, 931-932, 933-934, 935-936, 937-938, 939-940, 941-942, 943-944, 945-946, 947-948, 949-950, 951-952, 953-954, 955-956, 957-958, 959-960, 961-962, 963-964, 965-966, 967-968, 969-970, 971-972, 973-974, 975-976, 977-978, 979-980, 981-982, 983-984, 985-986, 987-988, 989-990, 991-992, 993-994, 995-996, 997-998, 999-1000, 1001-1002, 1003-1004, 1005-1006, 1007-1008, 1009-1010, 1011-1012, 1013-1014, 1015-1016, 1017-1018, 1019-1020, 1021-1022, 1023-1024, 1025-1026, 1027-1028, 1029-1030, 1031-1032, 1033-1034, 1035-1036, 1037-1038, 1039-1040, 1041-1042, 1043-1044, 1045-1046, 1047-1048, 1049-1050, 1051-1052, 1053-1054, 1055-1056, 1057-1058, 1059-1060, 1061-1062, 1063-1064, 1065-1066, 1067-1068, 1069-1070, 1071-1072, 1073-1074, 1075-1076, 1077-1078, 1079-1080, 1081-1082, 1083-1084, 1085-1086, 1087-1088, 1089-1090, 1091-1092, 1093-1094, 1095-1096, 1097-1098, 1099-1100, 1101-1102, 1103-1104, 1105-1106, 1107-1108, 1109-1110, 1111-1112, 1113-1114, 1115-1116, 1117-1118, 1119-1120, 1121-1122, 1123-1124, 1125-1126, 1127-1128, 1129-1130, 1131-1132, 1133-1134, 1135-1136, 1137-1138, 1139-1140, 1141-1142, 1143-1144, 1145-1146, 1147-1148, 1149-1150, 1151-1152, 1153-1154, 1155-1156, 1157-1158, 1159-1160, 1161-1162, 1163-1164, 1165-1166, 1167-1168, 1169-1170, 1171-1172, 1173-1174, 1175-1176, 1177-1178, 1179-1180, 1181-1182, 1183-1184, 1185-1186, 1187-1188, 1189-1190, 1191-1192, 1193-1194, 1195-1196, 1197-1198, 1199-1200, 1201-1202, 1203-1204, 1205-1206, 1207-1208, 1209-1210, 1211-1212, 1213-1214, 1215-1216, 1217-1218, 1219-1220, 1221-1222, 1223-1224, 1225-1226, 1227-1228, 1229-1230, 1231-1232, 1233-1234, 1235-1236, 1237-1238, 1239-1240, 1241-1242, 1243-1244, 1245-1246, 1247-1248, 1249-1250, 1251-1252, 1253-1254, 1255-1256, 1257-1258, 1259-1260, 1261-1262, 1263-1264, 1265-1266, 1267-1268, 1269-1270, 1271-1272, 1273-1274, 1275-1276, 1277-1278, 1279-1280, 1281-1282, 1283-1284, 1285-1286, 1287-1288, 1289-1290, 1291-1292, 1293-1294, 1295-1296, 1297-1298, 1299-1300, 1301-1302, 1303-1304, 1305-1306, 1307-1308, 1309-1310, 1311-1312, 1313-1314, 1315-1316, 1317-1318, 1319-1320, 1321-1322, 1323-1324, 1325-1326, 1327-1328, 1329-1330, 1331-1332, 1333-1334, 1335-1336, 1337-1338, 1339-1340, 1341-1342, 1343-1344, 1345-1346, 1347-1348, 1349-1350, 1351-1352, 1353-1354, 1355-1356, 1357-1358, 1359-1360, 1361-1362, 1363-1364, 1365-1366, 1367-1368, 1369-1370, 1371-1372, 1373-1374, 1375-1376, 1377-1378, 1379-1380, 1381-1382, 1383-1384, 1385-1386, 1387-1388, 1389-1390, 1391-1392, 1393-1394, 1395-1396, 1397-1398, 1399-1400, 1401-1402, 1403-1404, 1405-1406, 1407-1408, 1409-1410, 1411-1412, 1413-1414, 1415-1416, 1417-1418, 1419-1420, 1421-1422, 1423-1424, 1425-1426, 1427-1428, 1429-1430, 1431-1432, 1433-1434, 1435-1436, 1437-1438, 1439-1440, 1441-1442, 1443-1444, 1445-1446, 1447-1448, 1449-1450, 1451-1452, 1453-1454, 1455-1456, 1457-1458, 1459-1460, 1461-1462, 1463-1464, 1465-1466, 1467-1468, 1469-1470, 1471-1472, 1473-1474, 1475-1476, 1477-1478, 1479-1480, 1481-1482, 1483-1484, 1485-1486, 1487-1488, 1489-1490, 1491-1492, 1493-1494, 1495-1496, 1497-1498, 1499-1500, 1501-1502, 1503-1504, 1505-1506, 1507-1508, 1509-1510, 1511-1512, 1513-1514, 1515-1516, 1517-1518, 1519-1520, 1521-1522, 1523-1524, 1525-1526, 1527-1528, 1529-1530, 1531-1532, 1533-1534, 1535-1536, 1537-1538, 1539-1540, 1541-1542, 1543-1544, 1545-1546, 1547-1548, 1549-1550, 1551-1552, 1553-1554, 1555-1556, 1557-1558, 1559-1560, 1561-1562, 1563-1564, 1565-1566, 1567-1568, 1569-1570, 1571-1572, 1573-1574, 1575-1576, 1577-1578, 1579-1580, 1581-1582, 1583-1584, 1585-1586, 1587-1588, 1589-1590, 1591-1592, 1593-1594, 1595-1596, 1597-1598, 1599-1600, 1601-1602, 1603-1604, 1605-1606, 1607-1608, 1609-1610, 1611-1612, 1613-1614, 1615-1616, 1617-1618, 1619-1620, 1621-1622, 1623-1624, 1625-1626, 1627-1628, 1629-1630, 1631-1632, 1633-1634, 1635-1636, 1637-1638, 1639-1640, 1641-1642, 1643-1644, 1645-1646, 1647-1648, 1649-1650, 1651-1652, 1653-1654, 1655-1656, 1657-1658, 1659-1660, 1661-1662, 1663-1664, 1665-1666, 1667-1668, 1669-1670, 1671-1672, 1673-1674, 1675-1676, 1677-1678, 1679-1680, 1681-1682, 1683-1684, 1685-1686, 1687-1688, 1689-1690, 1691-1692, 1693-1694, 1695-1696, 1697-1698, 1699-1700, 1701-1702, 1703-1704, 1705-1706, 1707-1708, 1709-1710, 1711-1712, 1713-1714, 1715-1716, 1717-1718, 1719-1720, 1721-1722, 1723-1724, 1725-1726, 1727-1728, 1729-1730, 1731-1732, 1733-1734, 1735-1736, 1737-1738, 1739-1740, 1741-1742, 1743-1744, 1745-1746, 1747-1748, 1749-1750, 1751-1752, 1753-1754, 1755-1756, 1757-1758, 1759-1760, 1761-1762, 1763-1764, 1765-1766, 1767-1768, 1769-1770, 1771-1772, 1773-1774, 1775-1776, 1777-1778, 1779-1780, 1781-1782, 1783-1784, 1785-1786, 1787-1788, 1789-1790, 1791-1792, 1793-1794, 1795-1796, 1797-1798, 1799-1800, 1801-1802, 1803-1804, 1805-1806, 1807-1808, 1809-1810, 1811-1812, 1813-1814, 1815-1816, 1817-1818, 1819-1820, 1821-1822, 1823-1824, 1825-1826, 1827-1828, 1829-1830, 1831-1832, 1833-1834, 1835-1836, 1837-1838, 1839-1840, 1841-1842, 1843-1844, 1845-1846, 1847-1848, 1849-1850, 1851-1852, 1853-1854, 1855-1856, 1857-1858, 1859-1860, 1861-1862, 1863-1864, 1865-1866, 1867-1868, 1869-1870, 1871-1872, 1873-1874, 1875-1876, 1877-1878, 1879-1880, 1881-1882, 1883-1884, 1885-1886, 1887-1888, 1889-1890, 1891-1892, 1893-1894, 1895-1896, 1897-1898, 1899-1900, 1901-1902, 1903-1904, 1905-1906, 1907-1908, 1909-1910, 1911-1912, 1913-1914, 1915-1916, 1917-1918, 1919-1920, 1921-1922, 1923-1924, 1925-1926, 1927-1928, 1929-1930, 1931-1932, 1933-1934, 1935-1936, 1937-1938, 1939-1940, 1941-1942, 1943-1944, 1945-1946, 1947-1948, 1949-1950, 1951-1952, 1953-1954, 1955-1956, 1957-1958, 1959-1960, 1961-1962, 1963-1964, 1965-1966, 1967-1968, 1969-1970, 1971-1972, 1973-1974, 1975-1976, 1977-1978, 1979-1980, 1981-1982, 1983-1984, 1985-1986, 1987-1988, 1989-1990, 1991-1992, 1993-1994, 1995-1996, 1997-1998, 1999-2000, 2001-2002, 2003-2004, 2005-2006, 2007-2008, 2009-2010, 2011-2012, 2013-2014, 2015-2016, 2017-2018, 2019-2020, 2021-2022, 2023-2024, 2025-2026, 2027-2028, 2029-2030, 2031-2032, 2033-2034, 2035-2036, 2037-2038, 2039-2040, 2041-2042, 2043-2044, 2045-2046, 2047-2048, 2049-2050, 2051-2052, 2053-2054, 2055-2056, 2057-2058, 2059-2060, 2061-2062, 2063-2064, 2065-2066, 2067-2068, 2069-2070, 2071-2072, 2073-2074, 2075-2076, 2077-2078, 2079-2080, 2081-2082, 2083-2084, 2085-2086, 2087-2088, 2089-2090, 2091-2092, 2093-2094, 2095-2096, 2097-2098, 2099-2100, 2101-2102, 2103-2104, 2105-2106, 2107-2108, 2109-2110, 2111-2112, 2113-2114, 2115-2116, 2117-2118, 2119-2120, 2121-2122, 2123-2124, 2125-2126, 2127-2128, 2129-2130, 2131-2132, 2133-2134, 2135-2136, 2137-2138, 2139-2140, 2141-2142, 2143-2144, 2145-2146, 2147-2148, 2149-2150, 2151-2152, 2153-2154, 2155-2156, 2157-2158, 2159-2160, 2161-2162, 2163-2164, 2165-2166, 2167-2168, 2169-2170, 2171-2172, 2173-2174, 2175-2176, 2177-2178, 2179-2180, 2181-2182, 2183-2184, 2185-2186, 2187-2188, 2189-2190, 2191-2192, 2193-2194, 2195-2196, 2197-2198, 2199-2200, 2201-2202, 2203-2204, 2205-2206, 2207-2208, 2209-2210, 2211-2212, 2213-2214, 2215-2216, 2217-2218, 2219-2220, 2221-2222, 2223-2224, 2225-2226, 2227-2228, 2229-2230, 2231-2232, 2233-2234, 2235-2236, 2237-2238, 2239-2240, 2241-2242, 2243-2244, 2245-2246, 2247-2248, 2249-2250, 2251-2252, 2253-2254, 2255-2256, 2257-2258, 2259-2260, 2261-2262, 2263-2264, 2265-2266, 2267-2268, 2269-2270, 2271-2272, 2273-2274, 2275-2276, 2277-2278, 2279-2280, 2281-2282, 2283-2284, 2285-2286, 2287-2288, 2289-2290, 2291-2292, 2293-2294, 2295-2296, 2297-2298, 2299-2300, 2301-2302, 2303-2304, 2305-2306, 2307-2308, 2309-2310, 2311-2312, 2313-2314, 2315-2316, 2317-2318, 2319-2320, 2321-2322, 2323-2324, 2325-2326, 2327-2328, 2329-2330, 2331-2332, 2333-2334, 2335-2336, 2337-2338, 2339-2340, 2341-2342, 2343-2344, 2345-2346, 2347-2348, 2349-2350, 2351-2352, 2353-2354, 2355-2356, 2357-2358, 2359-2360, 2361-2362, 2363-2364, 2365-2366, 2367-2368, 2369-2370, 2371-2372, 2373-2374, 2375-2376, 2377-2378, 2379-2380, 2381-2382, 2383-2384, 2385-2386, 2387-2388, 2389-2390, 2391-2392, 2393-2394, 2395-2396, 2397-2398, 2399-2400, 2401-2402, 2403-2404, 2405-2406, 2407-2408, 2409-2

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

№ 25. Володимир Осадчий –
перший лідер Сумської крайової
організації Народного Руху України
за перебудову

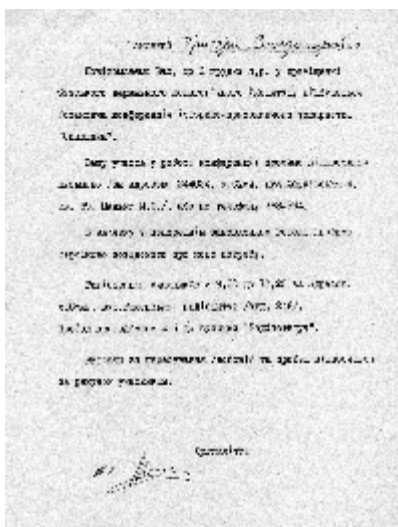

№ 26. Члени
Сумської делегації
на установчому з'їзді
Народного Руху
України за
перебудову.
Київ,
9 вересня 1989 р.

а) Володимир
Потапов, Анатолій
Мокренко, Анатолій
Бутенко, Анатолій
Стопчак, Олексій
Кузьменко;

б) Іван Лифар,
Ірина Предборська,
Алла Криганова

№ 27. Запрошення на установчу конференцію історико-краєзнавчого товариства «Спадщина», 1990 рік

№ 28. Друкований орган Сумської крайової організації Спілки української молоді. Початок 1990-го року

НАУКОВО-ДОВІДКОВИЙ АПАРАТ КОМЕНТАРІ *

¹ Ухвалою Верховного суду УРСР від 5 липня 1960 року термін покарання Миколі Ткаченку був зменшений до трьох років, а 6 жовтня 1960 року постійна сесія Верховного суду Мордовської АРСР звільнила його з місць відбування покарання умовно-дostroково.

² 15 червня 1960 року Постійна сесія Верховного суду Мордовської АРСР звільнила Семена Барсука від подальшого відбування терміну покарання умовно-дostroково.

³ Хоменко Надія, вчителька Капустинської середньої школи Синівського району (тепер – Липоводолинського) Сумської області. 13 листопада 1957 року засуджена Сумським обласним судом за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР (за пропаганду або агітацію, яка полягала в заклику до повалення, підризу або послаблення советської влади) до трьох років позбавлення волі. Покарання відбувала в таборі м. Маріїнськ Кемеровської області РРФСР. Пізніше (25 грудня 1965 року) вирок суду скасовано й справу закрито за відсутністю складу злочину. Після звільнення працювала вчителькою у Синівській школі.

⁴ У зв'язку з таким «м'яким» вирок суду у справі Єременка прокурором області направлений касаційний протест, але визначенням Верховного суду УРСР від 9 травня 1962 року він відхилений і вирок залишений без змін.

⁵ Тельбіз Георгій засуджений Сумським обласним судом за ст. 62, ч. 1 КК УРСР (антирадянська пропаганда та агітація) до 6 років позбавлення волі. Покарання відбував у мордовському таборі ЖХ-385. 23 червня 1965 року постановою Президії Верховної Ради УРСР помилуваний.

⁶ За вирок Сумського обласного суду Григоров Федір (1930) 18 квітня 1964 року направлений на примусове психіатричне лікування у психоневрологічну лікарню м. Ромни. Звільнений із-під примусового лікування 17 грудня 1964 року.

⁷ Завалій Володимир (1936) працював свердловальником цеху № 1 Сумського насосного заводу. Кримінальна справа проти нього порушена 21 вересня 1963 року за ст. 62 ч. 1 КК УРСР. Пізніше закрита за відсутністю складу злочину. Про його антирадянські висловлювання було «інформовано громадськість за місцем роботи для вжиття заходів громадського впливу».

⁸ Соболев Анатолій (1940–2000) із села Попівка Конотопського району Харківський університет усе ж таки закінчив. Став відомим краєзнавцем. Працював журналістом у конотопській міськрайонній газеті «Радянський прапор», інженером ВО «Червоний металіст», редактором багатотиражної газети «Металіст» ВАТ «Червоний металіст». Активно друкувався у всеукраїнській, обласній, районній періодиці.

⁹ Пізніше постановою Пленуму Верховного Суду Української РСР від 14 травня 1964 року вирок Юрію Новосьолову був пом'якшений до одного року чотирьох місяців позбавлення волі.

Центр досліджень визвольного руху

¹⁰ Осадчий Михайло (1936–1994), учений, журналіст, письменник, народився у селі Курмани Недригайлівського району. Перший раз засуджений 18 квітня 1966 року на закритому судовому засіданні Львівського обласного суду до 2 років таборів суворого режиму за звинуваченням у проведенні «антирадянської агітації й пропаганди» (ст. 62. КК УРСР). Удруге ув'язнений у вересні 1972 року за літературний репортаж про табори 60-х років (повість «Більмо» надрукована журналами «Сучасність» за 1971 рік та «Визвольний шлях» за 1972 рік). Після заслання повернувся до Львова, працював вантажником, дворником, зініціював створення Української Асоціації незалежної творчої інтелігенції та самвидавівського журналу «Кафедра». Із 1993 року працював доцентом кафедри історії журналістики Львівського держуніверситету.

¹¹ Зваричевська Мирослава (1936) – філолог, педагог, учасниця львівського опозиційного руху 60-х років. Працювала в обласному архіві. Заарештована у 1965 році і за вироком Львівського обласного суду 18 квітня 1966 року засуджена за поширення самвидаву на вісім місяців позбавлення волі (час процесу).

¹² Горинь Богдан (1936) – філолог, мистецтвознавець, активний учасник правозахисного та національно-визвольного руху 60–80-х років. Один із засновників Клубу творчої молоді «Пролісок» у Львові (1963). Організовував і розповсюджував самвидав. Заарештований КГБ у 1965 році і 18 квітня 1966 року Львівським обласним судом засуджений до трьох років таборів. Після звільнення підтримував активні зв'язки з київськими та московськими дисидентами. У 1987 році став членом редколегії відновленого В. Чорноволом «Українського вісника» і вступив до Української Гельсінської групи

¹³ Горинь Михайло (1930) – психолог, один із лідерів національно-визвольного руху 60-80-х років. Член президії Львівського Клубу творчої молоді «Пролісок» (1963 р.). Налагодив виготовлення та розповсюдження в Україні самвидаву, політичної літератури, яка видавалася за кордоном. Заарештований 26 серпня 1965 року за звинуваченням у проведенні антирадянської агітації і пропаганди (ст. 62 ч. 1 КК УРСР). 18 квітня 1966 року на закритому засіданні Львівського обласного суду в одній справі з братом Богданом Горинем, а також Іваном Гелем, Михайлом Осадчим і Мирославою Зваричевською засуджений до 6 років таборів суворого режиму. Брав участь у підготовці основоположних документів створеної 9 листопада 1976 року Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських угод (Українська Гельсінська група). Після арештів засновників УГГ перебрав на себе видання її Інформаційного бюлетеня, підготував №№ 4–7. У 1981 році знову заарештований і 25 червня 1982 року засуджений до десяти років ув'язнення та п'яти років заслання за ст. 62 ч. 2 та ст. 179 КК УРСР (антирадянська пропаганда і агітація та відмова давати свідчення у справі І. Кандиби). В ув'язненні 1982 року став членом Української Гельсінської групи. Тяжко хворів. У зв'язку з «перестройкою» помилуваний 2 липня 1987 року. Організатор Народного Руху України. Один із ініціаторів «Ланцюга єднання» між Львовом і Києвом (21 січня 1990 року).

¹⁴ Світличний Іван (1929–1992) – літературознавець, поет, перекладач, належав до духовних лідерів українських шістдесятників. У 1962–63 роках став одним із засновників Клубу творчої молоді (КТМ) у Києві. Активно

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

розповсюджував самвидав. 30 серпня 1965 року заарештований за звинуваченням у антирадянській агітації і пропаганді (ст. 62 ч. 1 КК УРСР). 12 січня 1972 року – другий арешт за ст. 62 ч. 1. 29 квітня 1973 року засуджений до 7 років позбавлення волі у таборах суворого режиму й 5 років заслання. У 1983 році звільнений із таборів тяжко хворим. Член міжнародного ПЕН-клубу з 1978, член Спілки письменників України з 1990 року.

¹⁵ Чорновіл В'ячеслав (1937–1999) – видатний діяч українського правозахисного і національно-визвольного руху 60–90-х років. Брав активну участь у діяльності київського Клубу творчої молоді (КТМ). 4 вересня 1965 року виступив у кінотеатрі «Україна» на прем'єрі фільму «Тіні забутих предків» Сергія Параджанова з протестом проти арештів української інтелігенції. У 1967 році у Львові уклав документальну збірку «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)» – матеріали про репресованих у 1965 році шістдесятників. За книгу, що вийшла за кордоном, В. Чорноволу присуджена міжнародна журналістська премія (Великобританія). 3 серпня 1967 заарештований за звинуваченням у «поширенні наклепницьких вигадок, які паплюжать радянський державний і суспільний лад», за ст. 187-1, ч. 1 КК УРСР, і 15 листопада засуджений Львівським обласним судом до 3 років ув'язнення в таборах суворого режиму (у зв'язку з амністією термін скорочений наполовину). У 1970-х розпочав видавати машинописний журнал «Український вісник», який став найважливішим періодичним часописом українського самвидаву. Вийшло 5 номерів. 12 січня 1972 року В. Чорновіл заарештований і 12 квітня 1973 року Львівським обласним судом засуджений до 6 років позбавлення волі в таборах суворого режиму і 3 років заслання за ст. 62 ч. 1 КК УРСР (антирадянська агітація та пропаганда). У 1978 році прийнятий до міжнародного ПЕН-клубу. 22 травня 1979 року став членом Української Гельсінської групи. У квітні 1980-го заарештований на засланні за сфабрикованим звинуваченням у «спробі згвалтування», ст. 117 КК РРФСР. Тримав 120-денну голодівку протесту. В останньому слові на суді звинуватив КГБ і міліцію у фальсифікації та закликав суд не брати участі у змові. Засуджений до 5 років позбавлення волі. Достроково звільнений у 1983 році за протестами прокурора Якутії. Після повернення в Україну відновив у 1987 році видання «Українського вісника», який став органом Української Гельсінської групи. У 1988 році разом із братами Б. і М. Горинями перетворив Українську Гельсінську групу в Українську Гельсінську Спілку, яка стала першою в Україні відкритою опозиційною КПРС організацією партійного типу, одне із завдань якої полягало в тому, щоб ненасильницьким, еволюційним шляхом, розширюючи демократичні свободи, домогтися політичної незалежності України. Один із організаторів Народного Руху України. Восени 1991 року був кандидатом на посаду Президента України (23,27 % голосів, друге місце після Леоніда Кравчука). Лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка 1996 року в галузі публіцистики. Загинув у автокатастрофі.

¹⁶ Дзюба Іван (1931) – критик, літературознавець, найвідоміший автор українського самвидаву. 4 вересня 1965 року на прем'єрному показі фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» виступив із засудженням таємних арештів серед молоді інтелігенції. Наприкінці того ж 1965 року написав найзнаменитішу свою книгу «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яка стала культовою серед української інтелігенції. У книзі з марксистсько-ленінських позицій спробував проаналізувати природу русифікаційних процесів в

Центр досліджень визвольного руху

Україні, масові факти українофобії та російського великодержавного шовінізму. Заарештований 18 квітня 1972 року. Київський обласний суд засудив його за ст. 62 КК УРСР (антирадянська агітація і пропаганда) до 5 років таборів і 5 років заслання. І. Дзюба тоді мав відкриту форму туберкульозу, цироз легенів. У жовтні 1973 він звернувся до Президії Верховної Ради УРСР із проханням про помилування. Ураховуючи часткове визнання вини, 6 листопада 1973 року Президія Верховної Ради УРСР помилувала його. Переважна більшість шістдесятників розцінила покаяння І. Дзюби як зраду справі, за яку вони боролися разом. Так, В. Стус написав із табору І. Дзюбі: «Великий Іван Дзюба закінчився, почався гомункул із країни ліліпутів, чиїм найбільшим щастям залишається те, що він колись мав до великого Дзюби дуже безпосереднє відношення. І через це тужусь пригадати твоє підзабуте лицарське обличчя – і в очах мені стоять сльози» [Погром в Україні 1972–1979: Зошити українського самвидаву – Мюнхен: Сучасність, 1980. – Вип. 1.– С. 46]. На зламі 80–90 років знову почав відігравати визначну роль в українському національно-визвольному русі. Лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (1991), академік НАН України (1992), Герой України (2001).

¹⁷ Костенко Ліна (1930) – видатна українська поетеса. Належить до покоління шістдесятників. На початку 60-х років брала активну участь у літературних вечорах Клубу творчої молоді. У 1965 році підписала лист-протест проти арештів української інтелігенції. Була присутня на суді над М. Осадчим і М. Зваричевською та братами М. і Б. Горинями у Львові. Автор збірок поезій «Проміння землі» (1957), «Вітрила» (1958), «Мандрівки серця» (1961). Обмеження свободи творчої думки, різні «опали» в часи застою призвели до того, що досить тривалий час вірші Л. Костенко практично не потрапляли до друку. Саме цим пояснюється шістнадцятилітнє мовчання поетеси. Тому збірка «Над берегами вічної ріки» вийшла аж у 1977 році. Далі були «Неповторність» (1980), «Сад нетанучих скульптур» (1987) та збірка віршів для дітей «Бузиновий цар» (1987), романи у віршах «Маруся Чурай» (1979), «Берестечко» (1999). Лауреат Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка (1987) та премії імені Франческо Петрарки (1994).

¹⁸ Косів Михайло (1934) – літературознавець, політичний діяч. На початку 60-х років очолював Клуб творчої молоді «Пролісок» у Львові. 27 серпня 1965 року заарештований за ст. 62 КК УРСР (антирадянська агітація та пропаганда). Звільнений після процесу 6 березня 1966 року (написав покаяння). Тривалий час був безробітним. Брав участь у нелегальному виданні «Українського вісника» (1970–1972). У часи горбачовської «перестройки» розгорнув широку діяльність за легалізацію греко-католицької церкви в Україні.

¹⁹ Сандурський Ігор – викладач кафедри філософії та наукового комунізму Львівського сільгоспінституту. У 1966 році виключений з лав КПСС та звільнений із роботи за участь в опозиційній до советської влади діяльності.

²⁰ Масютко Михайло (1918–2001) – учитель, письменник, публіцист. У 1937 році заарештований за наклепницьким доносом, засуджений до п'яти років ув'язнення і трьох років позбавлення виборчих прав. Покарання відбував на Колими на золотих копальнях. У 1939 році вирок скасовано за недостатністю доказів і його реабілітовано. Із 1942 року брав участь у Великій Вітчизняній війні. На початку 60-х почав активно співпрацювати з рухом шістдесятників.

4 вересня 1965 року заарештований і 23 березня 1966 року засуджений до трьох років в'язниці та трьох років таборів суворого режиму. Пізніше тюремне ув'язнення замінене на табори суворого режиму. Після звільнення працював над спогадами. У 1977 році дав згоду на участь в Українській Гельсінській групі.

²¹ Кузнецова Євгенія (Івга) (дівоче прізвище – Савчук) (1913–1968) – народилась у багатодітній родині робітника у місті Шостка. До руху шістдесятників приєдналася у 1962 році, виготовляла й поширювала самвидав. Заарештована 25 серпня 1965 року. У березні 1966-го засуджена до чотирьох років таборів суворого режиму за ст. 62 ч. 1 (антирадянська агітація та пропаганда). Через два роки амністована, але вийшовши на волю дуже хворою, незабаром померла.

²² Данько Микола (1926–1993) – поет-шістдесятник, публіцист. Мешкав у Сумах. Автор трьох поетичних збірок: «Зоряне вікно» (1965), «Червоне соло» (1967), «Й сонця прихилив би...» (1991). Друга збірка була заборонена до розповсюдження, гостро розкритикована першим секретарем Сумського обкому КПУ Б. Вольтовським на пленумі 9 липня 1967 року. Вірші його 18 років не друкувалися. У 70-80-х роках перебивався випадковими заробітками, зазнавав переслідувань з боку КГБ. У 1989 році прийнятий до Спілки письменників України.

²³ Кулиняк Данило (1948) – письменник, директор Всеукраїнського фонду імені Петра Калнишевського. Автор збірок поезій: «Біла вогнища» (1982), «Невідкриті острови» (1985), «Телескопи криниць» (1990), науково-художньої книги «Між берегами» (1987), «Останній кошовий Запорозької Січі Петро Калнишевський» (1991), історичної повісті «Соловецький в'язень» (1991), книг: «Од Калниша вісті...» (2001), «Триста спартанців» (2001), «Лицар Дикого Поля» (2005), «Козак у ясі» (2006), «Хто мінував собори?» (2006). У 1967–1972 роках – завідувач відділу Роменського краєзнавчого музею.

²⁴ Красножон Яків (1911–1986) – український скульптор. Автор пам'ятників Тарасу Шевченку в Сумах, Лебедині, Недригайлові.

²⁵ За написання трьох віршів антирадянського змісту молодий робітник із Охтирки Дудченко Анатолій (1950) 31 березня 1969 року заарештований. У зв'язку зі щиросердечним розкаянням 27 травня 1969 року кримінальна справа закрита й усе обмежилось профілактичними бесідами виховного характеру.

²⁶ Рубан Петро (1940–2012) – відомий український дисидент. Член Української Гельсінської групи (1985). Чотири рази засуджувався за політичними статтями. Загальний термін перебування в ув'язненні – 23 роки. Це вирок на третій термін ув'язнення Рубана. Покарання (5 років) відбував за ст. 62 ч. 1 і ст. 222 КК УРСР (антирадянська агітація і пропаганда та незаконне володіння зброєю) у мордовських таборах.

²⁷ Тесленко Микола (1913) уже відбував покарання (у 1944 році за ст. 58-10 ч. 2 КК РРФСР засуджений до 8 років виправно-трудова таборів). Перед арештом 27 квітня 1970 року працював кочегаром Білопільського плодоконсервного заводу.

²⁸ Чубай Григорій (1949–1982) – український поет і перекладач. Йому не вдалося вступити до Київського університету через виступ перед пам'ятником Тарасу Шевченку, де він намагався трактувати твори Кобзаря не так, як того вимагала офіційна пропаганда. Навчався у Літературному інституті імені

Центр досліджень визвольного руху

Максима Горького у Москві. Переслідувався КГБ. Працював у Львові робітником. Організував один із перших самвидавських журналів в Україні – «Скрина». Вже після смерті прийнятий до Спілки письменників України. У 1990 році вийшла і збірка його поезій «Говорити, мовчати і говорити знову».

²⁹ Калинець Ігор (1939) – поет, активний учасник руху шістдесятників. У 1968–1989 роках активно розповсюджував у самвидаві збірки своїх поезій. За кордоном його поезії виходили у Бельгії, Німеччині, Франції, Польщі. Заарештований 11 серпня 1972 року і за вироком суду отримав шість років таборів та три роки заслання за ст. 62 ч. 1 КК УРСР (антирадянська агітація і пропаганда). Перебуваючи в таборі, став членом міжнародного ПЕН-клубу та лауреатом премії імені Івана Франка (м. Чикаго). Наприкінці 80-х редагував нелегальний альманах «Євшан-зілля». Лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка (1991).

³⁰ Шабатура Стефанія (1938) – художниця, член Української Гельсінської групи (з 1979 року). Активно розповсюджувала самвидав. Заарештована 12 січня 1972 року і 13 липня засуджена за ст. 62 ч. 1 (антирадянська агітація і пропаганда) до п'яти років таборів суворого режиму та трьох років заслання.

³¹ Стус Василь (1938–1985) – відомий український дисидент, поет, перекладач, автор самвидаву. 4 вересня 1965 року на прем'єрному перегляді фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» у кінотеатрі «Україна» у Києві взяв участь в акції протесту проти арештів шістдесятників. Заарештований 12 січня 1972 року і 7 вересня засуджений київським обласним судом за ст. 62 ч. 1 КК УРСР (антирадянська агітація і пропаганда) до 5 років таборів суворого режиму і 3 років заслання. У 1978 році став членом міжнародного ПЕН-клубу. Після відбуття покарання у серпні 1979 року повернувся до Києва, став членом Української Гельсінської групи. Знову заарештований і 29 жовтня 1980 року засуджений до 10 років таборів особливо суворого режиму. У 1985 році висувався представниками української інтелігенції в діаспорі на здобуття Нобелівської премії. 28 серпня 1985 року за вигаданим звинуваченням В. Стус вкотре кинутий до карцеру, де оголосив голодування протесту «до кінця». Загинув уночі з 3 на 4 вересня 1985 року. У 1993-му посмертно став лауреатом Державної премії імені Тараса Шевченка. 1994–1999 вийшло зібрання творів Стуса у 6 томах, 9 книгах.

³² Хвостенко Григорій (1952) народився у селищі Улянівка Білопільського району. Навчаючись на початку 70-х років у Львівському державному університеті, мав зв'язки з підпільною організацією «Український національно-визвольний фронт» (УНВФ), створеною Зоряном Попадюком. Разом із З. Попадюком видавали журнал «Поступ». Вийшло два номери, більшість статей до якого написав сам Хвостенко. Свої статті у «Поступі» підписував псевдонімами М. Сьогодні та П. Ятаган. Після викриття у березні 1973 року УНВФ Хвостенко відрахований із університету. Працював журналістом у Сумах, нині на пенсії.

³³ Лукаш Микола (1919–1988) – видатний український перекладач. Народився у місті Кролевець Сумської області. Найпліднішими у його творчому житті були роки з 1953 по 1973, коли переклав «Фауста» Гете, «Мадам Боварі» Флобера, лірику Шиллера, «Декамерон» Бокаччо і багато інших творів світової класики. Будучи виключеним у зв'язку зі справою

І. Дзюби із Спілки письменників України, відновлений у ній аж у 1988 році, фактично перед смертю. У цей період зазнавав постійних переслідувань, була накладена заборона на публікацію його перекладів. Так і не дочекався видання великого тому своїх перекладів – книги під назвою «Від Бокаччо до Аполлінера», яка вийшла 1990 року й стала своєрідним пам'ятником великому митцеві.

³⁴ Нудьга Григорій (1913–1994) – відомий український фольклорист, літературознавець, культуролог. Народився в селі Артюхівка Роменського району. У 1945–1951 роках репресований за статтю 54, п. 10 (антирадянська агітація). Частина терміну ув'язнення відбував на Колімі. З 1957 року почав працювати у Львівському відділенні Інституту літератури Академії наук УРСР молодшим науковим співробітником відділу літератури. Хоча у 1967 році Г. Нудьга офіційно реабілітований, ім'я вченого з чорного списку не викреслювали. Над ним продовжувалася постійна «опіка» та пов'язані з нею гласне і негласне стеження. Незважаючи на великий творчий доробок і поважний авторитет у науковому світі, йому так і не вдалося піднятися вище посади молодшого наукового співробітника. У 1973 році Нудьга відправлений на пенсію. У 1994 році висувався на здобуття Державної премії імені Тараса Шевченка.

³⁵ Антоненко-Давидович Борис (1899–1984) – відомий український письменник, один із духовних лідерів української інтелігенції, народився у передмісті Ромни Засуллі у родині машиніста-залізничника. На початку 20-х років деякий час жив і працював у місті Охтирка. Як літератор дебютував памфлетом «Полкан». Належав до літературних груп «Аспіс» і МАРС («Майстерня революційного слова»). Автор психологічної прози («Смерть», 1928; «За ширмою», 1963), начерків і репортажів («Землею українською», 1930), які союзна преса засуджувала як ідеологічно шкідливі. 2 січня 1935 року заарештований і 23 вересня засуджений до 10 років за ст. 54-11, 20-54-8 КК УРСР (співучасть у організаційній діяльності для вчинення терористичних актів). Звільнений у 1947 році, але у 1951-му знову заарештований і засуджений на довічне заслання до Красноярського краю за «приналежність до антирадянської терористичної організації і націоналістичну діяльність». Повністю реабілітований у 1956 році. Брав активну участь у рухові шістдесятників. У романі «За ширмою» (1963) описав роки перебування в таборі і на засланні. Автор книги «Як ми говоримо». Відомі також його спогади про період визвольних змагань в Україні 1918–1919 років, опис найвідомішого із сфальсифікованих судових процесів кінця 20-х років – процесу над СВУ. Лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (1991).

³⁶ Ідеться про Андрія Сахарова, який перебував тоді на засланні у Горькому, та його дружину Олену Боннер. Саме Сахаров надіслав М. Осадчому поштовим переказом півтори тисячі карбованців і, фактично, врятував його від нового тюремного ув'язнення.

³⁷ Чорногуз Олег (1936) – письменник, журналіст, редактор журналів «Перець» та «Вус». Автор романів, серед яких виділяється «Аристократ із Вапнянки» (1979), книг сатири і гумору, дитячих творів, п'єс.

³⁸ Шевчук Валерій (1939) – один із найвизначніших українських письменників покоління шістдесятників, майстер психологічної прози на теми

Центр досліджень визвольного руху

сучасності. Лауреат Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка (1987). Відомий також його брат Анатолій, який у 1966 році засуджений на п'ять років таборів суворого режиму за те, що відважився набрати в друкарні й відбити для себе як пам'ятку часу статтю про процес над Погружальським, палієм україністики в Центральній науковій бібліотеці імені В. Вернадського.

³⁹ Драч Іван (1936) – відомий український поет, належав до руху шістдесятників. У 1963 році відратований із університету з політичних мотивів. Брав активну участь у протестних акціях української інтелігенції. Але не витримавши тиску репресивного апарату радянської системи, у травні 1966 року подав до парткому письмєнницької організації пояснювальну записку, в якій, зокрема, писав: «Я, як комуніст, тепер розумію, що об'єктивно мої вчинки в цих історіях суперечать моему званню комуніста і я їх засуджую з усією категоричністю. Взагалі, всі ці події є великою політичною школою для мене, як комуніста...». 22 липня 1966 року в газеті «Літературна Україна» з'явилася його стаття «О будьте прокляті ви ще раз», спрямована проти зарубіжних «українських буржуазних націоналістів», які використовують імена шістдесятників у «брудних цілях». Це був початок капітуляції одного з найяскравіших і найталановитіших шістдесятників. Лауреат Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка (1976) та Державної премії СРСР (1983). Пізніше один із засновників Народного Руху України за перебудову і його перший голова.

⁴⁰ Вінграновський Микола (1936–2004) – український письменник-шістдесятник, режисер, сценарист, актор. На початку 60-х років здобув популярність завдяки віршам, що руйнували соцреалістичний канон. Після промови М. Хрущова 1963 року, у якій засуджувались абстракціоністи, М. Вінграновський зазнав нищівної критики. Піддавшись тискові влади, засудив власну творчість. Лауреат Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка (1984).

⁴¹ Тютюнник Григорій (1931–1980) – відомий український письменник-прозаїк. У 1966 році видана його перша книжка «Зав'язь». Збірка «Деревій» відзначена премією всесоюзного конкурсу «Літературної газети». У 70-х роках побачили світ збірки «Батьківські пороги», «Крайнебо», «Коріння», повісті «Климко», «Вогник далеко в степу», «Степова казка», «Ласочка», «Лісова сторожка». Книги «Климко» і «Вогник далеко в степу» відзначені премією імені Лесі Українки 1980 року. Будучи не в змозі реалізувати свій талант в атмосфері чиновницького диктату над літературою, покінчив життя самогубством. Посмертно його творчість відзначена Державною премією імені Тараса Шевченка (1989).

⁴² Фельдман Григорій (1936) – народився в м. Городня Чернігівської області. Жив у Конотопі. Засуджений Сумським обласним судом 10 червня 1983 року до 6 років ув'язнення за ст. 62 ч. 1 КК УРСР (антирадянська агітація і пропаганда) та ст. 211 КК УРСР. Термін відбував у Дубравлазі. Помилуваний 30 січня і звільнений 9 лютого 1987 року. Невідбуту частину покарання було замінено на умовну з іспитивним строком на один рік.

⁴³ «Потрібну» КГБ літературознавчу експертизу художньої творчості Г. Фельдмана провели науковці Сумського державного педагогічного інституту ім. А. С. Макаренка: доктор філософських наук, професор П. П. Бобровський та кандидат філологічних наук, доцент Є. В. Бояровська.

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

⁴⁴ Світлична Надія (1939–2006) – сестра Івана Світличного. Активна учасниця правозахисного руху. Заарештована 18 травня 1972 року і засуджена за ст. 62 ч. 1 (антирадянська агітація і пропаганда) до чотирьох років ув'язнення. У 1978 році депортована за кордон і виїхала спочатку до Італії, а потім до США. В еміграції до 1985 року видавала «Вісник репресій в Україні», працювала на радіо «Свобода».

⁴⁵ Бадзьо Юрій (1936) – літературознавець. Брав участь у публічному протесті проти арештів української інтелігенції на перегляді фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» у київському кінотеатрі «Україна» 4 вересня 1965 року. У першій половині 60-х років – аспірант Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України, звідки звільнений за участь у дисидентському русі. У 1972 році розпочав роботу над трактатом «Право жити», який завершив у 1977. Але рукопис обсягом 1400 сторінок було викрадено. Він почав наново працювати над дослідженням. У лютому 1979 року під час обшуку вилучено 450 сторінок другого незакінченого варіанту «Права жити». Заарештований 23 квітня 1979 року і засуджений Київським міським судом за ст. 62 ч. 1 КК УРСР (антирадянська агітація і пропаганда) на максимальний термін – 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання. На початку 1987 року відмовився подати заяву з проханням про помилування, звільнений за ініціативою самої советської влади у грудні 1988 року.

⁴⁶ Мазур Дмитро (1938) – учитель. У 60–70-х роках постійно позиціонував себе як свідомий українець. Підтримував ідеї, викладені у творі Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», написав текст на підтримку проблем національної духовності, порушених у романі Олеся Гончара «Собор». 28 лютого 1973 року засуджений за «дармоїдство» до одного року ув'язнення. Термін відбував у таборі загального режиму в селі Перехрестівка Роменського району Сумської області. Пізніше співпрацював із Українською Гельсінською групою. У грудні 1980 року засуджений Житомирським обласним судом до шести років таборів суворого режиму і п'яти років заслання. Як один із останніх політв'язнів «помилуваний» аж 12 грудня 1988 року.

⁴⁷ Анаденко Фред (1937) – інженер-випробувач стратегічних ракет, автор критичної книжки про соціалізм «Нормальний хід». У 1982 році за ч. 1 ст. 62 КК УРСР, ст. 70 КК РРФСР та ст. 56 КК КазРСР засуджений сукупно на 7 років ув'язнення у таборах суворого режиму та 5 років заслання. 16 березня 1987 року звільнений у зв'язку з виходом Указу Президії Верховної Ради СРСР про помилування.

⁴⁸ Олійник Борис (1935) – український поет, перекладач, автор понад чотирьох десятків книг віршів, есе, статей, які друкувалися в Україні, усіх республіках СРСР, перекладалися багатьма мовами світу. Одинадцять років очолював партійну організацію Спілки письменників України. Лауреат Державної премії СРСР (1975) та Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка (1983). Академік НАН України. Герой України.

⁴⁹ Перепада Анатоль (1935–2008) – відомий український перекладач. Деякий час працював журналістом на Сумщині.

⁵⁰ Довгий Олексій (1929) – український письменник. Автор понад чотирьох десятків поетичних збірок.

Центр досліджень визвольного руху

⁵¹ Шугай Олександр (1940) – український письменник. Народився у селі Олексіївка Роменського району Сумської області.

⁵² Кочур Григорій (1908–1994) – відомий український перекладач, поет, літературознавець. Репресований разом із дружиною у 1943 році і звільнений у 1953-му. Після повернення в Україну став одним із найближчих соратників Максима Рильського і неформальним лідером українського перекладацького цеху. Після першої хвилі арештів серед української інтелігенції (1965) у числі 139 авторів підписав листа на захист своїх друзів і близьких знайомих. За другої хвилі репресій проти української інтелігенції у 1973 році виключений зі Спілки письменників України і поновлений лише у 1988 році. Лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка (за книгу «Друге відлуння»).

⁵³ Заступник головного редактора газети «Ленінська правда» Володимир Сіряченко.

⁵⁴ Адамцевич Євген (1904–1972) – відомий бандурист. Тривалий час проживав у місті Ромни. Заробляв грою та співом на міському базарі. Але советська влада, як і колись царська, трактувала це як жебрацтво й переслідувала його. Міліція не один раз проганяла Є. Адамцевича з базару. Траплялося, що його, сліпого, міліціонери вивозили далеко від міста і полишали одного на безлюдді. Бувало, що й саджали під арешт. Репертуар кобзаря був різноманітний: народні пісні «Ой попливи, вутко», «Через мої ворітечка», «Дозволь мені, мати». Виконував інструментальні твори («Запорізький марш»), танцювальні мелодії, жартівливі («Ой п'є вдова, гуляє», «Невдалий обід»), історичні («Про Морозенка», «Про Палія Семена») тощо. Тяжів до творів переважно літературного походження: на слова Олександра Олеся «Сміються, плачуть солов'ї», Якова Щоголіва «Хортиця», Миколи Вороного «Євшан-зілля», Павла Грабовського «Сон».

⁵⁵ Царик Юрій (1938) – письменник-шістдесятник, журналіст. Автор восьми книг прозових творів. Мешкає у Сумах.

⁵⁶ Петров Геннадій (1936–1996) – відомий публіцист, журналіст, краєзнавець, автор понад 1500 публікацій. Належав до кола шістдесятників. Жив і працював у Сумах.

⁵⁷ Семенюта Анатолій (1937–1978) – поет-шістдесятник, учитель. Автор поеми «Українська рапсодія». Ще у період навчання на філологічному факультеті Сумського державного педагогічного інституту ім. А. С. Макаренка вільнолюбивий студент потрапив під нагляд КГБ. За сфальсифікованими звинуваченнями у 1965 році засуджений до 8 місяців позбавлення волі. Із в'язниці вийшов із підірваним здоров'ям.

⁵⁸ Пархомович (Полтава) Леонід (1921–1990) – український поет, прозаїк, драматург, публіцист, радіожурналіст. Народився у селі Вовківці Роменського району. Якраз навчаючись у Вовківській школі він і заприятелював із Йосипом Дудкою. Після Другої світової війни опинився в еміграції, у таборах для переміщених осіб. У 1946 році побачила світ його перша збірка «За мурами Берліна», до якої ввійшли поезії часів війни, а в 1948-му – збірка «Жовті каруселі». У 1952 році у Мюнхені видано невеличку збірку новел під назвою «У вишневій країні». Згодом за океаном виходять ще чотири поетичні збірки: «Біла трава», «Вальторна», «Із іспанського зшитка», «Смак Сонця», у 1953 році – збірка «Українські балади», а у 1958 – «Римські сонети». Письменник часто повторював: «Люблю працювати для дітей!», і частина його творчого доробку саме для цієї категорії читачів: «Лебеді», «Котячий хор»,

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

«Абетка веселенька для дорослих і маленьких», вірші, казки, поеми, оповідання, лібрето оперет «Лис Микита», «Лісова царівна», «Мавп'ячий король», «Лисячий базар». Монументальна його праця – історичний роман «1709». У 1968-му написав репортажну повість «Над блакитним Чорним морем» про 1917–1922 роки. Події відбуваються в Україні, Туреччині, Болгарії та Чехії. Прах письменника покоїться на українському кладовищі Св. Андрія в Саунт Баундбруку у штаті Нью-Джерсі (США).

⁵⁹ Ткаченко Борис (1937) – агроном, краєзнавець, публіцист із міста Лебедин. Його книга «Під чорним тавром» (1993) про голод на Сумщині висувалась на здобуття Державної премії імені Тараса Шевченка.

⁶⁰ За спогадами Олексія Шевченка, КГБ активізувало індивідуальну роботу з прихильниками «Спадщини», вони були залякані й відмовлялись приходити на засідання організації.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Авдеенко В. М. 155
Автономов П. 127
Адамцевич, Євген 182–185, 268
Аденауэр 41
Акатов В. Е. 77
Александровский, Николай 49–50
Алешко, Василь 191
Алчевський, Олексій 191
Анаденко, Фред 173, 267
Андреев В. П. 237
Андриенко Г. Н. 156
Андрій, св. 269
Андрійчук (Андрейчук), Анатолій 13, 15–16, 163, 165–169, 254, 280
Андрійчук, Лідія 4
Андропов, Юрій 144, 161
Антоненко, Борис 90, 116
Антоненко-Давидович, Борис 14, 137, 142, 177, 187, 250, 265
Аполлінер 265
Ардерихин И. Л. 31, 47
Аренберг, Вадим 173
Аркас, Микола 159
Артамонов, Микола 10, 44–46, 49
Артюх, В'ячеслав 2, 230
Афанасенко 63

Б

Бабишкін, Олег 191
Бабкин, Николай 37
Багмет В. 206
Багрицький, Едуард 157
Багряний (Лозов'ягін), Іван 197
Бадзьо, Юрій 173, 267
Бажан, Олег 2, 14
Байрачный 112–113
Балабуха А. Х. 60–61
Балаян, Вагян 14, 247
Балинский 111
Бандера, Степан 102
Бандура, Олександр 127–128
Баран, Наталья 74
Баранкін В. 16, 189, 192, 194–195, 200
Барлет 55

Барсук, Семен 9, 23–24, 259
Батюк В. 104–105
Баханько, Ольга 223
Баш, Яків 128
Бедзик Ю. 127
Бедрин, Іван 182
Безкоровайний В. О. 231
Безкостый В. А. 54, 57
Белов 133
Бельмьосов 134
Березовський 209–210
Беркун 22
Беспальый 41–42
Белінський, Вісаріон 123
Білогриченко, Люда 135
Білоус, Дмитро 199
Бобрикова Т. 183
Бобровський, Полікарп 217, 266
Бодлер 215
Бойко Л. 130
Бойко, Олександр 12, 57–58
Бокаччо 264–265
Большак, Василь 199
Бондар, Василь 175, 178
Бондаренко А. Д. 229
Бондаренко Б. 104
Бондаренко, Галина 47
Бондаренко Н. Г. 218
Бондарь 55
Боннер, Олена 265
Бороденко В. М. 72
Боровиков 33
Босенко П. М. 237
Босх 147
Бояровська, Євгенія 266
Брайчевський, Михайло 186
Братушка 56
Брежнев (Брежнев), Леонід 6, 12, 16
Брейтман, Михаил 72
Брендер 75
Бублай А. Ф. 59
Будакова В. Ф. 237, 240
Буйницкая 39
Бутенко, Анатолій 218, 222–223, 230–231

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Бухан В. І. 165
Бьолль, Генрих 264

В

Вакуленко І. 133
Вакуленко Ю. М. 224
Васильченко, Євген 136
Великолуг Н. І. 163, 165, 167–168
Величко, Ірина 4
Вернадський, Володимир 266
Видман П. І. 26–28
Винарський, Натан 72
Винниченко, Володимир 179
Винниченко З. І. 110, 114
Вирган, Іван 199
Вінграновський, Микола 147, 266
Власенко, Валерій 2
Власов 172
Вовк, Дмитро 11, 36–37
Вовківці, с. Роменського р-ну Сумської обл. 197
Вовчак А. 131
Возняк, Борис 49
Волицька 119–120
Воловець А. С. 231
Волос Н. 165, 167, 169
Вольтовський, Борис 13, 95, 263
Вороб'єв, Александр 145
Вороний, Микола 268
Воронько, Платон 127–128
Ворошилов, Клим 8, 32

Г

Галич А. 153
Галюн, Іван 197
Гальський 116
Гамзатов, Расул 160
Ганзін (Ганзин), Павло 9, 73–76
Ганнібал 178
Гаркуша 196, 209–210
Гегель, Георг Вільгельм Фридрих 214
Гель, Іван 260
Герцен, Олександр 123
Гете 264
Гіппократ 180
Гитлер, Адольф 98, 154
Глазунов, Ілья 223
Глух Ф. 14, 15
Гнітенко 119
Гоголь, Микола 94

Годованець 137
Головченко, Павло 222, 230
Голумбиевський 111–113
Гопьба 27
Гомулка В. 98–99
Гонтар П. П. 117
Гончар, Іван 14, 199, 205
Гончар, Олесь 121, 184, 267
Гончаров, Александр 58
Горбачов (Горбачев), Михайло 228
Гордасевич, Галина 147
Гордієнко (Гордиенко), Василь 11, 43, 49
Гордієнко, Кость 199
Горинь, Богдан 86, 91, 93, 177, 190, 195, 260–262
Горинь, Михайло 86, 88–89, 91, 93, 177, 190, 195, 260–262
Горобець 133
Горобець 206
Горяйнов, Юрій 218, 223
Горький, Максим (Алексей Пешков) 99, 186, 213, 263
Готовкин Н. Н. 27–28
Грабовський, Павло 125, 191, 202, 209, 268
Гребинка 34
Григоров, Федір 9, 17, 53, 259
Гриценко, Микола 199
Грицютенко І. Є. 117
Гриченко І. 132
Грінцов (Гринцов), Іван 212
Громов, Олешко 134
Грушевський, Михайло 158–159, 180, 188, 237
Гузенко В. С. 225
Гуріненко П. 127
Гуцуляк 134
Гюбнер І. М. 149, 152–153

Д

Давиденко, Павел 72
Давыдов Н. Г. 165, 169
Далі, Сальвадор 147
Данилюк Ю. З. 14
Данько, Микола 13–16, 18, 95, 98, 100, 105, 135–136, 146, 157, 162, 174, 187, 189, 192, 195–196, 198, 240, 252, 263
Данько, Михайло 158
Данько, Олена 158

Центр досліджень визвольного руху

Даценко 29–30, 39–40, 71
Демин 65, 67
Дзюба, Іван 14–15, 89, 126–130,
177, 186, 205–207, 261–262, 264,
267
Діброва, Григорій 4, 236–238
Дмитерко, Любомир 127–128
Довгий, Олексій 177, 267
Дорошенко І. І. 117
Драгоманов (Драгоманів), Михайло
125
Драч, Іван 147, 266
Дротенко 134
Дубенчин 42
Дубина Н. П. 229
Дубинський 66
Дубинський І. 127
Дудка, Йосип 13, 196–199, 240,
249, 268
Дудка, Михайло 197–198
Дудченко 137
Дудченко, Анатолій 101, 104, 263
Дюхорст, Мартін 173
Дюш В. Д. 35
Дяченко (Дьяченко) 11, 17, 48
Дяченко О. 126–127

Е

Евтушенко В. П. 72
Енгельс, Фридрих 142
Епик 52, 71
Еременко Ф. С. 35
Еренбург, Ілля 5

Є

Єлишевич, Григорій 230–231
Єременко (Еременко), Юрій 10,
38–40, 259
Єрмак 123
Єрмоленко 134

Ж

Жежель Т. П. 74
Живодьор В. М. 203
Жидкова М. А. 212, 227–229
Жижко 42
Жиленко 54
Жировин 10, 59
Жмака В. Г. 229
Жук, Василь 206

Жуков В. П. 155
Журавлев Ю. С. 54, 56–57

З

Завадская Э. Ю. 7
Завалій (Завалій), Володимир
54–56, 259
Завалій (Завалій), Юрій 10
Загребельний, Павло 128–129
Зайчук 15
Занько Е. А. 144
Зарудний, Микола 126–128
Затонський 125
Затулівітер, Володимир 18, 196,
199
Збанацький, Юрій 126–128
Зваричевська, Мирослава 86,
89–90, 260, 262
Звягельський, Борис 166
Зеленгур 70
Зеленов 213
Зуб І. 127
Зубко, Інна 236, 238
Зябленко 66

И

Иваненко В. А. 155
Игнатенко 133
Игнатовская О. И. 212

І

Іван IV, Грозний 123
Іваничук, Роман 199
Іванущенко, Геннадій 2, 4
Івашків В. 131
Ігнатенко М. 126–127
Ільченко, Олександр 128
Іщенко, Микола 199
Іщенко (Ищенко) О. І. 96, 99–100
Іщук А. 127

К

Кавалерідзе, Іван 185
Каганович, Лазар 16
Казбан, Віктор 230–231
Калинець, Ігор 119, 175, 264
Калинець, Ірина 120
Калиниченко В. А. 11, 17, 30
Калігула 13, 105
Калнишевський, Петро 237, 263

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

- Камкін (Камкин) В. С. 6, 26–28
Кандиба, Іван 260
Кант, Імануїл 214
Капранов 54, 56
Карпенко 75
Карпенко 65
Карпенко А. П. 35
Карпенко Л. С. 240
Карпенко, Надія 4, 196, 199, 238
Карпенко П. М. 165, 168
Картавенко П. Н. 41–42
Катерина II 123, 176
Катрич О. П. 237–238
Кацнельсон А. 127
Кащенко, Іван 17, 34–35
Кашлакова Э. А. 167
Келенрих Э. М. 149, 151–153, 155
Кензьор, Ярослав 88–89
Кириченко 66
Клименко А. И. 72
Клочко 21, 22
Клюєва, Ольга 4
Ключина, Павло 196, 199
Кобиляков, Олександр 212–218, 225, 232
Коваленко 56
Коваленко Г. 237–238
Коваленко, Іван 65, 67
Коваленко, Леонід 19, 230–231, 233, 239, 244
Коваленко, Надя 104
Коваленко, Павел 65, 67
Коваль, Віталій 14, 130
Ковальчук Г. М. 118, 121
Ковальчук Г. С. 163–164
Ковтун В. 222
Ковтуненко М. 207–208
Ковьяр А. 104
Коган В. І. 231
Кожевников 58
Козаченко, Василь 128–130
Козирев, Петро 175
Козієнко 205
Козін (Козин), Геннадій 231, 243, 247
Козлов В. А. 7
Козлова 44
Козолуп, Анна 47
Кокорін, Іван 205
Кокорєва, Євгенія 96, 175
Колесник 63–64
Коломієць, Володимир 199
Коломиєць Г. Ф. 61
Коломієць (Коломиєц), Григорій 10, 50
Коломієць, Павло 191
Коляда Е. Л. 165–166
Кононенко 54
Кононенко 66
Кононенко, Павло 209
Конфуцій 214
Конча 42
Коплик, Николай 72, 133
Корєнєв 230
Корж П. Я. 61
Корнієнко, Валентин 178
Корнієнко, Олег 4
Коробко 23
Корогод, Галина 214
Короткий, Андрій 135
Коряченко, Ніна 199
Косів, Михайло 92, 262
Косматенко, Анатолій 199
Костенко 23–24
Костенко, Ліна 89–90, 147
Костомаров, Микола 158, 180
Косяк, Елена 98
Котик 65
Котляров 105
Коцюбинський Ю. 125
Кочур, Григорій 177, 267
Кошойленко 50
Кравченко 133
Кравчук, Леонід 261
Красножон, Яків 100–101, 186, 263
Красовицкая А. Б. 225
Криварчук, Олександр 184
Кривонос 105
Крикуненко 201
Крохмаль, Іван 8, 11, 64–68
Кружин (Бублик), Анатолій 172
Крупська, Надія 184
Крыганова, Алла 220-223, 230-231, 240
Крыжановская 21
Крычевская, Евдокия 101
Кубатка, Олександр 14
Кудея П. А. 77
Кужель 66

Центр досліджень визвольного руху

Кузнецова (Савчук), Євгенія 93,
250, 263

Кузьменко Е. 62, 64

Кузьменко, Інна 4

Кузьменко М. Г. 72

Кузьменко, Олексій 4, 230–231

Кузь В. 174

Кулецькая, Марія 67

Кулецький, Віктор 67

Кулик 230

Кулиняк (Кульняк), Данило 13,

99–101, 186, 199, 263

Куница 25

Куп'як 116

Куриленко В. М. 164

Кухабик І. П. 145

Кушнірова (Кушнірова), Сталіна

233, 239

Л

Лавриненко 104

Ладенюк, Ігорь 57

Лазебник В. А. 74

Ле, Іван 127, 128

Лебедева 67

Левченко 66

Ленін (Ленін) (Ульянов),

Володимир 7, 9, 13, 45, 96, 103,

105, 123–124, 141, 160, 190, 207,

220, 239

Ленсе 241

Лепкий, Богдан 197

Леся Українка (Лариса Косач) 186,
266

Лисовець 144

Лисяк-Рудницький, Іван 15

Литвин, Валентина 74

Литвинець, Михайло 174

Литвинова 39–40, 64, 68

Литовкіна В. 104

Лифар І. В. 230

Лихоносов 160

Лойола 106

Логвиненко 27

Логвинов А. 144

Ломоносов, Михайло 160

Лопатин В. Ф. 227, 229

Лузан І. М. 44

Лукаш, Микола 14, 126–130, 177,

248, 264, 267

Лук'яненко, Левко 145

Луста Ф. Г. 27–28

Люклян, Богдан 230–231

Лютая 23–24, 41–42

М

Мазур, Дмитро 173, 267

Майборода, Володимир 19, 218,

220–222, 224–225, 232, 240, 243

Майборода, Платон 199

Майдан С. П. 231

Майсун 65

Майфет, Григорій 187

Макаренко, Антон 18, 194, 204,

266, 268

Максименко 144

Максименко Г. 237, 238

Маланюк, Євген 190

Маленко, Олександр 195

Маленков, Георгій 16

Мамонтов, Яків 191

Манівський (Манівский), Вітай 17,
48

Манченко, Ольга 18

Манько, Михайло 4, 230–231, 236

Марків Р. 131

Маркс, Карл 27, 44, 214

Мартич Ю. 127

Мартыненко М. Р. 56

Мартынов Е. Е. 220–222

Марущенко 27

Марченко 64

Масич 39

Масюренко 63–64, 73, 76

Масютко, Михайло 14, 92–93, 262

Матоха 205

Матяш 56

Мачула 24

Махно, Нестор 102

Мащенко 230

Маяковський, Володимир 169

Медведев В. А. 219

Межирицький 55

Мерзляков 66

Мещеряк М. 128–129

Микола II 123

Мироненко С. В. 7

Мирошніченко Л. П. 23, 39, 41,

63–64, 73, 111

Миртова 73

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Миславський Є. 217
Михайличенко, Гнат 191
Михайлов 66
Михайлов, Юрій 217
Михальчич, Іосиф 80–86
Мицкевич, Адам 99
Можнякова 65
Молотов, В'ячеслав 16
Мордань, Володимир 199
Мордовець (Мордовец), Леонід 240
Мороз, Валентин 14, 15
Морозенко 183, 268
Мосященко В. А. 165, 168
Москаленко 66
Мунк (?) М. С. 118
Мурська Х. В. 118
Мусієнко, Олекса 128
Муха, Николай 50
Мушкетик, Юрій 128

Н

Наполеон 215
Нарбут, Володимир 181
Наталуха 56
Наталуха 75
Науменко А. М. 25
Неборячок Ф. М. 117
Нерон 13, 105
Нестеренко 27
Нечай 133
Нечипоренко 173
Нешин 66
Никитин 27
Ничик, Микола 199
Нікітченко В. 14
Ніколаєнко, Василь 198
Новобранцева Н. В. 232
Новосьолов, Юрій 10, 62–64, 259
Носко 24
Нудьга, Григорій 13, 15, 18, 130–131, 265
Нудьга, Параскевія 130

О

Оврамець, Олександр 199
Овчаренко 66
Овчаренко, Федір 178
Озерний, М. 14
Околітенко, Наталія 199

Олесь (Кандиба), Олександр 191, 193, 268
Олійник, Борис 128, 174, 267
Онацький (Онацкий), Микола 17, 80–82, 84–86
Онацький, Никанор 191
Онопа Н. М. 154
Орлов І. А. 64, 68, 73, 76, 110, 114
Осадча, Валентина 4
Осадча, Олена 136, 219
Осадчий, Володимир 134
Осадчий, Володимир 230–232, 242–243, 257
Осадчий, Михайло 13, 15, 86, 90, 92–93, 116–121, 133, 136, 146–147, 159, 177, 181, 190, 248, 259–260, 262, 265
Остап Вишня (Губенко) 91, 117
Остапов 21, 22
Остриг 205
Осьмак 83

П

Павленко Л. 104
Павленко Л. І. 165, 169
Павличко, Дмитро 128–129
Павловський 227, 235
Паличи, Володимир 116
Палій, Семен 268
Панченко В. В. 238
Панфіленко, Леонід 177
Параджанов, Сергій 261, 264
Парасунко, Федор 50
Пархомович (Полтава), Леонід 197–198, 268
Пасічник В. М. 60–61
Перепадя, Анатоль, 177, 267
Петлюра, Симон 102
Петраченко В. М. 198
Петро І 123, 176
Петров 56
Петров, Віктор 58
Петров, Геннадій 13, 15–16, 188–193, 195–196, 200–202, 249, 252, 268
Пистун І. І. 148
Пігуль М. В. 230–231
Підсуха, Олександр 199
Пікуль, Валентин 147
Піскун, Валентина 2

Центр досліджень визвольного руху

Піскун (Пискун), Олександр 230–231, 240–241
Плоткін Г. 127
Плюта, Іван 80–86
Повід М. 197
Погружальський 92
Подвысоцкий, Валентин 246
Поддубный, Владимир 47, 49
Покровский 95
Покрышкин 54, 56
Полозок, Іван 8, 32–34, 40–42
Полунин І. Е. 144
Полюян, Михайло 183, 236–238
Пономарева 63
Пономаренко, Варвара 67
Пономаренко, Василий 67
Пономаренко, Іван 80–83, 85–86
Попадюк, Зорян 15, 264
Попова К. Я. 225
Порицкая Н. А. 39, 41, 111
Поровизион 55
Порозкун 59
Потапов В. 230
Потебня, Олександр 125
Потемкина 23–24
Привой, Яків 196
Примов 21, 23, 63
Предборська І. М. 230, 232, 240
Прокофьев 27
Пуго В. К. 221
Пушкин, Александр 56, 123
Пявка А. И. 165, 168

Р

Раб М. М. 25, 28
Радівілов, Іван 207
Радковский 27
Реддауей, Пітер 173
Радченко О. Н. 229
Ракул 240
Река А. А. 35
Рекуненко О. І. 118, 121
Ремнев 59
Рибак, Натан 128
Рильський, Максим 190, 268
Риндич 197
Рогова П. 237
Роксолана (Настя Лісовська) 110
Ролик 29
Роллан, Ромен 159

Романюк, Василь 136
Ротач, Петро 199
Рубан, Лидия 145–146
Рубан, Петро 13, 18, 110–113, 142–146, 170, 205, 263
Рубанов А. Н. 212, 229
Рубеник М. П. 231
Руденко 222
Рудь М. 126–127
Русначенко, Анатолій 11, 15, 61, 95, 126, 171
Рыбальченко, Вера 67

С

Савоненко А. Д. 110, 114
Садівничий, Володимир 2, 110, 252
Садовський І. М. 118
Сайко, Микола 197
Сайко, Павло 207
Салій, Володимир 199
Самаев М. Т. 53, 57, 69
Самойленко М. 222–223
Сандурський, Ігор 92, 262
Сатаниха 205
Сахаров, Андрій 265
Сахно, Феодосій 13, 186–187
Сварник І. І. 117
Сверстюк 177
Светлов, Михаил 164
Свірський 92
Світличний, Іван 86, 93, 118–120, 177, 260
Світлична, Надія 170, 266
Свобода, Людвиг 100
Святушенко К. 104
Семаш 66
Семенюта, Анатолій 13, 16, 188–189, 192–196, 200–203, 249, 268
Семенюта, Поліна 203
Сеник В. А. 237
Сенченко, Елена 222–223, 230
Сербин В. П. 149, 154–156
Сергеев-Ценський С. 15
Сереженко 248
Серов (Серов) А. І. 7
Сизоненко, Михайло 10, 17, 69–70
Симоненко, Василь 194
Сингаївський М. 127
Сіряченко (Сиряченко), Володимир 157, 171, 174, 225, 268

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

- Скаба 175
Скакун, Віктор 188
Сковорода, Григорій 193, 209
Скопенко 144
Скоренок Т. А. 34
Скорик М. М. 231
Скорик, Павло 4, 194, 200, 203
Скороходов В. К. 74
Скрипка 240
Скрипник 125
Скрипник, Микола 197
Скрынник, Нина 75
Скрипниченко Е. Т. 47
Скрыпник В. 28
Смолич, Юрій 128
Сницар 39, 41, 58, 63–64
Сніжко (Снижко), Микола 7, 12, 59
Снытников 59
Собко, Вадим 128–129
Соболев (Соболів), Анатолій 11, 13, 60–61, 248, 259
Сократ 214
Солженіцин, Олександр 186, 208
Солдатенко, Іван 128
Солодовников 58
Сонец 145
Сосюра, Володимир 187
Сосюрченко В. Г. 238
Спиця, Григорій 182
Ставицкий В. 104
Сталін (Сталин) (Джугашвілі), Йосип 5–7, 9, 62, 159, 190, 223
Степанюк Б. 127
Столбін (Столбин), Олексій 199, 225
Сольная 65
Стопчак А. А. 230–231, 240
Строковський М. 127
Ступак, Юрій 18, 191
Стус, Василь 119–120, 177, 262, 264
Субтельний, Орест 3
Сукач 96
Сумцов Г. П. 227, 229
Супруненко В. С. 72
Суханов 66
Сухомлин 248
- Т**
Талда 55
- Тамерлан 106
Тарасенко, Олег 19
Твардовський, Олександр 160, 187
Теліга, Олена 11, 15, 61, 95, 126
Тельбіз (Тельбиз), Георгій 7, 9, 51–52, 259
Терещенко 144
Терещенко И. М. 163
Терновской, Владимир 81
Терчанов О. Г. 231
Тесленко, Микола 12, 114–115, 263
Тетера Е. П. 154
Тичина, Павло 139, 190
Тіберій 13, 105
Ткач Б. П. 231
Ткач І. П. 230, 231
Ткаченко 65, 67
Ткаченко, Борис 5, 13–14, 18, 204, 207–208, 249, 269
Ткаченко, Микола 7, 20–22, 259
Ткаченко, Олена 193
Ткаченко, Юрій 184
Токар В. 208
Токмаков 45–46, 79, 86
Толстой, Николай 56, 106–107
Толстой, Олексій 180
Торяник 24
Торяник, Іван 6, 30–31
Трегуб, Алевтина 75
Тредьковский 160
Туманова Л. Б. 173
Тумко П. А. 156
Тушинський, Леонард 255
Тютюнник, Григір 147, 177, 266
- У**
Упеник М. 127
Ушаков, Микола 128
- Ф**
Федоренко, Ірина 4
Фельдман, Григорій 17–18, 148–154, 156, 171–174, 266
Фельдман Л. Г. 150
Фетисова 74
Флобер 264
Фомица, Николай 72
Франко, Іван 60, 90, 124–125, 131, 186, 264

Центр досліджень визвольного руху

Фролов В. П. 34
Фрунзе 20, 47, 50, 246

Х

Хайиров З. В. 166
Хайкина Е. Л. 149–150, 156
Халимонов В. М. 60
Харитоненко, Іван 191
Харитоненко, Павло 191
Харченко 71
Хвильовий, Микола 158, 180, 197
Хвостенко, Григорій (М.
Сьогодні, П. Ятаган) 4, 13, 15,
122–223, 250, 264
Хейлик, Євген 208
Хлопотов А. С. 231
Хмельницький, Богдан 125
Хоменко, Єлизавета 29
Хоменко М. І. 231
Хоменко, Надія 16, 29, 259
Хомюк І. Ю. 118, 121
Христовий, Микола 197
Хрущов (Хрущев), Микита 7, 10,
16, 20–21, 23, 25–27, 33, 44, 51,
56, 62, 208, 266
Хупавко Ю. 104

Ц

Царик, Юрій 4, 13, 16–17, 188,
193–194, 200, 251, 268
Цеткін, Клара 91
Цыганков 39–40, 64, 68, 73, 76

Ч

Чалий Б. 127, 129
Чепак Г. П. 33, 45, 47, 49, 53, 86,
98
Чередниченко, Дмитро 199
Чернишевський, Микола 123
Чернов В. 218
Черномаз 55
Чернюк С. Л. 165, 168
Чигрин, Степан 10, 50
Чирва В. Ф. 212, 224, 226, 229
Чоботарьова, Ольга 195
Чорновіл, В'ячеслав 14–15, 87, 88,
117, 119–120, 177, 190, 195, 260,
261
Чорногуз (Черногуз), Олег 97, 265
Чубай, Григорій 119–120, 147, 263

Чудаков 25
Чудинов 25–28
Чупринка, Грицько 197
Чухненко 21–22
Чушкин 40, 42

Ш

Шабатура, Стефанія 119–120, 264
Шавра Б. М. 56
Шалда 59
Шамрай, Зинаїда 97
Шамрай Л. 104
Шамрай, Тамара 12–13, 17, 96–99
Шамрай, Яков 97
Шапіро Р. Р. 150
Шаповал, Лидія 98
Шатан В. Є. 237
Шатов А. С. 218, 222
Шашкевич, Маркіян 90
Швець В. 127
Швець В. В. 231
Шеремеревич А. С. 229
Шевченко, Володимир 227, 229,
233, 239, 245
Шевченко, Людмила (Ромен) 253
Шевченко, Олексій 4, 18, 209–210,
230–231, 253, 269
Шевченко, Тарас 103, 123, 186,
206, 209, 236–238, 245, 262–269
Шевчук, Валерій 147, 265
Шевчук, Анатолій 265
Шекера 144
Шеліпов (Шелипов), Герасим 31
Шепеленко 65
Шепілов, Дмитро 16
Шилин 133
Шиллер 264
Шілов І. Я. 60, 61
Шиман 27
Шименко 133
Шмалюк 113
Шмушкевич М. 164
Шнітке (Шнитке), Юрій 218,
222–223
Шталтовна, Єкатерина 80–86
Штань 55
Шугай, Олександр 177, 199, 267
Шудря М. 185
Шуленко Є. О. 231
Шульга, Галина 58

Індекстество на Сумщині (1955-1990 рр.)

Шумейко 134

Щ

Щаранський 173

Щербак І. Г. 21, 30–32, 47, 49, 73,
111

Щербань 28

Щоголів, Яків 268

Э

Эдельман О. В. 7

Ю

Юдович Л. А. 149–150, 152–153,
155–156

Южаков 27

Юрченко 145

Юрченко, Олександр 199

Юхименко 39

Юхимович, Василь 178

Юхненко Я. Ф. 36

Ющенко, Олекса 197

Я

Яковенко, Петро 77–79, 81–86

Яковлев (Яковлев), Микола 5

Якубенко 111

Яловий, Федір 18, 204

Яненко 197

Ясинский 51

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Австро-Угорщина 90
Азербайджан 186
Александровский р-н див.
Олександрівський р-н
Алма-Ата, м. 60
Америка, 23, 58
Англия див. Англія
Англія 155
Андріївка, с. Роменського р-ну
Сумської обл. 237
Артюхівка, с. Роменського р-ну
Сумської обл. 15, 130, 265
Афганістан 162, 170
Ахтырка, м. див. Охтирка
Ахтырский р-н див. Охтирський р-н

Б

Бабин Яр 140
Баку, м. 247
Балатон, оз. 159
Бездрик, с. Сумського р-ну 35
Белополье, м. див. Білопілля
Белопольський р-н див.
Білопільський р-н
Бельгія 264
Берегівський р-н Закарпатської
обл. 80
Берегово, м. Закарпатської обл. 47
Береговский р-н див. Берегівський
р-н
Берлін, м. 268
Білопілля, м. 10, 69, 182, 191
Білопільський р-н Сумської обл.
64, 69, 191, 264
Білорусія (Білорусь) 124, 198
Болгарія 269
Боромля, с. Тростянецького р-ну
Сумської обл. 29
Братский р-н див. Братський р-н
Братський р-н Миколаївської обл.
57
Будапешт, м. 159
Бург, м. Німеччина 198
Бухенвальд, т. 140

В

Валиевка, с. див. Валіївка
Валіївка, с. Білопільського р-ну
Сумської обл. 69
Варшава, м. 99, 140
Василевка, с. див. Василівка
Василівка, с. (тепер у межах м.
Суми) 133
Вашингтон, м. 92
Велика Чернеччина, с. Сумського
р-ну 189, 193, 194, 203
Великобританія 261
Великописаревский р-н див.
Великописарівський р-н
Великописарівський,
Сумської обл. 31
Верхосулка, с. Білопільського р-ну
Сумського обл. 191
В'єтнам 201
Винница, м. див. Вінниця, м.
Винницька обл. див. Вінницька обл
Відень, м. 159
Відрадне р-н міста Києва 138
Вінниця, м. 243, 246
Вінницька обл. 246
Вірменія 186
Україна див. Україна
Вовківці, с. Роменського р-ну
Сумської обл. 197, 268
Ворожба, м. Білопільського р-ну 12
Ворошиловградская обл. 145
Вошилиха, с. Роменського р-ну
Сумської обл. 196
Верхосулка, с. Білопільського р-ну
Сумської обл. 64
Україна див. Україна
В'язове, с. Конотопського р-ну
Сумської обл. 11, 48
Вязовое, с. див. В'язове

Г

Гадяцький р-н Полтавської обл.
79, 80
Гадяцький р-н див. Гадяцький р-н
Галицько-Волинське королівство 125

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Герасимівка, с. Роменського р-ну Сумської обл. 199
Германия 98, 99
Глухів, м. Сумської обл. 59, 164, 166
Глухов, м. див. Глухів
Городня, м. Чернігівської обл. 148
Городнянський р-н Чернігівської обл. 148
Горький (тепер Нижній Новгород), м. РРФСР 213, 265
Грузія 186
Д
Далекий Схід 19
Дербение, с. Мелітопольського р-ну Запорізької обл. 244
Донбасс 29
Донецкая обл. див. Донецька обл.
Донецька обл. 111, 245
Дродецькое, с. див. Дродецьке
Дродецьке, с. Козятинського р-ну Вінницької обл. 246
Дружба, м. Ямпільського р-ну Сумської обл. 243
Дунай, р. 159, 210
Е
Європа див. Європа
Ездоцькое, с. див. Іздецьке
Естонія 186
Є
Європа 154, 159, 181
Ж
Житомир, м. 113
Жихово, с. Середино-Будського р-ну Сумської обл. 35
Жовтневе, с. Конотопського р-ну Сумської обл. 242
Жолдаки, с. Конотопського р-ну Сумської обл. 155
З
Закарпатская обл. див.
Закарпатська обл.
Закарпатська обл. 80, 84
Замістя, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 160

Западная Германия див. Західна Німеччина
Западная Украина див. Західна Україна
Запоріжжя, м. 243
Запорожье, м. див. Запоріжжя
Запорозька Січ 125
Захід 173
Західна Німеччина 8, 66
Західна Україна 15, 202, 229
Зіньків, м. Полтавської обл. 241
ЗУНР 125
И
Ивот, с. див. Івот
Израиль див. Ізраїль
Иркутск, м. див. Іркутськ
І
Івано-Франківськ, м. 14
Івот, с. Шосткинського р-ну Сумської обл. 45, 46
Ізраїль 155, 172, 173
Іркутськ, м. РРФСР 26
І
Іздецьке, с. Великописарівського р-ну Сумської обл. 10, 59
К
Кавказ 159
Казатинский р-н див. Козятинський р-н
Казацькое, с. див. Козацьке
КазРФСР 267
Кам'янець-Подільський, м.
Хмельницької обл. 137
Канада 142, 198
Кандибине, с. Білопільського р-ну Сумської обл. 191
Капустинці, с. Синівського (тепер Липоводолинського) р-ну Сумської обл. 16
Кашпури, с.
Роменського р-ну Сумської обл. 59
Кашпури, с. див. Кашпури
Казахская ССР 41
Киев, м. див. Київ
Кемеровська обл. РРФСР 259

Центр досліджень визвольного руху

Київ, м. 4, 98, 111–112, 118–119, 138, 140–143, 145, 164, 166, 178, 191, 198, 202–206, 230, 237, 239, 241, 246, 260, 264
Китай 126
Кичмаиский р-н див. Кічмаїський р-н
Кировская обл. див. Кіровська обл.
Кіровська обл. РРФСР 63
Кічмаїський р-н Кіровської обл. РРФСР 63
Ковпаківський р-н міста Суми 134, 155
Козацьке, с. Конотопського р-ну Сумської обл. 48
Козятинський р-н Вінницької обл. 246
Колима, р. 262, 265
Конотоп, м. Сумської обл. 9, 11, 13, 18, 37, 43, 48, 53–54, 71–73, 111, 113, 148–171, 195, 212, 242
Конотопський р-н Сумської обл. 242, 259
Коровинский сельсовет див.
Коровинська сільрада
Коровинська сільрада,
Недригайлівського р-ну, Сумської обл. 6, 30
Костопіль, м. Рівненської обл. 246
Костополь, м. див. Костопіль
Котлас, м. Архангельської обл. РРФСР 242
Красная Лука, с. див. Червона Лука
Красноармейский р-н див.
Червоноармійський р-н
Краснодон, м. Луганської обл. 57
Кременчуг, м. див. Кременчук
Кременчук, м. Полтавської обл. 243
Кремль 102
Крига, с. (у межах міста Білопілля) 191
Кримська обл. 88
Кролевец, м. див. Кролевец
Кролевец, м. Сумської обл. 14, 74, 243, 248, 264
Кубинская республика 52
Кузбас 199

Курба, с. Кічмаїського р-ну Кіровської обл. РРФСР 63
Курмани, с. Недригайлівського р-ну Сумської обл. 15, 118, 134, 136, 259

Л

Латвія 186
Лебедин, м. Сумської обл. 11, 14, 29, 37, 43, 49, 72, 205–207, 269
Лебединщина 136
Левченки, с. Роменського р-ну Сумської обл. 36
Ленінград (тепер Санкт-Петербург), м. 4, 225
Липоводолинський р-н Сумської обл. 11–12, 77, 79–80, 259
Литва 125
Луцьк, м. 88
Лучка, с. Липоводолинського р-ну Сумської обл. 80, 82
Львів, м. 15, 84, 86, 117–119, 131, 134, 136, 147, 159, 175, 189, 194, 260–262, 264
Львів-Дубляни, м. 80
Львівська обл. 116, 126, 134
Львов-Дубляни, м. див. Львів-Дубляни

М

Малушин, с. Путивльського р-ну Сумської обл. 73
Маріїнськ, м. Кемеровської області РРФСР 259
Миргород, м. Полтавської обл. 193
Мартинівка, с. Охтирського р-ну Сумської обл. 52
Мартиновка, с. див. Мартинівка
Мелітополь, м. див. Мелітополь
Мелітопольський р-н див.
Мелітопольський р-н
Мелітополь, м. Запорізької обл. 245
Мелітопольський р-н Запорізької обл. 244
Миколаїв, м. 57
Миколаївська обл. 57
Милва, с. Республіка Комі РРФСР 146

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Михайлівка, с. Лебединського р-ну Сумської обл. 206

Михайлівська цілина, зап. 209

Минск, м. див. Мінськ

Мінськ, м. 51

Мордовские лагеря 143, 145

Мордовська АРСР 259

Москва 4, 32, 41, 71, 100, 124, 138, 148, 150, 152, 156, 186, 191, 225, 244, 247, 263

Мотронівка, х. (тепер у складі с. Оленівка Борзнянського р-ну Чернігівської обл.) 119

Мюнхен, м. ФРН 116, 130, 171, 262, 268

Н

Нагорний Карабах (автономний округ у складі Азербайджану) 247
Недригайлів, сел. Сумської обл. 263

Недригайлівський р-н 6, 30, 118, 136, 259

Николаев, м. див. Николаїв

Николаевская обл. див.

Николаївська обл.

Ніжин, м. Чернігівської обл. 197

Німеччина 198, 264

Нові Баси, с. (тепер територія м. Суми) 64, 67

Новые Басы, с. див. Нові Баси

Нью-Джерсі, шт. США 269

О

Одеса, м. 57

Одесса, м. див. Одеса

Олександрівський р-н Донецької обл. 111

Олексіївка, с. Роменського р-ну Сумської обл. 267

Освенцім, т. 140

Оснач, с. Гадяцького р-ну

Полтавської обл. 79

Охтирка, м. Сумської обл. 7, 9, 11, 43,

49, 51–52, 101, 104, 263, 265

Охтирський р-н Сумської обл. 49, 66

П

Париж, м. 137, 140

Пенза, м. РРФСР 245

Перехрестівка, с. Роменського р-ну Сумської обл. 195, 267

Петровка, с. Братського р-ну

Миколаївської обл. 57

Польська Народна Республіка (ПНР) 99

Польша див. Польша

Польша 98–100, 125, 264

Полтавская обл. див. Полтавська обл.

Полтавська обл. 79, 80, 82, 241

Попівка, с. Конотопського р-ну

Сумської обл. 11, 212, 219, 259

Поповка, с. див. Попівка

Прибалтика 124, 225

Прилуки, м. Чернігівської обл.

143–145, 170

Путівль, м. Сумської обл. 212, 231

Путівльський р-н див. Путівльський р-н.

Путівльський р-н Сумська обл. 73

Р

Радянський Союз див. Советський Союз

Рим, м. 267

Рівне, м. 199

Рівненська обл. 246

Ровенская обл. див. Рівненська обл.

Роменский р-н див. Роменський р-н.

Роменський р-н Сумської обл.

15, 36, 130, 186, 195–196, 237,

267–268

Роменщина 196, 197, 240, 265

Ромни, м. Сумської обл. 7, 11–12,

14, 36, 59, 71, 82, 119, 182, 185,

212, 259, 265, 268

Ромны, м. див. Ромни

Російська імперія 3, 123

Росія 65, 83, 94, 98–99, 123,

151–152, 154, 158, 164

Россия див. Росія

РРФСР 143, 259, 261, 267

Румыния 98–99

Русанівка, с. Липоводолинського

р-ну Сумської обл. 11–12, 77, 79–80

Русановка, с. див. Русанівка

Русь 90, 102, 151

Центр досліджень визвольного руху

С

Самотоевка, с. див. Самотоївка
Самотоївка, с. Краснопілляського
р-ну Сумської обл. 50
Саунт Баундбрук, м. штат Нью-
Джерсі США 269
Свесса, сел. Ямпільського р-ну
Сумської обл. 243
Середино-Будський р-н, Сумської
обл. 8, 32–35, 41, 77
Сибір 123, 126, 135
Синівський (тепер
Липоводолінський) р-н Сумської
обл. 259
Сіон 172
Славгород, с. Краснопілляського
р-ну Сумської обл. 158
Слободи, с. Берегівського р-ну
Закарпатської обл. 80
Сміле, с. Роменського р-ну
Сумської обл. 186, 187
Смілівська сільська рада
Роменського р-ну 186
Советський Союз (Советский
Союз) 5, 7–8, 18, 26, 32, 65–66,
75–76, 97–98, 100, 122, 124, 126,
131, 146, 148, 151, 154–155
Соснова, с. Мордовія РРФСР 134,
136
СРСР 3, 5, 7, 10–11, 32, 37, 41–43,
48, 51–52, 58, 66, 75, 84, 86–87,
114, 122–128, 132, 134, 145–146,
148, 150–154, 168, 172, 174, 223,
228, 230–231, 233, 245, 247,
266–267
СССР див. СРСР
Сталінград (тепер Волгоград), м.
РРФСР 158
Степанівка с. Сумського р-ну 35
Степановка, с. див. Степанівка
Стрілиця, с. Сумського р-ну 194
Суджа, м. Курської обл. РРФСР
159
Сула, р. 197, 199
Сумгаїт, м. Азербайджан 247
Суми, м. 2–10, 12, 14, 19, 20, 22,
43, 47, 49–50, 52, 54, 57–58, 64,
67, 71–73, 79, 96, 98, 111, 115,
119, 132, 134–135, 137, 156, 158,
162, 175–178, 183, 185, 189–190,

192–196, 198–199, 203, 209–212,
217, 221–222, 224–225, 227,
230–231, 236, 238–239, 241–244,
246–247, 252, 263–264
Сумська обл. див. Сумська обл.
Сумська обл. 3, 4, 17, 20, 22–24,
29–37, 39–43, 45–47, 49, 51–53,
57, 62, 64, 66, 68–69, 71, 73–74,
76–77, 79–80, 86, 96, 99–100,
102–103, 105, 111, 113–115, 118,
132–134, 136, 148, 156, 196, 202,
225, 230, 242, 259, 264, 267
Сумський р-н див. Сумський р-н
Сумський р-н 35, 194, 200
Сумщина 2–5, 12, 15, 18, 117, 135,
147, 186, 191, 209, 212, 241, 267,
269
Суми, м. див. Суми
США 142–143, 145, 155, 162,
170–172, 174, 201, 260, 267, 269

Т

Тарасовка, с. Великописарівського
р-ну Сумської обл. 31
Терещенская, ст. див.
Терещенська, ст.
Терещенська, ст. (у межах селища
Вороніж) Шосткинського р-ну
Сумської обл. 75
Терни, с. Улянівського (тепер
Недригайлівського) р-ну Сумської
обл. 34
Терны, с. див. Терни
Торонто, м. Канада 198
Туреччина 269

У

Угорщина 16, 125
Улянівський р-н Сумської обл. 34
Улянівка, сел. Білопільського р-ну
Сумської обл. 15, 264
Ульяновский р-н див. Улянівський
р-н
Україна див. Україна
Украинская Советская
Социалистическая Республика
(Украинская ССР) див. Українська
Радянська Соціалістична
Республіка (Українська РСР)

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

Україна 15, 28–29, 33, 43, 48, 50, 60, 65, 78–79, 83–84, 90, 94–96, 99–100, 102, 105, 110, 112, 124–126, 128, 138–141, 143, 157–158, 160, 164, 167, 169, 178, 183, 185–188, 190–191, 193, 198–200, 202, 224, 226–230, 232, 234–238, 240–241, 247, 260–269
Українська Радянська Соціалістична Республіка (Українська РСР) 21, 23, 39–41, 47, 53, 57, 62, 64, 68, 73, 86, 110, 117, 172, 228, 237, 259
УРСР 15, 30–31, 40–42, 45, 52–53, 63–64, 70–71, 76, 85–86, 93, 97, 112–115, 117–118, 121, 128, 133, 142–143, 145, 156, 170–171, 178, 223, 225–227, 236–238, 241, 259–267
УССР див. УРСР

Ф

Федеративна Республіка Німеччина 41
Федеративная Республика Германия див. Федеративна Республіка Німеччина
Франція 264

Х

Харків, м. 48, 175, 178, 246
Харківська обл. 21
Харьков, м. див. Харків
Харьковская обл. див. Харківська обл.
Херсон, м. 57, 245
Хортиця, о. 268
Хотень, с. див. Хотінь
Хотінь, с. Хотінського (тепер Сумського) р-ну Сумської обл. 23
Хутір-Михайлівський (Хутор-Михайловский), ст. (у межах м. Дружба) Ямпільського р-ну Сумської обл. 75

Ц

Ціліноград (Целиноград), м. Казахстан 242

Ч

Червона Лука, с. Гадяцького р-ну Полтавської обл. 80, 82
Червоноармійський р-н Донецької обл. 245
Чернацьке, с. див. Чернацьке
Чернацьке, с. Середино-Будського р-ну Сумської обл. 8, 32, 33, 41
Черниговская обл. див. Чернігівська обл.
Чернігів, м. 170, 189, 194
Чернігівська обл. 143, 148
Черниговщина 143
Чехія 269
Чехословакия див. Чехословацчина
Чехословацька Нітра, обл. (тепер у складі Словаччини) 159
Чехословацчина (ЧССР) 100
Чикаго, м. США 264
Чилі 201
Чорне море 269
ЧССР див. Чехословацчина (Чехословакия)

Ш

Швейцарія 56
ім. Шевченко, рудн. 245
Широкий Яр, уроч. поблизу с. Вошиліха Роменського р-ну Сумської обл. 196–198
Шостка, м. 10, 18, 25–26, 28, 39, 43, 46, 49, 54, 58, 60, 63, 70, 72–73, 134, 230–231, 233, 239, 242, 263
Шосткинський р-н див. Шосткинський р-н
Шосткинський р-н
Шосткинський р-н Сумської обл. 45

Ю

Югославия див. Югославія
Югославія 98, 99

Я

Якутія 261
Ямпіль (Ямполь), м. Сумської обл. 220, 243
Ямпільський (Ямпольский) р-н Сумської обл. 243

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АЕС – атомна електрична станція
АН УРСР – Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки
АХЧ – адміністративно-хозяйственная часть
БВК – завод білково-вітамінних концентратів
б/п – беспартийний
БСЭ – Большая советская энциклопедия
ВЛКСМ – Всесоюзний ленінський комуністичний союз молоді
в/н – виробниче навчання
ВО – виробниче об'єднання
г. – год
г. – город
ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
ГК КПУ – городской комитет Коммунистической партии Украины
г-н – господин
ГО – гражданская оборона
гол. – головний
гор. – город
горком – городской комитет
госбезопасность – государственная безопасность
гр. – гражданин
ДАСО – Державний архів Сумської області
ДАХО – Державний архів Харківської області
дитсадок – дитячий садок
ЖБД – житлово-будівельна дільниця
ЖБК – железобетонный комбинат
ЖКО – жилищно-коммунальный отдел
зав. – заведующий
зам. – заместитель
зап. – заповідник
заст. – заступник
з-д – завод
ЗП УГВР – Закордонне представництво Української головної визвольної ради
ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка
им. – имени
и. о. – исполняющий обязанности
ИТК – исправительно-трудовая колония
ИТР – инженерно-технический работник
ім. – імені
ін-т – институт
исполком – исполнительный комитет
КазРСР – Казахська Радянська Соціалістична Республіка
КГБ – Комитет государственной безопасности
ҚДБ – Комітет державної безпеки
КК – Кримінальний кодекс
колгосп – колективне господарство

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

колхоз – коллективное хозяйство
Компартия – коммунистическая партия
комсорг – комсомольский организатор
коп. – копейка
КП – Комуністична партія
КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
КПУ – Комуністична партія України
КРЗ – Краснознаменный рафинадный завод
КС – координационный совет
л. д. – лист дела
м – метр
м. – місто
МВД – Министерство внутренних дел
МГБ – Министерство государственной безопасности
міськрайгазета – міська і районна газета
мл. – младший
МТС – машинно-тракторна станція
нарзаседатель – народный заседатель
нач. – начальник
НВО – науково-виробниче об'єднання
НДУ – Народное движение Украины
НКВД – Народный комиссариат внутренних дел
НПО – научно-производственное объединение
Н. С. Х. – Никита Сергеевич Хрущев
НТС – Народно-трудовой союз
НФ – народний фронт
о. – острів
обком – обласний комітет
обл. – область
облсуд – обласний суд
оз. – озеро
ОК КПСС – областной комитет Коммунистической партии Советского Союза
оперработник – оперативный работник
отв. – ответственный
ОТФ – общетехнический факультет
ОУН – Організація українських націоналістів
партзбори – партійні збори
парторг – партійний організатор
парторганізація – партійная организация
парторганы – партийные органы
пединститут – педагогический институт
педколлектив – педагогічний колектив
ПЕН-клуб – абрєвіатура від англійських слів «Poets, Playwrights, Essayists and Novelists» – поет драматург, есеїст, новеліст
пл. – площадь
ПМК – производственно-механизованная колонна
ПНР – Польська Народна Республіка
п/о – производственное объединение
ПО – производственное объединение

Центр досліджень визвольного руху

політ. інститут – політехнічний інститут
ПОРП – Польська об'єднана робітничка партія
пос. – поселок
П. С. – постскриптум
п/я – поштовий ящик
р. – річка
райколхозстрой – районное колективнохозяйственное строительство
райсовет – районный совет
РВВС – районний відділ внутрішніх справ
Ревштаб – революционный штаб
ред. – редактор
РК КПУ – районний комітет Комуністичної партії України
р-н – район
робітфак – робітничий факультет
РОВД – районний отдел внутренних дел
розвідоргани – розвідувальні органи
РОНО – районный отдел народного образования
рр. – роки
РСФСР – Российская Советская Социалистическая Республика
руб. – рубль
рудн. – рудник
с. – село
С.-Будский р-н – Середино-Будский район
с. г. – сего года
сексот – секретный сотрудник
сел. – селище
сельхозмашиностроение – сельскохозяйственное машиностроение
сільрада – сільська рада
СКБ – строительно-конструкторское бюро
СКТБ – строительное конструкторско-техническое бюро
СМНПО – Сумское машиностроительное научно-производственное объединение
СМУ – строительно-монтажное управление
СМ УССР – Совет министров Украинской Советской Социалистической Республики
СПТУ – Середнє професійно-технічне училище
СПУ – Спілка письменників України
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
с/с – сільського совета
ССП – Союз содействия перестройке
СССР – Союз Советских Социалистических Республик
ст. – станція
ст. – стаття
ст. – старший
СУ – стойтельное управление
с/х – сельскохозяйственный
СХМЦ – Сумський художній методичний центр
СШ – середня школа
США – Сполучені Штати Америки

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

т. – табір
т. – товариш
т. г. – текущего года
т. д. – так далее
т. е. – то есть
т. ін. – таке інше
т. к. – так как
тов. – товарищ
т. п. – тому подібне
т. п. – тому подобное
ТУМ – Товариство української мови
ТЭЦ – теплоэлектроцентраль
УБОП – Управление борьбы с организованной преступностью
УВД – Управление внутренних дел
УК – уголовный кодекс
УКГБ – Управление Комитета государственной безопасности
УКДБ – Управління Комітету державної безпеки
ул. – улица
УНР – Український народний рух
УПА – Українська повстанська армія
УПК – уголовно-процессуальный кодекс
УРЕ – Українська радянська енциклопедія
уроч. – урочище
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСБУ – Управління Служби безпеки України
УССР – Украинская Советская Социалистическая Республика
х. – хутір
химгородок – городок химиков
химзавод – химический завод
химтехникум – химический техникум
ХПИ – Харьковский политехнический институт
Хр. – «Хроника текущих событий»
ЦК КПСС – Центральный Комитет Коммунистической партии Советского Союза
ЦК КПЧ – Центральний комітет Комуністичної партії Чехословаччини
ЦК РКП(б) – Центральний комітет Російської комуністичної партії (більшовиків)
ЦРУ – Центральне розвідувальне управління
ч. – частина
чел. – человек
чл. – член
ЧССР – Чехословацкая Социалистическая Республика
шт. – штат
юрконсультация – юридическая консультация

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ

№ п/п	Назва	Сторінки
1	Зміст листівки, виготовленої учнем технічного училища № 2 міста Суми Миколою Ткаченком	20
2	Віршований текст «Хрущев», складений Миколою Ткаченком	21
3	Судовий вирок жителю міста Суми Миколі Ткаченку, звинуваченому в антирадянській діяльності	21–22
4	Зміст листівки, вивішеної на паркані біля входу до двору Хотінської МТС сторожем райвійськкомату Семеном Барсуком	23
5	Судовий вирок сторожу з села Хотіні Семену Барсуку	23–24
6	Доповідна записка секретарю Сумського обкому КП України А. М. Науменку про результати перевірки на місці ходу партійних зборів з обговорення питання «Культ особи та його наслідки» в партійній організації заводу поштова скринька № 9 міста Шостка	25–28
7	Пред'явлення звинувачення в антирадянській діяльності вчительці Надії Хоменко	29–30
8	З доповідної записки заст. прокурора Сумської області І. Щербака про кримінальні справи В. Калиниченка та І. Торяника	30–31
9	Доповідна записка заст. Прокурора Сумської області І. Щербака про кримінальну справу Герасима Шеліпова	31–32
10	Лист жителя села Чернацьке Середино-Будського району Івана Полозка до Климента Ворошилова з проханням видати закордонний паспорт	32
11	Лист прокурора Середино-Будського району Гребінки до начальника обласного управління УКДБ Г. П. Чепака про антирадянську поведінку Івана Полозка	33–34
12	Із узагальнення роботи прокуратури Сумської області у справах про держані злочини за перше півріччя 1961 року про порушення кримінальної справи проти Івана Кашенка	34–35
13	Із доповіді прокуратури Сумської області по нагляду за слідством в органах КДБ за 1961 рік про проведену профілактичну роботу щодо осіб, які мали антирадянські погляди	35–36
14	Із узагальнення роботи прокуратури Сумської області у справах про державні злочини за друге півріччя 1961 року про порушені кримінальні справи	36–37
15	Із узагальнення роботи прокуратури Сумської області у справах про державні злочини за друге півріччя 1961 року про проведену профілактичну роботу серед осіб, які допускали антирадянські висловлювання	37

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

16	Антирадянський напис, що його зробив Юрій Єременко на листі плаксіглаза, який покривав бобіну тромеля № 24 в цеху № 3 Шосткинського хімзаводу	38
17	Віршований текст, написаний Юрієм Єременком, який у суді фігурував як доказ «антирадянськості» його автора	38–39
18	Вирок суду у справі робітника Шосткинського хімзаводу Юрія Єременка	39–40
19	Судовий вирок у справі Івана Полозка	40–42
20	Із узагальнення роботи прокуратури Сумської області про нерозкриті державні злочини	43–44
21	Зміст листівок, що їх розповсюдив у центрі Шостки студент хіміко-технологічного технікуму Микола Артамонов	44–45
22	Постанова про припинення попереднього слідства у справі Миколи Артамонова	45–46
23	Із доповідної записки прокуратури Сумської області по нагляду за слідством в органах державної безпеки за 1962 рік про кримінальні справи щодо осіб з антирадянськими поглядами	47–48
24	Із доповідної записки прокуратури Сумської області про проведену в 1962 році УКДБ профілактичну роботу серед осіб, які допускали антирадянські висловлювання	49–50
25	Зміст деяких антирадянських листівок, написаних жителем Охтирки Георгієм Тельбізом	51
26	Звинувачувальний висновок слідства у справі Георгія Тельбіза	51–53
27	Листівка, що її склав і розповсюдив Федір Григоров в ніч із 8 на 9 грудня 1963 року в різних місцях міста Конотоп	53
28	Із доповідної записки Сумської обласної прокуратури по нагляду за слідством в органах КДБ за перше півріччя 1963 року про нерозкриті державні злочини	53–54
29	Протокол загальних зборів трудящих Сумського насосного заводу від 15 жовтня 1963 року щодо антирадянських висловлювань Володимира Завалія	54–57
30	Із доповідної записки Сумської обласної прокуратури по нагляду за слідством в органах КДБ за 1963 рік про профілактичну роботу з особами, які мали антирадянські погляди	57–60
31	Витяг рішення закритих партійних зборів філологічного факультету Харківського державного університету щодо «буржуазно-націоналістичних» збочень Анатолія Соболева та деяких інших студентів	60–61
32	Текст віршованих написів, здійснених робітником Юрієм Новосьоловим на стінах каси заводоуправління поштової скринька № 9 у місті Шостка	62
33	Вирок суду Юрію Новосьолову	62–64

Центр досліджень визвольного руху

34	Судовий вирок жителю Сум Івану Крохмалю	64–68
35	Із доповідної записки Сумської обласної прокуратури по нагляду за слідством в органах КДБ за перше півріччя 1964 року про кримінальну справу Михайла Сизоненка	69–70
36	Із доповідної записки Сумської обласної прокуратури по нагляду за слідством в органах КДБ за перше півріччя 1964 року про нерозкриті державні злочини	70–71
37	Із доповідної записки Сумської обласної прокуратури по нагляду за слідством в органах КДБ за 1964 рік про профілактичну роботу серед осіб з антирадянськими поглядами	71–72
38	Зміст листівки, що її виготовив художник з Конотопа Павло Ганзін	73
39	Вирок суду у справі Павла Ганзіна, звинуваченого у виготовленні та розповсюдженні антирадянських листівок	73–76
40	Із доповідної записки прокуратури Сумської області у справах про державні злочини за 1965 рік про проведену профілактичну роботу з В. Акатовим	77
41	Присяга члена Української Національної Партії, яку склав Петро Яковенко з села Русанівка Липоводолинського району	77
42	Віршовані тексти, написані вчителем Петром Яковенком	78–79
43	Постанова про припинення кримінальної справи щодо учасників підпільної групи в селі Русанівка Липоводолинського району	79–86
44	Уривок з автобіографічної повісті Михайла Осадчого «Більмо» з описом вражень від суду над ним, Мирославою Зваричевською, Богданом та Михайлом Горинями 13–18 квітня 1966 року	86–93
45	Стаття, написана Євгенією Кузнецовою (Савчук), з конкретними вказівками як вести боротьбу проти існуючої політичної системи	93–95
46	Із доповіді на VII пленумі Сумського обкому КП України першого секретаря обкому партії Б. І. Вольтовського про «ідейну незрілість» сумського поета Миколи Данька	95–96
47	Інформація УКДБ по Сумській області секретарю Сумського обкому КП України О. І. Іщенко про «ворожу діяльність» Тамари Шамрай	96–98
48	З інформації УКДБ по Сумській області секретарю Сумського обкому КП України О. І. Іщенко про реакцію студентки Тамари Шамрай та науковця Данила Кулиняка на антикомуністичні виступи, що відбулися в Польській Народній Республіці (ПНР) 1968 року	99–100
49	З інформації УКДБ по Сумській області секретарю Сумського обкому КП України О. І. Іщенко про реакцію поета Миколи Данька, скульптора Якова Красножона та науковця Данила Кулиняка на введення військ країн Варшавського договору до	100–101

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

	Чехословаччини 20 серпня 1968 року	
50	Антирадянські вірші Анатолія Дудченка, робітника з міста Охтирка	101–103
51	Протокол № 16 розширеного засідання комітету комсомолу Охтирського заводу «Промзв'язок» з питання про «політичну близорукість» деяких комсомольців заводу у зв'язку з віршами Анатолія Дудченка	104–105
52	Дисидентські вірші сумського поета Миколи Данька	105–110
53	Третій судовий вирок дисиденту Петру Рубану	110–114
54	З вироку Сумського обласного суду в справі про обвинувачення мешканця міста Ворожба Миколи Тесленка	114–115
55	Фрагменти з рецензії на повість Михайла Осадчого «Більмо», що була написана львівськими науковцями за завданням слідчого відділу УКДБ у Львівській області	116–117
56	Другий судовий вирок дисиденту Михайлу Осадчому, опублікований Пресовою Службою Закордонного Представництва Української Головної Визвольної Ради 2 вересня 1976 року	117–121
57	Програмна стаття Григорія Хвостенка в самвидавському журналі «Поступ» (1973 р., № 1)	122–126
58	Із протоколів засідання Спілки письменників України про виключення перекладача Миколи Лукаша зі складу організації за підтримку дисидента Івана Дзюби	126–130
59	Повідомлення в журналі «Сучасність» про загрозу запроторення перекладача Миколи Лукаша до психіатричної лікарні	130
60	Лист українського вченого Григорія Нудьги до першого секретаря Роменського РК КПУ з приводу переслідувань його сестри	131–132
61	Інформація УКДБ по Сумській області завідувачу відділом агітації та пропаганди Сумського обкому КП України І. Т. Гриченку про зниження рівня інакодумства серед сумської молоді, внаслідок активізації роботи КДБ	132–133
62	Заява українського дисидента Михайла Осадчого про вбивство брата, надрукована в мюнхенській газеті «Шлях перемоги»	133–136
63	Лист від байкаря з Лебединського району Євгена Васильченка до сумського поета Миколи Данька	136–137
64	Автобіографічні замальовки письменника Бориса Антоненка-Давидовича, в яких показано негативне ставлення до русифікаційних процесів в Україні	137–142
65	Повідомлення про четверту кримінальну справу Петра Рубана в «Хроніке текущих событий»	142–146
66	Лист із заслання дисидента Михайла Осадчого до сумського поета Миколи Данька	146–147

Центр досліджень визвольного руху

67	Фрагменти зі звинувачувального висновку слідства у справі конотопського дисидента Григорія Фельдмана	148–156
68	Покаяльний лист сумського поета Миколи Данька	157–162
69	Пояснювальна записка завідувача кафедри іноземних мов Глухівського державного педагогічного інституту ім. С. Сергеева-Ценського Анатолія Андрійчука партійному бюро інституту про свої ідеологічно шкідливі судження	163–165
70	Протокол № 7 засідання бюро парторганізації Глухівського педагогічного інституту ім. С. Сергеева-Ценського з питанням про ідеологічно шкідливі судження націоналістичного характеру завідувача кафедри іноземних мов Анатолія Андрійчука	165–169
71	Повідомлення в українській зарубіжній пресі про п'ятий суд над дисидентом Петром Рубаном у Чернігові 25–28 листопада 1985 року	170–171
72	Стаття Володимира Сіряченка в газеті «Ленінська правда» про «ідейне прозріння» Григорія Фельдмана	171–174
73	Фрагмент із автобіографічної повісті Миколи Данька «На невидимому хресті», в якому він розповідає про свої життєві поневіряння	174–182
74	Із спогадів про роменського кобзаря Євгена Адамцевича	182–185
75	Спогади Данила Кулиняка про вчителя з села Смілого Феодосія Сахна	186–188
76	Спогади письменника Юрія Царика про сумського журналіста й краєзнавця Геннадія Петрова	188–193
77	З автобіографічного нарису сумського письменника Юрія Царика	194–196
78	Нарис Надії Карпенко про свого батька, поета й педагога з Роменщини Йосипа Дудку	196–199
79	Спогади Павла Скорика про поета Анатолія Семенюту	200–203
80	Уривок зі спогадів лебединського письменника Бориса Ткаченка «Як із мене зробили націоналіста»	204–208
81	Звіт керівника першої в Сумах неформальної організації – краєзнавчо-мистецького товариства «Спадщина», Олексія Шевченка про виконану роботу за квітень – червень 1987 року	209–210
82	Інформація Сумського обкому ЦК КПУ про спроби керівництва першими неформальними об'єднаннями в Сумах	211–212
83	Компрометуюча стаття про лідера Сумського філософського ідеалістичного клубу «Мисль» Олександра Кобилякова в газеті «Червоний промінь»	212–218
84	Деякі протоколи засідань Координаційної Ради Сумського Народного Фронту	218–219
85	Лист ініціаторів створення організації «Союз содействия перестройке и демократизации» до Сумського обкому КПУ з поясненням мотивів її заснування й принципів діяльності	219–220

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

86	Лист Голові Комітету Партійного Контролю при ЦК КПРС тов. В. К. Пуго про переслідування деяких сумських комуністів за критику та сприяння перебудові	221–222
87	Довідка начальника Зарічного РВВС міста Суми М. Самойленка про несанкціоновану акцію «Меморіалу» та екологів у день смерті Сталіна	222–223
88	Листівка, що її члени сумського «Меморіалу» розповсюджували в день смерті Сталіна, 5 березня 1989 року	223
89	Лист завідувача ідеологічним відділом Сумського обкому КПУ В. Чирви про недоліки в організаційній і ідеологічній роботі та заходи по їх подоланню у зв'язку з активізацією діяльності неформальних об'єднань	224–226
90	Постанова бюро Сумського обкому КПУ про посилення організаційної та ідеологічної роботи з протидії екстремістським та антисоціалістичним елементам	227–229
91	Протокол засідання Сумської Координаційної Ради Руху про обрання делегатів на Установчий з'їзд Народного Руху України за Перебудову в Києві 10–11 вересня 1989 року	230–231
92	Резолюція установчої конференції Сумського добровільного історико-просвітницького товариства «Меморіал»	232
93	Відкритий лист жителів міста Шостка в газету «Известия» на захист ініціативної групи Леоніда Коваленка	233
94	Інформація Сумського міськкому обласному комітету КПУ про виконану роботу з протидії «екстремістським та антисоціалістичним елементам»	234–235
95	Листівка із закликом вступати в члени історико-краєзнавчого товариства «Спадщина»	235–236
96	Протокол № 2 зборів Роменської міськрайонної організації Товариства української мови імені Т. Г. Шевченка	236–238
97	Відкритий лист першому секретареві Шосткинського міськкому Комуністичної партії Сталіні Дмитрівні Кушніровій від членів Сумського товариства «Меморіал» із приводу виключення з партії Леоніда Коваленка	239–240
98	Лист учителя з Роменського району Йосипа Дудки до сумського поета Миколи Данька	240
99	Характеристики Сумського обкому КПУ на лідерів політичних та громадських організацій Сумщини	241–247
100	Заява про вихід сумського педагога Вазгена Балаяна з Комуністичної партії у зв'язку з подіями в Сумгаїті, Баку та Нагорному Карабасі	247

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАТИВНИХ МАТЕРІАЛІВ

№ п/п	Назва	Джерело	Сторінка
1	Шкільні друзі: М. Сереженко, М. Лукаш, В. Сухомлин. Кролевець, 1 травня 1956 року	Приватний архів Володимира Олексійовича Садівничого	248
2	Анатолій Соболів	Приватний архів Володимира Олексійовича Садівничого	248
3	Михайло Осадчий	http://pprosvita.at.ua/publ/mikhajlo_osadchij_zhurnalists_p_oet_pismennik_avtor_shiroko_vidomoji_povisti_bilmo/1-1-0-155	248
4	Геннадій Петров	Приватний архів Володимира Олексійовича Садівничого	249
5	Анатолій Семенюта	Приватний архів Володимира Олексійовича Садівничого	249
6	Йосип Дудка	Приватний архів Надії Йосипівни Карпенко	249
7	Борис Ткаченко	Альманах «Земляки». – № 4. – 2007.	249
8	Григорій Хвостенко – учасник дисидентського руху початку 70-х років	Приватний архів Григорія Івановича Хвостенка	250
9	Петро Рубан	Музей дисидентського руху //http://archive.khpg.org/index.php?id=1113937926	250
10	Борис Антоненко-Давидович	Музей дисидентського руху //http://archive.khpg.org/index.php?id=1113803070	250
11	Євгенія Кузнецова (Савчук)	Музей дисидентського руху //http://archive.khpg.org/index.php?id=1191272386	250
12	Юрій Царик	Приватний архів Володимира Олексійовича Садівничого	251

Інакодумство на Сумщині (1955-1990 рр.)

13	Будинок на вул. Комсомольській, де у квартирі Ю. Царика зустрічались сумські шістдесятники (А. Семенюта, Г. Петров, М. Данько, В. Баранкін). Внизу видніється напис: «Последние поэты»	Приватний архів Володимира Олексійовича Садівничого	251
14	Автограф вірша Миколи Данька	Приватний архів Володимира Олексійовича Садівничого	252
15	Обкладинка крамольної збірки «Червоне соло»	Приватний архів Володимира Олексійовича Садівничого	252
16	Поет Микола Данько	Приватний архів Володимира Олексійовича Садівничого	252
17	Микола Данько. Суми, 60-ті роки	Приватний архів Володимира Олексійовича Садівничого	252
18	Могила Миколи Данька на Баранівському цвинтарі. Суми, 2007 року	Приватний архів Володимира Олексійовича Садівничого	252
19	Геннадій Петров та Володимир Садівничий на могилі М. Данька. Червень, 1993 рік	Приватний архів Володимира Олексійовича Садівничого	252
20	Родина Шевченків: Людмила та Олексій – ініціатори створення мистецько-красознавчого товариства «Спадщина». Суми, 1987 рік	Приватний архів Людмили Валентинівни Шевченко (Ромен)	253
21	Друкований орган Сумського народного фронту, 1988 рік.	Приватний архів Алли Степанівни Криганової	254
22	Анатолій Андрійчук, глухівський вільнодумець	Приватний архів Лідії Григорівни Андрійчук	254
23	Друкований орган філософського клубу «Мысль». Головний редактор – Леонард Тушинський, 1989 року	Приватний архів Григорія Івановича Хвостенка	255
24	Друкований орган крайової організації Народного Руху України за перебудову, 1989 року	Приватний архів Григорія Івановича Хвостенка	256
25	Володимир Осадчий – перший лідер Сумської крайової організації Народного Руху України за перебудову	Приватний архів Валентини Павлівни Осадчої	257

Центр досліджень визвольного руху

26	Члени сумської організації на установчому з'їзді Народного Руху України за перебудову. Київ, 9 вересня 1989 року а) Володимир Потапов, Анатолій Мокренко, Анатолій Бутенко, Анатолій Стопчак, Олексій Кузьменко б) Іван Лифар, Ірина Предборська, Алла Криганова	Приватний архів Олексія Дмитровича Кузьменка	257
27	Запрошення на установчу конференцію історико-краєзнавчого товариства «Спадщина», 1990 рік	Приватний архів Григорія Івановича Хвостенка	258
28	Друкований орган Сумської крайової організації Спілки української молоді. Початок 1990-го року	Приватний архів Григорія Івановича Хвостенка	258

SUMMARY

The documents, which light up the history of protest moods through out the Ukrainian population and the dissent manifestation to the communist authoritarian system in Sumshchyna from the Khrushchovs'ka "Vidlyga" times and up to the Late "Perestroika" period are in this Collection. So as a result of it are the features of this document selection. At first, you can find here the postal and leaflets, the correspondence, the artistic work patterns and the dissent motion participants' memorials. Secondly, it is a complex of documents, created by the different protective-and-repressive bodies of the Soviet System. Here are the criminal proceedings as to the dissident motion participants (including those which did not reach to the court), the sentences of courts, and materials of pursuing the prosecution of KGB and information that were given by Sumy KGB Branch at the Sumy Regional Committee of CPU. Thirdly, here are materials that expose perception of ideas and acts of dissidents at the level of society. It is kind of articles and correspondence in newspapers, protocols of party and komsomol meetings, and also work meetings, which were conducted after information entering to the Party Committees from the side of KGB. Here, it is possible to take materials of the Ideological Department of the Sumy Regional Committee of CPU.

The first volume of this documents' collection consists of two parts. There are documents, which characterize the different dissidences standards (demotic and dissident), as well as its component parts ("seditious" conversations, distributions of leaflets, creation of underground organizations, "Samizdat" and others like that) through out Sumshchyna, in the first section (a period from the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union, through "Stagnation" and up to beginning of "Perestroika"). The documents of 1987–1990 years are given in the second section of this collection. It is already quality other period in comparing to previous, namely: period of Gorbachev's "Perestroika" which in the hooked out politically not indifferent layers of Sumy region population. It could be described as a period of original realization of some dissidents' ideas to ideological life as well as at the level of political practices. These documents light up, mainly, the attempts of Communist Party to manage the first informal organizations in Sumshchyna, manifestation of nationalism and anticommunism in ideology and practical activity of these organizations and fight of the local communist party branches against them.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ФЕНОМЕН ІНАКОДУМСТВА НА СУМЩИНІ:	
КОНТУРИ Й ОРІЄНТИРИ	5
ЧАСТИНА I	
ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ	20
РОЗДІЛ I	
ВІД XX З'ЇЗДУ КПРС ДО ПЕРЕБУДОВИ	20
РОЗДІЛ II	
ПЕРІОД ПЕРЕБУДОВИ.....	209
ЧАСТИНА II	
ІЛЮСТРАТИВНІ МАТЕРІАЛИ.....	248
НАУКОВО-ДОВІДКОВИЙ АПАРАТ	259
КОМЕНТАРІ	259
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	270
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК.....	280
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	286
ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ.....	290
ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАТИВНИХ МАТЕРІАЛІВ.....	296
SUMMARY	298

Наукове видання

ІНАКОДУМСТВО НА СУМЩИНІ

**Збірник документів та матеріалів
(1955-1990 роки)**

Том 1

Упорядники:

**Артюх В'ячеслав Олексійович,
Іванущенко Геннадій Миколайович,
Садівничий Володимир Олексійович**

На першій сторінці обкладинки –
роботи художника-графіка
Володимира Ломаки.

На четвертій сторінці обкладинки фотокопія довідки начальника УКДБ
по Сумській області секретарю Сумського обкому КПУ О.Іщенко
про інакодумство студентки Тамари Шамрай.

Здано на вироудництво 20.08.2012. Підписано до друку 14.12.2012.
Формат 60x84/16. Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний.
Умов.-друк. арк. 18,5. Умов.фарб.-відб. 18,5. Обл.-вид. арк. 18,75.
Наклад 300 пр. Вид № 53.

Видавець і виготовлювач:

ВВП «Мрія-1» ТОВ. 40000, Суми, Кузнечна, 2.

Тел.: 679-215, 22-13-23.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України:
серія ДК, № 36.